

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ**

**SAFEVİLİĞİN OLUŞUMU, ŞİİLEŞMESİ VE DİĞER
TARİKATLARA BAKIŞI**

İskender TANIŞ

18810601013

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Doğan KAPLAN

KONYA 2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	İskender TANIŞ		
	Numarası	18810601013		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepleri Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Safeviliğin Oluşumu, Şiileşmesi ve Diğer Tarikatlara Bakışı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İskender TANIŞ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İskender TANIŞ		
	Numarası	18810601013		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepleri Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Doğan KAPLAN		
Tezin Adı	Safeviliğin Oluşumu, Şiileşmesi ve Diğer Tarikatlara Bakışı			

Bugünkü İran coğrafyasının Şiileşmesini sağlayan Safevi Devleti'nin temelleri Sünni-Şafii çizgide olduğu bilinen Erdebil Tekkesi'ne dayanmaktadır. 13.yüzyılda ortaya çıkan tekke zaman içerisinde çok büyük bir nüfuzla sahip olup dönemindeki devletlerin de saygını kazanmıştır. Hoca Ali döneminden itibaren Anadolu'da da tanınır hale gelen tekke, Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelip burada gerçekleştirdiği faaliyetler ve Akkoyunlularla kurduğu akrabalıkla kazandığı nüfuzunu kullanarak kısa bir sürede Kızılbaş Türkmenlerden iyi bir ordu kurmayı başarmıştır. Artık Safeviyye tarikatı siyasi yöne evrilmiş tarikatta devlet kurma fikri oluşmuştur.

Şeyh Hoca ile başlayan ve Şah İsmail'in tarikatın başına geçmesine kadar ki zaman diliminde Kızılbaş Türkmenlerin tarikata katılmasıyla geleneksel tarikat anlayışından farklı bir hareket olmuştur. Özellikle Şeyh Haydar zamanında geleneksel tarikat anlayışına karşı bu yeni hareket galip gelmiştir. Artık tarikatın akıl hocaları Lahican sufileri olarak bilinen Türkmen babalarıdır. Tekkeden devlete giden süreçte Kızılbaş Türkmenler önemli görevler üstlenerek Safevi Devleti'nin kurulmasına yardımcı olmuşlardır.

Şah İsmail ile birlikte devlet kurmayı başaran tekke, resmi mezhep olarak Şii/İmamiyye mezhebini tercih etmiştir. Sonrasında bölgeye getirilen Şii ulema ile yeni kurulan devlet anlayışında farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Sonrasında tasavvufa karşı menfi bir tutum sergilenmiş, devlete karşı gözükten tüm tarikatlar takibata uğramıştır. Komşu devletler ile özellikle Osmanlı Devleti ile girilen savaş Şii-Sünni mücadelesine dönüşmüştür.

Devlet kurmayı başaran Safeviyye tarikatı, kurulduğu coğrafyada ve diğer bölgelerde adından söz ettirmiş hatta günümüz İran Devleti'nin temellerinin atılmasına katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiilik, Safevilik, Tasavvuf, Kızılbaş, Erdebil Tekkesi, İmamiyye

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	İskender TANIŞ		
	Student Number	18810601013		
	Department	Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepleri Tarihi		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Doğan KAPLAN		
Title of the Thesis/Dissertation	The Formation of Safavids, Their Conversion to Shi'ism And Views On Other Tariqas			

The foundations of the Safavid State, which enabled the Shi'iteisation of today's Iranian geography, are based on the Ardabil Tekke, which is known to be Sunni-Shafii. Emerging in the 13th century, the tekke had a great influence in time and gained the respect of the states of its period. The tekke, which became known in Anatolia from the period of Hodja Ali, succeeded in establishing a good army of Kizilbash Turkmens in a short period of time by using the influence gained through the activities of Sheikh Junaid in Anatolia and his kinship with the Akkoyunlu. From now on, the Safaviyya sect evolved into a political orientation and the idea of establishing a state was formed in the sect.

In the period starting with Sheikh Khoja and until Shah Ismail became the head of the sect, a movement different from the traditional sect understanding was formed with the participation of Kizilbash Turkmens to the sect. Especially during the time of Sheikh Haydar, this new movement prevailed against the traditional sect understanding. From now on, the mentors of the order were Turkmen fathers known as Lahijan Sufis. In the process from tekke to state, Kizilbash Turkmens assumed important roles and helped the establishment of the Safavid State.

The tekke, which succeeded in establishing a state with Shah Ismail, preferred the Shiite/Imamiyya sect as the official sect. Afterwards, differences began to emerge in the understanding of the newly established state with the Shiite ulema brought to the region. Afterwards, an unfavourable attitude towards Sufism was displayed and all sects that appeared to be against the state were persecuted. The war with neighbouring states, especially with the Ottoman Empire, turned into a Shiite-Sunni struggle.

The Safaviyya sect, which succeeded in establishing a state, made a name for itself in the geography where it was founded and in other regions, and even contributed to laying the foundations of today's Iranian State.

Keywords: Shiism, Safavism, Sufism, Kizilbash, Ardabil Tekke, Imamiyya

ÖNSÖZ	6
KISALTMALAR	9
GİRİŞ	10
I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi	10
II. Araştırmanın Temel Kaynakları ve Çağdaş Araştırmalar	11
III. Genel Olarak Şiilik-Tasavvuf	14
1. Başlangıçtan 16. yüzyıl Başına Kadar Şiiliğe Genel Bir Bakış	14
2. Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış	17
BİRİNCİ BÖLÜM	26
SAFEVİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI	26
I. ERDEBİL TEKKESİ	26
1. Erdebil'in Dini-Manevi Çekim Merkezi Olduğu Dönemler	26
1.1. Şeyh Safiyüddin Erdebili.....	29
1.2. Şeyh Sadreddin Musa	34
1.3. Şeyh Hoca Ali ve Onun Şiiliği Meselesi	36
1.4. Şeyh İbrahim	44
2. Erdebil Tekkesinin Siyasallaşp Şiileşme Eğilimi Göstermesi	47
2.1. Şeyh Cüneyd Dönemi Faaliyetleri	51
2.2. Şeyh Haydar Dönemi	57
II. TEKKEDEN DEVLETE: SAFEVİ DEVLETİNİN KURULUŞU	68
1. Şah İsmail Dönemi Siyasi Faaliyetler	68
2. Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Şiiliğin Resmi Mezhep Oluşu	72
3. Yeni Devletin Yeni Mezhebi ve Yaygınlaştırılması İçin Yapılan Faaliyetler	78
4. Osmanlı'da Taht Mücadelesi ve Yavuz Selim'in Padişah Oluşu.....	86
5. Çaldıran Savaşı	89
İKİNCİ BÖLÜM	98
SAFEVİLİK TASAVVUF İLİŞKİSİ	98
I. Erdebil Tekkesinin Dayandığı Tasavvufi Anlayış	98

1. Zahidilik Tarikatı.....	98
2. Halvetilik Tarikatı.....	100
3. Safevilik Tarikatı.....	104
II. Şah İsmail Döneminde Safevilik-Sufilik İlişkisi.....	106
1.Kızılbaşların Sufilikle İrtibatı.....	106
2.Göçebe-Yerleşik Farklılaşması	108
3. Türklerde Ehl-i Beyt Sevgisinin Oluşumu	111
4. Şah İsmail'in Sufilere Yaklaşımı	118
III. Karşıtlık Dönemi: Şah İsmail Sonrası Safevilik ve Sufilik.....	123
1. Şah Tahmasb'ın Sufi Gruplara Karşı Tavrı.....	124
2.Büyük Şah Abbas Döneminde Devletleşmenin Getirdiği Yeni Yaklaşımlar	138
3.Karşıtlık Döneminde Ulemanın Rolü	148
3.1. Şeyh Ali el-Kereki el-Amili (öl. 940/1534).....	151
3.2. İbrahim Katifi (öl. 1539 sonrası).....	155
3.3. Mir Nimetullah Hilli (öl. 940/1534).....	156
3.4. Gıyaseddin Mansur Şirazi (öl. 1542)	156
3.5. Hüseyin b. Abdüssamed Harisi (öl. 1576)	157
3.6. Mukaddes Erdebili (öl. 993/1585).....	158
3.7. Şeyh Bahaeddin Âmilî (öl. 1031/1622).....	159
3.8. Seyyid Mir Muhammed Bakır el-Esterabadi (öl. 1041/1631).....	160
3.9. Muhammed Bakır Meclisi (öl. 1110/1698)	161
4. Karşıtlık Döneminde Diğer Tarikatların Durumu	166
3.1.Nurbahşiyye.....	167
3.2.Nimetullahiye.....	172
3.3.Müşa'sa'iyye	176
SONUÇ	183
KAYNAKÇA	187

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 16. yüzyılda İran coğrafyasında kurulmuş olan ve İran'ı Şiiileştiren Safevi Devleti'nin sufi kökenlerini incelemekte ve Safeviliğin tasavvufla olan ilişkisini ele almaktadır.

İslam tarihinde mezhepler ve tarikatların teşekkülünde başta siyasi olmak üzere ekonomik ve sosyal olayların önemli bir etkisi bulunmaktadır. Safevi Devleti'nin kuruluşunda da hiç şüphesiz sayılan sebeplerin etkisi vardır. Tarikatlar, özellikle siyasi belirsizliğin had safhaya ulaştığı zamanlarda insanların sığındığı kurumlar olarak görülmektedir. Dönemin siyasi kargaşalarından kurtulmak isteyenlerin tercih ettiği tarikatlardan birisi olarak görülen Safeviyye tarikatı kısa zamanda İran bölgesinde tanınır hale gelmiştir. Tarikatın kurucusu kabul edilen Safiyüddin Erdebili, sufi yaşantısı ve kişiliğiyle yalnızca bölgedeki halkın değil farklı bölgelerden insanların ve Moğol hükümdarlarının da ilgisini çekmiştir. Sünni-Şafii çizgisi ile tanınan Erdebili'nin kurduğu tarikatta zamanla Şii eğilimler ve siyasi yönler oluşmaya başlamıştır. Günümüz İran Devleti'nin temellerinin atılması ve İran siyasi hayatına yön vermesi bakımından önemli bir etkisinin bulunduğunu düşündüğümüz Safeviyye tarikatı, 1501 yılında Şah İsmail ile devlet kurmayı başarmıştır.

Erdebil Sufileri de denen Safevi tarikatının şeyhlerinden biri olan Şah İsmail, aynı zamanda Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın torunudur. Şah İsmail'in hem tarikat kökenlerine hem de Akkoyunlu sarayına dayanan siyasi nüfuzunu kullanması Şah İsmail'e tekkeyi devlete dönüştürmede önemli bir avantaj sağlamıştır. Erdebil tekkesinin politize olarak bir devlete dönüşmesinde Safevi tarikatının dolayısıyla tasavvufun büyük katkısı olmuştur. Ancak devletleşme sürecinde Safevilerin tasavvufi anlayışı terk ederek devleti fıkıh merkezli bir inşa sürecine soktukları da tarihi bir realitedir.

İşte çalışmamız bu bahsettiğimiz kırılma anında Safevilerin tasavvufla ilişkisini ele almaktadır.

Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde Şiiiliğin ve tasavvufun Safeviler dönemine kadarki seyrini kısaca incelemeye çalıştık. Özellikle 12. asır sonrasında tasavvuftaki gelişmeler ve şeyh/mürşid adı verilen şahsiyetler etrafında grupların oluşmaya başlaması tekke ve zaviyelerin artmasına neden

olmuştur. Zamanla müritler için şeyh/mürşid aşılabilir, tenkit edilemez, soru sorulamaz ve sorgulanamaz konumuna gelmeye başlamıştır. Şeyhlerin otoriteleri güçlenirken, müritlerin tefekkür gücü, kendine ve aleme bakışı olumsuz yönde etkilenmiştir. Şia ve tasavvuf ilişkisinde velayet, Ehl-i Beyt sevgisi, mehdilik, tarikat/imamet silsileleri ve hakikatin seçkin bir zümreye hasredilmesi gibi konulardaki benzerlikler çalışmamız açısından önemli gördüğümüz hususlardır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Safeviyye tarikatının ortaya çıkışı ve tarikatın kurucusu olan Safiyyüddin Erdebili ve sonraki tarikat şeyhlerinin hayatlarını inceleyerek hangi tarikat şeyhi zamanında tarikat Şiiliğe ve siyasi yöne doğru evrildiğini görmek istedik. Ayrıca bu bölümde tarikatın siyasallaşarak devlet haline gelmesinin ve devletin kurulması ile on iki imam Şiiliğinin resmi mezhep olarak kabul edilmesinin sebeplerini ve sonuçlarını değerlendirmeye çalıştık. Bu bölümde ayrıca Safevi Devleti'nin kurulması ile Şah İsmail'in yeni devletin resmi mezhebi olan İmamiyye'nin yaygınlaştırılması için yürüttüğü faaliyetleri ve Safeviler ile Osmanlılar için önemli bir dönüm noktası olarak görülen Çaldıran savaşı öncesi ve sonrası genel durumu değerlendirdik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Safeviyye tarikatının diğer tarikatlarla ilişkisi, tarikatın tekkesi kabul edilen Erdebil Tekkesi'nin o bölgedeki etkileri, bu tekkeye bağlanan sufilerin düşünce yapıları ve Erdebil Tekkesi'nde zamanla çoğunluğu elde eden Kızılbaş Türkmenlerin Safeviyye tarikatının düşünce yapısının değişiminde etkilerini görmek istedik. Bu bağlamda, Şah İsmail sonrasında Safevi Devleti'nin tasavvufa ve sufilere olan bakış açılarındaki değişikliklerin nedenlerini ve sonuçlarını inceledik. Ayrıca bu bölümde tasavvufa ve sufilere karşı daha katı davranışlarda bulunduğu düşündüğümüz Şah Tahmasb ve Şah Abbas dönemlerini ele aldık. Bu dönemlerde şahların Şia alimleri ile kendilerinin şahlığını meşrulaştırılması aynı zamanda devletin kurumsallaşması için engel olarak görülen tasavvuf ve sufilere karşı yürütülen faaliyetleri görmeye çalıştık. Yine bu bölümde alimlerin tasavvufa ve tarikatlara olan bakış açılarını bazı tarikatlar üzerinden incelemeye gayret ettik.

Çalışmamız sırasında güven ve desteğini her zaman hissettiğim Prof. Dr. Doğan Kaplan'a teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisinden dersler aldığım ve birçok

bilgiye ulaşmamdan kılavuzluk eden Prof. Dr. Sıddık Korkmaz hocamızı rahmetle anıyorum. Çalışmamızın okunmasında, gerekli düzenlemelerin yapılması aşamasında her zaman desteğini gördüğüm aynı zamanda yüksek lisans tez danışmam hocam Prof. Dr. Mehmet Saffet Sarıkaya ve tez aşamasında düşüncelerini eksik etmeyen tik üyeleri Prof. Dr. M. Bahaüddin Varol ve Dr. Öğr.Üyesi Aytekin Şenzeybek hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Bize düşüncelerini aktaran ve tezi okuyarak yardımcı olmaya çalışan arkadaşım İmam-Hatip Ümit Küçük hocama da teşekkür ediyorum.

İskender TANIŞ

Karaman 2023

KISALTMALAR

- b. : İbn
- Bkz. : Bakınız
- c. : Cilt Numarası
- Çev. : Çeviren
- DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı
- ed. : Editör
- Haz. : Hazırlayan
- Hz. : Hazreti
- MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
- öl. : Ölümü
- s. : Sayfa Numarası
- sy. : Sayı
- ter. : Tercüme
- ts. : Tarihsiz

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

Araştırmamız Safevilik ve Tasavvuf arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirilen doküman analizine dayalı nitel bir araştırmadır. 16. yüzyılda Tebriz’de kurulan ve kökenleri Sünni-Şafii çizgideki Erdebil merkezli Safevilik tarikatına dayanan Safevi Devleti hem İran coğrafyasını Şiileştirmesi hem de Sünni-Şafii çizgideki bir tekkenin Şiiliğe evrilmesi yönüyle dikkat çekicidir.

Doğrusu Safevilik ve Safevi Devleti üzerine özellikle tarih alanında birçok çalışma bulunmaktadır. Bu konu üzerinde İslam Mezhepleri Tarihi alanında ise yeterli araştırma yapılmamıştır.¹ Bu sebeple çalışmamızın konusunu Safevilik ve Tasavvuf olarak belirledik. Konunun sınırlandırılması çalışmamızda bize kolaylık sağlayacağından Safevi Devleti’nin kuruluşu ve yıkılışı kabul edilen 1501-1737 tarihlerini esas alarak çalışmamıza belli bir sınır çizmeye çalıştık. Fakat Safevi Devleti kurulmadan önce devlete adını veren Safeviyye tarikatının kuruluş döneminden itibaren Şah İsmail’e kadar gelen tarikat liderlerinin hayatlarına bakmayı da ihmal etmedik.

Bu çalışma, doküman analizi yöntemine dayanmaktadır. Nitel bir araştırma yaklaşımı kullanılarak, Safevilik ve Tasavvuf konusunda yayınlanmış dokümanlar, akademik makaleler, kitaplar, ilgili yazılı kaynaklar ve kaynaklardan derlenen veriler incelenmiştir. Bu dokümanlar, Safevilik ve Tasavvuf hakkında bilgiler içeren ve bu iki akımın ilişkisine ışık tutabilecek temel kaynaklar olarak seçilmiştir. Doküman analizi, bu verilerin sistematik bir şekilde değerlendirilmesini, kavramsallaştırılmasını ve yorumlanmasını içeren bir yaklaşımdır.

Araştırmalara belli sınırlar çizmek yapılan çalışmanın yazılabilmesi ve anlaşılabilmesi bakımından önemli görülmektedir. Bu bakımdan biz de çalışmamızın daha iyi yazılabilmesi ve anlaşılabilmesi için araştırmamızın konusunu, amacını ve yöntemini belirlemeye çalıştık.

---

¹ Samet Balta, “Türkiye’de Safevi Tarihi Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *II. Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu Avrasya’da Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları*, ed. Turgay Gökgöz - Onur Kılıçer (İstanbul: Devamend Yayınları, 2018), 323-374.

Konunun sınırlandırılması çalışmamızda bize kolaylık sağlayacağından Safevi Devleti'nin kuruluşu ve yıkılışı kabul edilen 1501-1737 tarihlerini esas alarak çalışmamıza belli bir sınır çizmeye çalıştık. Fakat Safevi Devleti kurulmadan önce devlete adını veren Safeviyye tarikatının kuruluş döneminden itibaren Şah İsmail'e kadar gelen tarikat liderlerinin hayatlarına bakmayı da ihmal etmedik.

Safeviler ile ilgili genellikle tarih alanında birçok çalışma bulunmasına rağmen İslam Mezhepler Tarihi alanında yapılan çalışmaların kısıtlı olduğundan hareketle Safeviler ile ilgili çalışmaların İslam Mezhepleri Tarihi alanındaki araştırmacıların gözünden değerlendirilmesinin bu alana birçok katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

Araştırmamızda gayemiz Safevi Devleti kurulmadan önce bu devletin kurulmasında en büyük katkıyı sağlayan Safeviyye tarikatı ve sufilerinin düşüncelerindeki değişimini görebilmek ve Safevi Devleti'ni kurmada büyük bir rolü bulunduğu düşündüğümüz tasavvufun ve Kızılbaş Türkmenlerin devlet kurulduktan sonra karşılaştıkları durumun sebepleri ve sonuçlarını ortaya çıkarmak olacaktır. Tabii ki bunları araştırırken fikir-hadise-mekan irtibatına bağlı kalarak objektif bir çalışmanın ortaya çıkması için gayret ettik.

II. Araştırmanın Temel Kaynakları ve Çağdaş Araştırmalar

Yapacağımız çalışmada inceleyeceğimiz kaynakları İslam Mezhepler Tarihi metotlarını dikkate alarak objektif bir değerlendirme yapmamız gerektiğinin farkındayız. Bu itibarla çalışma yaptığımız dönemin önemli eserlerine bakarak o günün şartlarını da dikkate alarak kaynakları incelemeye çalıştık.

Dönemin bir tarihçisi olarak kabul edilen İskender Bey Münşi-yi Türkmen (968/1043-1561/1633), divanda görevli olmasından dolayı kendisinin birçok belgelere dayanarak ve bizzat gördüğü, işittiği ve katıldığı olaylardan hareketle *Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi* eserini oluşturmuştur. Çalışmamızda kullandığımız bu eserin çevirisini 1943-1944 yıllarında Ali Genceli'nin yaptığı çalışmayı Türk Tarih Kurumu Başkanlığının isteği üzerine İsmail Aka tekrar gözden geçirerek yayına hazırlamıştır. Eserde dönemin olayları başta Osmanlı Devleti olmak üzere komşu devletler ile olan münasebetlere ağırlık verilmiştir. İdari, askeri, mali ve kültürel konulara yeri geldikçe değinilmiştir. Şah Tahmasb ve Şah Abbas devri anlatıldıktan

sonra o dönemdeki boy ve oymaklar, onların beyleri, seyyidler, şeyhler, ulema, vezirler divan mensupları vb. şahıslar hakkında bilgiler verilmiştir.

Hamidreza Mohammednejad tarafından Türkçeye çevirisi yapılan *Safevi Tarihi* adlı eser Abdülatif Kazvini'ye aittir. Çalışmamızda faydalandığımız bu eserin müellifi tarihçi olarak şöhret kazanmıştır. Eser, Şah İsmail dönemini ve Safevi Devleti'nin kuruluşunu anlatmaktadır. Eser bölümlerinde kronolojik sıraya riayet edilmiştir. Birinci bölümünde Hz. Peygamber ve on iki imam hakkında bilgiler verilmekte ve iki kısımdan oluşmaktadır. İkinci bölümde ise İslam öncesi İran şahlarını anlatan dört kısımdan oluşmaktadır. Yazar, Şah İsmail'in yanında yer alarak savaş felaketlerini kaydetmeye çalıştığını ve elinden geldiğince de bazı insanları Şah İsmail'in kılıcından kurtardığının bilgisini vermektedir. Eserde, Safevi yanlısı bir tutum sergilemesine rağmen dönemin şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda önemli bir kaynak olduğu muhakkaktır.

Abdi Beğ Şirazi'nin *Tekmiletü'l-Ahbar* adlı eseri de dönemin olaylarına bakmamız açısından önemlidir. Şefaatin Deniz ve Hasan Asadi tarafından eser Türkçeye çevrilmiştir. Tebriz'de 921/1511 yılında dünyaya gelen Şirazi, tarih yazarlığından çok şairliği ile ön plana çıkmaktadır. Sıkı bir Şia müntesibi olan Şirazi Safeviler dışındaki devletlerin yönetimlerinin Ehl-i beyte dayalı olmamasından dolayı onları batıl olarak görmektedir. Şah İsmail'in soyunun on iki imama dayandığını kabul etmekte ve onun on iki imam adına hutbe okutmasını dile getirerek hakkı temsil ettiğini vurgulamaktadır. Safevi yanlısı bu eserde döneme bizzat şahit olan yazar tarafından kaleme alınması önem arz etmektedir.

Yine Şefaatin Deniz ve Hasan Asadi'nin tercüme ettiği Anonim *Kızılbaşlığın Tarihi (Tarih-i Kızılbaşıyye)* faydalandığımız diğer bir eserdir. Eserde Safevi Devletinin kurulmasında büyük hizmetleri bulunan Kızılbaş aşiretleri hakkında bilgiler verilmektedir. Anadolu'dan Şah İsmail tarafına geçen Türkmen kabilelerinin verdiği mücadeleler ve kendi içlerindeki anlaşmazlıklar aktarılmaktadır

Aşıkpaşazade'nin *Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi* adlı eserini Ayşenur Kala hazırlamıştır. *Tevarih-i Al-i Osman* adlı eseriyle tanınan Aşıkpaşazade özellikle II. Murad ve Fatih dönemlerini bizzat kendi gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı için önemlidir. Aşıkpaşazadenin yaşına ve muhtemel ölüm tarihine

bakıldığında 166. babdan sonraki bölümler başkaları tarafından eklenmiş olduğu düşünülebilir.

Hasan-ı Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevarih* adlı eseri de çalışmamızda faydalandığımız kaynaklar arasındadır. 1530-1531 yıllarında doğan Hasan-ı Rumlu'nun dedesi Şah Tahmasb'ın yakın adamlarından olup Rumlu aşiretinin lideri Emir Sultan Rumlu'nun torunudur. Sarayda yetişen ve küçük yaştan itibaren Şah Tahmasbın yanında seferlere katılan Hasan-ı Rumlu, Şah II. İsmail ve Muhammed Hüdabende dönemlerinde de sarayda bulunmuştur. Kendi dönemi ile ilgili önemli bilgiler veren Rumlu, Safevi Devleti'nin kurulmasında ve gelişmesinde katkıları bulunan Türkmen kabileleri hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. 1405-1577 yılları Osmanlı-İran ilişkileri açısından birinci kaynak durumundaki bu eser, İskender Bey Münşi ve Safevi tarihine dair eser yazan birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır.

Walther Hinz'ın *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* isimli eserini Tevfik Bıyıklıoğlu Türkçeye çevirmiştir. Safevilerin milli bir devlet haline gelmesinde üç ayrı devri ele alarak inceleyen eserde, özellikle 1447-1494 yılları arasının tam olarak bilinmediğinden hareketle bu devrin aydınlatılması için çaba gösterilmiştir.

Roger Savory'nin *Safeviler Devrinde İran* adlı eseri çalışmamızda faydalandığımız eserler arasındadır. Özgür Kolçak'ın çevirisini yaptığı eser, Safevi ailesinin kökenleri, onları iktidara taşıyanları ve Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra Şah İsmail'i bekleyen meseleleri ele almaktadır.

Azeri tarihçi Oktay Efendiyev'in *Azerbaycan Safevi Devleti* isimli eseri çalışmamızda kullandığımız eserlerdendir. Çevirisini Ali Asker'in yaptığı eserde Efendiyev, Safevi Devleti'nin Azerbaycan Türkleri tarafından kurulup geliştirildiğini ele almaktadır.

Adel Allouche'nin *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi* isimli eseri Ahmed Emin Dağ Türkçe'ye çevirmiştir. Bu eserde çalışmamız açısından önemli bilgiler içermektedir.

Ayrıca çalışmamızda Faruk Sümer'in *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Tufan Gündüz'ün *Son Kızılbaş Şah İsmail, Kızılbaşlar Tarihi*, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, Barış Yıldırımın çevirisini yaptığı Rıza Yıldırım'ın *Aleviliğin Doğuşu*, Cihat Aydoğmuşoğlu'nun *Safevi*

Devletin Tarihi, Şah Abbas ve Zamanı, Doğan Kaplan'ın *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik, Safeviler ve Kızılbaşlık-Aleviliğin Tarihsel Temelleri* adlı eserleri, Sönmez Kutlu'nun *Alevilik Bektaşilik Yazıları (Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi)*, Mehmet Çelenk'in *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği*, Mustafa Ekinci'in *Edebil Tekkesinin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri*, Ömer Faruk Teber'in *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, Halil Işlak'ın *Safeviler Döneminde İmamiyye Şia'sında Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*, Serap Şah'ın *Safvetü's-Safa'da Safiyyüddin-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkıbeleri* vb. birçok doktora ve yüksek lisans tezi faydalanmaya çalıştığımız kaynaklar arasındadır.

III. Genel Olarak Şiilik-Tasavvuf

Araştırma konumuz Safevilik ve Tasavvuf ilişkisi olunca konunun anlaşılabilmesi için hem Safevi Devleti (1501-1737) kurulur kurulmaz devletin resmi mezhebi olarak ilan edilen on iki imam Şiiliğinin başlangıçtan Safevi Devleti'nin kuruluş yıllarına kadar olan tarihinden hem de Tasavvuf tarihinin başlangıçtan yine 16. yüzyıla kadar geçirdiği aşamalardan bahsetmek yararlı olacaktır.

1. Başlangıçtan 16. yüzyıl Başına Kadar Şiiliğe Genel Bir Bakış

Şia, kelime olarak “tabi olmak, desteklemek; şayi olmak, çoğalmak” anlamlarına gelmekte olup Arapça (Ş-Y-A) kökünden türemiş “tarafdar, yardımcı, destekleyici, bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” manasındadır.² Şia, terim olarak ise “Ali b. Ebu Tâlib'in Hz. Muhammed'den (sav) sonra nas ve tayinle halife olduğuna inanan, imametın insanlığın sonuna kadar Hz. Ali'nin soyundan gelen imamlar ile devam edeceğini ileri süren ve bu imamların masumlüğünü iddia eden toplulukların ortak adıdır.³ Şii yazar Nevbahti (öl. 310/922) Şia'yı, Hz. Ali'nin taraftarları olarak görür.⁴ Şia'yı, Galiye, Rafıza ve Zeydiyye olarak üç grupta inceleyen Eş'ari (öl. 324/935) ise, Hz. Ali'yi diğer ashaptan üstün

² Mustafa Öz, “Şia”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/111.

³ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 15; Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 148.

⁴ En-Nevbahti, *Kitabu'l Makalat ve'l-Fırak Fıraku's-Şia*, çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 51.

saymalarından ve dost edinmelerinden dolayı bu gruplara Şia ismini vermiştir.⁵ Şia kelimesi yerine “Râfıza”yı kullanan Bağdadi (öl. 429/1037), bu grubu 4 kısma ayırır. Bunlardan Zeydiyye ve İmamiyye’yi İslam topluluğunun fırkalarından kabul eder. Keysaniyye ve Gulat (aşırılar) olarak belirttiği iki grubu ise İslam toplumunun fırkaları dışında gösterir.⁶

Şehristani (öl. 548/1153), Hz. Ali’ye taraftar olanları, onun hilafetinin açık veya kapalı nas ile ve tayinle sabit olduğunu kabul edenleri Şia olarak tanımlar. Onlara göre imamet, Hz. Ali evladına aittir. İmamet, Hz. Ali evladından başkasına geçtiği takdirde bu ya zulümle yapılmıştır ya da onlar takiyye yapmışlardır. İmamet, ümmetin iradesine bırakılamayacağı için ümmetin fertlerinden herhangi biri seçilerek imam yapılamaz. İmameti dinin bir rüknü olarak gören Şia, imameti, gaflet veya ihmal ederek hiçbir peygamberin topluma bırakmasını caiz görmezler. Şia, imamette tayin ve nassı, peygamber ve imamların masumluğunu, takiyye dışında tevelli ve teberriyi ittifak halinde kabul eder.⁷ Şehristani, imametın bir imamdan diğerine geçmesi meselesinde görüş ayrılığı yaşandığından Şia’yı Keysaniyye, Zeydiyye, İmamiyye, Gulat (Aşırılar) ve İsmailiyye olarak beş gruba ayırmıştır. İmamiyye’yi ise kendi içinde yedi grupta inceleyerek İsnâşeriyye’yi bu grubun içinde göstermiştir. İsnâşeriyye’yi Musa el-Kâzım b. Cafer es-Sâdık’tan itibaren Ali er-Rıza, Muhammed et-Taki el-Cevvad, Ali Muhammed en-Naki, Hasan el-Askeri ez-Zeki ve on ikinci imam Muhammed el-Kaim el-Muntazar olarak on iki imam silsilesini takip edenler olarak belirtmiştir.⁸

Ali taraftarlığı ve Şia isminin ne zaman çıktığıyla ilgili farklı görüşler vardır. Sıffin savaşıyla (657) birlikte ortaya çıktığını söyleyenler olduğu gibi⁹ Watt, bu konuda biraz daha temkinli davranarak, “Şia” ve “teşeyyü” kelimelerinin Emeviler devri özellikle 9. yüzyılın son çeyreğine kadar ki dönemde kullanılmasının zor görüldüğünü belirterek bunun için tarih olarak on ikinci imamın kaybolduğu yıl olan

⁵ Ebu’l-Hasan El-Eşari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri Makalatü’l-İslamiyyin ve İhtilafu’l-Musallin*, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 35.

⁶ Abdulkahir El-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 19.

⁷ Şehristani, *El-Milel Ve’n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)*, çev. Mustafa Öz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 186-187.

⁸ Şehristani, *El-Milel Ve’n-Nihal*, çev. Mustafa Öz, 210-228.

⁹ Öz, “Şia”, 39/111.

874 yılı sonrasını gösterir.¹⁰ Onat'a göre, Şiilik denilince günümüzde ilk akla gelen İmamiyye'dir. Ancak, bu fırka İmam Cafer es-Sadık'a dayandırıldığından Caferiyye, nas ve tayinle imam olanların sayısı on iki olduğu için İsnâaşeriyye olarak bilinir. Bunlara göre imamet, nas ve tayinle olur. Hz. Peygamber Gadîr-i Hum'da¹¹ Allah'tan aldığı emirle Hz. Ali'nin imametini ilan etmiştir. İmamet, usulu'd-dinden olduğu için imamete inanmakla iman tamamlanır. Her asırda Peygamberin vazifeleri ile vazifelenmiş insanların dünya ve ahirette kurtuluşunu, hidayetini ve irşatlarını üstüne almış bir imamın olması gerekir.¹² Sonuncu yani on ikinci imam, babasının vefatından sonra gizlenmiştir. Bu gizlenme gaybet¹³ olarak adlandırılmıştır. İmam, halen hayattadır ve kıyametten önce zuhur ederek zulümle dolmuş bu dünyaya adaleti getirecektir. Bu durumu İmamiyye (re'cat) olarak mezhebin inanç sistemine zamanla işlemiştir.¹⁴ Gaybetin başlangıcı konusunda farklı görüşler olsa da küçük gaybet ve büyük gaybet olarak iki döneme ayrılmasında görüş birliği bulunmaktadır. On ikinci imamın kayboluşundan son sefirin öldüğü (329/941) yılına kadar süren döneme Gaybet-i Suğra/Küçük Gizlilik, 941 yılından günümüze kadar devam eden ve gaybette olan imamın ortaya çıkışına kadar sürecek döneme ise Gaybet-i Kübra/Büyük Gizlilik denilmiştir. Küçük Gaybet esnasında imam, tanınmadan insanlar arasında yaşamıştır. Ancak sefir adı verilen bazı kimseler aracılığı ile

---

¹⁰ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, (Ankara: Sarkaç Yayınları, Tarih Yok), 51-52.

¹¹ Hemen hemen bütün Şii gruplara göre, Hz. Peygamber Veda haccı dönüşü kendisine indirilen her vahyi tebliğ etmesini emreden Maide Süresi'nin 67. ayeti nazil olmuştur. Hz. Peygamber, herkesin toplanmasını isteyerek öğle namazını kıldırdıktan sonra bir konuşma yapmıştır. Hz. Peygamber bu konuşmasında dünyaya veda etme zamanının yaklaştığına işaret ederek "Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve Ehl-i Beyt'imi... Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz." diyerek Resul-i Ekrem konuşmasını bitirmiş sonrasında Hz. Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiş: "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!" Hz. Peygamber'in bu açıklamalarından sonra orada bulunanlar sırasıyla gelip Hz. Ali'yi tebrik etmişler. Bunların arasında Hz. Ebu Bekir, Ömer ve o anda Ali'nin imameti hakkında bir şiir söyleyen Hassan b. Sabit de varmış. Medine'ye hareket edilince yolda, hatta bazılarına göre daha orada, "Bugün sizin için dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâm'ı beğendim..." mealindeki maide süresinin 3. Ayeti de nazil olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Ethem Ruhi Fırlalı, "Gadir-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279.

¹² Hasan Onat, *Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi*, (Ankara: Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, Ankara, 1996), 8.

¹³ Gaybet, özellikle İsnâaşeriyye inancında görülen On İkinci İmamın ölmeden insanlar arasından ayrılıp gizlenmesidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Avni İlhan, "Gaybet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/410-412.

¹⁴ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 344.

imamla irtibat kurulmuştur. Bilinemeyen bazı konular ve problem oluşturacak durumlarda dini hükümlerin öğrenilmesi amacıyla sefirler, imamdan gerekli bilgileri almışlardır. Bu sefirler; Ebu Amr Osman b. Said (öl. 265/879?), Ebu Ca'fer Muhammed b. Osman (öl. 305/917), Hüseyin b. Ruh en-Nevbahtî (öl. 326/938) ve Ali b. Muhammed es-Semerrî'dir (öl. 328/940). Bu sefirlerin imam hakkında konuşmaları yasaktır ve ifşa edemezler.¹⁵

Bu dönemde on ikinci imamın sefiri olduğunu iddia eden birçok kimse ortaya çıkmıştır. Fakat bunlar dini kesimler tarafından yalancı ve sahtekâr olarak tanımlanmıştır. Gerçek sefir olarak kabul edilenler yukarıda isimlerini verdiğimiz şahıslardır. Son sefir, gaybetteki imamdan gelen emir doğrultusunda Şia'nın ileri gelenlerini toplamış ve ölümünün yaklaştığını, kendisinden sonra başka bir sefirin olmayacağını, Allah'ın izin vereceği güne kadar mehdinin zuhur etmeyeceğini bildirmiştir. Son sefirin ölümüyle birlikte başlayan Büyük Gaybet hala devam etmektedir. Büveyhiler döneminde (932-1062) İsnâaşeriyye Şiiliği ilk defa rahatça hareket edebilmiş mezhebin bazı uygulamaları hayata geçirilebilmiştir.¹⁶ İlhanlılar döneminde dinlere hoşgörülü bir yaklaşım sergilenmesi Şiilik ve sufilik arasında yakın ilişkilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bakımdan Şiilik ve tasavvuf ilişkisinin başlamasında Moğolların İran'a gelmesinden sonraki gelişmeler önem arz etmektedir.¹⁷ Şah İsmail'in 1501 yılında Erdebil Tekkesi'nin başına geçmesi ile İsnâaşeriyye, Safevi Devleti'nin resmi mezhebi haline gelmiştir.¹⁸

2. Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Tasavvuf Tarihine Genel Bir Bakış

Tasavvuf kavramı hakkında birçok tanımlamalar vardır. "Tasavvuf ve Sufi" kelimelerinin Arapça kökenli olup olmadığını tartışan birçok görüş de bulunmaktadır.¹⁹ Tasavvuf kelimesinin nasıl türetildiği hakkında Ebu Nuaym el-İsfahani (ö. 1038) ve Abdülkerim el-Kuşeyri'den başka görüş olmadığını ifade eden

¹⁵ İlhan, "Gaybet", 13/411; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 344; Feyza Doğruyol, "Şii-İmamiyye'de Gaybet İnancının Temellendirilmesi: İlk Dönem Ahbârî ve Usûlî Argümanlar Üzerine Bir Değerlendirme", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 41 (2021/3), 71.

¹⁶ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 338-340.

¹⁷ Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 143.

¹⁸ Mustafa Ekinci, "Safeviyye Tarikati ve Türkmenler Üzerindeki Rolü", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 165 Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 344.

¹⁹ Tasavvuf kelimesine kök olarak öne sürülen başlıca kelimeler için bakınız, Ahmet Cahit Haksever, "Tasavvufa Giriş", *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Köse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 13-14.

Öngören, bu alimlerin görüşlerini belirttikten sonra tasavvuf kelimesinin hem anlam hem de dilbilgisi açısından en uygun olanını şöyle açıklar; “abid ve zahitler bir tevazu göstergesi olarak yün elbise giyerler. Sufi diye anılmaları giydikleri bu yün elbise ve mütevazi hayat tarzından dolayıdır. Suf kelimesi “tasavvefe” (yün giydi) fiilinden türetilmiştir. Tasavvuf tabiri bu fiilin mastarı olarak kullanılmıştır. Tasavvuf yolunu benimseyenlere “Sufi, Ehl-i Tasavvuf veya Mutasavvıf” adı verilmiştir”.²⁰ Yün giymeyi Peygamberler ile salihlere uyma, Allah’a karşı mütevazilik ve O’na yaklaşma olarak gören abid ve zahidler, rahat olmayan bu elbiselerle dünya nimetlerinden vazgeçerek salihler zümresi arasına girmeyi ümit ederler.²¹ Tasavvuf tanımlarının on grupta toplanabileceğini imkan dahilinde gören Haksever, tasavvufu zühd, kalp temizliği, güzel ahlak, nefisle mücadele,²² kitap ve sünnete sarılmak, Allah’a teslimiyet, hakka vuslat, İslam’ın ruh hayatı, batın ilmi ve havassa dair bir ledün ilmi olarak tanımlar. Tasavvuf yaşandıkça anlaşılın, tecrübeye dayanan bir ilimdir. Bu yüzden sufilerin içinde buldukları hal ve kabiliyetler farklılık arz etmektedir. Haliyle de çok fazla tasavvuf tanımı ortaya çıkmaktadır.²³ Tasavvufun yüzlerce tarifinin²⁴ olabileceğini söyleyen Kara’ya göre, tasavvufun gayesi insan-ı kâmil²⁵ yetiştirmektir.²⁶ İnsan-ı kâmil seviyesine gelmek isteyen sufi ise mürşid-i kâmilinin emirlerine kayıtsız şartsız uyması gerekir. Sufi hayatını mürşid-i kâmil’e vakfederek onun istekleri dışında hiçbir şey yapmaması tasavvufun en düşük mertebesi olarak görülmektedir.²⁷

Tasavvuf, diğer dinlere göre İslam dininde çok daha üstün bir öneme sahiptir. İslam alimleri tarafından geliştirilen tasavvuf yüzyıllar boyunca fikir-sanat hayatına

²⁰ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 5.

²¹ Yusuf Üde, “Tasavvuf” Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme”, çev. Mehmet Yıldız, *Akademi Dergisi* 2 (2017), 231.

²² Tasavvufi bir yaşantıdır. Bkz. Ude, “Tasavvuf” Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme”, 227-252.

²³ Haksever, “Tasavvufa Giriş”, 14-19.

²⁴ Farklı tariflere bakmak için bkz. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (basım yer yok: İletişim Yayınları), 7-10; Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1989), 20-21; Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, 5.

²⁵ İnsan-ı Kâmil, Allah’ın her mertebedeki tecellilerine mazhar olan insan olarak tarif edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Aydın, “İnsan-ı Kâmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/330.

²⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 10.

²⁷ Hüseyin Mirjafari, “Tasavvuf ve Safeviler Döneminde Sufi Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim”, çev. Sağıp Atlı, *Sufi Araştırmaları Dergisi* 3/5, (Kış 2012), 111.

ışık tutarak ince sezgisi, pek derin aynı zamanda renkli ilahi hayat görüşü ve yaşayışı ile İslam düşüncesinin sanat halini alan bir yönü olarak kabul edilmiştir. İnsanı Allah'a ulaştıran bununla birlikte ilahi hüviyetine ve hürriyetine kavuşturan bir yol olarak görülür. Tasavvuf, Abbasi halifeleri zamanında tam bir gelişim göstermiştir. Gerek İskenderiye Mektebi gerekse tercüme yoluyla Yunan kültürü ile temas gerçekleşmiştir. Bu temas ile bazı etkilenmeler de olmuştur. Fakat bundan dolayı İslam tasavvufunu başka kaynaklara ve İskenderiye'nin Yeni Eflatunculuğuna dayandırmak yanlış olacaktır.²⁸

Hz. Peygamber döneminde Müslümanlar ortaya çıkan problemleri O'na danışarak çözebiliyorlardı. Fakat Hz. Peygamberin vefat etmesi ile danışacakları mercii kaybeden Müslümanlar özellikle Hz. Osman döneminde sahabe arasında siyasi tercihler nedeniyle meydana gelen anlaşmazlıklar ve sonrasında Cemal ve Siffin vb. olaylarda ihtilafa düştüler. Ayrıca kısa zamanda, gerçekleşen fetihlerle birlikte ekonomik yönden rahatlama insanları zenginliğe, paraya ve dünya mallarına yönelmelerini beraberinde getirdi. Bu dönemde bazı Müslümanlar kendi inandıkları temiz akideyi devam ettirebilmek adına Allah tarafından vahyedilmiş olanın dışına çıkmadan Hz. Peygamberin yolunda gitmeyi üstün görüp İslam'a özgü bir yaşayışı tercih ederek hayatlarını devam ettirmeye çalıştılar. Dini vecibeleri daha dikkatli ve daha hassasiyetle yerine getirmeye çalışan bu Müslümanlar zâhid ve âbid adları ile anılmaya başlamıştır.²⁹ Bunlara bir örnek olarak Ebu Zer el-Ğıfari (öl. 32/653)³⁰ gösterilmektedir. O, kendisine getirilen dirhemi kabul etmeyip “Bizim sütünü sağdığımız bir keçimiz, sırtına bindiğimiz bir merkebimiz var. Bunlardan başkasına ihtiyacımız da yoktur.” cevabını vererek ashabın içinde zühd ve takvasıyla ön plana çıkmıştır.³¹

Zühd dönemi olarak kabul edilen 6. ve 8. asırlar tasavvufta çok önemli bir yere sahiptir. Tasavvufun ilim haline dönüşmeden önceki formu olarak kabul edilen bu dönem, Allah'a tevekkülün her şeyin üstünde görülmesi ve dünyanın ebedi hayatı

---

²⁸ Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 164-171.

²⁹ Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, 3-4.

³⁰ Abdullllah Aydın, “Ebu Zer el-Ğıfari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/266-269.

³¹ Neşet Bodur, *Ebu Nasr Es-Serrac Et-Tusi ve Tasavvufi Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 238.

kazanmada sadece bir vasıta olduğunun kavranması olarak tanımlanmaktadır.³² Tasavvufun dönemleri ile ilgili yapılan bazı tasniflere göre 8. yüzyıla kadar geçen dönem zühd dönemi olarak kabul edilmektedir.³³ Bu dönemde halvet, uzlet, riyazet, mücahede, sabır, tevekkül gibi her Müslüman tarafından anlaşılabilen terimler bulunmaktadır. Genel olarak bu dönemde Medine zahidlerinde sünnet ve hadis bağlılığı, Basra zahidlerinde korku hüznün ya da sevgi, Küfe zahidlerinde ibadet ve ağlama, Horasan zahidlerinde ise tevekkül duygusunun ağır bastığı zühd anlayışları görülmektedir.³⁴ Tabiinden Hasan-ı Basri (öl. 110/728) tasavvuf düşüncesine tesir eden ilk zahidlerden kabul edilmektedir.³⁵ Tabiinin en faziletlilerinden görülen Hasan-ı Basri, mutasavvıflar tarafından “takva sahiplerinin öncüsü, Hakk’ın gerçek velisi, fütüvvet ehlinin önderi” olarak görülmektedir.³⁶ Ayrıca İbrahim b. Edhem (öl. 161/778), Fudayl b. İyaz (öl. 187/803), Davud et-Tai (öl. 165/781), Şakik-i Belhi (öl. 194/810), Veysel Karani (öl. 37/657), Cafer es-Sadık (öl. 148/765), Ebu Haşim Sufi (öl. 161/767), Süfyan es-Sevri (öl. 161/778), Abdullah b. Mübarek (öl. 181/797), Rabia el-Adeviyye öl. (185/801) bu dönemin zahidlerinden kabul edilmektedir.³⁷

9. ve 11 asırları kapsayan tasavvuf dönemi zühd olmaktan çıkan tasavvufun bir ilim olarak teşekkül etmeye başladığı dönemdir. Tasavvufun temellerinin atılması ve prensiplerinin belirlenmesi, büyük mutasavvıfların yetişmesi, tasavvuf klasiklerinin yazılması ve sufilerin toplum içerisinde müstakil bir sınıf oluşturmaya başlaması bu dönemdedir. Bu dönemde sufiler, kendilerine özgü bir meşreb ve terminoloji geliştirme yoluna yönelmişler, tasavvufi ekoller oluşmaya başlamıştır. Cafer es-Sadık zühdden tasavvufa dönüşümü hazırlayan kişi olarak görülmüştür. Maruf-ı Kerhi (öl. 200/815), Bişr el-Hafî (öl. 227/841), İbrahim el-Havvas (öl. 291/904), Zünnûn el-Mısrî (öl. 245/859), Bayezid-i Bistami (öl. 234/848), Hamdun el Kassar (öl. 271/884), Cüneyd-i Bağdadi (öl. 297/909), Ebubekir eş-Şibli (öl. 334/946), Hallac-ı Mansur (öl. 309/922), Abdulkerim el-Kuşeyri (öl. 465/1072) ve

---

³² Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 194.

³³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995), 115; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 15

³⁴ Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 194-202.

³⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 115.

³⁶ Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/292.

³⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 115-119.

Gazzali (öl. 505/1111) gibi tasavvufa damgasını vuran kişiler bu dönemde yetişmiştir.³⁸

12. ve 15. asırlar vahdet-i vücud dönemini olarak görülmektedir. Bu dönem Muhyiddin İbnü'l-Arabi (öl. 638/1240) ile başlatılmakta ve Abdülkerim el-Cili (öl. 832/1428) ile sona erdirilmektedir. İbnü'l-Arabi'nin *el-Fütühatü'l-Mekkiye*'si onlarca mürit ve takipçisi tarafından şerh edilmiştir. Elitten halka doğru akan bir tasavvufun başladığı ve büyük tarikatların belirdiği 12. asır ve sonrasında tasavvuf, gelişme göstermiş ve kendisine şeyh/mürşid veya Farsça postnişin adı verilen zirve şahsiyetler etrafında toplanmalar başlamasıyla gitgide yaygınlaşmaya başlamıştır.³⁹ Şeyhler kendi köşelerinde oturmak yerine halkın içine girerek irşad ve eğitim faaliyetlerinde bulunmaları ile tekke ve zaviyelerin sayısı artmıştır. Küçük'e göre tasavvufa meylin yaşanmasında Haçlı savaşları ve Moğol saldırılarını etkisinin olduğu söylene de asıl meyil şeyhlerin irşat faaliyetlerini yoğunlaştırmalarıyla olmuştur. Ona göre dünya hiçbir zaman savaştan ve kötülüklerden uzak değildir.⁴⁰ Bu dönemde Nakşibendiyye, Yeseviyye, Bektaşiiyye, Kadiriyye, Şaziliyye, Halvetiyye, Bayramiyye, Celvetiyye, Ekberiyye, Melametiyye vb. tarikatlar ön plana çıkmıştır.⁴¹ Öngören bu tarikatlardan başka Rıfaiyye, Sadiyye, Sühreverdiyye, Zeyniyye, Ebheriyye, Safeviyye, Kübreviyye gibi birçok tarikatın ismini vermektedir.⁴²

Dini yaşayışın has bir türü olan ve kendine ait özellikleri bulunan tasavvuftan daha kapsamlı bir kavram olan mistisizme gelecek olursak; bu kavramın eskiden beri bütün dinlerde ve kültürlerde var olduğu ve gelecekte de var olacağı kabul edilmektedir. Çünkü insan ruhu, varlığın özüyle temas etmeyi istemiş ve bu teması gerçekleştirmek için yollar aramıştır. Bunun için mistisizmi, duygu ve akıl dışı bir yolla ulaşılan anlayış biçimi, batını tecrübe ve şuur halleri, vasıtasız bir şekilde bilgilenme olarak tanımlayabiliriz. Bu durumda herhangi bir dinin mensubu olan dindarlar kadar ateistler, dinsizler, putperestler, dine ilgi duymayanlar da bile mistik

---

³⁸ Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 278-303.

³⁹ Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 303-313

⁴⁰ Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 315.

⁴¹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 63-77.

⁴² Reşat Öngören, "Başlıca Tarikatlar", *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Köse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 249-268.

bir düşünce oluşabilir.⁴³ Mistik denilince, ilahi bilgiler hakkında birtakım batını bilgiler verilen, bu bilgiler hakkında kimseye bir şey söylememesi gereken insan akla gelir. Bugün ise mistisizm denilince, insanın aklı ile ulaşamadığı bir “yüceliğe” veya “mutlak” a sezgi yoluyla doğrudan ulaşması onunla irtibat kurması anlaşılmaktadır. Bu yüzden dinde mistisizmin, akılla fazla bir ilişki kurulamamaktadır. Daha açık bir ifade ile mistik kimse, mistik düşünce, mistik yaklaşım ve mistik hayat tarzını benimseyip yaşayan kimsedir.⁴⁴ Dini mistisizmin İslam kültür çevresinde oluşan haline tasavvuf denilmektedir. İslam’ın içe dönük veya mistik hali olan tasavvuf, sufizm olarak da adlandırılır.⁴⁵ Tasavvufun, Kur’an ve Hadis olarak iki kaynağı olduğunu ifade eden Öztürk, Tasavvufun başlangıçta sırrî olduğunu sonradan çerçevesinin genişlemesiyle kalabalıklara hitap etmeye başlayarak gizli yaşayış halinden çıktığını söyler.⁴⁶

Tasavvuf geleneğinde ancak bir şeyhe bağlanarak tarikatta ilerlemek mümkündür. Bu durum şeyhin bir model olarak müritler tarafından kabulü ile gerçekleşir. Şeyh, müritlerine örnek olabilmek için tüm yaşantısı ile İslamiyet’in ve temsil ettiği tarikatın görevlerini aksatmadan yerine getirmek zorundadır. Müritler için büyük bir otorite kabul edilen şeyh, dinin ve tarikatın gereklerini yerine getirmede etkili bir motivasyon unsuru olarak kabul edilir. Şeyh, müritler için dini ve dünyevi işlerle alakalı tüm sorular ve sorunlar karşısında bilgilerin alınabileceği karizmatik bir liderdir. Tarikatlara giriş gönüllülükle olur. Ancak tarikata girdikten sonra tarikatın adap ve erkanına müritlerin uyma yükümlüğü vardır. Tarikatlarda kutsal dünya ile kutsal olmayan dünyanın alanlarını birbirinden köklü bir şekilde ayrılması hâkim olan ilk unsur olarak görülmektedir. Kutsalla-kutsal dışı dini alan ile dünyevi alan arasındaki ayırım o kadar belirgindir ki dindar insan dünyayı bir kenara bırakıp tamamen dini değerler dünyası için yaşamak ister. Artık onlar için dünya kötü, kaçılması gereken pis bir yerdir. Zahitliğin dünyayı bir kenara bırakan olumsuz hedefi olmasına rağmen bununla birlikte bir güç elde etmek gibi olumlu bir yanı da mevcuttur. Bütün tarikatlarda ortak başka bir unsur da iradi faaliyetlerdir. Bu unsurla dünyadan uzaklaşmakta ve dünyadan ayrılmış bir cemaate veya bir tarikata mensup

⁴³ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi* (Isparta: Berikan Yayınevi, 2014), 203.

⁴⁴ Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, 17-18; Certel, *Din Psikolojisi*, 204.

⁴⁵ Certel, *Din Psikolojisi*, 206.

⁴⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce I*, (İstanbul: Sümer Matbaası, 1974), 25.

olunmaktadır. Tarikat hayatı aynı zamanda bir murakabedir. Tarikatlarda müridin tüm hayatını belirleyen kurallar vardır. Bu kurallara zor şartlar altında bile titizlikle uyan müritler, sağlam bir bütünlük meydana getirirler.⁴⁷

10. asırdan itibaren hareketleri sınırlandırılmaya çalışılan müritler için şeyh, aşılamaz, tenkit edilemez, soru sorulamaz ve sorgulanamaz konumuna gelmeye başlamıştır. Hatta şeyhe teslimiyet “gassal elindeki meyyit gibi” bir ifade ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece şeyhlerin otoriteleri güçlenirken, müritlerin tefekkür gücü, kendine ve aleme bakışı olumsuz yönde etkilenmiştir. Bazı şeyhler yetiştirdikleri müritlere “kendi sözünün yerine getirilmesini gerektiği anlayışı” ile “şeyhe hizmetin ibadetten daha üstün olduğu anlayışı” aktarılmaya çalışılmıştır. İlk defa şeyhlerin vesile edinilebileceği anlayışını dile getiren Maruf-ı Kerhi öğrencisi Seri es-Sakati’ye (öl. 251/865) “Allah’tan bir şey istediğinde Maruf’un hürmetine diyerek” istemesini söylemiştir. Bu düşünceyi geliştiren Ebu Osman Hîrî (öl. 295/910) şeyhe teslimiyet anlayışını öne çıkararak müritleri için katı bir disiplin uygulamıştır. Bu durum ileriki zamanlarda şeyhe körü körüne itaat anlayışını ortaya çıkarmıştır.⁴⁸

Şia ve tasavvuf ilişkisinde İmamiyye’nin inanç esaslarını tasavvuf düşüncesindeki benzerlikler arasında ilişki kurmaya çalışanlar olmuştur.⁴⁹ Çalışmamız açısından özellikle velayet, Ehl-i Beyt sevgisi, mehdilik, tarikat/imamet silsileleri, hakikatin seçkin bir zümreye hasredilmesi gibi konulardaki benzerlikleri önemli görmekteyiz.⁵⁰ Tasavvufta bulunan veli ve keramet kavramları Hz. Ali için velayet makamına ermiş büyük bir veli ve hatta onu velayetin kapısı görme anlayışını ortaya çıkarmıştır. Şiiliğin velayet kavramı daha çok imamet düşüncesi

⁴⁷ Adem Efe, *Din Gruplar Sosyolojisi* (İstanbul: Dönem Yayınları, 2013), 61-62.

⁴⁸ M. Necmeddin Bardakçı, “III-IV/IX-X. Yüzyıllarda Tasavvufun Teşekkül Süreci” *Tasavvufunun Teşekkülüne Dair Araştırmalar*, ed. M. Necmeddin Bardakçı (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Matbaa, 2017), 7-8.

⁴⁹ Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *eş-Şıla beyne’t-tasavvuf ve’t-teşeyyu* (Beyrut: Dârü’l-Endelüs, 1982), 1/375-405; Işılak, tasavvufun kaynağına ait iddialarda bulunan araştırmacıların (eş-Şeybî, Henry Corbin, Câbirî) Şii-İmamiyye ile tasavvuf arasında ilişkiyi kurarken kendi müktesebatları, aidiyetleri ve akademik ilgi alanlarının etkisinde kaldıkları düşüncesindedir. Batılı araştırmacılar Hristiyanlıkla, İmamiyye Şiası mensubu Şeybî’nin İmâmiyye Şiası’yla, genellikle İsmâilî düşünce üzerinde çalışmalar yapan Henry Corbin İsmâililikle, İslam düşüncesinin teşekkülünde İslam öncesi kültürlerin etkisine dikkat çeken düşünce tarihçisi Câbirî’nin ise daha geniş fikrî havzalarla ilişki kurmaya çalışmıştır. Bkz. Halil Işılak, *Safeviler Döneminde İmamiyye Şia’sında Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2022, 22, 26.

⁵⁰ Işılak, *Safeviler Döneminde İmamiyye Şia’sında Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2022, 18.

etrafında şekillenmiştir. Bu durum onların itikadi bakış açılarını etkilemiştir. Bunun için onların bütün görüşleri imamet eksenli yorumlanmıştır. İmamın “bilme” vasfı onu diğer insanlardan ayırmasını sağlamıştır. Sufi ve Şii çevrelerin dile getirdiği Hz. Ali'nin zahir ve batın bilgisine sahip olduğu, her ayetin nerede indiğini, ne için indiğini bildiği vb. anlayışları bu bağlamda değerlendirebiliriz.⁵¹

Tasavvuf hareketlerinin ilk çıktıklarına zamana bakıldığında geçmişte Müslümanları sosyal problemlerin çözülmesi için organize etmediği görülür.⁵² Ancak tarikatlar tamamen dini gayelerle kurulmuş olsalar da zamanla bir takım politik rollere de giriştikleri olmuştur. Bir şeyhin halk üzerindeki etkisini tahmin edebilen makamlar onun karizmatik şahsiyetinden faydalanmak için yakınlık gösterebildikleri gibi kendilerine karşı olduğu anlaşıldığı durumlarda da ona şüpheyle bakmışlar ve hep dikkatli davranmaya çalışmışlardır. Çünkü şeyhler, etrafına toplanan kalabalık müritler sayesinde onaylarıyla bir işin meşrulaşmasına veya reddine sebep olabilme, halkı savaşa veya barışa yönlendirme fırsatını yakalamışlardır. Bu bakımdan şeyhler, devletle halk arasındaki anlaşmazlıklarda aracılık yapmaları ve devletin meşrulaştırılmasındaki rolleri ile önem arz etmektedir.⁵³ Hatta böyle durumlarda tasavvuf hareketleri bir tepki olarak ortaya çıkmış ve kuvvetlenmiştir.

Tarikatlar zaman zaman birlik halinde şiddetli mücadeleleri beslemişlerdir. Bozulan dünya düzenine karşı dervişlerin gerektiğinde silahlı mücadeleye giriştikleri ve önemli bir baskı unsuru oluşturdukları tarihte görülmektedir. Fakat bu mücadelelerin İslam'ın koymuş olduğu kurallara uzak kaldığı gibi sosyolojik anlamda da çözüm getiremedikleri bilinen bir gerçektir. Bu yüzden bu hareketler yapıcı olmaktan ziyade reaksiyoner hareketlerdir. Mesela bir yerde zulme karşı çok tesirli bir derviş hareketi oluşturulabilir, ancak bu zulüm ortadan kaldırılınca kurulacak düzen konusunda tarikatın yapabileceği bir şey olmadığı gibi, böyle bir meselesi de yoktur. Derviş hareketlerinin asıl gücü lider mevkiindeki kimseye olan

---

⁵¹ Fehmi Soğukoğlu, *Sufi ve Şii'de Bilgi Anlayışı -Doğuşundan V/XI. Yüzyıla Kadar-* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 13, 29, 99, 103; Hz. Ali'ye izafe edilen unsurlar hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Sıddık Korkmaz, *Şia'nın Oluşumu (Hz. Ali'nin Vasiliği Düşüncesi)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 69-76.

⁵² Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, 215.

⁵³ Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 325.

kalbi bağılıdır ki ondan herhangi bir işaret almayan dervişler için bunun hiçbir önemi yoktur.⁵⁴

Safeviyye tarikatı ile ilgili ortaya çıkan durumu verilen bilgiler çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü onun bağlıları da liderlerinin verdiği işaretle harekete geçip zamanla siyasi düşünceye sahip olarak tarikatlarını devlete dönüştürmüşlerdir. O günkü ortama baktığımızda da Haçlı seferleri ve Moğol istilaları büyük zulümleri beraberinde getirmiş ve zulümlerden kaçmak adına tekkeler bir sığınma yeri olarak görülmüştür. Bu durum tekkelerin ve şeyhlerin önemini arttırmıştır. Çünkü onlar manevi ve ruhi yönden problemleri olan kimselerin ihtiyaçlarının karşılanacağı sözünü vererek bu kimseleri kendilerine bağlamışlardır. Elbette ihtiyaçları karşılamada başarılı da oldukları bir gerçektir.

Türkler, Arap ve Acemlere göre tasavvuf anlayışını kendi karakterleri ile şekillendirmişlerdir. Bu yüzden onların tasavvuf anlayışında insana yönelik ve aksiyoncu bir özellik ön plana çıkmıştır. Türklerin elinde gelişen tasavvufun geniş kitleleri etkilemesinin sebebi, onların karakter bakımından mütevazı olduğu kadar fedakâr ve vefakâr kişiliklerinden kaynaklanmaktadır.⁵⁵

---

⁵⁴ Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, 215-216.

⁵⁵ Öztürk, *Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce I*, 262-263; Cenksu Üçer, *Anadolu'da Alevi Ocakları ve Gruplar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 174.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAFEVİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

16. yüzyılda İran'da kurulmuş olan Safevi Devleti, İran coğrafyasını Şiiileştiren devlettir. Safevi Devleti'nin kökleri ise sufi Erdebil Tekkesi'ne dayanmaktadır. Bu bakımdan devlet kurma başarısı gösteren bu tekkeyi öncelikle incelemek gerekmektedir.

I. ERDEBİL TEKKESİ

Erdebil Tekkesi, Şeyh Safiyyüddin-i Erdebili'nin (öl. 735/1334) kurucusu olduğu sufi tekkesidir. Bu tekke, Şeyh Safiyyüddin'in faaliyetleri ile tanınmaya başlamış ve zamanla bölgenin manevi hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Bölgede yaşanan olumsuzluklardan etkilenen halk, kendini böyle yerlere bağlayarak hem maddi hem de manevi yönden güvende hissetmişlerdir. Erdebil Tekkesi, Şeyh Safiyyüddin'in faaliyetleri ile Türk ve İslam dünyasında tanınmış bir tekke haline gelmiştir.

1. Erdebil'in Dini-Manevi Çekim Merkezi Olduğu Dönemler

Bugün İran'ın kuzeybatısında Doğu Azerbaycan idari bölgesinde bir il olan tarihi Erdebil şehri, Tebriz'e birkaç mil uzakta Hazar denizine açılan bölgede, Taliş-Gilan bölgesini tamamen kontrol altına alabilecek bir konumdadır. İklimi soğuk olduğundan tarımın kısıtlı yapıldığı Erdebil'de su ihtiyacı Savalan dağından akan akarsulardan temin edilmektedir.⁵⁶ Savalan dağı silsilesinin eteklerinde kurulan Erdebil şehri, deniz seviyesinden 1505 m yüksekliktedir. Erdebil ile İran-Azerbaycan Cumhuriyeti sınırı arasındaki uzaklık 40 km'dir. Hazar denizi sahiline kadar olan uzaklık 64 km' den fazladır.⁵⁷ Bu şehir, Azerbaycan valisi Huzeyfe b. Yeman'ın günlerce süren savaştan sonra yaptığı antlaşma ile Hz. Ömer zamanında alınmıştır. Hz. Ali zamanında Azerbaycan valisi Eşas b. Kays tarafından Erdebil'e bazı Arap aşiretler yerleştirilmiş ve büyük bir şehir haline gelmiştir.⁵⁸

⁵⁶ Hamd-Allah Mustawfi, *Nuzhat-Al- Qulub*, Translated By G. Le Strange, Leyden: E. J. Brill, London 1919, s. 83. Mürüvet Karagöz, *Safevi Devletinin Kuruluş Dönemi* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 11.

⁵⁷ Salih Muhammedoğlu Aliyev, "Erdebil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/276.

⁵⁸ Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, (İstanbul: Beyan Yayınları, İkinci Baskı, 2010), 54; Aliyev, "Erdebil", 11/276-277.

13. yüzyılın başlarında (605/1209) veya (606/1210) yılında Gürcü ordusu tarafından Erdebil saldırıya uğramıştır. Tarihçi Yakut el-Hamevi, (616/1220) yılında Moğolların saldırdığı Horasan'dan kaçarak Erdebil'e sığındığını ancak buranın da kısa bir süre sonra Moğol işgaline uğradığını söyler. Moğollar burada büyük bir katliam yapmış ve şehir baştan başa yakılıp yıkılmasına rağmen kısa zamanda yeniden kurulup imar edilmiştir. İlhanlı Gazan Han ve vezirinin desteklediği Şeyh Safiyyüddin-i Erdebili'nin kurucusu olduğu Erdebil şehrinde bulunan tekke, bölgenin manevi hayatında önemli bir yere sahiptir.⁵⁹ İran ve Batı Asya'da toplum hayatına büyük etkileri olan İlhanlıların yıkılmasından sonra İran, Azerbaycan, Irak, Ermenistan, Bağdat, Tebriz, Sultaniye ve Erdebil coğrafyalarında siyasi, kültürel ve ekonomik sıkıntılar meydana gelmiştir. Bu bölgede salgın hastalıklar, sel baskınları, kuraklık ve kıtlıklar, deprem vb. doğal afetlerin yanında sürekli savaş hali vardır. Bunun için insanlar büyük yokluk, baskı ve sıkıntılar çekmektedirler. Kapıları toplumun bütün kesimlerine özellikle de fakir ve çaresiz insanlara açık olan, şeyhler tarafından yönetilen tekke ve zaviyeler, sıkıntı da olan herkes için sığınılacak bir yerdir. Tekkeler, sultanlar, şehzadeler, devlet erkani ve zenginler tarafından maddi olarak desteklenmektedir. Tekke ve zaviyeleri yöneten şeyhler, kendilerine duyulan saygıdan dolayı hanedan üyeleri, devlet ve toplum arasında arabuluculuk görevi de yapmaktadırlar.⁶⁰

Şah İsmail'in Safevi Devleti'ni kurup devlet merkezini Tebriz'e taşıması da Erdebil'in önemini kaybettirmemiştir.⁶¹ Tabii ki Erdebil'in yalnızca coğrafi konumu Safevilerin önemli bir devlet haline gelmesinde yeterli değildir. Ancak bu geniş coğrafyada öncelikle dini sonraları da siyasi alandaki faaliyetler ile Erdebil Tekkesi kendinden söz ettirmiştir.⁶²

Safevi Devleti'nin kurulduğu coğrafyanın iklim koşulları (yazın aşırı sıcaklar, kışın ise aşırı soğuklar) savaşan devletlere karşı avantajlı olmasını sağlıyordu. Aynı zamanda coğrafyanın genişliği de diğer devletlerin aylarca süren yolculukların

⁵⁹ Aliyev, "Erdebil", 11/276-277.

⁶⁰ Ş. Cem Tüysüz - Şahin Yılmaz, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergahı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5/3 (Aralık 2019), 724-725.

⁶¹ Mustafa Ekinci, *Edebil Tekkesinin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 38.

⁶² Kuzeyde Deşt-i Kıpçak'tan Güneyde Yemen'e, Batıda Akdeniz sahillerinden doğuda Seylan'a (Sri Lanka) uzanan geniş bir saha. Bakınız, Tüysüz - Yılmaz, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergahı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 724.

ardından yiyecek ve içecek sıkıntı çekmelerine neden oluyordu. Bu durum Safevi Devleti'ne büyük avantajlar sağlıyordu. Safeviler, düşman karşısında geri çekilmek zorunda kaldıklarında bırakılan yerleri yakıp yıkarak bu geniş coğrafyada düşmanlarına buralardan faydalanma fırsatını vermeyerek onları zor durumda bırakıyorlardı.⁶³

Arapların gelişi ile koyu bir şekilde Sünnileşen Azerbaycan ve Erdebil'in çoğunluğunda Hanbeli ve Şafii mezhebi ön plandadır. Şia mezhebi o zamanlar gözükmemektedir. Hadis ilmine oldukça önem verilmektedir. Selçuklular döneminde Türk nüfusu artarak zamanla Erdebil ve çevresi, Bişkin ve Balak adında iki Türkmen beyinin kontrolüne geçmiştir. Moğollara iki defa geçit vermeyen Erdebil halkı üçüncüsünde karşı koyamamış şehir Moğollar tarafından yağmalanmıştır. İlhanlılar tarafından yeniden inşa edilen Erdebil şehri, nüfusça kalabalıklaşmış ticari ve askeri merkez haline dönüşmüştür. Sonuçta Erdebil şehri birçok değişik kavimlerin uğrak yeri haline gelmiştir. 15. asırdan itibaren ise tamamen bir Türk şehri olmuştur. Tabii ki burada oturan halkın hepsi Türk değildir. Ancak genel çoğunluğunun Türk olması ile diğer halkların Türk unsuru içinde eriyip gittiği öngörülmektedir.⁶⁴

Erdebil'deki dergâhın avlusunda metfun bulunan Şeyh Safiyüddin'in ziyaretgahı Safevi Devleti açısından önemli görülmekteydi. Yeni kurulan Safevi Devleti'nin dini ve siyasi merkezi haline gelen Erdebil'deki dergâhın mali yönetimi en yüksek derecedeki devlet adamları tarafından yürütülmekteydi. Dergâhın vakıfları arasında birçok köy, ev, kervansaray, dükkân vb. bulunmaktaydı. Ancak Erdebil'in gelişmesinin temelinde, bölgenin milletlerarası ticarete en önemli payı Erdebil yoluyla Anadolu'ya giden ipekten alınan gümrük vergisiydi. Bu vergi, dergâhın en önemli gelir kaynağıydı. Bu sebeptendir ki Osmanlılar ve Ruslar, Gilan ve Erdebil'i her zaman ele geçirme çabası içinde olmuşlardır.⁶⁵

Safeviler devrinde büyük oranda refaha kavuşan ve gelişen Erdebil şehrini 1524 yılında ziyaret eden Şah İsmail burada ölmüş ve büyük dedesi Şeyh Safiyüddin'in türbesinin yanına defnedilmiştir. Ondan sonra gelen oğlu Şah Tahmasp, torunu II. İsmail, Şah Muhammed Hudâbende, onun oğlu I. Abbas (Büyük

---

⁶³ Eralp Erdoğan, *Safevi Devletinin Askeri Teşkilatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 2015, 161.

⁶⁴ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 56-58.

⁶⁵ Aliyev, "Erdebil", 11/277.

Şah Abbas) ve diğerleri de burada defnedilmişlerdir. Şah Abbas burada Türkçe, Farsça ve Arapça kitaplardan oluşan İran'ın en büyük kütüphanesini kurmuştur. Şeyh Safiyüddin'in türbesi ve ona bağlı medrese, cami, kütüphane vb. müesseseler kıymetli çiniler, altın ve gümüş kaplamalarla kaplanmıştır. Türbenin zemini kıymetli halılar ile döşenerek eski Çin ve İran porselen koleksiyonu da burada bir araya getirilmiştir.⁶⁶

1.1. Şeyh Safiyüddin Erdebili

Gerçek adı Ebü'l-Feth Safiyüddin İshak b. Eminiddin Cebrail b. Salih b. Kutbiddin Ebi Bekr Erdebili olan Şeyh Safiyüddin, 650/1252'de Erdebil'de doğmuştur.⁶⁷ Şeyh Safiyüddin'in dedeleri daha önceden gelip Erdebil'e yerleştikleri için kendisinin çocukluğu da burada geçmiştir. Şeyh Safiyüddin, küçük yaşta Erdebil'de tahsiline başlamış, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, tahsiline daha sonra da Şiraz'da devam etmiştir. Burada Şeyh Necibüddin Bozkuş'tan dersler aldığı ve bu kişinin ölümünden sonra birçok ilim adamıyla görüşerek ilmini arttırdığı iddia edilmektedir.⁶⁸ Ancak Savory ve Öngören, Şeyh Safiyüddin'in Necibüddin Bozkuş'tan ders almasını mümkün görmemektedir. Çünkü onlar, Şeyh Safiyüddin Şiraz'a vardığında Necibüddin Bozkuş'un vefat ettiği bilgisini vermektedirler.⁶⁹ Burada onun yerine geçen oğlu Şeyh Zahirüddin Abdurrahman'ın yanı sıra Şeyh Sadi-i Şirazi, Mevlana Radıyyüddin el-Maliki, Rükneddin el-Maliki, Şeyh Rükneddin Beyzavi ve Emir Abdullah Farsi gibi alim ve mutasavvıflarla görüşmüştür. Emir Abdullah Farsi'nin tavsiyesi üzerine Geylan bölgesinde faaliyet gösteren Şeyh İbrahim, Zahid-i Geylani'nin yanına gitmiştir.⁷⁰

Şeyh Safiyüddin çocukluğundan itibaren oldukça olgun, takvayı ön planda tutan dindar bir kişilik özelliklerine sahip olması, bir şeyhe intisap etme arzusu, uzun süren araştırmaları ve bir alimin tavsiyesi ile yaklaşık 25 yaşlarında iken altmış yaşları civarındaki Şeyh Zahid Geylani'ye bağlanmasını sağlamıştır. Şeyhinin

---

⁶⁶ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 55-56.

⁶⁷ Reşat Öngören, "Safiyüddin-i Erdebili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/476.

⁶⁸ İsmail Erdoğan, "Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye Göre Ruh-Beden İlişkisinde Hayvani Ruhun Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/16, (Ekim 2010), 2-3.

⁶⁹ Öngören, "Safiyüddin-i Erdebili", 35/478; Roger Savory, *Safeviler Devrinde İran*, çev. Özgür Kolçak (İstanbul: Bilge Yayınları, 2021), 6.

⁷⁰ Öngören, "Safiyüddin-i Erdebili", 35/478; Ömer Faruk Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 2005, 48.

ölümüne kadar 25 yıl yanında kalmış ve onun kızı Bibi Fatma ile evlenmiştir. Şeyh Safiyyüddin, şeyhi İbrahim Zahid-i Geylani'nin (ö. 1301) ölümünün ardından Erdebil'e yerleşerek onun postuna oturmuştur.⁷¹ Zamanla başta halk olmak üzere devlet adamları da ona hürmet etmiş ve onun tekkesine her türlü yardım yapmak için çaba göstermişlerdir. Şeyh Safiyyüddin sayesinde birçok putperest Moğol, İslam ile şereflenmiştir. Moğollar, İslam dininin değerlerini, anlaşılması zor ifadelerle anlatan Farslı alimlerden ziyade, kendi kabileci karakterlerine uygun, basit ve yalın sözcükler kullanan Türkmen dervişlerine yakınlık göstermişlerdir. Bu durum onların zamanla Türkleşmesini ve Türkmen dervişlerine verdikleri değer sayesinde de Anadolu'dan Suriye hatta Mısır'a kadar olan bölgelerde etki ve nüfuzlarını arttırmalarını sağlamıştır. Böylece milli bir Türk kültürünün oluşum sürecinin başlamasında en büyük katkıyı Türkmen dervişleri yapmışlardır diyebiliriz. Şeyh Safiyyüddin, kendi çevresine irşat faaliyetinin yanında civar memleketlere de irşat amacıyla yolculuklar yapmış ve başarılı da olmuştur.⁷² Şeyh Safiyyüddin'in Türkçe dışında Arapça, Farsça ve Moğolca'yı da bildiği ihtimal dahilindedir.⁷³

Tasavvufa bağlılıkları ile bilinen en büyük sufi ailelerinden biri kabul edilen ve Şeyh Zahid Geylani'nin yönlendirmesi ile büyük bir üne kavuşan Şeyh Safiyyüddin Sünni-Şafii bir düşünceye sahip olması ile bilinmektedir.⁷⁴ Onun mezhebi hakkında *Safvetü's Safa*'da geçen "*Bizim mezhebimiz, sahabe mezhebidir. Her dördünü severiz ve her dördüne de dua ederiz.*" sözü önemlidir. Şeyh Safiyyüddin, mezheplerin ruhsat verdiği kolay olanını değil en zorunu seçip bunları

---

⁷¹ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 6-8; Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, 48; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 6-8; Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 65; Hatice Aksoy, *Safeviyye Tarikatının Şiileşme ve Siyasallaşma Süreci* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 36.

⁷² Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 61-64; İlhan Erdem, "Olca Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/31, (Mayıs 2000), 27-28.

⁷³ Öngören, "Safiyyüddin-i Erdebili", 35/478.

⁷⁴ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 28, 65-68; Ömer Faruk Teber, "Haydariye Taifesine Yönelik Eleştiriler: Risâle fi Hakki't-Tâifetil-Haydariye Ekseninde", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2007), 157-158; H. Mustafa Eravcı, Safevi Hanedanı, *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/1552; Mirjafari, "Tasavvuf ve Safeviler Döneminde Sufi Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim", 108.

yerine getirmeye çalışmıştır.⁷⁵ Kutlu ve Parlak bu bilgilerin sonraki yazma eserlerde tahrife uğradığını pek çok konuda Şii unsurların yerleştirildiğini belirterek Muallim Cevdet nüshasında geçen; “*Şeyhe mezhebini sordular; dedi ki, Allah’ın salat ve selamı ona olsun Peygamber sen bana Musa’ya Harun ne menzildeyse, o menzildesin buyurdu; onun ve masum evladının mezhebindeyiz, onlara şiddet musibet zamanlarında yardımcılara dostuz; düşmanlarına, zulmedenlerine düşmanız; mezheplerden hangisi daha çetin ve ihtiyata daha yakınsa onu seçeriz.*” bu cümleyi örnek olarak vermektedirler.⁷⁶

Serap Şah, bazı çevrelerin onun Şii olduğunu göstermeye çalıştıklarını ancak tutarlı kaynak sunamadıklarını ifade ederek onun Sünni-Şafi mezhebinden olduğu hakkında *Safvetü’s-Safa*’dan bilgiler aktarır. *Safvetü’s-Safa*’da Şeyh Safi’nin dedesinin adı, Kutbüddin Ebubekir olarak geçmektedir. *Safvetü’s-Safa*’nın birçok nüshasında ve 15. ve 16. yüzyıl Safevilere ait birçok kaynakta “Ebubekir” adının atıldığını belirterek yalnızca lakabı olan Kutbüddin’in kullanıldığını söyler. Buradan hareketle onun Şii olması halinde Ebubekir adının tercih edilmeyeceğini dile getirerek Şeyh Safiyüddin’in Şii olmadığını açıklamaya çalışır. Yine Serap Şah, Şeyh Safiyüddin’in baba tarafından dedesinin adının Ebubekir, anne tarafından dedesinin adının Ömer olduğundan hareketle Şiiilerin bu adları kullanmayacağını ifade eder. Aynı zamanda *Safvetü’s-Safa*’nın bazı bölümlerinde Şeyh Safiyüddin’in Ebubekir, Ömer ve Osman isimli müritleri ve halifelerinin bulunduğunu belirterek onun Şii olamayacağını kesinliğini ifade eder.⁷⁷

Kaplan, Safiyüddin Erdebili’nin Sünni-Şafii çizgide olduğunu şöyle açıklar; 1-Sadreddin Musa’nın babasına “kadın eli değince tekrar abdest alınmalı mıdır?” sorusuna Erdebili’nin “annenin eline de dokunsam, abdest alırım, çünkü Hak Teala kadınlara değdiğinizde diye buyurmaktadır” şeklinde cevap vermiştir. Bu durum Şafii mezhebindeki bir uygulamadır. 2- *Safvetü’s-Safa*’da geçen tarikat silsilesinde şeyhlerin Sünni-Şafii olmaları 3- Kesrevi’nin bu iki maddeye ek olarak *Safvetü’s*

---

⁷⁵ Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık (Aleviliğin Tarihsel Temelleri)*, 74; Kutlu - Parlak, *Makalat (Şeyh Safi Buyruğu)*, 21; Şah, *Safvetü’s-Safa’da Safiyüddin-i Erdebili’nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkabeleri Cilt I*, 38.

⁷⁶ Kutlu, Parlak, *Makalat (Şeyh Safi Buyruğu)*, 21; Sıddık Korkmaz, *Alevilik Bektaşilik Geleneğinde İslam* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 95.

⁷⁷ Şah, *Safvetü’s-Safa’da Safiyüddin-i Erdebili’nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkabeleri Cilt I*, 39-40; Ayrıca bkz. Abbash, “Safevilerin Kökenine Dair”, 297-298.

Safa'nın dördüncü babı olan “Kelimat ve Tahkikat” bölümünde geçen hadislerin çoğu başta Buhari, Müslim ve Gazali'nin *İhya*'sı olmak üzere Sünnilerin kitaplarında geçen rivayetlerden olduğunu belirtmesi 4- Özbek lideri Ubeyd Han'ın Şah Tahmasb'a 1529 veya 1530 yılında yazdığı mektupta Ubeyd Han; “Şeyh Safiyüddin'i iyi bir Sünni olarak bildiklerini kendisinin ise ne Hz. Ali yolundan gittikleri ne de dedeleri Şeyh Safiyüddin'e uyduklarını hatırlatarak hayretini dile getirdiğini” söylemesidir. Sayılan maddelerden anlaşılacağı üzere Şeyh Safiyüddin Sünni-Şafii çizgidedir. Bu durumun da Şah Tahmasb öncesine ait *Safvetü's Safa* nüshalarından ve dönemin tarihi kaynaklarından anlaşıldığını ifade eden Kaplan, farklı yorumların Şah İsmail veya Şah Tahmasb tarafından uydurulduğunu söyler.⁷⁸

Gölpınarlı, Şeyh Safiyüddin'in menâkıbı hüviyetindeki *Safvetü's-Safa*'nın değişik nüshalarından yola çıkarak tarikatın siyasi kudrete erişmesinin ardından Safevi şeyhleri, Şii düşünceye sahip boyların yardımlarından faydalanmak için atalarının soyunu Seyyid, mezheplerini Şii olarak gösterdiklerini belirtir. Bu bakımdan Safiyüddin'in oğlu Sadreddin Musa zamanında Seyyid oluşları tasdik ettirilmiştir. Sadrettin Musa hac için Mekke'ye gittiğinde Medine'yi de ziyaret etmiştir. Burada Medine hâkimi veya seyidlerin ulusu kabul edilen Şihabeddin Ahmed b. Hüseyin'e altıncı atası Zerrin-Külâh Firuz Şah'ın soy zincirinin İmam Musa el-Kazım'a ulaştığını tahkik ve tasdik ettirmiştir.⁷⁹

Erdebili'nin soyu ile ilgili Abbaslı, araştırmasında onun Arap veya Fars olmadığını belirtir. O, Safevilerin neslinin uzun yıllar Erdebil ve yakın kentlerinde yaşamış Azeri-Türk ailelerinden olduğunu aktarır. Abbaslı, Şeyh Safiyüddin'in Fars olan birçok çağdaşlarının bile ona “ey Türk Piri” diye hitaplarının birçok kaynaktan değiştirilmeden kaldığına da işaret eder.⁸⁰ Gündüz ise, Şeyh Safiyüddin'in etnik kökeninin karmaşıklığına değinmiş ancak Safevi Devleti'nin birinci unsur olarak Türklere dayanması ve konuşulan dilin Türkçe olması nedeniyle devletin

⁷⁸ Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık (Aleviliğin Tarihsel Temelleri)*, 74-79.

⁷⁹ Abdülkâki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 159-161; Walther Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, (Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 109-100.

⁸⁰ Mirza Abbaslı, “Safevilerin Kökenine Dair”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 40/158, (Nisan 1976), 329; Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), 115-119; Mustafa Çetinoğlu, *Kızılbaş Türkler*, (İstanbul: Kamer Yayınları, 2017), 116-126.

Türklüğünün görmezden gelinemeyeceğini ifade etmiştir.⁸¹ Efendiyev'e göre, Şeyh Safiyüddin'in Türk olmasında herhangi bir kuşkuya yer yoktur.⁸²

Gölpınarlı'nın bahsettiği *Safvetu's-Safâ* adlı eser, İbn Bezzaz tarafından Şeyh Safiyyüddin'in vefatından yirmi dört yıl sonra oğlu Sadreddin Erdebili'nin isteğiyle yazılmaya başlanmış 1358 yılında tamamlanmıştır. Fakat yazılan eser, Şah Tahmasb'ın (ö. 1576) emriyle Ebü'l-Feth-i Hüseyini tarafından yeniden düzenlenmiş ve esere Safevilerin İmam Musa el-Kazım'ın soyundan geldiklerini ifade eden bazı ibareler ilave edilmiştir.⁸³

Şeyh Safiyüddin'in ilmi seçeresi, geriye doğru; Şeyh Zahid Geylani, Şeyh Cemalüddin Tebrizi, Şeyh Şihabüddin Aheri, Şeyh Rüknüddin Secasi, Şeyh Kutbeddin Ebheri, Şeyh Ebu Necib Sühreverd'e kadar gitmektedir. Sühreverdi'den sonra Cüneyd-i Bağdadi ve Hasan-ı Basri vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşmaktadır.⁸⁴

Kurucusunun adına nisbetle Safeviyye, Erdebili nisbesinden dolayı Erdebiliyye diye de bilinen tarikatın bağlılarına da Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde kurulup buradan yayıldığı için Erdebil Sufileri denilmiştir. Suriye, İran, Azerbaycan ve Anadolu'daki konargöçer topluluklardan oluşan⁸⁵ Şeyh Safiyyüddin Erdebili'nin kurduğu bu tarikata birçok kimse içten ve samimi olarak bağlanmıştır. İhlâslı bir hayat tarzını tercih eden Şeyh Safiyüddin, siyasetten bir dereceye kadar da olsa uzak durmuştur. O, 12 Eylül 1334'te vefat etmiş ve dergahının avlusuna defnedilmiştir.⁸⁶

Şeyh Safiyüddin'in Anadolu'daki halife ve müritlerinin kesin sayısı bilinmemekle beraber buralardaki Türklere verdiği önem sayesinde tarikatı genişlemiştir.⁸⁷ O, Erdebil'deki tekkede sürdürdüğü faaliyetleriyle halkın çoğunu

⁸¹ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 56-57.

⁸² Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, (Bakü: Azerbaycan Dili ve Tarihi, 2007), 68.

⁸³ Ethem Cebecioğlu, "İbn. Bezzaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 19/378.

⁸⁴ Öngören, "Safiyyüddin-i Erdebili", 35/478; Erdoğan, "Şeyh Safiyyüddin Erdebili'ye Göre Ruh-Beden İlişkisinde Hayvani Ruhun Yeri", 2-3; İsrâfil Babacan, "Şeyh Safiyyüddin-i Erdebili'nin Bilinmeyen Türkçe Bir Şiiri ve Şerhi", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu 18-20 Ekim 2018 Ankara Bildiriler Kitabı I*, ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 1/135-137.

⁸⁵ Reşat Öngören, "Safeviyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/460; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), 22.

⁸⁶ Mustafa Ekinci, "Safeviyye Tarikati ve Türkmenler Üzerindeki Rolü", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 145.

⁸⁷ Bilal Dedeyev, "Safevi Tarikati ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/5, (Güz, 2008), 206.

kendisine mürit yapmıştır. Şeyh Safiyüddin ve Moğol emirlerinden Emir Çoban arasında geçen konuşmada Emir Çoban, “kendi askerleri mi çok, yoksa şeyhin müritleri mi çok?” şeklindeki soruyu Şeyh Safiyüddin, “kendi takipçilerim sizin askerlerinizden iki kat daha fazladır” şeklinde cevaplamıştır.⁸⁸ Şeyh Safiyüddin, İlhanlı yöneticilerinin de itibarını kazanmıştır. Buranın manevi hayatında önemli bir yeri olan dergâh, İlhanlı Hükümdarı Gazan Han ile veziri tarafından desteklenmiştir. Vezir Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedani, Erdebil valisi olan oğlu Mir Ahmed’e mektup göndererek şeyhe hürmet göstermesini ve yakından ilgilenmesini istemiştir. Yine İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han ile Emir Çoban b. Melik’in de şeyhin müritlerinden olması tarikatın büyük bir etkisinin olduğunun göstergesi kabul edilebilir. Safiyyüdin Erdebili, Deştikıçak ve Kırım’da da faaliyetlerini sürdürmüştür. Safeviyye tarikatı çok geniş bir alana yayılarak, Azerbaycan başta olmak üzere Gilan, Taberistan (Mazenderan), Horasan, Buhara, Türkmenistan, Türkistan, Karahıtay, Çin Türkistan’ı, Hindistan, Serendib (Seylan), İran, Irak, Suriye, Lübnan, Hicaz, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde binlerce müride sahip olmuştur. Sayılan bu yerlerde Erdebil’deki merkez tekkeye bağlı birçok tekke kurulmuştur.⁸⁹ Savory, 14. yüzyılın başlarında Safevi hareketinin uzandığı bölgelerden Erdebil’e önemli bir gidiş geliş olduğunu, kaynaklara göre üç ay içinde Merağa ve Tebriz üzerinden on üç bin zahit ve müritin Şeyh Safiyüddin’i ziyaret ettiğini söyler.⁹⁰

1.2. Şeyh Sadreddin Musa

Şeyh Safiyüddin son zamanlarında bir vasiyetname hazırlayarak ikinci oğlu Sadreddin Musa’nın kendi yerine geçmesini istiyordu.⁹¹ Onun ölümünün ardından vasiyeti gereği yerine geçen oğlu Sadreddin-i Erdebili (1334-1392) babasının yolunu takip ederek, tarikatın Sünni yapısını devam ettirdi.⁹² 1304-1305 doğumlu olan Sadreddin Musa, tarikatın başına geçtiğinde otuzlu yaşlarındaydı. 1334-1392 arası devam eden tarikat liderliğinde Erdebil’i kutsal bir mekâna dönüştürmeyi başardı.⁹³

⁸⁸ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 6-8; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 10-11.

⁸⁹ Öngören, “Safeviyye”, 35/460.

⁹⁰ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 11.

⁹¹ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 10.

⁹² Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 460; Dalkıran, “İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı”, 63-64

⁹³ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 10.

Birçok yönetici ve Timur'un kendisine saygı gösterdiği Sadreddin Musa'nın şöhreti Özbekler, Türkmenler ve özellikle de Doğu Anadolu bölgesindeki Türkmenler tarafından bilinmekteydi.⁹⁴ Babasının Erdebil'de bulunan kabrine bir türbe, dervişler için halvethane ve daru'l-huffâz gibi binalar yaptıran Sadreddin Musa, tarikatın imkanlarını genişletmeyi başarmıştır. Ancak babasının müritlerinden Ebu Said Bahadır Han'ın (ö. 1335) vefatıyla siyasi karışıklıklar ortaya çıkmış bu durum tarikatı olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan'ı kontrol eden Melik Eşref Çobani, Sadreddin'i halka isyana sebebiyet verdiği için üç ay Tebriz'de tutuklatmıştır. Sadreddin, tekrar tutuklanma ihtimali sebebiyle bazı halifeleriyle 1354 yılında Gilan'a gitmiştir.⁹⁵ Bu durum Gündüz'e göre Safevilerin siyasi otorite ile ilk çatışması sayılabilir. Gündüz bu durumu, tekke müritlerinin iktidarı tehdit eder boyuta ulaştığının istisna da olsa kanıtı olarak görür.⁹⁶ Zaten Melik Eşref Çobani de Sadreddin'i üç ay tutukladıktan sonra tekkenin baskısı ile bırakmak zorunda kalmıştır.⁹⁷

Melik Eşref Çobani, Canbeg Han tarafından öldürülmüştür. Canbeg Han, Erdebil'e 1356'da tekrar geri dönen Sadreddin'den ailesine, tekkesine ve müritlerine ait Erdebil'deki bazı köyleri de içine alan mülklerin bir envanterini çıkartmasını istedi. Canbeg Han tüm çıkarılan envanterin tescil edeceğini Sadreddin'e söyledi. Ancak Han vefat ettiği için tescil işi gerçekleşmedi. Sonrasında Erdebil Valisi Celayirli Ahmed b. Üveys (26 Mayıs 1372) hazırladığı bir fermanda Şeyh Sadreddin için "Şeyhülislam, alimlerin ve şeyhlerin en büyüğü, dervişlerin önderi, sultan ve meliklerin rehberi" gibi unvanlar kullanmıştır. Bu durum O'nun halk ve yöneticiler karşısındaki itibarı açısından önem arz etmektedir. Sadreddin Musa, farklı bölgelere özellikle Gürcistan ve Horasan'a gönderdiği halifeler sayesinde Safeviyye tarikatını daha geniş bir alana yaymak için çaba gösterdi. Gilan'a ve Herat'a, Kasım-ı Envar adlı meşhur halifesini gönderdi. Kasım-ı Envar buralarda Timur ve oğlu Şahruh dönemlerini de kapsayan bir zamanda irşat faaliyetlerini gerçekleştirdi. Timur dahil birçok yöneticinin itibarını ve güvenini kazanan Sadreddin-i Erdebil'in sohbetlerine

---

⁹⁴ Dedeyev, "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", 207; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 73.

⁹⁵ Öngören, "Safeviyye", 35/460; Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 10-11.

⁹⁶ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 22.

⁹⁷ Öngören, "Safeviyye", 35/460

Nişaburlu Hacı Kutbüddin Yahya-yı Cami de katılmıştır. Doksan yaşlarında vefat eden Sadreddin Musa (794/1392), babasının yanına Erdebil'deki tekkeye defnedilmiştir. Kendi yerine Hoca Ali unvanıyla tanınan oğlu Alaeddin-i Erdebili'yi vasiyet etmiştir.⁹⁸

1.3. Şeyh Hoca Ali ve Onun Şiiliği Meselesi

Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyyüddin-i Erdebili'nin torunu ve Şeyh Sadreddin-i Erdebili'nin oğlu olan Alaeddin Erdebili, daha çok Şeyh Hoca Ali unvanıyla tanınmaktadır. Erdebil'de doğan Şeyh Hoca Ali'nin doğum tarihi ve hayatının ilk yılları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Azamat, Uleymi'ye atfen onun altmış yaşlarında vefat ettiğinin bilgisini vererek Şeyh Hoca Ali'nin 1371 yılından sonra doğduğunu tahmin eder. Şeyh Hoca Ali'nin iyi bir eğitim gördüğü söylenebilir. Kendisi son derece itibarlı ve manevi nüfuza sahip bir sufi ailesine mensuptur. Babasının vefatından sonra 1392 yılında tarikat merkezi Erdebil Tekkesi'nde irşat makamına oturmuştur. 1402 yılında Timur'un Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yendikten sonra dönüşte ziyaret ettiği Şeyh Hoca Ali'den çok etkilendiği, burayı köyleriyle birlikte vakıf olarak tarikata bağışladığı söylenir. Timur bu ziyaretinde Hoca Ali'ye “başka bir ihtiyacının olup olmadığını ve ne gibi hizmette bulunabileceğini sormuş, o da herhangi bir ihtiyacının olmadığını söylemiş ancak Anadolu'dan getirdiği Türk esirlerin serbest bırakılmasını” istemiştir. Bu esirler Timur'un emriyle serbest kalmışlardır. Sayılarının otuz bin kadar olduğu rivayet edilen esirler de Safeviyye tarikatına girmişlerdir. Bunlardan birçoğu Anadolu'ya dönmüş orada kalanlar için ise Erdebil'de bir mahalle oluşturulmuştur. Şeyh Hoca Ali'nin Anadolu'da ilk bağlıları kabul edilebilen ve Anadolu'ya dönen bu müritler sayesinde, güneydeki Teke, Hamid ve Karamanoğulları gibi beyliklerde birçok kişi Hoca Ali'ye bağlanmıştır.⁹⁹ Daha sonra bu esirlerin torunları Sufiyân-ı Rum olarak anılacaktır.¹⁰⁰

⁹⁸ Öngören, “Safeviyye”, 35/460; Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 11.

⁹⁹ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 8; Çelenk, 16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği, 27-28; Dedeyev, “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, 209; Ahmet Keven, *Anadolu'da Kızılbaşlık ve Kızılbaşlar (Yavuz Sultan Selim Dönemi)* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 35; Nihat Azamat, “Erdebili Alaeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/279.

¹⁰⁰ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 14.

Sümer, Hoca Ali'nin Timur'un Anadolu'dan getirdiği esirlerin serbest bırakılması meselesinin Timurlular devri kaynaklarında bulunmadığından hareketle böyle bir durumun yaşanmadığını söyler.¹⁰¹ Sümer'in ifadelerine ihtiyatla yaklaşan Ekinci'ye göre ise "Timur'un Hoca Ali ile görüşüp ona hürmet ettiği, Erdebil ve köylerini tekkeye bağışladığı" ifadelerinin kaynaklarda bulunduğundan hareketle Hoca Ali'nin Timur'dan esirlerin serbest bırakılma meselesinin doğru olabileceğini söyleyerek 30 bin rakamını abartılı bulur.¹⁰² Hoca Ali'nin Timur üzerinde büyük bir etkisinin bulunduğunu ifade eden Kayabalı ve Arslanoğlu, Timur'un köyleriyle birlikte Erdebil'i ona verdiğini belirtirler.¹⁰³

Unutulmaması gereken nokta ise Erdebil Tekkesi'nin Anadolu'daki faaliyetleri tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddin Erdebili'den itibaren başladığıdır. Şeyh Safiyüddin'in Anadolu Türklerine gösterdiği saygı ve ihtiram tarikatın genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Sonraki şeyhlerde ataları Şeyh Safiyüddin Erdebili'yi takip etmişlerdir. Çoğu araştırmacıların dile getirdiği gibi Hoca Ali döneminde Timur, şeyhlerin halk üzerindeki manevi gücünden yararlanmak adına onunla görüşmüştür.¹⁰⁴

Timur'un Hoca Ali'ye bıraktığı bölgede ona tanıdığı özerkliğin olumsuz bir yönü tekkeyi aşırı zümrelerin bile mekân edinmesidir. Hoca Ali'den itibaren Şeyh Cüneyd'e kadar olan dönem Sünnilikten Şiiliğe bir geçiş dönemi kabul edilebilir. Çok net ayrımlar olmasa bile bazı temayüller ortaya çıkmıştır. Bu meyiller Şeyh Cüneyd döneminde kesin bir şekilde ortaya çıkacaktır.¹⁰⁵

---

¹⁰¹ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 6-7.

¹⁰² Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 76-77.

¹⁰³ Timur'un Şam'daki Yezidi mezhebine mensup olanları yok ettiği ve Şeyh Hoca Ali ile Timur'un görüştüğü bilgileri mevcuttur. Bu da bize Timur'un Hoca Ali'nin isteklerini yerine getirdiğini göstermektedir. Bkz. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 161; İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, *İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi-Ana Çizgiler ve Gerçeklerin Kısa Tarihi 1453-1989-* (Ankara: Set Ofset, 1990), 95-96.

¹⁰⁴ Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler -1299-1402-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 39.

¹⁰⁵ Vahap Aktaş, *Saffetü's Safa'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) İnancının Teşekkülü Ve Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) İktidar Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 55.

Öz, bazı araştırmalara dayanarak Safeviyye tarikatının Şiilik temayülleri göstermesinin Şeyh Hoca Ali zamanında başladığını belirtir.¹⁰⁶ Ekinci, Şeyh Hoca Ali zamanında Erdebil şeyhi ve müritlerinin Hz. Ali'ye karşı muhabbette aşırı bir tutum içine girdiklerini, mezhep olarak İmamiyye mezhebine meylettiklerini ve mezhebin esaslarını kabul etmeye başladıkların söyler. Bundan sonra tarikat Sünni olmayan zümreler arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Şeyh Hoca Ali'nin Şiiliği ilk üç halifeye düşman olma ve onlara kin besleme şeklinde çok aşırı ve müfrit bir Şiilik değildir. Ancak yine de Batıni zümreler bu tarikatın etrafında toplanmaya başlamıştır. Ekinci, Şeyh Hoca Ali'nin yas tutmak maksadıyla sürekli siyahlar giymesini, Şii akideyi benimsediğinin göstergesi sayar.¹⁰⁷ Bu benimsemeyi Caferi mezhebi veya İmamiyye Şiası lehine bir gelişme değil, geleneksel sufi tarikatı içinde daha koyu bir Ehl-i Beytçi tutumdan ve on iki imam taraftarlığından yana bir değişim süreci olarak görenler vardır.¹⁰⁸

II. Murad zamanında Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd'in bile Şii olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.¹⁰⁹ Yine Şeyh Haydar'ın Şii unsurların Safeviliğe girmesinde önemli rol oynadığı kesin gözüyle bakan Üzüm bile bu konuda temkinli olunması gerektiğini savunur. Çünkü Şeyh Haydar'ın müritlerine giydirdiği derviş entarisinin dışında başlarına sardırıldığı kırmızı tacın on iki dilimli olması on iki imam Şiiliğini benimsediğini gösterse bile onun dini kimliğine ait bilgiler yüzeysel karakter taşıyabilir. Fazlullah b. Ruzbihan el-Hunci'ye atfen “*Müritlerinin çoğunun Haydar'a bir tür tanrılık atfettiğini, babası Cüneyd'e Allah, kendisine de Allah'ın oğlu gözüyle baktığını, Anadolu, Karacadağ ve Talis gibi muhitlerden gelen birçok kimsenin namazı ve orucu bırakıp kendisini kible ve mescit tanıdığını*” yönünde bilgiye dayanarak niçin temkinli davrandığını açıklamaktadır.¹¹⁰

Gölpınarlı Şeyh Hoca Ali'nin Şiiliğine ve Anadolu'daki müritlerine yönelik bir değerlendirmede bulunmuştur.¹¹¹ Şeyh Hoca Ali'nin hac yolculuğunda

¹⁰⁶ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 460; Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, 3.

¹⁰⁷ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 78, 82- 83.

¹⁰⁸ Namıq Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 80 (Aralık 2016), 15.

¹⁰⁹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 9.

¹¹⁰ İlyas Üzüm, “Kızılbaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/548.

¹¹¹ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 162.

Anadolu'dan geçerken, Hacı Bayram-ı Veli Ankara'dan gelerek onu ziyaret etmiştir.¹¹² Hacı Bayram-ı Veli hakkında Gölpınarlı şu ifadelere yer verir. “*Müritleri çoğalan, ekin ekip biçmekle geçinen bunu müritleriyle imece tarzında yürüten, on iki dilimli kızıl taç giyen Hacı Bayram gözden kaçamadı. Hakkındaki söylentilerin sonucu boynuna, ellerine, ayaklarına zincir vurularak Edirne'ye götürüldü. II. Murad kendiyile görüştüktan sonra onu serbest bıraktı. Hacı Bayram, kızıl tacı ak çuhaya çevirmek, on iki dilimi de altı dilime indirmek zorunda kaldı.*”¹¹³ Gölpınarlı'nın aktardığı bu haberi de Safevilerin Şiiliği konusunu ve Anadolu'daki müritlerini değerlendirirken gözden kaçırmamız gerekir.

Şeyh Hoca Ali'nin 1427 yılında çıktığı hac yolculuğu bir grup sufinin eşliğindedir. Erdebil'den hareket eden Şeyh Hoca Ali önce Suriye'ye uğrar. Birkaç günden sonra oğlu İbrahim, babasını özleyerek onun ardı sıra yola çıkarak babasına yetişir. Beraberce Mekke'yi ve Medine'yi ziyaret ederler. Hac farızasını yerine getirip geri dönerken ziyaret için Kudüs'te dururlar. Orada buldukları sırada Şeyh Hoca Ali hastalanır ve mürşitlik makamını İbrahim'e vasiyet eder. 1429 yılında vefat eden Hoca Ali, Babu'r-Rahme Kabristanı'na defnedilir. İbrahim ise Erdebil'e dönerek tarikata önderlik yapmaya başlar.¹¹⁴ Şeyh İbrahim'in bir oğlu Ebu Yahya Muhammed Erdebil'e dönmemiş Halep'e yerleşmiştir. Şeyh Hoca Ali'nin nesli bu torunundan devam etmiştir. Bu çocuklarının torunları günümüze kadar ulaşmış ve Haydariler ya da Kevakibzâdeler diye anılmaktadır. Irak bölgesinde etkileri yakın tarihe kadar ulaşmış ve içlerinden büyük sufi ve alimler çıkmıştır.¹¹⁵

Şeyh Hoca Ali'yi Sünni olarak kabul edenler onun Kudüs'teki halifesi, İbn Saiğ diye bilinen Şemseddin Muhammed b. Ahmed'in meşhur bir Hanefi fakih

¹¹² Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 14.

¹¹³ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 162; Mustafa Selim Güven, Osmanlı Süffilerinin İran Safevilerine Yaklaşımında Azîz Mahmûd Hüdâyî Örneği, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2/30, (2012), 37.

¹¹⁴ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 16: İkinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri*, 59-60; Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 22.

¹¹⁵ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 161; Ahmet Taşğın-Öner Atay, “Erdebil Tekkesi İki Şeyhinin Seyahati ve Sonuçları: Dede Hoca Alaeddin Ali ve Torun Şeyh Cüneyt'in Erdebil Dışında Kalan Türbeleri”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 2; Not: Taşğın ve Atay kaynak göstermeden Şeyh İbrahim'in oğlu Ebu Yahya Muhammed'in Kudüs'te kaldığı belirtiler de Gölpınarlı Halep'te kaldığını söyler.

olduğunu belirtirler. Bunun için Erdebil Tekkesi'ndeki Şiileşme Şeyh Hoca Ali zamanında değildir.¹¹⁶ Kaplan, Edward Browne, Walter Hinz, Alessandro Bausani ve Kemal Seyyid gibi bazı modern araştırmacıların Erdebil Tekkesi'ndeki Şiileşme sürecinin Hoca Ali zamanında başladığına dair iddialarının doğru olamayacağını dört sebeple açıklar;

1. Şah Tahmasp zamanında yaşamış Safevi yanlısı yazar Ahmed Gaffari (ö. 975/1568) eserinde Safevi şeyhlerinden Şeyh Cüneyd'in, velayet ile uğraşan tekkenin onunla saltanat işlerine kaydığını ifade etmesidir.

2. Arap tarihçi Nehrevali (ö. 1582) Şeyh Safi, Şeyh Sadreddin, Şeyh Hoca Ali ve Şeyh Haydar'dan övgüyle bahseder ve bunların Sünni olduklarını belirtir. Bu tarihçi Şah İsmail'in Lahican'dayken Şiilerden aldığı eğitimle Şiiliği benimsediğini böylece Erdebil Tekkesi'nde Şiilik eğiliminin onun zamanında başladığını ifade eder.

3. Ünlü hadisçi ve tarihçi İbn. Hacer el-Askalani (ö.852/1449) Hoca Ali ile çağdaştır. El-Askalani, *İnbau'l-Gumr* adlı eserinde onun hakkında olumlu görüşlere yer vermiştir.

4. İbn. Saiğ diye tanınan Şemseddin Muhammed b. Ahmed, Hoca Ali'nin Kudüs'teki halifesidir. İbn. Saiğ meşhur bir Hanefi fakihî olduğu belirtilmektedir.¹¹⁷

Bu konu hakkında görüş bildiren Çelik ise, Şeyh Hoca Ali'ye hac yolculuğunda intisap eden Hanefi fakihinin olması, Şeyh Hoca Ali'nin Anadolu'daki halifesi Ümmi Kemal'in de şiiplerinde Sünni anlayışta olması ve Osmanlı sultanlarının Şeyh Cüneyd'in Erdebil Tekkesi'nden ayrılmasına kadar para yardımında bulunmaları nedeniyle Şiileşmenin Şeyh Hoca Ali zamanında değil Şeyh Cüneyd zamanında başladığı söyler. Ancak bu eğilim Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki (daha sonraları Alevi olarak tanımlanan) bazı toplulukların gücünden faydalanmak amacıyla.¹¹⁸

Bize göre Kaplan'ın öne sürdüğü görüşlerinden biri olan Arap tarihçi Nehrevali'nin görüşü daha doğru gözükmektedir. Çünkü Şeyh Cüneyd'in ve diğer Safevi şeyhlerinin Şiilik eğitimi alıp almadıkları hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Sümer, Şeyh Cüneyd'in, Şiiliği Anadolu'da kabul etmesini ihtimal

¹¹⁶ Azamat, "Erdebil-i Alaeddin", 11/279

¹¹⁷ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 68-69.

¹¹⁸ Mehmet Çelik, "Safeviler ve İran'ın Şiileştirilmesi", indyturk (03.06.2021).

dahilinde görür.¹¹⁹ Şah İsmail'in ise Lahican'da Şiilik eğitimi aldığına dair bilgiler mevcut olup burada 1493 yılı sonbaharından 1499 yılının ağustos ayına kadar kaldığı belirtilmektedir. Zeydi Şiiliği resmen kabul eden Karkiya Hanedanı'ndan Karkiya Mirza Ali, Şah İsmail'e hoca olarak Şemseddin Lahici'yi vermiştir.¹²⁰ Bunun için Şah İsmail döneminde Şiiliğin başlaması onun aldığı eğitimle alakalı olabilir. Şah İsmail, Safevi Devleti'ni kurduğunda da resmi mezhep olarak Şiiliği seçmiş, hocası Şemseddin Lahici'yi sadaret makamına getirmiştir. Ayrıca Şiiliğin yayılması için Şii alim bulma arayışına girmiştir.¹²¹

Sünni-Şafii çizgide olduğu kabul edilen Safeviyye tarikatında Hoca Ali ile iki farklı anlayış ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan biri Sünni özellikleri ile başka tarikatlar üzerinden diğeri ise Anadolu'daki Ehl-i Beyt sevgisinin bulunduğu gruplar üzerinden devam etmiştir.¹²² Dedeyev'in işaret ettiği bu anlayıştan biri Şeyh Safiyüddin Erdebili'den itibaren devam edegelen geleneksel tarikat yapısıdır. Diğeri de Anadolu'da Türkmenlerin mürit olarak Safeviyye tarikatına girmeleri ve kendi düşüncelerini tarikata aksettirmeleri ile oluşan bir yapıdır. "Kızılbaşlık" ya da "Anadolu Aleviliği" diyebileceğimiz bu yapı günümüzdeki Şia'dan farklı bir durum arz etmektedir. Özellikle İmamiyye Şiiliği'nde bulunan sahabeden teberri fikri 15. yüzyılın ortalarından itibaren Türk kültürüne girmiş bu zamana kadar Türk tasavvuf geleneğindeki Hz. Ali ve Ehl-i Beytle ilgili kabulleri kendisine özgü devam etmiştir.¹²³ Onat, Şah İsmail döneminde Şiilik diye karşımıza çıkan yapının, daha önce sistemleştirilmiş bir İmamiyye Şiiliği olup olmadığının tartışılacak bir durum olduğunu belirterek şu açıklamayı yapar; "Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail'in etrafında yer alanlarda var olduğu söylenen bu liderlere uluhiyet

---

¹¹⁹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 9.

¹²⁰ Abdüllatif Kazvini, *Safevi Tarihi*, çev. Hamidreza Mohemmednejad (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011), 29; Abdi Beğ Şirazi, *Tekmiletü'l-Ahbar*, çev. Şerafettin Deniz-Hasan Asadi (İstanbul: Bilge Yayınları, 2019), 25; Reşat Öngören, "Sünni Bir Tarikatten Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti", *Bilgi ve Hikmet Dergisi* 11, (Yaz 1995), 89; Buket Gündüz, *Kadı Ahmed Gaffari'nin Tarih-i Cihan-ra İsimli Eserinde Türk Hanedanları -Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler-* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 63, 67.

¹²¹ Şah İsmail'in İran coğrafyasını şiiileştirmek için uyguladığı yöntemler için bkz. Doğan Kaplan, "Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları", *Marife Dergisi* 8/3 (Aralık 2008), 183-203.

¹²² Dedeyev, "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", 209.

¹²³ Mehmet Saffet Sarıkaya, "13. Yüzyıl Türkiyesinde Dini-Tasavvufi Hayat ve Hacı Bektaş Veli", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* /102 (2022), 226-227.

atfedilmesi fikri geleneksel Şii-İmamiyye anlayışına hiç de uygun değildir. Bu yüzden ortak payda olan on iki imam anlayışın egemenliği daha sonraki süreçte dışarıdan getirilen Şii ulema sayesinde yavaş yavaş gerçekleşmiştir.”¹²⁴

Ehl-i Beyt sevgisinin bulunduğu Anadolu Türkmenlerinin Erdebil Tekkesi’ne meyillerinin artmasında Şeyh Hoca Ali’nin gönderdiği halifelerin irşat faaliyetleri önemlidir. Özellikle Somuncu Baba olarak bilinen Şeyh Hamid b. Musa ve Abdurrahman Erzincani’yi bu halifeler arasında sayabiliriz.

Şeyh Hamid b. Musa, kendisine bir mürşit bulmak için arayıştadır. Bu arayışında Tebriz yakınlarında Hoy isimli kasabadaki ününü çok duyduğu bir isimden haberdar olur. Bu kişi Hoca Alaeddin Erdebili’dir. Şeyh Hoca Ali’nin dergahına vardığında içinde bir şeylerin değiştiğini hisseden Somuncu Baba orada zikre katılıp, bir hayli mest olduktan sonra oldukça etkilendiği bu şahsın hizmetine girmiştir. Şeyh Hoca Ali’nin himayesine giren onun rehberliğinde tasavvuf yolunda büyük ilerlemeler kaydeden Somuncu Baba, Erdebil Tekkesi’nde seyru sülukunu tamamlamış ardından bir süre inziva hayatı yaşamış, sonrasında şeyhinin isteğiyle Anadolu’ya gelerek Bursa’ya yerleşmiştir.¹²⁵ Azamat, Hacı Bayram Veli’nin Tarikat silsilesini verirken sırayla mürşidi Somuncu Baba, Şeyh Hoca Ali, Sadreddin-i Erdebili vasıtasıyla Safeviyye tarikatının piri Safiyyüddin-i Erdebili’yi gösterir.¹²⁶

Şahin, Kemal Ümmi’ye atfen Somuncu Baba’nın Şeyh Hoca Ali’nin değil, onun babası Sadreddin Erdebili’nin halifesi olma ihtimalini kuvvetli görmektedir. Ancak kaynaklarda Şeyh Hoca Ali’nin isminin ön plana çıkmasını Timur ile Anadolu’ya gelmesine ve burada oldukça şöhret kazanmasına bağlar. Somuncu Baba, Türk tasavvuf tarihinde Safeviyye tarikat geleneğini Anadolu’ya getiren ve tasavvuf düşüncesinde melameti anlayışı ile öne çıkan bir mutasavvıf olarak kabul edilmektedir. Hacı Bayram Veli onun fikirlerinin Anadolu’da yayılmasını sağlayan ve II. Murad devri Anadolu sufiliğine damgasını vuran en önemli halifesidir.¹²⁷

---

¹²⁴ Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 564.

¹²⁵ Şahin, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler (1299-1402)*, 115-118.

¹²⁶ Nihat Azamat, Hacı Bayram-ı Veli, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/445.

¹²⁷ Haşim Şahin, “Somuncu Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/377-378.

Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatı silsileleri Hacı Bayram-ı Veli, Somuncu Baba, Şeyh Hoca Ali vasıtasıyla Safeviyye silsilesine ulaşmaktadır.¹²⁸ Mecdi'ye atfen Somuncu Baba hakkında şu bilgilere yer verilmektedir; “*Hamid b. Musa Hoca Ali Erdebilî hazretlerinden ahz-ı tarikat etmiştir. Lâkin, daha sonraları batında asıl tarikatını arif-i billah Bayezid-i Bistami'nin tarikatında bulmuştur. Hamid b. Musa, Yıldırım Bayezid dönemi ulemasından olup, ayrıca Hacı Bayram-ı Veli'nin Şeyhi olmuştur*”. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, Somuncu Baba, Safeviye tarikatının Sünni çizgide olduğu dönemde bu tarikatın halifesi iken Hoca Ali'nin Şiiliğe meyli üzerine bundan sonra Bayezid-i Bistami'nin tarikatında yer almıştır.¹²⁹ Fakat Bayezid-i Bistami için de Şiilik ile arasında kuvvetli bir münasebetin bulunduğunu, onun tasavvuf anlayışının esasında hulul ve ittihadın varlığını ifade edenler ve gayri İslami bir tasavvuf anlayışının temsilcisi olarak görenler de bulunmaktadır.¹³⁰

Diğer bir halife ise, Şeyh Abdurrahman Erzincani'dir. Genelde Şeyh Safiyüddin'in halifesi olduğu söylenmektedir. Ancak vefat tarihlerine baktığımızda Erzincani'nin Şeyh Hoca Ali'nin halifesi olması gerekir. Amasya'da yaşayan Erzincani, zamanının çoğunu şehir dışındaki mağarada inzivaya çekilerek geçirmektedir.¹³¹ Erzincani belli bir süre sonra Safeviler'in itikadı değişikliğe uğradığını dile getirmektedir; “*Taife-i Erdebiliyye şimdiye değin gayetle vera ve takva ve hüsn-i 'akide üzere iken halen şeytan-ı bedkeman anların suduruna duhul ve dima-yı faside gibi urukuna hulul idüp tarika-i eslafdan ihrac ve izlal eyledi*”.¹³² Bu ifadelere baktığımız takdirde Şeyh Hoca Ali zamanında tarikata bir takım farklı boyutlar eklenildiğini söylemek yerinde olacaktır.

Şeyh Hoca Ali döneminde Şiiliğe meyledildiğini kabul eden alimler bize göre şu noktayı gözden kaçırmaktadır. Şeyh Safiyüddin Erdebili'den itibaren Anadolu, Erdebil Tekkesi'nin irşat faaliyetlerini yürüttüğü bölgeler arasındadır. Şeyh Hoca Ali zamanında Timur ile ilişkilerden dolayı Anadolu'da Türkmenlerin oluşturduğu müritler daha da artarak belirli bir yekuna ulaşmıştır. Bu durum Türkmenlerin dini

¹²⁸ Azamat, “Erdebil-i Alaeddin”, 11/279.

¹²⁹ Dedeyev, “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, 210.

¹³⁰ Süleyman Uludağ, “Bayezid-i Bistami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 5/240.

¹³¹ Dedeyev, “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, 208.

¹³² Selahattin Yılmaz, “Abdurrahman Erzincani, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /1, (1996), 244; Dedeyev, “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, 208-209.

düşünce yapısının tarikata yavaş yavaş sirayet etmesine neden olmuştur. Somuncu Baba ve Abdurrahman Erzincani gibi Sünni çizgide bulunan halifeler tarikatın Şiiliğe meylettiğine dair ifadelerle farklı tarikat şeyhlerine intisap etmişlerdir. Bu yüzden Şeyh Hoca Ali'nin de Şiiliğe meylettiği gibi bir tez ortaya çıkmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Şeyh Hoca Ali döneminden itibaren tarikatta iki kol oluşmaya başlamıştır. Ama o zamanlar Anadolu Türkmen müritlerinin sayısı tarikatın düşünce yapısını etkileyecek düzeyde olmadığından tamamen bir ayırım söz konusu da değildir.

Sonuç olarak Erdebil Tekkesi'nin Şeyh Safiyüddin Erdebili zamanından Şeyh Hoca Ali zamanına kadar Sünni-Şafii çizgide olduğu görülmektedir. Ancak Şeyh Hoca Ali ile Şiilik hareketinin görüldüğü konusundaki görüşleri bugünkü anlamda Şia'nın görüşleri olarak kabul edemeyiz. Ancak şunu söyleyebiliriz, Şeyh Hoca Ali zamanında müritlerin çoğalması ile Erdebil Tekkesi'nde Rıza Yıldırım'ın ifadesi ile Sünni-Şafii çizginin yanında yeni bir hareket oluşmaya başlamıştır. Bu hareketten devralınan düşünce Şiilik değil Türkmen Alevilğinin yeni bir formudur.¹³³

1.4. Şeyh İbrahim

Şeyh Hoca Ali'nin 1429 yılında vefatıyla oğlu İbrahim onun yerine geçmiştir. Şeyh İbrahim'in yaşamı ve faaliyetleri hakkında çoğu kaynakta bilgi bulunmadığından hareketle araştırma yapan Musalı, Şeyh Hoca Ali'nin 1429 yılında vefat ettiğini bu tarihte de Şeyh İbrahim'in yaklaşık otuz yaşlarında olduğunu belirtir. O, Şeyh İbrahim'in 1429 yılından itibaren kendi vefat tarihi olan 1447 yılına kadar 19 yıl irşat makamında kaldığını söyler. Şeyh Şah lakabı ile bilinen Şeyh İbrahim, Şeyh Cüneyd'in babasıdır. Babası gibi Anadolu ve İran'da büyük saygı gören Şeyh İbrahim, Erdebil Tekkesi'ni Ehl-i Beyt sevdası üzerinden güçlendirmeye çalışmış bunu da başarmıştır. İlk tahsilini Erdebil Tekkesi'nde babasından alan, zühd ve takvası ile öne çıkan Şeyh İbrahim, zahiri ilimlerde zamanın allamesi, devranın yeganesi kabul edilmektedir. Güzel ahlakı ile tanınan, zahiri ve batını yönden yüksek bir seviyeye sahip olan Şeyh İbrahim, amcası Cemaleddin'in kızı Hanzade Paşa ile evlenmiştir.¹³⁴ Çeşitli memleketlerden insanları dergâha toplamıştır. Tabii ki bunda

¹³³ Yıldırım, *Aleviliğın Doğuşu*, 159, 220.

¹³⁴ Öngören, "Safeviyye", 35/460; Musalı, "Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi", 13.

buralara gönderdiği halifelerin etkisi büyüktür.¹³⁵ Bu halifeler sayesinde tarikat geniş bir bölgeye yayılma imkânı elde etmiştir.¹³⁶

Şeyh İbrahim'in babası Şeyh Hoca Ali, hacca giderken Anadolu üzerinden gitmiştir. O da babasının peşinden gittiği için bu yolu takip etmesi ihtimal dahilindedir. Geri dönerken Kudüs ve Halep'ten geçerek yine Anadolu güzergahından Erdebil'e dönmüştür. Bu yolculuk ona özellikle Anadolu ve Suriye'deki Türkmenleri tanıma fırsatı sağlamıştır. Onlarla sıkı bağlar kurmasına ve bölgedeki durum hakkında bilgiler edinmesine vesile olmuştur. Zaten Anadolu, Erdebil Tekkesi'nin önemli faaliyet alanları arasındadır.¹³⁷ Buna bir örnek olarak Somuncu Baba'nın oğlu Aksaraylı sufi şair Yusuf Hakiki Baba'yı gösterebiliriz. Şeyh İbrahim'den eğitim alan Hakiki Baba, şiirlerinde Şeyh Safiyüddin'in, Şeyh Hoca Ali'nin ve Şeyh İbrahim'in adlarını sayarak saygı ile anmaktadır. Tarikatın Anadolu'da meşhur ve önemli bir konumda olması açısından diğer bir örnekte Bayramiyye/Şemsiyye tarikatının Tennuriye kolunun kurucusu İbrahim Tennuri'nin, 1430-1440'lı yıllarda kendine mürşit aramak için Kayseri'den Safevi tarikatının merkezi Erdebil Tekkesi'ne gitmek istemesi gösterilebilir.¹³⁸

Şeyh İbrahim döneminde Erdebil Tekkesi, Bayramiyye dışındaki sufi akımları ile de olumlu münasebetlere sahiptir. Şeyh İbrahim'in yas meclisine Nakşibendi ve Halveti gibi sufi tarikatlarının bağlılarının yanında değişik sosyal gruplar katılmaktadırlar. Bütün bunlar Erdebil Tekkesi'nin diğer tarikatlarla iyi ilişkiler içinde olduğunun ve toplumun saygısını kazandığının birer göstergesidir. Şeyh İbrahim'in ünü Azerbaycan ve Irak memleketlerine de yayılmıştır. Ayrıca bu dönemde yalnızca Sünni çevrelerde değil, Sünni olmayan zümreler arasında da tarikat önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da bulunan Batıni zümrelerden topluluklar Erdebil Tekkesi'nin etrafında toplanmaya başlamıştır. Musalı, özellikle Bayramiyye, Nakşibendiyye ve Halvetiyye gibi diğer

---

¹³⁵ Musalı, "Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi", 15.

¹³⁶ Öngören, "Safeviyye", 35/460.

¹³⁷ Musalı, "Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi", 16.

¹³⁸ Musalı, "Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi", 17; Mustafa İzzet Uzun, "İbrahim Tennuri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/356.

Sünni sufi tarikatlarla iyi ilişkiler içinde olmasını sebebini genelde Sünni tarikatlarda da bulunan koyu Ehl-i Beyt sevgisiyle açıklar.¹³⁹

Şeyh İbrahim, toplum nezdinde bulunduğu makamından hariç, hayırseverliği ve cömertliği ile büyük itibar kazanmıştır. Onun zamanında Erdebil Tekkesi hem manevi hem de maddi yönden güçlenmiştir. Erdebil Tekkesi bu zenginlikleri ile ihtiyaç sahiplerine yardımcı olarak büyük ün kazanmıştır. Tekkenin müritleri o kadar artmıştır ki Şeyh İbrahim, huzuruna ziyarete gelenleri bir defada kabul edemiyordu. O, cömertlik ve müritlerini çoğaltmada atalarının bile önüne geçmiştir.¹⁴⁰

O dönemde tarikat büyük itibar kazanmıştır. Tekke hem manevi hem de maddi yönden güçlenmiştir.¹⁴¹ Tekke, Timurlu saltanatıyla ilişkiler içinde bulunmuştur. İyi ilişkilerde bulunmasında Karakoyunlu sultanı Kara İskender'in Erdebil Tekkesi'ne karşı tavrı söz konusudur. O, Erdebil Tekkesi'nin zenginliklerine göz dikti. Şeyh İbrahim bu yüzden Şahruh'un desteğini alarak bir anlamda Erdebil Tekkesi'nin topraklarının korumasını sağlamıştır.¹⁴² Daha sonra Cihanşah ile Gürcistan seferine katılan Şeyh İbrahim ile Safevi tarikatının askeri yönü de ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁴³ Bu bakımdan kendisinden sonra girişilen bütün askeri deneyimlere öncülük etmiştir diyebiliriz. Onun zamanında Erdebil Tekke'si hem dini hem de siyasi anlamda ön plana çıkmıştır. Kendisi de askeri seferlere katılarak tarikatın siyasi yönünü de ortaya çıkarmasıyla müritlerde savaş ruhu ve cihatçılık anlayışı hakim olmaya başlamıştır.¹⁴⁴ Ancak şunu da unutmamamız gerekir ki Şeyh İbrahim'de fitraten var olan savaşçı ve cihatçı yönünü ortaya çıkmasını sağlayan veya bu yönde artık kendisine baskı yapanlar zaten savaşçı özelliğe sahip konar-göçer Türkmenler olabilir. Sonuçta bu dönemde tarikat siyasi bir güç olarak gözükmeye başlamıştır.

---

¹³⁹ Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 15, 24.

¹⁴⁰ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 16; Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 16-17.

¹⁴¹ Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 17-18.

¹⁴² Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 18-19.

¹⁴³ Tüysüz, Yılmaz, “Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)”, 734.

¹⁴⁴ Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 20; Tüysüz, Yılmaz, “Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)”, 734.

Şahruh da Farsça bir ferman yayınlarak Erdebil Tekkesinin topraklarına ve mallarına müdahalenin yasak olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵ Timurluların yanında Osmanlılarla da iyi ilişkiler içinde olan Şeyh İbrahim, Erdebil Tekkesi'ni büyük bir zenginlik ve refaha kavuşturmayı başarmıştır. Nitekim Osmanlı sultanlarının her sene Erdebil Tekkesi'ne “çerağ akçesi” adıyla bahşişler göndermeleri bu dönemde de devam etmiştir.¹⁴⁶

Safevi şeyhlerinin Erdebil'deki gücü, geniş bir alanda mürit topluluğuna sahip olmaları, diğer tarikatlardan ve ülkelerden saygı görmeleri nedeniyle çok yüksektir. Bu yüzden zaman zaman siyasi bir iktidar Erdebil Tekkesi'nin büyük manevi gücünün altında kalabiliyordu.¹⁴⁷

Şeyh İbrahim'e “şeyh” lakabının yanında “şah” lakabının da verilmesi dini yönü yanında siyasi yönüne bir vurgu içindir. Şeyh İbrahim'in tekkenin başına geçtiği yılları oldukça hareketli, sonrasındaki yılları ise gayet sakin geçmiştir.¹⁴⁸ O, 19 yıl şeyhlik yaptıktan sonra 1447 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁹

2. Erdebil Tekkesinin Siyasallaşıp Şiileşme Eğilimi Göstermesi

Erdebil ve civarında Şiiliğin etkisinden bahseden Küçükdağ ve Dedeyev, dönemin Azerbaycan yöneticileri Şiiliği ile bilinen İlhanlı hükümdarlarından Olcayto ve veziri Hoca Raşidüddin'in Şeyh Safiyüddin'e saygı gösterdiklerini belirtirler. Bunun için onun Sünniliği üzerinde bazı şüphelerin varlığını kabul ederler. Küçükdağ ve Dedeyev, Gölparlı'ya da atıfta bulunarak Sünni olan Şeyh Safiyüddin'e mezhebi hakkında soru sorulmasını düşündürücü bulurlar. Onlar, soruların sebebini Şiilik karşıtlarına bağlamaktadırlar. Çünkü Şeyh Safiyüddin Ehl-i Beyt sevgisini açığa vurmada çok ileri gitmektedir. Yine Şeyh Safiyüddin'in, Olcayto'nun davetine yaşlılığını bahane ederek gitmemesi bu tepkilerden dolayı olabilir. Bütün bunlara bakarak Safeviyye tarikatının daha Şeyh Safiyüddin

¹⁴⁵ Musalı yayımlanan bu fermanı, ilk kez Türkçeye çevirdiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 18-19.

¹⁴⁶ Ömer Faruk Teber, “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar”, Dini Araştırmalar Dergisi 10/28 (2007), 36.

¹⁴⁷ Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 20.

¹⁴⁸ Tüysüz, Yılmaz, “Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)”, 734.

¹⁴⁹ Musalı, “Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi”, 20-22; Ali Sinan Bilgili, “Devletlik Pir; Şeyh Safiyüddin-i Erdebili Vakfı”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 0/49, (2009), 54.

zamanında Şiileşmeye başladığını teyit ettiğini ifade eden Küçükdağ ve Dedeyev, Şeyh Safiyüddin'i kuşkusuz amelde Sünni, itikatta ise Şiiliğe meyilli görmektedirler. Ancak Küçükdağ ve Dedeyev Safevilerin Şiileşme yönündeki faaliyetlerinin aslında Şeyh Hoca Ali döneminde ortaya çıktığını da söylemektedirler.¹⁵⁰

Tarikat genel kabule göre Şeyh Safiyüddin Erdebili'den itibaren Şeyh Hoca Ali'ye kadar geleneksel tarikat anlayışını devam ettirdiğinden önceki başlıklarda bahsetmiştik. Tarikatın Şeyh Hoca Ali zamanında onun "Kerbela Faciası"nı" hatırlatmak gayesiyle siyah elbise giydiğinden, Şiiler arasında itibar görmek amacıyla ecdadı olan Şeyh Safiyüddin'in de Şii imamlar silsilesinden geldiğini kabul ettirmek için uğraştığı söylemlerinden hareketle Şiiliğe meylettğini söyleyenler bulunmaktadır.¹⁵¹ Bu durum bize göre Timur'un Şeyh Hoca Ali'ye verdiği özerklik o bölgeye gelen aşırı zümrelerin tekkeyi mekân edinmesinden kaynaklanmaktadır. Bu itibarla Şeyh Hoca Ali dönemi ve Şeyh Cüneyd'e kadar olan dönem Sünnilikten Şiiliğe bir geçiş dönemi kabul edebiliriz. Tarikatta bazı temayüller olsa bile asıl farklılık Şeyh Cüneyd döneminde gerçekleşecektir.¹⁵²

Şeyh Hoca Ali'den sonra onun yerine geçen Şeyh İbrahim'in mizaç olarak aktif bir şahsiyette olması onun dini liderliğinin yanında sergilediği davranışları ile siyasi bir lider olarak da gözükmesine neden olmuştur. Erdebil Tekkesi'nin onun zamanında siyasi bir güç olarak belirmeye başlamıştır. Özellikle Hristiyanlara karşı katıldığı seferler bunun bir kanıtı sayılabilir.

Atalarından farklı davranan Şeyh İbrahim'in savaşçı özelliğini ve cihatçı anlayışını tekkeye yansıttığı ihtimal dahilindedir. Ancak Erdebil Tekke tam anlamıyla siyasi bir hale gelmesi Şeyh Cüneyd zamanında olacaktır. Amcası ile arası açılan Şeyh Cüneyd Erdebil'i terk etmesiyle Anadolu'ya yönelmiş ve yeni bir süreç başlamıştır. Bu bağlamda Erdebil Tekkesi'nin siyasallaşmasını anlamak için Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetlerine ve Şeyh Haydar dönemine bakmamız gerekecektir.

---

¹⁵⁰ Yusuf Küçükdağ - Bilal Dedeyev, "Safevilerin Nesebine Farklı Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6 (Kış 2009), 419.

¹⁵¹ Yılmaz Karadeniz, Erdebil Tarikatı'ndan Safevi Devleti'ne Siyasallaşma Süreci ve Meşruiyet Meselesi, *Akademik Matbuat* 3/1, (Haziran 2019), 5-6.

¹⁵² Ömer Faruk Teber, "Mezhebi Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevi Tarikatının Siyasallaşması", *İlahiyat Akademi Dergisi* 5 (2017), 197.

Şeyh Safiyyüddin'den itibaren "Erdebil sufileri" diye bilinen ilk Osmanlı padişahlarının da saygısını kazanan tarikatın, Osmanlı Devleti'nden "çerağ akçesi" adı altında her yıl değerli hediyeler alması başlangıçta Sünni-Şafii görüşte olduğunu göstermektedir.¹⁵³ Fakat tarikat sonraları Türkmenler arasında gördükleri Şiiliğe meyilli düşünceden dolayı o tarafa yönelmiştir.¹⁵⁴ Bu anlamda Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelmesi önem arz etmektedir. Onun Şii düşünceye Anadolu'daki Şiiliğe meyilli Türkmenler ile sahip olduğu şeklindeki görüşler de gözden kaçırılmamalıdır.¹⁵⁵ Safeviler nüfuzunu özellikle Akkoyunların düşmanı Karakoyunlu zümresine dahil olan Ustaclı, Şamlı, Rumlu, Musullu, Tekkelü, Bayburtlu, Karaoğlan, Afşar ve Kaçar boy ve oymakları ile Anadolu'da Karamanlı, Dulkadirli ve Varsaklar arasından artırmışlardır.¹⁵⁶

Safevilerin Şiiliği hakkında Dalkıran, Şeyh Cüneyd'in uzun süren Anadolu seyahatinde burada bulunan Türkmenlerin inançlarına bizzat tanıklık ettiğini söyler. Buradan yola çıkan Dalkıran, Şeyh Cüneyd Anadolu'daki Türkmenlerde Ehl-i Beyte mensubiyetin önemini görerek bunların desteğinden ve tereddütsüz bağlılıklarından faydalanmak için kendi soyunu Ehl-i Beyte dayandırdığını ifade etmiştir. Sözlü bir şekilde devam eden bu durum ileride Şah Tahmasb'ın emriyle tekrar düzenlenen *Safvetü's-Safa* eserinde Safevilerin soyunun İmam Musa el-Kazım'dan geldikleri şeklindeki ifadelerle yer alacaktır.¹⁵⁷ Eseri ilk yazdırmanın Sadreddin Musa olması hasebiyle onun Medine'yi ziyaretinde tasdik ettirildiği şeklinde bilgiler de esere sonradan eklenmiş olabilir.¹⁵⁸

Şeyh Cüneyd'in de başka yeri değil de Anadolu'yu tercih etmesi önemli bir konudur. Onun yalnızca amcası Şeyh Cafer ile post kavgası yüzünden arasının açılmasıyla bu yolculuk gerçekleşti gibi bir yargıya varmak bize göre eksiklik arz etmektedir. Bu anlamda Şeyh Cüneyd'in başka bir yeri değil Anadolu'yu tercih

---

¹⁵³ Fuat Bayramoğlu, Nihat Azamat, "Bayramiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/269; Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", 36.

¹⁵⁴ Zeki Veli Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1970), 367-368.

¹⁵⁵ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 9.

¹⁵⁶ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 367-368; Teber, "Haydariye Taifesine Yönelik Eleştiriler: Risâle fi Hakki't-Tâifetil-Haydariye Ekseninde", 159.

¹⁵⁷ Dalkıran, "İran Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı", 61; Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklaşması*, 195-196; Teber, "Haydariye Taifesine Yönelik Eleştiriler: Risâle fi Hakki't-Tâifetil-Haydariye Ekseninde", 159.

¹⁵⁸ Cebecioğlu, "İbn. Bezzaz", 378-379.

etmesinin sebeplerine bakmamız gerekecektir. Çoğu araştırmacıların üzerinde durduğu Safeviyye tarikatının Hoca Ali döneminde Şiiliğe yöneldiği ifadelerini de dikkate alarak tarikatın Şiiliğe meyiletme durumunu gözden geçirmemiz yerinde olacaktır. Meyledilen bu Şiilik düşüncesi günümüzdeki on iki imam Şiiliği mi, yoksa Anadolu'daki göçmen Türkmenlerin dini düşünce yapısında bulunan bir benzerlikten mi ibarettir? Durum her ne olursa olsun Erdebil Tekkesi ilk kurulduğu andan itibaren geleneksel tarikat kurallarının uygulandığı tasavvuf anlayışından uzaklaştıkça tekkenin siyasi faaliyetlerinde bir artma gözlemlendiği bir gerçektir.

Savory'e göre, Şeyh İbrahim zamanında tarikat, müritler ve zenginlik açısından zirve noktasına ulaşmıştır.¹⁵⁹ Onun son yıllarında tarikattaki Kızılbaş Türkmenlerin sayısı hatırı sayılır bir şekilde artmıştır. Fakat bu Türkmenlerin geleneksel tarikat anlayışına uyum sağlayamadıkları tahmin edilmektedir. Şeyh İbrahim'in vefatıyla beraber yaşanan veraset kavgasıyla tarikat içindeki bölünme tamamen ortaya çıkmıştır. Geleneksel tarikat kurullarına uyum sağlayamayan Kızılbaş Türkmenler Şeyh Cafer'e karşı Şeyh Cüneyd tarafını tutacak sonrasında geleneksel tarikat anlayışına karşı Türkmen sufiliği galip gelecektir.¹⁶⁰

Buradan anladığımız kadarıyla Safeviyye tarikatının içinde biri geleneksel tarikat anlayışı devam ettirme taraftarları diğeri de Kızılbaş Türkmenlerin katılımıyla oluşan kimilerine göre "halk İslam'ı" kimilerine göre de "heterodoks"¹⁶¹ anlayış olarak tanımlanan gazi ruhlu savaşçı anlayışa sahip taraftarlar bulunmaktadır. Yıldırım, bu grupların anlayışlarını müteşerri ve gayri müteşerri (Alevi inançları) olarak adlandırmıştır. Yıldırım'ın ifadesiyle Şeyh Cüneyd'i cihatçı anlayışa zorlayan ikinci taraftar grubudur. Bu grup Şeyh Cüneyd ve amcası Şeyh Cafer ile arasının açılmasına neden olacaktır. Bu yüzden Yıldırım, şeyh mi müritleri bu anlayışa zorladı müritler mi şeyhi bu anlayışa zorladı? sorusunu cevaplandırırken bunun hemen Şeyh Cüneyd'in kısa döneminde olmadığını bu durumun Şah İsmail'e varıncaya kadar zamanla olgunlaştığını belirtir.¹⁶² Savory, Şeyh Cüneyd tarikatın başına geçince yeni bir sürecin başladığını, onun dünyevi iktidar ve saltanat peşinde

---

¹⁵⁹ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 17; Musalı, "Şeyh İbrahim Safevi Döneminde Erdebil Tekkesi", 16-17.

¹⁶⁰ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 184-185.

¹⁶¹ Ocak, *Babailer İsyanı*, 45.

¹⁶² Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 181.

olma düşüncesini de hiç saklamadığını ifade eder.¹⁶³ Şeyh İbrahim'in vefatı ile başlayan yeni sürecin başlamasında en önemli faktör Şeyh Cüneyd'in aldığı eğitimin önemli bir etkisi vardır. Çünkü Şeyh Cüneyd, babası Şeyh İbrahim vefat ettiğinde daha 15 yaşından küçüktür. Yıldırım, bu yaşlarda Şeyh Cüneyd'in, tarikatın devamlılığını sağlayan Erdebil dergahında geleneksel tarikat eğitimini alamayacağı üzerinde durur. Şeyh Cüneyd, şeyhleri koruyan ve yetiştiren öteden beri devam eden Alevi İslam anlayışının egemen olduğu Türkmen sosyo-kültürel çevreden Türkmen kocalarının gözetiminde bir eğitim almıştır. Bu eğitim gayri müteşerri inançları içinde barındırmaktadır.¹⁶⁴

2.1. Şeyh Cüneyd Dönemi Faaliyetleri

Şeyh İbrahim'den sonra yerine vasiyeti üzerine en küçük oğlu Şeyh Cüneyd geçmiştir.¹⁶⁵ Babasının ölümünden sonra (850/1447) yılında onun yerine geçen Şeyh Cüneyd'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ölüm tarihi ise (864/1460) yılındadır. Erdebil Tekkesi'nin başına geçtiği zaman genç yaşlarda olduğu tahmin edilmektedir. Babasının ölümünden sonra şeyhliğe kendisinin mi yoksa amcası Şeyh Cafer'in mi geçtiği konusu da tartışmalıdır. Şeyh İbrahim döneminde de önemli bir mevki sahibi olan amcası Şeyh Cafer, Şeyh Cüneyd'in aşırı fikirleri ve hükümet kurma hayalinin olduğunu düşünmektedir. Bunun için onun posta geçmesinden hoşnut olmamış ve aralarında mücadele başlamıştır. Şeyh Hoca Ali döneminden itibaren sayıları artmaya başlayan müritlerin Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanmasından rahatsızlık duyan Şeyh Cafer, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah ile anlaşmıştır. Cihanşah ise adamları vasıtasıyla Erdebil Tekke'sini yakından takip etmektedir. Bu yüzden Şeyh Cüneyd'in faaliyetlerinden ve düşüncelerinden haberdar olması muhtemeldir. Şeyh Cüneyd, amcası ile arası açıldıktan sonra taraftarlarını artırmak için Azerbaycan, Arran ve İran'ın bazı bölgelerini gezmeye başlamış, bu durumdan Cihanşah rahatsız olmuştur. Ancak müritlerinin sıkı sıkıya bağlı olduğu bir din adamına karşı kuvvet kullanmanın doğru olmayacağını düşünen Cihanşah, bu konu hakkında dünürü Şeyh Cafer'e mektup yazarak Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den ayrılmasını istemiştir. Şeyh Cafer ve Cihanşah'ın uygulamış olduğu baskıdan dolayı

¹⁶³ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 17; ayrıca bkz. Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, 3.

¹⁶⁴ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 181.

¹⁶⁵ Tüysüz - Yılmaz, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 734.

Şeyh Cüneyd, Erdebil’i terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁶ Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah’tan yardım alan Şeyh Cafer tarikatın başına geçmiş, Şeyh Cüneyd ise müritleriyle birlikte Anadolu’nun yolunu tutmuştur.¹⁶⁷ Erdebil Tekkesi’nin iki şeyhi Hoca Ali ve Cüneyd Erdebil dışına seyahat yapmışlardır. Şeyh Hoca Ali döneminde tekke tarikat bakımından, Şeyh Cüneyd zamanında ise siyasi ve askeri bakımdan zirveye ulaşmıştır. Şeyh Cüneyd’in seyahati siyasi ve askeri faaliyetlere yöneliktir.¹⁶⁸

Şeyh Cüneyd’in Anadolu’yu tercih etmesinin sebepleri arasında Osmanlı hükümdarlarının Safevi şeyhlerine itibar edip hediye göndermeleri ve daha önceleri Anadolu’ya tarikat adına gönderilen halifelerin veya müritlerin burada bulunmaları yer almaktadır. Şeyh Cüneyd Karakoyunluların elindeki Tebriz’den değil yolunu uzatarak Karabağ ve Ermenistan üzerinden Anadolu’ya geçmiştir. Anadolu’ya vardığında içinde seccade, Kur’an ve bir tespih bulunan hediyeyi bir müridiyle II. Murad’a gönderen Şeyh Cüneyd, ondan Kurtbeli’nde kendilerine bir yer verilmesini istemiştir. II. Murad, Şeyh Cüneyd’in bu isteğini “Bir tahtta iki padişah olmaz” diyerek kabul etmemiştir. Bunun sebebi ise, Anadolu’da Şiilik hareketlerinin yayılacağı ve devletin tehlikeye düşeceği kanaatinin padişahta hâkim olmasıdır. Şeyh Cüneyd’in gönderdiği hediyeyi de boş çevirmek istemeyen II. Murad ona 200 altın, müritlerine de 1000 akçe vererek Osmanlı topraklarından bir an önce çıkmasını istemiştir. Padişah tarafından isteği karşılanmayan Şeyh Cüneyd yönünü Osmanlı toprağı dışında kalan Karamanoğullarına çevirmiştir. Şeyh Cüneyd, Konya’da Sadreddin Konevi’nin zaviyesine misafir olmuştur.¹⁶⁹ Burada zaviyenin şeyhi Abdüllatif, Şeyh Cüneyd’e itibar etmemiştir. Bu durum rahatsız edici bir hal almıştır. İki şeyh arasında camide yapılan bir tartışmada Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdüllatif’e “Ashaba mı bağlılık evladır yoksa evlada mı?” sorusunu sormuştur. Şeyh Cüneyd bu tuzak soru ile tarikat yolu olarak, evlat olarak kastettiği Hz. Ali’ye mi yoksa ashap

---

¹⁶⁶ Tahsin Yazıcı, “Cüneyd-i Safevi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/123-124; Öngören, “Safeviyye”, 35/460-462; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 89-90; Aksoy, *Safeviyye Tarikatının Şiileşme ve Siyasallaşma Süreci*, 97.

¹⁶⁷ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 7.

¹⁶⁸ Taşğın - Atay, “Erdebil Tekkesi İki Şeyhinin Seyahati ve Sonuçları: Dede Hoca Alaeddin Ali ve Torun Şeyh Cüneyd’in Erdebil Dışında Kalan Türbeleri”, 575;

¹⁶⁹ Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Ayşenur Kala (İstanbul: Kamer Yayınları, 2013), 373; Yazıcı, “Cüneyd-i Safevi”, 8/123-124; Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 161-162; Dedeyev, “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, 211; Abdurrahman Küçük - Mehmet Alparslan Küçük, *Türkistan’dan Türkiye’ye Alevilik Bektaşilik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009), 140.

olarak kastettiği Hz. Ebu Bekir'e mi? uyulması gerektiğini sormuştur. Şeyh Abdullatif bu soruya “Senin bahsettiğin bu hususta ashabadır.” cevabını vererek ayetlerden de delil göstermiştir. Buna karşılık Şeyh Cüneyd, o ayetler inerken sen orada mıydın?” diye karşılık vermesi üzerine Kur'an-ı Kerim'i küçümseme ve inkâr yolunu seçtiği gerekçesiyle kafirlikle suçlanmıştır. Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelmesi, II. Murad ve Konya'da Şeyh Abdullatif ile geçen diyaloglar hakkında Safevi kaynaklarının verdiği bilgilerin yetersizliğinden hatta sustuklarından bahsedilmektedir. Erdebil Tekkesi faaliyetlerinin ve Şeyh Cüneyd'in sürülme meselesi Osmanlı tarafından yakından takip edilmektedir. Bu durumdan Osmanlı Devleti bilgi sahibidir. Bunun için Şeyh Cüneyd'in Osmanlı ülkesinde kalmasına müsaade edilmemiştir. Sadreddin Konevi dergahında zaviyenin şeyhi Abdullatif, Şeyh Cüneyd'e itibar etmemesinin nedeni ise sufi çevrelerinin her şekilde birbirlerinin görüşlerinden, durumlarından ve yapmış oldukları faaliyetlerden haberdar olmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁷⁰

Şeyh Cüneyd yapılan tartışmalardan sonra burada kalamayacağını anlayarak Varsak diyarına (Taşeli-İçel) tarafına gitmek zorunda kalmıştır. Burada önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir.¹⁷¹ Şeyh Abdullatif ise Şeyh Cüneyd'in sufilikle alakasının olmadığını, onun amacının şeriatı bozmak, Peygamber evladını bu amaç için kullanarak devlet kurmak olduğunu Karaman hükümdarı İbrahim Bey'e bir mektup ile bildirmiştir. Bu mektuptan haberdar olan Şeyh Cüneyd etrafındaki müritlerle birlikte Taşeli bölgesinden ayrılarak Antakya taraflarına geçmiştir. Bu bölgenin hâkimi İbn Bilal'den tekke kurmak amacıyla haçlılardan kalma Cebeliarüs dağında bulunan yıkık bir kaleyi istemiştir. Kendine verilen bu kaleyi tamir ettirerek propaganda faaliyetlerine burada başlamıştır. Yaptığı bu faaliyetler neticesinde Antakya, Kilis, Antep ve Maraş bölgelerinde çevresine büyük bir mürit kitlesi toplamayı başarmıştır. Ancak büyük kalabalıkların Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanması bölgedeki Sünni şeyhlerini korkutmuştur. Birkaç tanınmış alim, Memlük Sultanı Zahir Çakmak'tan Şeyh Cüneyd'in buralardan çıkarılması için yardım talep ettiler. Sultan Çakmak, Halep valisine bu durumu haber vererek gerekenlerin

¹⁷⁰ Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi*, 373-374; Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 58-60; Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 161-162; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 93-94.

¹⁷¹ Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, 42.

yapılmasını söyledi. Halep valisi hastalığından dolayı yardımcısını gönderdi. Yapılan savaşta yenilen Şeyh Cüneyd kaçarak Türkmenler arasında gizlendi. Ancak takip edildiği endişesiyle buralardan da ayrılarak müritlerinin ve taraftarlarının kolayca kendisini bulabilecekleri düşüncesiyle Samsun bölgesine gitti. Bu bölge Osmanlı Devleti'nin elinde olmasına rağmen burada uzun süre kalan Şeyh Cüneyd, kendine sıkı sıkıya bağlı ve sadık taraftarlar toplamayı başardı. Bu arada devlet kurma planları yapan Şeyh Cüneyd, Trabzon Pontus İmparatorluğuna bağlı Trabzon'u kuşattı. Osmanlı Devleti'nin vergi aldığı bir ülkeye saldırmasından dolayı Fatih Sultan Mehmed, Amasya'yı Şehzade Bayezid adına yöneten Hızır Bey'e emir vererek Cüneyd'in üzerine gönderdi. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd, Trabzon kuşatmasını kaldırdı. Kendisini takip eden Hızır Bey'in önünden kaçarak Uzun Hasan ile Cihanşah arasındaki savaştan faydalanmak için Diyarbakır'a Uzun Hasan'ın yanına gitti.¹⁷²

Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd'i tutuklattı. Fakat, Şeyh Cüneyd'in Cihanşah'a karşı adamlarıyla yardım edeceğini Uzun Hasan'a bildirmesi üzerine serbest kaldı. Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd'in adamlarına derecelerine uygun mevkiler verdi ve onun üç yıl misafir olarak Diyarbakır'da kalmasını sağladı. Uzun Hasan ile kurduğu samimiyetten cesaret alan Şeyh Cüneyd, onun kız kardeşini istedi. Uzun Hasan kız kardeşi Hatice Begüm'ü 1458 yılında Şeyh Cüneyd ile evlendirdi. Bu evlilik Şeyh Cüneyd'e kendi soyuna Akkoyunlu hanedanı üyelerinden biri olarak iktidara talip olma gibi bir gerekçenin yanında itibarının da artmasını sağlamıştır.¹⁷³ Şeyh Cüneyd, bu akrabalıktan da faydalanarak çeşitli din ve mezheplerden insanların bulunduğu Diyarbakır'da propaganda yapma fırsatını elde etti. Uzun Hasan ise Şeyh Cüneyd'in müritlerinden faydalanmıştır.

Şeyh Cüneyd 1459 yılında Diyarbakır'dan ayrılmıştır. On iki bin silahlı müridi ile kuzeye doğru yönelmiştir. Amacı, Hristiyan Çerkezlerle savaşmak olan Şeyh Cüneyd, Şirvanşah'ın ülkesinden geçerek 1459 yılında Taberseran'a

¹⁷² Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi*, 375; Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 8/124; Dedeyev, "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", 211-212. Mustafa Alp, "Safeviyye Tarikatı ve Şeyh Cüneyd Dönemi", *academia* (19.08.2021).

¹⁷³ Öngören, "Safeviyye", 35/460; Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 8/124; Samet Balta, "Türkiye'de Safevi Tarihi Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *II. Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu Avrasya'da Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları* (İstanbul: Devamend Yayınları, 2018), 324; Alp, "Safeviyye Tarikatı ve Şeyh Cüneyd Dönemi", 6; Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, 3.

saldırmıştır. Sonrasında kışı geçirmek üzere Karabağ'a yerleşmiştir. Bu durumdan haberdar olan Şirvanşah, Şeyh Cüneyd'e gönderdiği bir elçi ile buradan ayrılmasını istemiş ancak Şeyh Cüneyd gelen elçiyi öldürerek Karabağ'ı terk etmeyeceğini Şirvanşah'a bildirmiştir. Sonrasında Elburz dağ zinciri batısında bulunan Karasu vadisinde 1460 yılında yapılan bir savaşta bir okun isabet etmesi sonucunda Şeyh Cüneyd vefat etmiştir. Şeyh Cüneyd'in vefat ettiğini duyan sufiler dağılmaya başlamıştır. Onun cesedi, sadık müritleri tarafından taşınarak Kurbal veya Kurnal denilen bir yerde defnedilmiştir. Şeyh Cüneyd'in ardından müritler Hatice Begüm'den olan oğlu Haydar'ı kendilerine lider seçmişlerdir.¹⁷⁴

Erdebil Tekkesi'nin diğer devletlerle ilişkileri eskiden gelen geleneğine göre yürütülmekteydi. Şeyh Cüneyd'in dünya hakimiyeti ve hükümet iddiasıyla birlikte tekke, dini bir devlet hüviyeti kazanmaya başlamıştır. Son derece dikkate değer bir şahsiyet olan Şeyh Cüneyd'in kendisine sıkı sıkıya bağlı dervişler tarafından sınırsız haklara sahip bir lider olarak görülmesi ayrıca onun pek ateşli ve hareketli kişiliği tekkeyi istediği gibi değiştirmeyi ve genişletmeyi sağlamasına yardımcı olmuştur. Bütün bunlar onun kendine güvenini daha da arttırmış hakimiyet planları kurmasına ve diğer hükümdarlara karşı düşmanca tavırlar sergilemesine neden olmuştur.¹⁷⁵

Safeviyye tarikatı ve müritleri arasında bir kısım aşırı inançların yayılması Şeyh Cüneyd'le başladığı söylenir.¹⁷⁶ Ancak Şeyh Cüneyd'in aşırı inançlara sahip olduğu konusu net olmamakla birlikte Şii temayülleri taşıdığı bilinmektedir. Şiilik temayülü kazanması amcası Cafer ile anlaşamaması yüzünden yedi yıl süren Anadolu seyahatiyle alakalı olabilir. Şeyh Cüneyd, Anadolu seyahatinde Türkmenler arasında dolaşırken onların Şiiliğe meyilli inançlarını fark ederek kendi siyasi emellerini gerçekleştirmek için bu düşünceleri benimsemiş olabilir.¹⁷⁷ Bu konuda aynı kanaate sahip Sümer, Şeyh Cüneyd'in Anadolu'da gezdiği köy ve göçebeler arasında Şiiliğe meyilli pek çok grupta karşılaştığını ve kendi maksadını gerçekleştirmek için ümit ettiğinden fazlasını bulduğunu söyler. Anadolu'da ünlü Erdebil Tekkesi'nin şeyh ailesinin bir ferdi olarak değil seyyid olarak dolaşan Şeyh

¹⁷⁴ Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 8/123-124; Öngören, "Safeviyye", 35/460; Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 15-36; Tüysüz, Yılmaz, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergahı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 736.

¹⁷⁵ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 14-20.

¹⁷⁶ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 460

¹⁷⁷ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 461.

Cüneyd, sayıları hiç de azımsanmayacak beş-on bin kişilik silahlı bir kuvvet ortaya çıkarmıştır.¹⁷⁸ Bu kuvvetlere göçebe Türkmen aşiretlerinin yanında Mevlevilik ve Bayramiyye'nin bazı kollarından da katılanlar olmuştur. Özellikle Bayramiyye'nin Melamilik kolunda Ehl-i Beyt sevgisi ön plandadır. İkinci, Anadolu'daki halkta diğer mezhepler ve tarikatların da yer bulduğunu ancak büyük çoğunluğunun Sünni olduklarını söyler.¹⁷⁹ Ancak burada şunu da unutmamak gerekir. Özellikle Şahkulu isyanında Sünni kesimlerinde bu isyana katıldıkları göz ardı edilmemelidir. Çünkü ekonomik şartlar ve adaletsizlikler isyanı tetiklemiştir.¹⁸⁰

Posta geçtikten sonra Erdebil'den uzaklaştırılan Şeyh Cüneyd, yaklaşık on yılını oba oba gezerek Türkmen talipleri arasında geçirdi. Diyarbakır'da Uzun Hasan'ın himayesinde geçen son yıllarında bile etrafının tamamen Türkmen sufiler ve halifelerle sarılı olduğu tahmin edilmektedir. Şeyh Cüneyd, Erdebil'den ayrıldıktan yaklaşık 13 yıl sonra bir savaş meydanında öldürülecektir. Çocuk denilebilecek yaşlarında böylesine çalkantılı bir hayat yaşayan Şeyh Cüneyd'in oturup siyasal bir program belirlemesi ve ona göre bütün tarikatı yeniden yapılandırması mümkün gözükmemektedir.¹⁸¹

Şeyh Cüneyd'e kadar Safevi şeyhleri geleneksel tarikat yöntemlerine göre yetişmekteydi. Ancak Şeyh Cüneyd, yukarıda da ifade edildiği üzere kendisi bu eğitimi alamayacaktır. Geleneksel tarikat eğitiminden vazgeçildiğinde şeyhlik veya mürşitlik unsurlarından biri ortadan kalkacaktır. Bu unsurlardan biri atadan irsi yolla geçtiğine inanılan bir tür manevi karizmadır. Diğerisi ise tarikat usullerine göre ciddi bir eğitim ve seyr-i süluk yoluyla elde edilen ruhani ve ilmi yetkinliktir. Geleneksel tarikat eğitimi diye ifade ettiğimiz bu unsur yerini tamamen soy ilkesi üzerine kurulu karizmatik mürşit kavramına bırakacaktır. Türkmen kocalarının verdiği bu eğitim Şeyh Cüneyd'en itibaren devam ettirilecektir. Çocuk şeyhler artık maddi ve manevi

---

¹⁷⁸ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 10; Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 461.

¹⁷⁹ İkinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 52-53.

¹⁸⁰ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 36; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 102; Mihriban Artan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanmasının Sebepleri", *Alevilik-Bektaşilik Araştırma Dergisi* 0/19 (Yaz 2019), 308; Birol Gündoğdu, "Ayaklanmalar Gölgesinde Bir Osmanlı Şehrinin Doğuşu: 16. Yüzyıl Sivas'ının Sosyokültürel Yapısı ve İsyanların Rolü", *Her Yönüyle Sivas Kongresinin 100. Yılında Sivas Uluslararası Sempozyumu*, ed. Hakan Yekbaş - Ahmet Yüksel (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019), 1/197.

¹⁸¹ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 184.

eğitimlerini Türkmen kökenli halifelerinden alacaklardır. Şeyh Cüneyd ve Şah İsmail arasını kapsayan bu dönüşüm döneminde Safevi şeyhlerinin düşünceleri Türkmen dindarlığı ve kültür kodları ile şekillenecektir. Böylece eskiden beri var olan veli kültü üzerine kurulu Ehl-i Beyt sevgisini esas alan gayri müteşerri ve mehdici bir karakter taşıyan Türkmen dindarlığı Safevi tarikatına sirayet edecektir.¹⁸²

Şeyh Cüneyd'in iyi bir hatip ve komutan olması, yaptığı propagandalarında Türklüğü öne çıkarması, Arap ve Fars etkisinde kalan Türkmenlerde milli duyguların tekrar canlanmasını sağlamıştır. Bu durum ileride torunu Şah İsmail tarafından kurulacak Safevi Devleti'nin yönetim anlayışını da etkileyecektir.¹⁸³

2.2. Şeyh Haydar Dönemi

Şeyh Haydar'ın babası Şeyh Cüneyd, annesi ise Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'dür. (864/1460) yılı Nisan ayında Diyarbakır'da bir erkek çocuğu dünyaya getiren Hatice Begüm,¹⁸⁴ bu çocuğa Şiiilerin çok kullandığı "Haydar" yani "Aslan" ismini verdi. Tebriz merkez edinilinceye kadar Şeyh Haydar'ın yetişmesini Diyarbakır'da sağlayan Uzun Hasan, Karakoyunlulara karşı kesin bir zafer kazandıktan sonra Şeyh Haydar'ı Erdebil'e göndermiştir. Böylece Uzun Hasan, büyük güç olarak gördüğü Şeyh Haydar'ı Erdebil Tekkesi'nin başına geçirerek hem tarikati kontrol altında tutmayı hem de bu büyük güçten istifade etmeyi amaçlamıştır. Haliyle Uzun Hasan, Ebu Said ile yaptığı savaşlarda Şeyh Haydar'ın müritlerinden faydalanmıştır.¹⁸⁵

Şeyh Haydar, Diyarbakır'da iken Erdebil Tekkesi'nin başında amcası Şeyh Cafer vardı. Tekkenin başında fiili olarak her ne kadar Şeyh Cafer bulunuyorsa da Haydar'ın müritleri ona hiçbir zaman şeyh nazarı ile bakmamışlardır. Bu müritler, Şeyh Haydar'ı kendi şeyhleri olarak kabul edip tekkenin başına geçeceği günü beklemişlerdir. Dokuz yıl Diyarbakır'da kalan Haydar daha sonra Uzun Hasan'ın yardımıyla (874/1470) yılında Erdebil'e girmiştir. Tekkenin başında bulunan Şeyh Cafer, Karakoyunlularla birlikte hareket ettiği bilinmesine rağmen ona

¹⁸² Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 186-187.

¹⁸³ Tüysüz, Yılmaz, "Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergahı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 737.

¹⁸⁴ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 104.

¹⁸⁵ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 35-36; Çetinoğlu, *Kızılbaş Türkler*, 113; Karagöz, *Safevi Devletinin Kuruluş Dönemi*, 41; Alp, "Şeyh Haydar ve Sonrası Safevi Tarikatının Devletleşme Süreci".

dokunulmamış fakat şeyhlikten alınmıştır. Şeyh Haydar merasimle şeyhliğe geçmiştir. Henüz on yaşlarındaki Şeyh Haydar'ın eğitimini üstlenen Şeyh Cafer, pek hoşlanmadığı yeğenine ilk önce ilm-i nücûmu öğretti. Haydar'ın şeyhliği alması ile tarikat işlerinde ilerleme görülmeye başladı. Şeyh Cafer'i tarikat lideri olarak görmeyen müritler, Şeyh Haydar'ın başa geçmesiyle başta Anadolu olmak üzere çeşitli bölgelerden kalabalıklar halinde onu ziyaret etmek için geldiler. Hatta Akkoyunlulara yenilen birçok Karakoyunlu boyları da Şeyh Haydar'a mürit oldular.¹⁸⁶

Babasının yerine tarikatın şeyhliğini üstlenen Şeyh Haydar, gazi sufilerden oluşan bir ordunun liderliğini üstlenmiştir. Tarikat mensuplarının başına on iki dilimli sürahi biçiminde, yukarıya doğru gittikçe sivrileşen, kırmızı bir kavuk yahut Tac-ı Haydari giydirmiştir. Bu on iki dilimli kırmızı kavuktaki her bir dilim on iki imamı, kırmızı renk ise Safeviliğin Alevi akidesini yansıtmaktadır. Peygamber soyundan gelen bu on iki imam onun meşru halefleri sayıldığından isimleri dilimlerin üzerine işlenmiştir. Özellikle Anadolu'da bulunan veya buraya gelenlerin giydikleri bu serpuş nedeniyle Safevi taraftarları anlamında "Kızılbaş" tabiri yaygın olarak kullanılmıştır. Bu tabiri övgüyle kullanan Erdebil sufilerinin padişahlarına "Padişah-ı Kızılbaş", devletlerine "Devlet-i Kızılbaş", ülkelerine de "Ülke-i Kızılbaş" denilmiştir.¹⁸⁷

Uzun Hasan, Şeyh Haydar'ı 17-18 yaşlarına geldiğinde onunla yaşıt olan Despina Hatun'dan olan en büyük kızı Alemşah Begüm (Marta) ile evlendirdi. Bu evlilik Uzun Hasan'ın hükümdarlığının sonuna doğru olmuştur.¹⁸⁸ Uzun Hasan'ın kızı ile evlenen Şeyh Haydar, bu evlilik sayesinde Tebriz'deki sarayda önemli bir mevki kazanarak Akkoyunluların bütün zaafalarını öğrenmiştir.¹⁸⁹ Siyasi bakımdan önemli bir yere sahip bu evlilikten Şeyh Haydar'ın Ali, İsmail ve İbrahim isimlerinde üç çocuğu oldu. Şeyh Haydar babası gibi Şirvanşahlar'a savaş açma ve devlet kurma

---

¹⁸⁶ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 104; Ekinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri*, 80; Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 25-36; Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463

¹⁸⁷ Alp, "Şeyh Haydar ve Sonrası Safevi Tarikatının Devletleşme Süreci", 1; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 109-111.

¹⁸⁸ Muharrem Uçan, *Alevi Devletleri* (İstanbul: Can Yayınları, 2012), 312.

¹⁸⁹ A. Zeki Veli Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1970), 368.

amacını taşımaktadır.¹⁹⁰ Bütün dikkatini müritlerini silahlandırmaya veren Şeyh Haydar, tekkesini hatta kendi odalarını bile silah deposu ve silah imalathanesine çevirdi. Kendisinin tek başına binlerce mızrak ucu, zırhlı gömlekler, kılıçlar ve kalkanlar yaptığı bilinmektedir. Şeyh Haydar ok atmak, mızrak kullanmak, kılıç kullanmak konusunda talimler yapar ve müritlerine ders verirdi. Cesur ve harp teçhizatı imalatında da bilgili olan Şeyh Haydar azimli ve kararlı bir kişiliği sayesinde müritlerini siyasi maksatlar için bir orduya dönüştürmeyi başardı. Şeyh Haydar'ın faaliyetleri Anadolu'da o kadar takip edilmeye başlanmıştır ki buradaki tarikat müritleri için Erdebil'i ziyaret "Mekke ve Medine'de yapılan ziyaretten üstün görme" şekline varmıştır. Bu yüzden onlar "niçin Mekke'ye veya Medine'ye ziyarete gitmiyorsunuz?" sorularına "biz ölüye değil diriye gideriz." cevabını vermişlerdir.¹⁹¹

Şeyh Haydar'ın müritlerini bir orduya dönüştürmesinde elbette azimli ve kararlı kişiliğinin etkisi vardır. Ayrıca onu bu duruma iten sebepler arasında Doğu Anadolu Türkmenlerinin Erdebil'e olan göç akını Şeyh Haydar üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur. Savaş sever ve göçebe Türk kabilelerinin nüfuzu arttıkça, Safeviyye tarikatı asıl yapısından yani geleneksel tarikat anlayışından uzaklaşmaya başlamıştır.¹⁹²

Silahlanan ve üniformalı tarikat müritlerini toplayan Şeyh Haydar, (887/1483) yılında ilk seferini Hristiyan Çerkezlere karşı yapmıştır. Babasının izinden giden Şeyh Haydar, Hristiyan Çerkezlere yaptığı bu seferle ganimet elde ederek kendisine bağlananlarının sayısını arttırmayı ve bu kimseleri ganimetlerle mükafatlandırmayı amaçlamış bunu da gerçekleştirmiştir.¹⁹³ Şeyh Haydar, Dağıstan'a girebilmek için kuzeni olan Akkoyunlu Sultanı Yakup'tan bir ferman aldı. Bu ferman sayesinde Dağıstan bölgesine girmesine izin verildi. Şeyhin yaklaştığını duyan Çerkez kabilelerinin bir kısmı Şeyh Haydar'a karşı koymaya

---

¹⁹⁰ Uçan, *Alevi Devletleri*, 312.

¹⁹¹ Cl. Huart, "Haydar", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), 5-1/387; Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 62-77; Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015), 167; Taha Akyol, *Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999), 58-62; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 113; Alp, "Şeyh Haydar ve Sonrası Safevi Tarikatının Devletleşme Süreci", 2.

¹⁹² Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmed Emin Dağ (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 59.

¹⁹³ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 68-69; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 114.; Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, 61.

çalıştılsa da başarılı olamadılar. Yapılan savaşı Şeyh Haydar kazandı.¹⁹⁴ Bu zafer sayesinde kendine güveni gelen Şeyh Haydar, babası Cüneyd'in intikamını almak için Şirvanşah Ferruh Yesar'a bir akın yapmak istedi. Ancak sufilerin hem dinlenmeye hem de daha fazla silaha ihtiyacı olduklarını belirtmeleri üzerine onlara hak veren Şeyh Haydar, Şirvanşah Ferruh Yesar'a yapacağı akından vazgeçerek, 1483 yılının sonbaharında Erdebil'e geri döndü.¹⁹⁵ Şeyh Haydar, Erdebil'e dönerken geçtiği Şirvan arazisinde büyük dedesi Şeyh Safiyüddin'in hocası Şeyh Zahid-i Geylani'ye ait olup miras kalan yerleri teyit ettirdi. 1483 yılının ağustos ayında kendi el yazısıyla vakıfname yazdı. Bu vakıfnamenin metninde şu ifadeler yer almaktadır; “*mukan hakimleri ve vergi tahsildarları emre göre zahidi sülalesinin mülkiyet hakkına riayet noktasından hareket etmeye ve şeyhin ahfadına kolaylık göstermeye saygı ile muamele etmeye mecburdurlar.*” Vesikanın kenarında bulunan tuğra şeklindeki Şeyh Haydar'ın imzası bulunmaktadır. Hinz, bu vesikanın doğru olması halinde Şeyh Haydar'ın idare ve maliye memurlarına verdiği emirlerin onun 1483 yılında Güney Şirvan'da hakimiyeti aldığını veya burada bir hakkının olduğunu iddia etmesinden kaynaklandığını söyler.¹⁹⁶

Şeyh Haydar sefer dönüşünde Erdebil'e vardığında buranın halkına kazanılan ganimetleri dağıtmış, Kızılbaşlara da bütün kazançlarını silah ve harp malzemesi edinmek için harcamalarını emretmiştir. Ganimetlerin bir kısmını da Sultan Yakup için Tebriz'e göndermiştir. Şeyh Haydar, 1487 yılının ilkbaharında bir akın daha gerçekleştirdi. Elde ettiği başarılar, büyük cömertliği ve köylerden vergi almaması gibi durumlar onun itibarını artırmıştır. Bunu duyan her yerden ve toplumun her kesiminden kimseler Erdebil'de toplanmaya başlamışlardır.¹⁹⁷ Şeyh Haydar'ın güçlenmesinden korkan Sultan Yakup onu hemen Tebriz'e çağırttı. Bir Kur'an getirilerek kadı huzurunda kendisine bağlı kalacağına dair yemin ettirildi. Bundan sonra Şeyh Haydar Erdebil'e geri döndü.¹⁹⁸ Ancak Şeyh Haydar, 1488 yılı başlarında annesi Hatice Begüm'ü Sultan Yakup'a gönderdi. Hatice Begüm oğlu Şeyh Haydar

¹⁹⁴ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 114.

¹⁹⁵ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 69; Mehmet Çelenk, *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 46.

¹⁹⁶ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 69

¹⁹⁷ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 70

¹⁹⁸ Uçan, *Alevi Devletleri*, 312-313.

için Çerkezlere bir akın daha yapmak için izin istedi. Sultan Yakup kuzeninin önceden verdiği yeminine güvenerek kayınbabası Şirvanşah Ferruh Yesar'a gönderdiği bir talimatla yapacağı cihatta şeyhe yardım etmesini istedi. Şeyh Haydar, müritleriyle Kur nehrini geçerek Mukan Ovası'nda Mahmudabad'a ilerledi. Buradan Şirvanşah'ın kendisine yardımcı olunması isteğini iletmesi için bir elçi gönderdi. Aslında bu elçi Şirvan'ın durumu ve askeri hazırlıkları hakkında bilgi topladı.¹⁹⁹ Elçi, Şirvanşah'ın memleketinin barış durumunda olduğu için askerlerin memlekette dağınık halde olduklarını, Şirvanşah'ın yanında yalnız birkaç emir ve saray memurunun bulunduğunu, onun başkent Şemahiye'de oğullarından bazılarının düşünüyüyle meşguliyetini öğrenmiştir. Elçi, misafir gibi karşılanıp kendisine at ve silah hediye edilerek bir Şirvanlının eşliğinde şeyhe geri gönderilmiştir. Böylece Şeyh Haydar, Şirvan'a baskın yapmanın tam zamanı olduğunu düşünmüş elçi ile gelen Şirvanlıya kötü davranmış ve babasının intikamını almak için geldiğini Ferruh Yesar'a iletmesini istemiştir. Hatta Şemahi önünde bulunacağı günü bile söylemiş ama Şirvanlıya binek atı vermemiştir. Elçi, başkente taarruz için Şeyh Haydar'ın söylediği günden ancak bir gün önce varabilmiştir. Şirvanlının verdiği bu haber ile askerlerin dağınık halde olması ve Şeyh Haydar'ın cesareti ile savaşçı özelliği iyi bilindiği için herkes kaçmayı düşünmüştür. Ferruh Yesar, haremını ve eşyasını başkent yakınındaki Gülistan Kalesi'ne gönderdikten sonra kendisi de pek az askerle şehir surlarının müdafaasını üzerine aldı. Hemen ertesi günü zırh kaplı mavi kaftanlı ve beyaz kırmızı serpuşlu sufiler Şemahi Ovası'nda görüldü.²⁰⁰ Burada mağlup olan Ferruh Yesar kaleye geçti. Bunun üzerine Şeyh Haydar, Gülistan Kalesi'ne saldırmaya başladı. Zor durumda kalan Ferruh Yesar, damadı Sultan Yakup'tan yardım istedi. Sultan Yakup isyankâr yeğenine karşı eşik ağası Veli Aka kumandasındaki küçük bir orduyu gönderdi.²⁰¹ Ferruh Yesar'a gönderilen dört bin kişilik bu kuvvet Şeyh Haydar'ın yenilmesinde belirleyici olmuştur.²⁰² Sultan Yakup'un kendisi de yeğenini cezalandırmak için Erdebil'e hareket etmiştir. Sultan Yakup, Erdebil'e gelir gelmez tekkeye uğradı. Hatice ve kızı Marta, şeyhin oğulları

---

¹⁹⁹ İkinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 116.

²⁰⁰ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 72.

²⁰¹ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 73.

²⁰² Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 20.

Ali, İsmail ve İbrahim burada Sultan Yakup'u ağırladılar.²⁰³ Sultan Yakup'un öncü ordusunun geldiği haberini alan Şeyh Haydar, Gülistan Kalesi'ne yaptığı kuşatmayı kaldırarak Derbend üzerinden Çerkez topraklarına yöneldi ama Derbent muhafızları onun buradan geçmesine izin vermediler.²⁰⁴ Bu arada Ferruh Yesar, Sultan Yakup'un gönderdiği Süleyman Bey Bizen oğlu komutasındaki orduya katıldı. Bu durumdan haberdar olan Şeyh Haydar kendi müritlerinin yiğitliği ve cesaretine güvenerek üzerine gelen orduyu karşılamak için harekete geçti.²⁰⁵ İki ordunun karşılaşacağı konum yirmi sekiz yıl önce babasının öldürüldüğü yere çok yakındı.²⁰⁶

Taberseran hududunda Elburz Dağı eteğinde Dartanat Köyü yakınında 9 Temmuz 1488 yılında iki ordu karşılaştı.²⁰⁷ Yapılan savaşta Haydar'ın müritleri yiğitlik ve cesaretliklerinin hakkını vererek çarpışarak Şirvanlıların üçte birini yok ettiler.²⁰⁸ Mücadele esnasında yolunu şaşırılmış bir ok Şeyh Haydar'a isabet etti. Attan düşen şeyhi aralarına alarak korumaya çalışan sufiler karşı tarafın bir hücumu ile etkisiz hale geldiler. Şeyh Haydar düşmanların eline geçti. Burada şeyhin kafası koparılıp Türkmen emirlerine gösterildi. Kızılbaşlar ümitsizlik ve gazap içinde kumandanın ölümünden sonra mücadelelerine devam etseler de savaşın sonucunu değiştiremediler. Emirler, kazanılan zaferi sultana haber vererek Şeyh Haydar'ın kafasını 16 Temmuz 1488 günü Sultan Yakup'a teslim ettiler. Sultan Yakup'un emriyle Şeyh Haydar'ın kafası Tebriz sokaklarında dolaştırıldıktan sonra hakaret edilerek asıldı. Şeyh Haydar'ın vücudu ise savaşın sonu Kızılbaşlar tarafından yıkanarak Taberseran vilayetinin Dehkendi kazasının Elfendiyar Köyü'ne gömülmüştür. Yaklaşık 22 yıl sonra 1509 yılında Şah İsmail, Şirvan'a karşı ikinci seferini yaptığı zaman babasının Taberseran'daki cenazesini buradan alarak Erdebil'e getirerek muhteşem kubbeli bir türbeye defnetmiştir.²⁰⁹

---

²⁰³ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 73.

²⁰⁴ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 74.

²⁰⁵ İkinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 116.

²⁰⁶ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 20.

²⁰⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Teravih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1992), 3/344

²⁰⁸ İkinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 116-117; Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 75.

²⁰⁹ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 75-76; Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463.

Akkoyunlular ile Safevilerin arasının açılması Uzun Hasan'ın vefat etmesinden sonra Sultan Yakup'un tahta geçmesiyle başlamıştır. Sultan Yakup'un ilk günden itibaren Şeyh Haydar ile yıldızlarının barışmadığını belirten Savory, Safeviler ile Akkoyunluların, Karakoyunlulara karşı müttefik olduklarını belirtir. Safevilerin sıkı bir şekilde silahlanması ve iyi eğitilmiş orduya sahip olması Sultan Yakup'u kendi selameti açısından telaşlandırmıştır. Bu yüzden müttefik olan Safevi ve Akkoyunlular, Sultan Yakup'un tahta geçmesiyle aradaki ilişkiler ani bir değişime uğramış iki tarafı karşı karşıya getirmiştir.²¹⁰

Safeviyye tarikatı ile Türkmen kültürü ve dindarlık kodlarının kaynaşmasıyla birlikte oluşan dönüşüm tarikatındaki Alevileşme eğilimi ve siyasi düşüncenin hâkim olmasını sağladı. Bu yüzden Yıldırım'a göre, Şeyh Cüneyd ve ondan sonraki dönemlerdeki tarikatın değişiminin sebebi, şeyhlerin kişisel politik hırsları değildir. Asıl neden konar-göçer Türkmen kocaların şeyhlerini dönüşüme zorlamalarıdır.²¹¹ İkinci bu konuda farklı düşünmektedir. Ona göre Şeyh Cüneyd, yapı itibarıyla ikna kabiliyetine sahip olan faal biriydi. Bu genç şeyhin kabına sığmayan hali onu bir şeyler yapmaya sürüklemekteydi. Onun arzusu yalnızca bir şeyh olmak değildi. Çünkü şeyhlik ona babasından kalmıştı. Şah olmayı da arzulayan Şeyh Cüneyd'in fikirleri sayesinde Safevi tarikatı yavaş yavaş siyasi bir eğilime yönelmiştir.²¹²

Tarikattaki dönüşümde, Şeyh Cüneyd ile sonraki şeyhlerin eğitiminde, politik hırslarının şekillenmesinde büyük payı olan Türkmen kocaları, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın en önemli halifeleri ve komutanlarıdır. Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra 4 buçuk yıl hapsedilen şeyhlerin yokluğunda tarikatın bütünlüğünü bunlar sağlamışlardır. Bu Türkmen reisler arasından yedi kişiyi seçen Sultan Ali öldürüleceğini anladığı zaman kardeşlerini onlara teslim etmiştir. Onlar; Şamlu oymağından Hüseyin Bey Lala, Dulkadir oymağından Abdal Ali Bey Dede, Taliş oymağından Hadim Bey Hulefa, Karaman oymağından Rüstem ve Bayram Beyler, Hınıs oymağından İlyas Bey Aykutoğlu'dur. Kızılbaş hareketinin bu en seçkin yedi liderinden beşi Anadolu kökenlidir.²¹³

²¹⁰ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 20.

²¹¹ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 187.

²¹² İkinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 90; Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 8/123.

²¹³ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 237; Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 72; Hınz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 82.

Lahican sufileri olarak bilinen bu Türkmen reisler tarikat hiyerarşisinde mürşid-i kamilden sonra en yüksek makama sahiptiler. Tarikatın mistik ve idari işlerini yönetiyor, mürşitle müritlerin bağına koruyorlardı. Böylece örgütlenme yapısının dağılmasının önüne geçiyorlardı.²¹⁴

Erdebil Tekkesi'nin şeyhlerinin çocuk yaşta posta geçmesi ve kısa sürede ölmeleri tarikat geleneklerinin sürekliliğini sağlayan yapı etkinliğini yitirmesine neden oluyordu.²¹⁵ Çünkü şeyhin yetiştirdiği manevi derecesinin en iyi olduğunu düşündüğü müritler, şeyhin yakın çevresinde olurlar ve şeyh onları diğer şehirlere temsilci olarak icazet/izin vererek gönderebilirdi. Şeyh bu müritlerin içlerinden birisini kendisi öldükten sonra şeyhlik yapması için atayabilirdi. Bu şekilde yetişen müritler yıllar boyu şeyhlik yapmış kişilerden oluşan bir şeyhler silsilesi oluşturmaktaydı.²¹⁶ Safeviyye tarikatının yerleşik geleneklerinin önemsizleştiği ve mürşidin önem kazandığı zamanda tarikatta istikrarsızlıklar ortaya çıkmaya başladı. Böyle zamanlarda Türkmen reislerinin hizmetleri yalnızca askeri anlamda değil tarikat bilgilerini ve uygulamalarını aktarmada da büyük önem taşıyordu. Tarikatın yaklaşık elli yıllık zaman diliminde gerek müritleri yönlendirmesi gerekse tarikat öğretilerinin sürekliliğini ve istikrarını sağlamasında Türkmen reisler aktif rol oynuyorlardı. Özellikle Şeyh Cüneyd'in ölümünden Şah İsmail'in iktidarını sağlamlaştırmasına kadar tarikatın çekirdeğini bunlar oluşturuyorlardı. Erdebil sufiliğinin Sünni bir tarikattan Kızılbaş sufiliğine dönüşmesi, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın halifeleri olan Lahican sufileri sayesinde oluyordu.²¹⁷

Safevi Devleti'nin kuruluşunda önemli bir role sahip olan bu Türkmenler, devletin siyasi-ideolojik altyapısının belirleyen en önemli unsurlardır. Birgitt Hoffman'a atıfta bulunan Dalkesen, bu Türkmen beylerinin ilk önce kendileri gibi Türkmen unsurlardan oluşan Akkoyunluları yendiklerini ancak bunun şaşılacak bir yönünün olmadığını belirtir. Çünkü bunun yüzyıllardır devam eden bir Türkmen

²¹⁴ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 234.

²¹⁵ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 232-233.

²¹⁶ Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 318.

²¹⁷ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 232-233.

topluluğunun değerine üstünlüğüydü. Burada farklı olanın ise daha çocuk yaştaki İsmail'i, Türkmenlerin ruhani ve dünyevi lider olarak kabul etmeleridir.²¹⁸

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra oğlu Şeyh Haydar ya doğmamış ya da henüz bebektir. Gündüz, Sünni akidelere sahip dayısı Uzun Hasan'ın yanında yetişen Şeyh Haydar'ın nasıl Kızılbaş olduğu, dini ve tasavvufi terbiyeyi kimlerden aldığı konusunda belirsizliğinin bulunduğunu söyler. Ancak tarikatın müritlerinin Şeyh Haydar'ı şeyh olarak benimsediklerini de belirtir.²¹⁹

Yıldırım ise Şeyh Cüneyd'in Şeyh Haydar'dan büyük bir oğlu daha olduğunu ancak beşikteki Haydar'a müritlerin tabi olduğunu belirtir. Bunun sebebinin büyük bir ihtimalle Şeyh Haydar'ın abisinin Hatice Begüm'den olmaması nedeniyledir. Sümer'e göre Şeyh Cüneyd'in yetişkin başka oğlu varken Şeyh Haydar'ı seçmesinin sebebi, annesi tarafından asil olması ve aynı zamanda gerektiğinde dayısının ona yardım edeceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Zaten fazla geçmeden Uzun Hasan, Cihanşah'ı yenerek Karakoyunlu devletini ortadan kaldırmıştır. Böylece Şeyh Haydar Erdebil'deki şeyhlik postuna rahatça oturmuş aynı zamanda dayısı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm ile evlenmiştir.²²⁰

Şeyh Cüneyd'in belirlediği tarikat tabanının militan karakteri ve siyasi-askeri faaliyetleri Şeyh Haydar döneminde de artarak devam etmiştir. Gaza yapmak tarikatın sufi programı haline gelmiştir. Türkmen müritlerin fitrat olarak savaşçı özellikleri ve enerjileri gaza yapmada kullanılmış bu suretle devletleşme sürecinde büyük adım atılmıştır. Tarikattan devlete dönüşüm sürecinde Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın gazaları tarikatın konar-göçer tabandaki cazibesini daha da arttırmış ve yeni obaların Safevilere katılmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda bu gazalar şeyhlere de askeri bir tecrübe kazandırırken onların siyasi hedefleri içinde meşruiyet zemini oluşturmuştur.²²¹

Şeyh Haydar, Akkoyunlu sarayında dayısı Uzun Hasan'ın himayesi ve desteği altında büyüdü. Uzun Hasan'ın (871/1467) yılında Azerbaycan'ı fethettiği seferin dönüşünde henüz yedi yaşında bulunan Şeyh Haydar, dayısının izniyle

²¹⁸ Nilgün Dalkesen, *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 13-14.

²¹⁹ Gündüz, *Şah İsmail*, 29.

²²⁰ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 11; Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 62-63; Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 199.

²²¹ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 199.

Erdebil’de kaldı. Bu arada Uzun Hasan’ın en önemli düşmanı Cihanşah da ölmüştür. Şeyh Cüneyd’in halifeleri çok geniş bir coğrafyadan Erdebil’e gelerek hizmetlerini ve sorgusuz itaatlerini Şeyh Haydar’a sundular.²²² Şeyh Cüneyd’den sonra yavaşlayan sufi hareketi, Şeyh Haydar ile yeniden aktif hale gelmeye başlamıştır. Özellikle Anadolu’dan Karaman, Teke ve Hamit gibi güney bölgelerden ayrıca Suriye’nin Şam bölgesinden, Hazar Denizi’nin Güney Batı ve Batı bölgeleri Geylan ve Taliş’ten Erdebil’e gelen çok sayıda ziyaretçiler bunun göstergesidir.²²³ Hinz, Lahican sufilerinden Hüseyin Bey Lala Şamlı’yı Şeyh Haydar ve Şah İsmail’in en yakınlarından birisi olarak göstermektedir.²²⁴ Hinz, her ne kadar Erdebil’de Şeyh Haydar’ı amcası Şeyh Cafer’in yetiştirdiğini ifade etse de kesin olanın amca Şeyh Cafer’in Şeyh Haydar’a iyi niyetler beslemediğini ve onun hürriyetini birçok hususlarda tehdit ettiğini belirtmiştir.²²⁵ Şeyh Haydar’ın işleri düzgün gitmeye başlayınca Şeyh Cafer’de ona karşı kibir ve gurur oluşmaya başladı. Aynen Şeyh Cüneyd ile Şeyh Cafer’in arasındaki anlaşmazlık bu defa Şeyh Cafer ile Şeyh Haydar arasında oluyordu. Şeyh Cafer’in bu tavrını gören Şeyh Haydar da ona karşı tavır aldı. Şeyh Haydar’ın müritlerinin ve Safeviyye tarikatının inananlarının Rum, Suriye ve diğer yerlerden onun için getirdikleri hediyeleri Şeyh Cafer almak istemiştir. Şeyh Haydar da ona bu hediyeleri vermediği gibi onun tekkeye girmesini de yasaklamıştır.²²⁶ Uzun Hasan’ın kızı Alemşah Begüm ile Şeyh Haydar’ın evlenmesi onun iktidara gelme arzusunu artırmış, Akkoyunlu hanedanı ile ilişkileri daha da gelişmiş böylece Safeviyye tarikatının her kesimden insanın uğrak yeri haline gelmesini sağlamıştır.²²⁷

Tarikat içi bölünmede Şeyh Haydar’ın müritleri Şeyh Cüneyd kolunu temsil ediyordu. Şeyh Haydar kendisinin rüyasında gördüğü on iki dilimli taç giydirilme isteğini yerine getirmiştir. Şeyh Haydar kendi sufileri için verdiği talimatla hem rüyasındaki bu talimat yerine getiriliyor hem de kendi sufilerini diğer sufilerden ve

---

²²² Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 201.

²²³ Hinz, *XV. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 63

²²⁴ Hinz, *XV. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 67.

²²⁵ Hinz, *XV. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 62

²²⁶ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’t-Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 579; Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 201.

²²⁷ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 201- 202

özellikle Şeyh Cafer koluna mensup Erdebil sufilerinden görsel bir simgeyle ayırt etmiş oluyordu.²²⁸

Şeyh Haydar 9 Temmuz (893/1488) yılında Elburz Dağı eteğinde Dartanat köyü yakınında yapılan savaşta öldü.²²⁹ Sultan Yakup için en büyük tehlike ortadan kalkmıştı. Ancak Yakup'un ölümünün ardından çıkan karışıklıklar Akkoyunlu devletinin sonunu da getirmiştir.²³⁰ Bu karışıklıklarda Rüstem Bey, anlayamadığı kardeşine karşı Safevilerin kendi yanında yer almasını istediğinden İstahr Kalesi'nde tutulan Alemşah Begüm ve çocuklarını (Ali, İsmail, İbrahim) serbest bırakmıştır.²³¹ 1493 baharında Sultan Ali, annesi ve kardeşleri Tebriz'e geldi. Sultan Ali'ye gerekli hürmeti gösteren Rüstem Bey, kendini destekleyen Sultan Ali'nin etrafında toplanan Türkmen sufi ordusu ile Baysungur'a karşı galip geldi.²³² Sonrasında Safeviyye tarikatı dini ve siyasi olayların merkezi haline geldi. Tarikata mensup müritler kümeler halinde buraya akın ediyorlardı. Ancak Sultan Ali'nin güçleneceğini fark eden Rüstem Bey, bu durumun kendisi için sıkıntılar çıkaracağını tahmin ettiğinden ilk önce müritlerin Sultan Ali ile buluşmalarını engellemeye çalıştı. Bunu başaramayınca onu öldürmek istedi. Fakat bu durumu anlayan bir Türkmen'in Sultan Ali'yi uyarması üzerine sufilerden en sıkı mahremleriyle mutabık kalan Sultan Ali hemen o gece Erdebil'den kaçtı. Bu sufiler Yıldırım'ın bahsettiği Lahican sufileri olsa gerektir. Sultan Ali Şamasi köyüne vardıklarında hayatının sona ereceğini anlayarak küçük kardeşi İsmail'e haydari tacını ve ecdadından miras olarak intikal eden esrarlı ve gizli bilgiyi de verdi. Bundan sonra aralarında Hüseyin Bey Lala, Kara Piri Bey Kaçar, Abadal Bey ve Talişli Dedebeş'in de bulunduğu en emniyetli yedi sufiye Şah İsmail'i emanet etti. Bu sufiler Şah İsmail zamanında devlet büyükleri arasına da girmişlerdir.²³³

Sultan Ali'nin emanet ettiği bu yedi kişinin Şeyh Cüneyd'den itibaren Safeviyye tarikatının Şeyh Cafer'in karşısında duran Kızılbaş Türkmen kolu olduğu

---

²²⁸ Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 203

²²⁹ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 75.

²³⁰ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 79.

²³¹ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 34-38; Gündüz, "Şah İsmail", 38/253-255; Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 118-122.

²³² Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 80.

²³³ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 81-82; Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 237; Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 72; Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 82.

kanaatini taşımaktayız. Lahican sufileri olarak bilinen bu kişileri Sultan Ali seçmiş, İsmail'i onlara emanet etmiştir. İşte bunlar, İsmail'i saklayan, onun belli bir yaşa kadar eğitiminden sorumlu olan ve aynı zamanda tabandaki müritler ile İsmail'in bağlantısını sağlayan Türkmen babalarıdır.

Henüz 13 yaşında olan İsmail'e taassup derecesinde bağlı müritlerin Akkoyunlu Devleti'nin çözülmeye başladığını anlamaları onların İsmail'in liderliğinde İran ve Mezopotamya hükümdarlığına yükselmelerini sağlayacaktır.²³⁴

II. TEKKEDEN DEVLETE: SAFEVİ DEVLETİNİN KURULUŞU

Erdebil Tekkesi'nde Şeyh İbrahim ile başlayan siyasi eğilim Şeyh Cüneyd'den itibaren artık devlet kurma şeklinde kendini göstermeye başlamıştır. Erdebil Tekkesi mensuplarının ve müritlerinin artmasıyla cesaret bulan kendini yüksek hakimiyet planlarına da kaptıran Şeyh Cüneyd'in devlet kurma fikri 1460 yılında Şirvanşah ile yaptığı savaş ile sona ermiştir. Şeyh Cüneyd'in ardından tekkenin başına geçen Şeyh Haydar ile belirli silah gücü ve eğitilmiş bir orduya kavuşan Erdebil Tekkesi, Sultan Yakup için tehlike arz edince o da babası Şeyh Cüneyd ile aynı kaderi paylaşmıştır. Ancak Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın bıraktığı işi Şeyh Cüneyd'in torunu Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail tamamlayacaktır. Yani tekkeden devlete giden süreçte Şeyh Cüneyd'in fikirlerini gerçekleştiren Şah İsmail olacaktır.

1. Şah İsmail Dönemi Siyasi Faaliyetler

Şeyh Haydar'ın Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm'den olan oğlu Şah İsmail, (892/1487) yılında Erdebil'de doğmuştur. Şah İsmail'in zorluklar içinde geçirdiği yıllar, henüz bir yaşında iken babasının Şirvanşahlarla giriştiği savaşta Akkoyunlular tarafından öldürülmesiyle başlamıştır.²³⁵ Şah İsmail ve kardeşleri yaş itibarıyla küçüktürler. Müritler, Şeyh Haydar'dan sonra vasiyeti gereği Sultan Ali'yi şeyh olarak seçmişlerdi. Bu tehlikenin farkına varan Sultan Yakup bu çocukları öldürerek tehlikeden kurtulabilirdi. Fakat Alemşah Begüm, Sultan Yakup'un kız kardeşi, çocuklar da yeğeniydi. Bundan dolayı Sultan Yakup, Erdebil'e gönderdiği birlikten Alemşah Begüm ve çocuklarını (İsmail, İbrahim, Ali) yakalayıp

²³⁴ Hınz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 86.

²³⁵ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 38/253-255; Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470; Çetinoğlu, *Kızılbaş Türkler*, 142.

hapsetmelerini istedi. Sultan Yakup'un (895/1490) yılında vefat etmesiyle birlikte Rüstem Bey kardeşine karşı Safevilerin desteğini almak için İstahr Kalesi'nde yaklaşık dört veya beş yıl boyunca hapsedilen Alemşah Begüm ve çocuklarını serbest bıraktı. Onlar da 1493 yılında Tebriz'e geldiler.²³⁶

Sultan Ali iyi bir çalışma yaparak kısa sürede binlerce silahlı müridi etrafında topladı ve Rüstem Bey'in kardeşi Baysungur'a karşı onun yanında yer aldı. 1493 yılının ağustos ayında Baysungur mağlup edildi. Ancak kardeşi Baysungur'dan kurtulan Rüstem Bey ve Akkoyunlu devlet adamları, Sultan Ali'nin güçlendiğini ve çok büyük işler yapabileceğini anladılar. Bunun için onlarda Sultan Ali'ye karşı hoşnutsuzluk oluştu. Safevi müritleri günden güne onun ziyaretine geliyor tarikat güçlenmeye devam ediyordu. Safevilerin güç kazanmasından daha da endişesi artan Rüstem Bey ve adamları Sultan Ali'ye karşı harekete geçtiler.²³⁷ Sultan Ali'yi Tebriz'e getiren ve göz hapsinde tutmak isteyen Rüstem Bey bunun için adamlar görevlendirdi. Bu adamlar da Sultan Ali'ye sempati duydu ve gizliden gizliye onun yanına gelenlere engel olmadılar. Rüstem Bey, Sultan Ali'nin ve yakın çevresinin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmekteydi. Rüstem Bey'in bu düşüncesinin farkına varan müritler durumu şeyhlerine bildirerek onu Erdebil'e doğru kaçırmaya çalıştılar. Bunun üzerine Rüstem Bey, Abe Sultan'ı onları takip etmekle görevlendirdi. Abe Sultan, Şamaki köyünde onlara yetişti. Sultan Ali, kendisinin öldürüleceğini anlayınca başındaki Haydari tacı çıkararak İsmail'e giydirdi. Şeyh Ali, has müritlerinden İsmail'i ve İbrahim'i Erdebil'e kaçırmalarını istedi. O, yapılan çatışmada kuvvetlerinin az olması nedeniyle yenilerek 1494 yılında hayatını kaybetti.²³⁸ Sultan Ali'yi dinleyen müritler, İsmail ve İbrahim'i Erdebil'e getirdiler. Altı yaşlarında olan İsmail'i burada tarikat merkezinin mağarasında sakladılar. Ancak Akkoyunlu takibinden kaçmak için müritler, Şah İsmail'i Erdebil'den Reşt'e,

---

²³⁶ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 34-38; Gündüz, "Şah İsmail", 38/253-255; Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 117-118; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 368; Sebahattin Şimşir, "Şah İsmail Hayatı ve Şahsiyeti", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/5, (Kış 2019), 77; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 118-122; Kayabalı, Arslanoğlu, *İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi (Ana Çizgiler ve Gerçeklerin Kısa Tarihi 1453-1989)*, 96-99.

²³⁷ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 35-38; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 118-122; Şimşir, "Şah İsmail Hayatı ve Şahsiyeti", 74-86.

²³⁸ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 118-122; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 35-38.

sonrasında da Vali Karkiya Mirza Ali'nin daveti üzerine Gilan bölgesindeki Lahican'a götürdüler. İsmail, Lahican'da bölgenin ileri gelenlerinden Kadı (Muallim Sadr) Şemseddin Lahici'nin²³⁹ yanında Farsça, Arapça, Kur'an, Tefsir ve İsnâaşeriyye Şiası usulünü öğrendi.²⁴⁰ Biz Şah İsmail'in Şiiliği burada öğrendiği kanaatini taşımaktayız. Bu konu hakkında Öngören; "Lahici'nin İsmail'e Zeydi Şiiliği resmen kabul eden Karkiya Mirza Ali tarafından verilmesi, İsmail'in Safevi Devleti'ni kurduğunda sadaret makamına hocası Lahici'yi getirmesi ve tarihçi Karamani'nin eseri *Ahbaru'd-Düvel*'deki kayıtlarında İsmail'e Rafizi fikirlerin Gilan'da öğretildiğine dair bilgilerin bulunmasından hareketle İsmail'in Şiiliği burada öğrendiğini belirtmektedir. Ayrıca İsmail, burada kaldığı müddetçe Kızılbaş reislerden de savaş tekniklerini öğrenmiştir. Karacadağ, Tuman, Mişkin ve Anadolu'da yaşayan Kızılbaş Türkmenler de grup grup gelerek İsmail'i ziyaret etmişlerdir.²⁴¹

Rüstem Bey'in ölümü ile Akkoyunlular içinde yeniden karışıklıklar meydana gelmeye başladı. Akkoyunlu ülkesindeki karışıklıkları fırsat bilen Şah İsmail'in müritleri, onu yaklaşık on iki-on üç yaşlarında iken Gilan'dan Erdebil'e gitmesini sağladılar.²⁴² Buradan Erdebil hâkimi Cekirli Ali Bey'in baskısıyla ayrılmak zorunda kalan Şah İsmail, Karabağ üzerinden Anadolu'daki müritleriyle görüşmek üzere 1500 yılında Erzincan'a kadar geldi. Şah İsmail'in Erzincan'da olduğunu haberini alan Orta ve Güney Anadolu (Sivas, Amasya ve Tokat) halkının önemli bir bölümünden oluşan Türkmenler, bölük bölük mürşitleri ile görüşmek üzere Erzincan'a ulaştılar.²⁴³ Bir müddet burada kalan Şah İsmail'in etrafında Kızılbaş Türkmenler zamanla kalabalıklaştı. Şah İsmail'i Bingöl yaylalarına davet eden

---

²³⁹ Gilan'da Hazar Denizi'ne 20 km. mesafede bulunan Lahican'da doğdu. 1445 Şeyh Muhammed Nurbahş'a intisap etti. Lahici'nin iyi bir eğitim gördüğü eserlerinden anlaşılmalıdır. Başta tefsir, kalam, hadis gibi dini ilimlere vakıf olması Şeyh'i sayesinde olduğu anlaşılmalıdır. Şeyh'i Şiraz'da ölünce onun yerine geçen Lahici'yi, Celaleddin ed-Devvani ve Sadreddin-i Şirazi gibi ünlü bilginler tarafından saygı göstermiş ve ziyaret etmişlerdir. Ayrıca burada hocalığını yaptığı I. Şah İsmail tarafından da ziyaret edilmiştir. Lahici, Şiraz'da vefat etti ve Hankah'ının yanına gömüldü. O, Şii mezhebine aşırı derecede bağlı olmakla birlikte Sünni mezheplere karşı da hoşgörülüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Kurtulmuş, "Lahici, Muhammed b. Yahya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/53.

²⁴⁰ Gündüz, "Şah İsmail", 38/253-255; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 39-42; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 135-137.

²⁴¹ Öngören, "Sünni Bir Tarikatten Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti", 89.

²⁴² Hoca Sadettin, *Tacü't-Teravih*, 3/344-345; Şimşir, "Şah İsmail Hayatı ve Şahsiyeti", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 78

²⁴³ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470; Şimşir, "Şah İsmail Hayatı ve Şahsiyeti", 78.

Ustaclu Türkmenleri, onu görkemli bir şekilde burada karşıladılar. Durumdan haberdar olan çevredeki diğer Türkmenler de büyük kalabalıklarla Şahın hizmetine girmeye başladılar. Avşar, Çepni, Şamlu, Dulkadırlı, Tekeli, Rumlu, Kaçar, Varsak ve diğer aşiretlere mensup Kızılbaş Türkmenler, Şah İsmail'in askeri gücünü kısa sürede arttırdılar.²⁴⁴

Safevi Devleti'nin kurulmasında en büyük işi şeyhlerinin etrafında toplanan çoğu Anadolu kökenli Kızılbaş Türkmenler görmüştür. Eğer onlar olmasaydı Safevi Devleti'nin kurulması bir yana Erdebil şeyhlerinin siyasi gayeler taşıması bile düşünülemezdi.²⁴⁵ Türkmenlerin Erdebil Tekkesi'nin şeyhlerine bağlanmasında onların Türkçe konuşmalarının büyük etkisi muhakkaktır. Safevi Devleti'ne meyletmelerinin sebeplerinden biri de Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağının kurulmasıdır. Yeniçeri Ocağına seçilen askerler genelde devşirme usulü ile Balkan milletlerinden alınmaktaydı. Bu durum Türkmenlerin geri planda kalmasına neden oluyordu. Zamanında Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli bir unsuru oluşturan Türkmenlerin geri planda kalması, Osmanlı Devleti'ne karşı menfi bir anlayış oluşmasına ve küsmelerine neden oldu. Türkmenlerin Erdebil Tekkesi'ne meyletmelerinin başka bir sebebi de Osmanlı Devleti eyaletlerinin başında bulunanların konar-göçer Türkmenlere adaletsiz davranmalarıdır.²⁴⁶ Tüm bunların yanında tecrübesiz vezirlerin elinde memleketin perişan hali, halkın derdini dinleyecek kişilerin yokluğu, zulme uğrayanların bu zulümden kurtulmak için beklenti içinde olmaları, Erdebil Tekkesi'nin Anadolu'daki faaliyetleri ve tam da bu esnada da Şah İsmail'in ortaya çıkması Türkmenlerin mallarını yok pahasına satıp Erdebil'e gitmelerine neden olmuştur.²⁴⁷

II. Bayezid, Modon ve Koron'un zaptı ile uğraştığı için meydana gelen bu olaylara herhangi bir müdahalede bulunamadı. Daha sonra Türkmenlerin Safevi Devleti'ne meyillerini engellemek için bazı tedbirler almıştır. II. Bayezid, Şah İsmail'i ve taraftarlarını siyasi durumu bozuk olan Akkoyunlu ülkesine gitmeye zorlamıştır. Bu zorunluluk aslında İsmail'in, dedesi Şeyh Cüneyd'ten bu yana verilen

---

²⁴⁴ Gündüz, "Şah İsmail", 38/253-255.

²⁴⁵ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470; Gündüz, "Şah İsmail", 38/253-255.

²⁴⁶ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 123-128.

²⁴⁷ Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1989), 12.

mücadelenin meyvelerini toplamak üzere harekete geçmesine neden olmuştur. Şah İsmail, 1500 yılında Erzincan'dan ayrılp, Şirvanşah Ferruh Yesar'ın 20.000 süvari ve 6.000 piyadeden oluşan ordusunu, 7.000 kişilik ordusu ile Cebani savaşında mağlup etmiş, Şirvanşah Ferruh Yesar'ı öldürmüştür. Şamah'ı ve Bakü'yü ele geçiren Şah İsmail, zengin Şirvan hazinesinden bir altın bile alınmaması emrini vermiş alınanların tamamı nehre dökülmüştür. Bu zafer, Şah İsmail'in gücünü daha da arttırmakla kalmamış onu müritlerin gözünde kutsallık atfedilen bir kişi durumuna getirmiştir.²⁴⁸

2. Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Şiiliğin Resmi Mezhep Oluşu

Şah İsmail, Şirvan ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra neredeyse onların bütün şehirlerini ele geçirdi. Şirvanşahlardan sonra sadece ikiye bölünmüş Akkoyunluların yıpranmış ve zayıflamış Türkmenleri kaldı. Şah İsmail, bunları da devreden çıkardığı takdirde Akkoyunlu Devleti'nin büyük bir kısmını ele geçireceğini biliyordu. Akkoyunlu Devleti'nin bir kısmı (Azerbaycan, Amid ve Erran) Elvend Bey'in egemenliğinde idi. Şah İsmail, Gülistan kalesini kuşattığı sıralarda Elvend Bey'in kendi üzerine geldiğini öğrendi. İki ordu Nahçıvan yakınlarında bulunan Şurur'da karşılaştılar. Akkoyunlu ordusu her bakımdan üstün olmasına rağmen mağlup oldu. Şah İsmail aldığı galibiyetle Akkoyunluların başkenti Tebriz'e girerek yapılan merasimle 1501 yılında tahta oturdu. Para kestirilip, on iki imam adına hutbe okutuldu. Şah İsmail, şahlık tacını giyerek hem "şeyh" hem de "şah" unvanını aldı. Böylece 1501 yılında Safevi Devleti resmen kurulmuş oldu.²⁴⁹

Şah İsmail Safevi Devleti'ni kurduktan sonra çoğunluğunu Sünni halkın oluşturduğu bu bölgede, daha şahlık tacı giymeden ilk icraat olarak Şiiliği resmi mezhep ilan etti. İlan ettiği yeni mezhebe tabi olunmasını zorunlu kıldı. Bundan sonra on iki imam Şiiliğini baskıcı bir şekilde uygulamaya çalıştı.²⁵⁰

Şah İsmail, Safevi Devleti'ni kurmasında ona yardımcı olan birçok faktörü iyi değerlendirmiştir. Elbette onun askeri dehası, karizmatik özelliği önemlidir. Bunun

---

²⁴⁸ Gündüz, "Şah İsmail", 38/253-255; Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470; Şimşir, "Şah İsmail Hayatı ve Şahsiyeti", 74-86.

²⁴⁹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 22; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 144-145; Gündüz, "Şah İsmail", 38/253-255; Doğan Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık -Aleviliğin Tarihsel Temelleri-* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014), 106-108.

²⁵⁰ Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, 94-95.

yanında gönderdiği halifeler sayesinde kitabi din anlayışı olmayan, yaşantı olarak da zaten zorluklar içinde olan göçebe ve yarı göçebe Türkmenleri kendine tarafına yönlendirmeyi başardı.²⁵¹ Özellikle Anadolu'da yaşayan Türkmenler, Osmanlı Devleti'nce atanan yerel yöneticilerin rüşvet vb. yanlış uygulamalarından, Osmanlı Devlet yönetiminden, vergi politikalarından ve iskân siyasetinden çok rahatsızlardı.²⁵² Böyle bir dönemde Şah İsmail'in zaferler kazanması Türkmen topluluklarının dikkatinden kaçmadı. Şah İsmail, kendini kahraman gören bu kesimi aklından geçenleri gerçekleştirebilmesi için kalabalık bir orduya dönüştürecekti. Türkmen topluluklar da din olarak İslam'ı kabul etseler de kendi inançlarına, geldikleri coğrafya, göç yolu boyunca aldıkları kültür ve Anadolu'da karşılaştıkları kültürü katmışlardı. Göçebe-Türkmenler, kitabi din anlayışında olan yerleşik Türkmenler ile fazla anlaşamıyorlardı. Safevi Devleti'nin kuruluşunda önemli bir emekleri olan Türkmen topluluklar devlet kurulduktan sonra hak ettikleri itibarı, başta askeri olmak üzere birçok alanda önemli görevlere gelerek almışlardır. Ancak bunların yanında Çelenk'in ifadesine göre yaşanan bölgedeki karışıklıklar (Akkoyunlu, Karakoyunlu, Osmanlı, Özbek ve diğer küçük devletçikler ve beyliklerin birbiriyle mücadeleleri), Moğolların bölgeye yapmış olduğu yıkım, iktidar değişikliklerinin İran'ı siyasi ve kültürel yönden zayıflatması Şah İsmail'in fazla zorlanmadan kendi devletini kurmasını sağladı. Yine Osmanlı Devleti'nde II. Bayezid'in Modon ve Koron'un fethi ile ilgilenmesi nedeniyle Safevi tehlikesini göz ardı etmesi Şah İsmail'in işine gelmiştir.²⁵³

Safevi Devleti'nin kurulmasında üç güç önemliydi. Bunlardan biri Şah İsmail'e her daim itaatlerini bildiren ve devletin kurulmasında en büyük desteği sağlayan Kızılbaş sufilerdir. Diğerisi ise kendisinin tarikat şeyhi ve on iki imamın temsilcisi sayılmasıdır. Bir diğer güç ise devleti kurduktan sonra Şii alimlerin ön plan çıkmasıdır. Ancak zamanla Kızılbaş sufiler ve Şii alimler arasında anlaşmazlıklar

---

²⁵¹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 18; Çelenk, *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği*, 72-75; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017), 37

²⁵² Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", 25-26.

²⁵³ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 18; Çelenk, *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği*, 72-75; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017), 37; Jean-Lois Bacque-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", *Prof. Dr. Bekir Kutükoğlu'na Armağan* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991), 206.

ortaya çıkacak ileride bu anlaşmazlıklar devletin istikrarı için büyük tehlike oluşturacaktır.²⁵⁴

Şah İsmail, 1507 yılında Diyarbakır'ı almaya çalışan Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'e karşı mücadele etmek istedi. Bunun için Erzincan ile Kayseri'den geçerek Maraş ve Elbistan'a vardı. Ancak mücadeleden kaçınan Dulkadiroğlu karşısına çıkmayınca Maraş ve Elbistan'ı tahrip ederek Tebriz'e geri döndü. 1508 yılında yönünü Irak'a çeviren Şah İsmail, Bağdat'ı savaşız aldıktan sonra şehirdeki halkın çoğunu kılıçtan geçirdi. Ardından Kerbela, Necef ve Samerra'ya giden Şah İsmail, on iki imama ait türbeleri tamir ettirdi. Bu arada Özbek hanı Şeybani, hakimiyetini Meşhed ve Horasan'a kadar genişleterek Kirman'ı tehdit etti. Bunun üzerine Şeybani Han'a elçiler gönderen Şah İsmail, yaptığı saldırıları bırakmasını ve İran'a ait topraklarını terk etmesini istedi. Şeybani Han'ın İran'ı ele geçirme niyetini anlayan Şah İsmail, onun üzerine yürüyerek Damgan, Gurgan (Esterabad) ve Meşhed'i kolaylıkla ele geçirdi. 1510 yılında yapılan savaşta Şeybani Han öldürüldü. Sonrasında Özbeklerin başına geçen Ubeydullah Han 1512 yılında Horasan'a girerek Herat'a kadar olan yerleri ele geçirdi. Şah İsmail, Horasan'a ordu sevk edip Herat, Belh ve Meşhed'i geri almayı başardı.²⁵⁵

Şah İsmail, kendi coğrafyasında yaşanan boşluk ve karışıklıkları iyi değerlendirdiğini daha önce belirtmiştik. Bu boşluk ve karışıklıkların olduğu dönemlerde tarikatlara ve tasavvufa olan meyilin artması, kendisinin de Erdebil Tekkesi'nin bir varisi konumunda olması büyük bir taraftar kitlesi toplamayı başarmıştır. Atalarının kurduğu Safeviyye tarikatının davetçileri ve müritleri zamanla çoğalmış tarikatta Şiiliğe doğru bir kayma da yaşanmıştır. Şah İsmail, siyasi askeri dehasını kullanarak kısa bir zamanda Azerbaycan, Fars, Kirman, Huzistan, Mazındıran, Esterabad ve Geylan gibi bölgeleri hakimiyeti altına almıştır.²⁵⁶

Savory, Şah İsmail'in on iki imam Şiiliğini resmi mezhep ilan etmesini hayati boyunca aldığı en önemli karar olarak görür. Şah İsmail, bu kararla on ikinci imamın temsilciliğini üstlenerek en esaslı iktidar kaynağı bulmuştur. Ayrıca İran

---

²⁵⁴ Mazlum Uyar, *İmamiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri Ahbarilik* (İstanbul; Ayışığı Kitapları 2000), 139; Mazlum Uyar, "Safeviler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/7-8(Nisan 2001), 85-98.

²⁵⁵ Gündüz, "Şah İsmail", 38/254.

²⁵⁶ Vecih Kevsarani, *Osmanlı ve Safevilerde Din ve Devlet İlişkisi*, çev. Muhlis Canyürek, (İstanbul: Denge Yayınları), 73-76.

tasavvufunun gelişimi ile iç içe gelen Ali kültü, on üçüncü yüzyıldan itibaren mürşid-i kamilin tuttuğu bu makam Safevi liderlerinin güç devşirdiği ikinci kaynaktır. Bir de Hz. Hüseyin'in son Sasani kralı III. Yazdigird'in kızıyla evlenmiş olduğunu söyleyerek Ali'nin ailesini İran'ın kadim şahlık geleneğine bağlaması ile onlardan devam edegelen kutsal yönetme hakkı üçüncü kaynaktır. Savoriye göre, bu üç kaynak Safevi dini propagandası ve siyasi ideolojisinin en önemli sacayağıdır.²⁵⁷

Muhالیflerini yıldırان Şah İsmail, kendisine tamamen bağlı ve devletinin dayanağı olan Kızılbaşları, Şiileştirme politikasında kullanmaktaydı. Safevi Devleti'ni kurduktan sonra peygamber neslinden geldiğini ileri sürerek “şeyhlik” ve “şahlık”ı birleştirmiştir. Taraftarlarınca mürşid-i kâmil olarak görülen Şah İsmail manevi gücünün yanına “şahlık”ı da eklemesiyle bir de maddi güç katmayı da başarmıştır. Şah İsmail'e karşı çıkanlar hem seyyid olan birine hem tarikatın mürşidine hem de devlet başkanına muhalif olduğu için verilecek ceza da ona göre ağırlaşmaktadır. Değişik bölgelerdeki Kızılbaşların sevk ve idaresi için halifeler gönderen Halifetü'l-Hulefa makamını kuran Şah İsmail bu makama çoğu alelade insanları getirmiştir. Hatta bunların bir kısmı yüksek mevkilerde de yer edinmişlerdir.²⁵⁸

Şah İsmail'in mensuplarıyla olan ilişkisi zamanla şeyh-mürit ilişkisinden öteye geçmiştir.²⁵⁹ Şah İsmail'in müritleri Anadolu'dan ayrılıp İran'a gitmelerinin önüne geçmek için Osmanlı Devleti tedbir almaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti bunların elebaşlarını yakalayıp cezalandırarak İran'a göçleri engelleme yoluna gitti. Bu durum müritleri ile Şah İsmail'in irtibatının kesilmesine neden oldu. Bunun üzerine Şah İsmail, Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermek amacıyla mağlup ettiği Şeybani Han'ın kesik başını II. Bayezid'e gönderdi. Padişahın çevresindekiler Şah İsmail'e sert bir karşılık verilmesinde ısrar etmelerine rağmen padişah herhangi bir karşılık vermedi.²⁶⁰

---

²⁵⁷ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 29.

²⁵⁸ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470.

²⁵⁹ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470.

²⁶⁰ Gündüz, “Şah İsmail”, 38/254.

1511 yılında Şahkulu²⁶¹ ayaklanması ortaya çıktı.²⁶² Tekeli Baba olarak da bilinen Şahkulu, gençliğinde İran'a giderek Erdebil'de Şeyh Haydar'ı ziyaret etmiştir. Burada Safeviler adına faaliyetlerde bulunması için yetiştirilen Şahkulu, Teke (Menteşe) yöresine gönderilmiştir. Bu bölgede bir mağarada inzivaya çekilen Şahkulu, etrafındaki halka abid ve zahid bir kimse görüntüsü vererek itibar kazanmıştır. Böylece birçok Türkmen'i kendisine bağlamayı başarmıştır. Veli olarak kabul edilen Şahkulu'ya, II. Bayezid senelik 6-7 bin akçe göndermiştir.²⁶³ Öz, Şahkulu'nun kendisini abid ve zahid gibi gösterdiğini söyler. Ocak'a göre böyle kimseler, kendilerini mehdi ilan etmeden önce bir mağaraya çekilirler ve uzunca bir süre riyazat ve inzivada kalırlar. Bundan sonra halk arasında korkuyla karışık büyük bir saygı kazanırlar. Ardından da kendilerinin Tanrı ile iletişime geçtiklerini belirterek görevlerini açıklayıp halkı ayaklandırırlar.²⁶⁴

Durum her ne olursa olsun Şahkulu ayaklanmasını o günün şartlarına göre değerlendirmek daha uygun olacaktır. Çünkü bu ayaklanmaya kendi taraftarlarının yanında Kızılbaş olmayan topluluklardan da katılım olmuştur.²⁶⁵ Aslında Öz, birçok sorunla karşı karşıya kalan halkın durumunu da ortaya koymuştur. Ayaklanmanın sebepleri arasında II. Bayezid'in gevşek yönetimini, mahalli tımar-zeamet sahiplerinin zulmünü ve halka karşı kötü davranmalarını göstermektedir. Teke ilindeki birçok zeamet ve tımar erbabının elinden alınarak ehil olmayanlara verilmesi, Şahkulu'nun çevresinde geniş bir memnuniyetsizler kitlesi oluşmasına neden olmuştur. Şahkulu, bütün bunları kendi faaliyetleri için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.²⁶⁶ Bu ayaklanmayı yalnızca Kızılbaşlık inanç sistemi çerçevesinde

---

²⁶¹ Feridun Emecen, "Şahkulu Baba Tekeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/284-286.

²⁶² Gündüz, "Şah İsmail", 38/254.

²⁶³ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470.

²⁶⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2009), 154-160.

²⁶⁵ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 36; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 102; Artan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanmasının Sebepleri", 308; Gündoğdu, "Ayaklanmalar Gölgesinde Bir Osmanlı Şehrinin Doğuşu: 16. Yüzyıl Sivas'ının Sosyokültürel Yapısı ve İsyanların Rolü", 1/197.

²⁶⁶ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470; Artan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanmasının Sebepleri", 297-298.

değerlendirmek yanlış olacaktır. O günün şartlarında oluşan sosyo-ekonomik sıkıntıları da göz ardı etmememiz gerekir.²⁶⁷

Şahkulu, padişahın hastalığı ve şehzadeler arasındaki saltanat mücadelesinden de yararlanarak 1510 yılının nisan ayında isyan başlatmıştır. İlk önce Antalya'dan Manisa'ya gitmek üzere yola çıkan Şehzade Korkut'un kfilesine saldırmıştır. Bu saldırıya karşı koyamayan Korkut'un taraftarları Antalya'ya geri dönmek zorunda kalmışlardır. Şahkulu, gerçekleştirdiği bu hamle ile halkın gözünde kendi itibarını arttırmayı başarmıştır. Sonrasında Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'nın gönderdiği kuvvetleri de yenen Şahkulu, hâkim olduğu bölgelere de kendi adamlarını görevlendirerek bir padişah gibi davranmaya başlamıştır. Taraftarlarını daha da arttıran Şahkulu, bir yıl sonra etrafına 20 bin civarında adam toplamayı başarmıştır. Adamlarıyla beraber Kütahya üzerine yürüyen Şahkulu, vaktinde gerekli tedbirleri almayan ve isyancıları küçümseyen Karagöz Paşa'yı öldürerek Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Bundan sonra Bursa üzerine yürümek isteyen Şahkulu ve adamlarının üzerine Sadrazam Hadım Ali Paşa komutasındaki ordu sevk edilmiştir. Osmanlı ordusu Şahkulu kuvvetlerini Karaman yolundaki Kızılkaya boğazında çevirdi ise de bir kısım karışıklıklardan yararlanan Şahkulu, kuşatma çemberini yararak Sivas'a doğru kaçmıştır. Bunları 500 kişilik atlı kuvvetle kovalayan Sadrazam, Sivas yakınındaki Gedikhan'da Şahkulu ve adamlarının baskını sonucunda öldürülmüştür. Buradan itibaren Şahkulu ile ilgili kaynaklarda başka bir bilginin olmadığını söyleyen Öz, bunların İran'a giderken bir kervanı soymakla suçlanarak elebaşlarının öldürüldüğünü ve geri kalanının dağıtıldığını söyler.²⁶⁸ Gündüz, Şahkulu'nun Sivas yakınlarında yapılan savaşta yenildiğini ve etrafındakilerle beraber İran'a yöneldiğini belirtir. Yazar, İran'a giderken Erzincan yakınlarında bir ticaret kervanına saldıran Şahkulu ve adamlarının İran'a ulaştıklarında Şah İsmail tarafından ticaret kervanlarına saldırdıkları için ileri gelenlerinin idam edildiğini, geri kalanlarının ise aşiret mensupları arasında paylaşıldığının bilgisini verir.²⁶⁹

---

²⁶⁷ Artan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanmasının Sebepleri", 286.

²⁶⁸ Sümer, Şahkulu'nun büyük bir yara aldığını bunun sonucunda öldüğünü belirtir. Bkz. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 35. Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470.

²⁶⁹ Gündüz, "Şah İsmail", 38/254.

II. Bayezid'in oğulları Ahmet, Korkut, Selim arasındaki mücadeleden sonra 1512 yılında Osmanlı tahtına Yavuz Sultan Selim geçti. Bu haberi alan Şah İsmail, bu defa da Rumlu Nur Ali adlı halifesini Anadolu'ya göndererek Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum Kızılbaşlarını ayaklandırdı.²⁷⁰ Etrafına topladığı Kızılbaş Türkmenleriyle Tokat yakınlarında Osmanlı ordusu ile karşı karşıya geldi. Osmanlı ordusunu yenen Türkmenler, Tokat'ı kısa süreliğine ele geçirdiler. Nur Halife burada Şah İsmail adına sikke kestirdi. Ona Şehzade Ahmed'in oğlu Şehzade Murad da on bin kişilik ordusuyla katıldı. Kızılbaş tacı giyen Murad, Şah İsmail taraftarları arasında yer aldı. Niksar'dan sonra Nur Halife'den ayrılan Şehzade Murad, Şah İsmail'in yanına gitti. Şehzade'ye iltifatlarda bulunan Şah İsmail, onu Şiraz'a gönderdi. Şehzade Murad bu yolculuk sırasında vefat etti.²⁷¹

3. Yeni Devletin Yeni Mezhebi ve Yaygınlaştırılması İçin Yapılan Faaliyetler

Elvend Mirza ile Nahçıvan Şerur'da yapılan savaştan sonra galip gelen Şah İsmail, Tebriz'de padişahlık tahtına oturmuş on iki imam mezhebini yaymaya başlamıştır. Camilerde İmamiyye hutbeleri okunmuş, paraların üzerine de “Lailahe İllallah Muhammeden Rasulullah ve Ali Veliyyullah” cümlesi ve Şah İsmail'in ismi yazılmıştır. Bu zamana kadar takiyye ile gizli yaşayan Şiiler artık kendilerini gizlemek zorunda kalmamıştır. Artık Şiilere muhalif olanlar saklanmaya başlamıştır.²⁷² On iki imam Şiiliğinin tesis edilmesi Safevi çağının toplumsal dini ve kültürel tarihine damga vurmuştur. Şah İsmail, Safevi Devleti'nin kuruluşunda emeği geçen Türkmenleri boş bırakmamış onlara önemli görevler vermiştir.²⁷³ Hocası Şemsettin Lahici'yi sadaret makamına getirmiştir. Şah İsmail bir yandan kendine karşı olanları hakimiyeti altına almak istiyor diğer yandan da hızlı bir Şiileştirme politikasına girişiyordu.²⁷⁴ Çünkü onun için asıl mesele Şiiliğin ilanıydı. Şiiliği ilan ettikten sonra ertesi gün Cuma namazında Mevlâna Ahmed-i Erdebili minbere çıkıp on iki imam adına hutbe okudu. Hutbeden sonra Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz.

²⁷⁰ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470.

²⁷¹ Gündüz, “Şah İsmail”, 38/254; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 115.

²⁷² İskender Bey Münşi-yi Türkmen, *Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi*, çev. Ali Genceli (Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları, 2019), 1/31; Kazvini, *Safevi Tarihi*, 34; Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık-Aleviliğin Tarihsel Temelleri-*, 114-117.

²⁷³ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 68; Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)*, 38.

²⁷⁴ Çetinoğlu, *Kızılbaş Türkler*, 143.

Osman, Emeviler ve Abbasiler için lanet okundu. Her yerde ilk üç halifeye lanet okunması, okumayanların katledilmesi, Sünniler gibi namaz kılanların başlarının kesilmesi emredildi. Bundan sonra Azerbaycan'da pek çok kişi öldürüldü.²⁷⁵ Ancak Kazvini, Şah İsmail ile mevcut düşmanların zulümlerinin bittiğini, muhaliflerin başka bölgelere kaçtığını artık bu bölgede merhametin, adaletin, huzur ve güven ile rahatlamanın yaşandığını ifade eder.²⁷⁶

Şah İsmail, Şiileştirme politikasını gerçekleştirmede direnmeyle karşılaşmadan veya uyum göstermeyenlere baskı ve zulüm yapmadan kazanamayacağını farkındaydı. Bu yüzden itaatsizlik gösterenleri ölümle cezalandırdı. Bu anlamda halkın mezhep değiştirmesi için verilen cezalar yeterince etkili olmuştur. Bölgede bulunan pek çok Sünni kökenli ulema zulüm görmüş, öldürülmüş ve bir kısmı da Sünniliğin hâkim olduğu bölgelere kaçmak zorunda kalmıştır.²⁷⁷ Şah İsmail, Şiiliğe direnen başkentteki tüm devlet adamlarını mezhep değiştirmeye zorlamış, Akkoyunlu ailesinden olanlara kötü davranmıştır. Şah İsmail, hocası Şemseddin Lahici'yi sadaret makamına getirerek bir yandan iktidarını güçlendirirken diğer yandan baskıcı Şiileştirme politikasını hızlandırmayı amaçlamıştır.²⁷⁸ Şah İsmail'in Şiiliği benimsetmek için özellikle büyük sahabileri, büyüklükle tanınan temiz inanç sahiplerini kafirlikle itham etmesi, mescitleri, tapınakları yıkması, türbe ve kabirleri yakması, büyük sahabenin temiz torunlarına küfürler etmesi Osmanlı Devleti'nde onun ve adamlarının kanlarının dökülmesine helal ve mübah olduğuna dair fetvalar verilmesine neden olmuştur.²⁷⁹

Şah İsmail, resmi mezhep olarak ilan ettiği Şiiliğe Tebriz'deki tüm halkın uymalarını istemesine Şii alimler bile karşı çıkmıştır. Şii alimler, "Tebriz'in üçte ikisinin Sünni olduğunu, Şiiliğin uzun zamandır kürsülerden öğretilmediğini, bu yüzden halkın bu duruma karşı çıkacağını" kendisine bildirmişlerdir. Bu duruma

---

²⁷⁵ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 68-69; Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık-Aleviliğin Tarihsel Temelleri-*, 114-117.

²⁷⁶ Kazvini, *Safevi Tarihi*, 34.

²⁷⁷ Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, 95; Gündüz, "Şah İsmail", 253-255; Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık-Aleviliğin Tarihsel Temelleri-*, 114.

²⁷⁸ Gündüz, "Şah İsmail", 38/254; Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık-Aleviliğin Tarihsel Temelleri-*, 114.

²⁷⁹ Hoca Sadettin, *Tacü't-Teravîh*, 4/168-169; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 34-36; Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, 122-123; Halil İbrahim Bulut, "Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazade Örneği", *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/21 (Haziran 2005), 188; Teber, "Haydariye Taifesine Yönelik Eleştiriler: Risâle fi Hakki't-Tâifetil-Haydariye Ekseninde", 161-162.

sinirlenen Şah İsmail, “kimseden korkmadığını, gerekirse kılıcını çekeceğini, karşı çıkan olursa kimseyi yaşatmayacağını, Allah ve masum imamların bu konuda kendine yardım edeceğini” söylemiştir.²⁸⁰

Gerçekten de Şah İsmail dediklerini yapmıştır. Kazrun, Yezd, Tabes, Karşi, Bağdat ve Horasan’da büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Onun isteklerine uymayan Sünni alimleri kılıçtan geçirtmiş, ölmüş olan alimlerin ve velilerin türbelerini yıktırıp, kabirlerinden kemiklerini çıkarttırmış ve yaktırmıştır. Sünni mezheplerin kaynaklarını teşkil eden eserler toplanıp yakılmıştır. Camiler pis ve bakımsız bırakılarak yıkılmış veya yıkılmaya terk edilmiştir. Şah İsmail, Ebu Hanife ve Abdulkadir Geylani’nin türbeleri başta olmak üzere birçok Sünni şahsiyetin türbelerini tahrip etmiştir. Buna mukabil ailesinin neslinden geldiğini iddia ettiği yedinci İmam Musa el- Kazım’ın kabri üzerinde büyük bir türbe inşa ettirmiştir. Şahın zulmünden Safeviyye tarikatının dışındaki tarikatların birçoğu nasibini almıştır.²⁸¹ Gündüz, Safevi kaynaklarının Şah İsmail’in kan dökücülüğü konusunda ona hiçbir eleştiri getirmediğini söyler. Yalnızca Hurşah b. Kubad, Şah İsmail’in kan dökücülüğünden bahseder. Yine Gündüz, Şah İsmail’in bütün bunlara rağmen hakimiyeti tam olarak tesis edinceye kadar, İran’da bulunan diğer Şii zümreler tarafından her yönüyle desteklenmediğini belirtir. Bu yüzden Safeviyye hareketini ve Şah İsmail’in hurucunu başlı başına Kızılbaş hareketi olarak ele alınmasının daha doğru olacağını söyler.²⁸²

Şah İsmail, babası ve abisinin katledilmesinden sonra daha yedi yaşındayken Şeyhlik makamına gelmişti. Atalarına ve kendine yapılanları unutmayan, kendisinin de yıllarca katledileceği korkusuyla saklandığı günlerde intikam duygularıyla yetişmiştir.²⁸³ Gündüz, Şah İsmail’in katliamlarının sebebini, eğitim hayatı boyunca kendisine anlatılan ataların yaşadığı ve bizzat küçükken tanık olduğu bu zulümlere bağlar. Böylece Şah İsmail, yaptığı katliamlarla atalarının intikamını alıyordu. Şiiler, Şah İsmail sayesinde artık Sünnilerden korkmuyor, takiyye ve gizlilik döneminden çıkıyordu. Şiilik de resmi mezhep haline geliyordu. Şah İsmail, Şiiliği resmi mezhep

---

²⁸⁰ Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık (Aleviliğin Tarihsel Temelleri)*, 117-118; Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470.

²⁸¹ Gündüz, “Şah İsmail”, 38/253-255; Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470.

²⁸² Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 70-71.

²⁸³ Gülay Karadağ Çınar, “Safevi Devleti’nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, *İran Çalışmaları Dergisi* 1/1 (Temmuz 2017), 18.

haline getirmişti ama onun asıl amacı uyguladığı şiddet politikası ile yalnızca Sünnilere değil kendine muhalif herkese gözdağı vererek yeni fetihleri için zemin hazırlamaktı. İster Şii ister Sünni olsun kendine muhalif herkesin yaşayacağı durum farklı değildi. Bu yüzden Tebriz dahil hakimiyet altına alınan her yerdeki insanlar Şiilik ile ölüm arasında tercih yapmak zorunda kalmışlardır.²⁸⁴ Kazvini, Şah İsmail'in güvenlik, merhamet ve adaleti ile bölgede huzurun oluştuğunu, herkesin Ehl-i Beyt mezhebini kabul ettiğini söylese de²⁸⁵ maalesef Şah İsmail büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Bunların sebebi de Şiiliğin kabul edilmeyişinden ve Şah İsmail'in intikam hırsından kaynaklanmaktadır.²⁸⁶ Sonuçta Münşi'nin ifadesinde geçtiği üzere artık Şiiler değil, Sünniler gizlenmeye başlamıştır.²⁸⁷ Bu gizlenmeden dolayı Kazvini, Şiiliğin herkes tarafından kabul edildiğini zannetmiş olabilir.

Şah İsmail, Şiiliği herkese zorla benimsettirmeye çalışmıştır. Gündüz'e göre, Şah İsmail'in hareketini Şiilik hareketi yerine Kızılbaş hareketi olarak görmek daha uygundur. Bu hareketin en büyük unsurları olan Türkmenlerin beslendiği manevi kaynak Erdebil Tekkesidir. Uç fikirlere sahip Kızılbaşlar, sözlü gelenekle inançlarını şekillendirmekteydiler. Kızılbaşların ilgi alanı daha çok askerlik ile alakalıdır. Şiiliğin halka anlatılması konusunda Kızılbaşlar önemli bir rol üstlenmemiştir.²⁸⁸

İslam'ın yükselişinden itibaren İran'da Şiiler hâkim olmamıştır. Kum ve Kaşan gibi yerlerde dağınık halde Şiiler vardır. Sünnilik ise İran'ın bütününde hâkim durumundadır.²⁸⁹ Bundan dolayı Safeviler Devleti kurulduğunda İran'da Şii alim eksikliği vardı. Bu eksikliği gidermek adına Cebel-i Âmil ve Bahreyn'den Şii-Arap ulema getirilmiş bunlar da yerel ulema ile İran'ın fikri anlamda Şiileşmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Halka, hutbe ve vaazlarda Şiilik anlatılmış ardından halkın mezheplerinin değiştirmeleri sağlanmıştır. Şiilik resmi mezhep ilan edilerek bir anlamda devletin gücü Şiilik lehine çalışmaya başlamıştır. Böylece İran'da eskiden bulunan “din ile devletin kardeşliği” anlayışı yeniden gündeme gelmiştir. Bu durum padişahı, “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” anlayışı ile dinin koruyucusu konumuna getirmiştir. Şah İsmail, mürşid-i kâmil sıfatıyla en yüksek dini otorite olarak kabul

²⁸⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 69-70.

²⁸⁵ Kazvini, *Safevi Tarihi*, 34-35.

²⁸⁶ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 69-70.

²⁸⁷ Münşi-yi Türkmen, *Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi*, 1/31.

²⁸⁸ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 68-73.

²⁸⁹ Uyar, *İmamiyye Şiâsi'nda Düşünce Ekolleri Ahbarilik*, 135-136.

edilmiştir.²⁹⁰ Mürşid-i kâmil olarak gördükleri Şah İsmail’i hem bir dini lider hem de hükümdar olarak gören Kızılbaşlar, bu durumu şeyhlerinin sözüne itiraz etmeyi veya onun bir emrini yerine getirmemeyi küfürle eşdeğer kabul etmişlerdir. Şah İsmail, tasavvufi bir yapıymış gibi görünen Kızılbaş hareketini belli bir sisteme oturtmaya çalışmıştır. O, Safevi Devleti’nde farklı hukuk ve yönetim sistemi inşa ederek merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmış bunu belli kademelere getirdiği Şii ulema ile gerçekleştirmeyi planlamıştır.²⁹¹

Ulemanın görevi, Şiiliğin yayılmasını sağlamanın yanında İran’ı saran kültür ve fikir düzeyinde birtakım eksiklikleri ortadan kaldırmaktır. Tarikatın amacı, devleti ön planda tutmaksızın İran’ın birliğini ve uyum içerisinde dini bir toplumun oluşturulmasını öngörmektedir. Bunu gerçekleştirmek ise, Büveyhiler ve İlhanlılar döneminde fıkıh, tefsir usulü ve hadis gibi İslami ilimlerden geniş bir pay alan, fikri üretimle kendilerini yenileyen İmamiyye Şiası fakihlerine düşmekteydi.²⁹² Fıkıh kültüründeki eksikliği bu fakihler tamamlayacaktı. Çünkü Erdebil Tekkesi’nin devlet haline gelmesinde daha çok askeri alanda görev yapan Kızılbaş Türkmenler dini konularda fazla bilgi sahibi değillerdi. Bu durum devletleşmenin acizliğine yansiyabilirdi. Bunun için Şii fakihler, Safevi Devleti’nde söz sahibi olurlarken Kızılbaş Türkmenler ise geri planda kalmaya başladı. Ancak geri planda kalmayı kabullenemeyen Kızılbaşlar, ileride Şii ulemaya karşı tavır alacaklardır.²⁹³

Şiiliği resmi mezhep ilan eden Şah İsmail, kendisini on ikinci imamın vekili görmektedir. O, soylarının Ehl-i Beyt’e dayandığını söyleyerek, kendisinin ve babasının rüyalarında Hz. Ali’yi gördüklerini söylemiş, yaptıkları işlerde Hz. Ali’nin yardımını aldıklarını belirtmiştir. Bu iddia Şah İsmail’e hem dini hem de dünyevi yönden mutlak bir otorite olarak görülmesini sağlamıştır.²⁹⁴ Safevilerin soyunun imam Musa Kazım’a dayandırılması konusunu tarihçilerin araştırmalarına dayanarak açıklayan Kevserani, İran milli devletinin tarihi temeli İmamiyye düşüncesini taşıması açısından Safevilerle atılarak İran’da siyasi birlik ve bütünlüğün sağlandığını belirtir. Sünni Osmanlı Devleti’ne karşı Şii Safevi Devleti kuran Şah

²⁹⁰ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 68-73.

²⁹¹ Çınar, “Safevi Devleti’nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 18-27.

²⁹² Kevsarani, *Osmanlı ve Safevilerde Din ve Devlet İlişkisi*, 73-76.

²⁹³ Kevsarani, *Osmanlı ve Safevilerde Din ve Devlet İlişkisi*, 159-161; Çınar, “Safevi Devleti’nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 18-27.

²⁹⁴ Çınar, “Safevi Devleti’nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 20.

İsmail, Osmanlıya rakip olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı-Safevi çatışması siyasi alandan dini alana taşınmıştır. Tarikatın amacı, devleti ön planda tutmaksızın İran'ın birliğini ve uyum içerisinde dini bir toplumun oluşturulmasını öngörüyordu. Şii fakihlerin önemi burada ortaya çıkmıştır.²⁹⁵ Şii ulema, Safeviler için ellerinden geleni ortaya koymuşlardır. Şah İsmail, saldırgan ve zorbacı şekilde Sünnileri sindirmek için ağır baskılar yapmıştır. Zaman zaman Şii ulema da bu tür faaliyetlere katılmıştır. Uyar, bu ulemadan en meşhurları olarak Muhammed Bakır Meclisi ve Muhakkık Kereki'yi göstermektedir.²⁹⁶

1464 yılında Lübnan'ın Kerekinuh köyünde doğan Kereki, İmamiyye mezhebinin bayraktarı kabul edilir. Muhalifleri onu Şia'nın bölücüsü olarak tanımlar. Ebü'l Hasan Zeynüddin Ali b. Hilal el-Cezairi'den din ilimlerini, özellikle Caferiyye fikhini okumuş ve icazet almıştır. Kahire'ye yaptığı ziyarette Sünni alimlerin tefsir, hadis, Arap dili ve edebiyatı derslerine katılmıştır. Safeviler'in Kaşan'ı zaptında Sünni ulema ve kadıların Hz. Ali dışındaki halifelere sövmeye zorlanması faaliyetlerine de katılan Kereki,²⁹⁷ vaaz verdiği her camide açık bir şekilde Sünniliğe saldırmış, ilk üç Halife'nin lanetlenmesini serbest hale getirmek için bunu dini bir görev saymıştır.²⁹⁸ 1505 yılında Şah İsmail'in sarayında bulunarak İsfahan şeyhülislamlığı ile taltif edilmiştir. 1508 yılında Akkoyunlular tarafından Bağdat'ta hapsedilen Kereki, aynı yıl Safevilerin şehri ele geçirmesiyle serbest bırakılmıştır. Kereki, 1510 yılında Şah'ın Herat seferine katılmıştır. İran'ın ele geçirilen doğu eyaletlerinde Necef ulemasıyla birlikte İmamiyye dailiği yapmakla görevlendirilmiştir. Şah İsmail, tarafından burada bulunan Kereki'ye öğretim ve talebelere yardım amaçlı her yıl 70.000 dinar vermiştir. Kereki, Sünni imamların yerine halkı Şia hakkında bilgilendirecek imamlar tayin edilmesini sağladı. İran tarihinde ilk defa kurulan Şia devletini "naib-i imam" sıfatıyla İmamiyye hukukuna tabi kılmaya çalışan Kereki, Şia ulemasının bütün devlet kademelerinde görevlendirilmesini, yaptıkları hizmet karşılığında haraç fonundan ödenek alınmasını meşrulaştırmaya çalıştı. Kereki, İran tarihinde ilk defa hem bir Şia devletinin

²⁹⁵ Kevsarani, *Osmanlı ve Safevilerde Din ve Devlet İlişkisi*, 159-161.

²⁹⁶ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 117.

²⁹⁷ Cengiz Kallek, "Kereki, Muhakkık-ı Sani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/280-282.

²⁹⁸ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 24.

oluşumuna hem de devlet (Safevi) Şia'sının oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Ölüm tarihleri farklı olmakla birlikte 1532-1539 arasında tarihler verilmektedir.²⁹⁹

Kereki, Safevi sarayında iken Şah İsmail'e "imam-ı kamil" ve "sultanu'l-âdil" sıfatlarını kullanmıştır. Kendisini de imamın naibi yani Şah İsmail'in vekili olarak görmüştür.³⁰⁰ Ancak bu unvanı ilk başlarda kendi kullanamamış daha sonra imamın vekili unvanı kendisine verilmiştir. Kullandığı unvan yalnızca dini yetkilerle sınırlıdır.³⁰¹ Kereki, *Nefehâtu'l-Lahût* isimli kitabında Şah İsmail döneminde bir taraftan Şah'ın "zahir imam" olduğunu kabul ve teyit etmiş, diğer taraftan onun seyit olduğunu belirtmiş ve kurulan devletin meşruiyetini göstermeye çalışmıştır.³⁰²

Safevilerde politik dini yapılanma sonucunda ulemanın bir sınıfı şah tarafından tayin edilip desteklenmekteydi. Diğer bir sınıf ulema ise sadece halkın desteğiyle dini itibar elde etmiş kişilerden oluşuyordu. Her iki ulema sınıfı da toplumda gaybteki imamın temsilcileri görülerek sahip oldukları dini bilgi ve Allah'a bağlılıkları dolayısıyla gizli imamı taklit etmeleri sebebiyle ileriki zamanlarda şahlara rakip olacak onların gücünü sarsacaklardır.³⁰³ Safevi Devleti, on iki imam Şia inancı temelinde şekillenmiş, dini ve hukuki mevkilere muhacir ulema yerleşmeye başlamıştır. Şah İsmail (1501-1524) tarafından başlatılan bu durum Şah I. Abbas (1587-1629) tarafından tamamlanacaktır. 1501 yılında Şah İsmail hem siyasi hem de dini otoritenin temsilcisi iken ondan sonra başa gelen Şah Tahmasb ise dini yetkilerini büyük oranda Sadr'a devretmiştir. Ancak Şah Tahmasb, dini ve hukuki idareyi sıkı bir şekilde takip etmiştir.³⁰⁴

Büyük bir çoğunluğu Sünni olduğu bir coğrafyada Şiilik propagandası yapmak ve bu halkı mezhep değiştirmeye zorlamak haliyle tepkileri beraberinde getirmiştir. Bu durum bazı yerlerde isyanların çıkmasına zemin hazırlamıştır. İsfahan, Kazerun, Şiraz ve Yezd'de yaşayan Sünniler, Şiileştirmeye karşı çıkmışlar fakat bu karşı duruşun sonu kötü olmuş, direnenler öldürülmüşlerdir. Kurtulanlar Sünniliğin yoğun olduğu bölgelere gitmek zorunda kalmışlardır. Şah İsmail, Şiraz'a

²⁹⁹ Kallek, "Kereki, Muhakkık-ı Sani", 25/280-282.

³⁰⁰ Hamidreza Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, (Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 74.

³⁰¹ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 25.

³⁰² Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 75-76.

³⁰³ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 29.

³⁰⁴ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 11.

girdiğinde ulemayı kendi huzuruna çağırmış, onlardan üç halifeye lanet okumalarını istemiştir. Bunu kabul etmeyenler cezalandırılmışlardır. Şahın isteğini kabul eden yalnızca Şemsüddin el-Hurfi isimli bir alim, cezadan kurtulmuştur. Yine 1510 yılında Herat'ı ele geçirdiği zaman Şah İsmail, Şeyhülislam Seyfeddin Ahmed Taftazani'yi katlettirmiş ve bu nesilden olan pek çok kişiyi cezalandırmıştır. Safevi Devleti'nin hâkim olduğu topraklarda bulunan tarikat ve dini cemaatler de mezhep değiştirme faaliyetlerinden etkilenmişlerdir. Bu tarikatlar ve cemaatler arasında Nurbahşiyye, Zehebiyye, Nimetullahiyye, Kevakibzadeler, Halvetiyye ve Kübreviyye'yi sayabiliriz. Özellikle Sünnilikte ısrar eden tarikatların şeyhleri başka ülkelere sürülmüştür. İsrar etmeyen tarikatlar ise Şiiliği kabul ederek veya Şii gibi görünerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Şiilik hakkında olumlu düşüncelere sahip veya Şii olduklarını belirten Nimetullahiyye tarikatı ve Nurbahşi tarikatına karşı herhangi bir olumsuz tavır gösterilmemiştir. Nimetullahiyye tarikatının başında bulunan Nizamüddin Abdülbaki'ye 1511 yılında sadaret görevi verilmiştir. Nurbahşiyye tarikatının müşşidi Şeyh Kasım'a Rey'de bir malikane tahsis edilmiştir. Kısaca Şia'dan ve Safevilerden yana olan halka ve tarikatlara her türlü imkân sağlanırken, karşı gelenlere ise hayat hakkı bile tanınmamıştır.³⁰⁵

Sonuç olarak devlet ve ulama işbirliği ile Safevi dini programının gerçekleştirilmesi için çok yönlü bir faaliyet yürütülmüştür. Devletin bütün imkanları bu yönde seferber edilmiş, İslam tarihinde örneği görülmemiş kapsamlı bir din/mezhep değiştirme faaliyeti devlet zoru ve imkanları ile hayata geçirilmiştir. Başta Sünnilik ve tasavvuf olmak üzere İmamiye Şiası dışındaki grupların tamamı şiddetli bir baskıya maruz kalmışlardır. İran kültür havzasına dahil bu Müslümanlar üç kaçınılmaz tercih ile karşı karşıya bırakılmışlardır. Bunlar da İmamiye Şiasını kabul etme, öldürülme ve göç etme gibi hususlardır. Uygulanan bu siyaset ile çok sayıda insan Sünni, Osmanlı ve Özbek coğrafyasına göç etmiş, geride kalanlardan direnenler öldürülmüş ya da istemeyerek de olsa Şiiliği benimsemek zorunda kalmışlardır. İran coğrafyasında yaşanan bu süreç bölgenin Sünni güçlerinin öfkesine

---

³⁰⁵ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 113-117; Giyas Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri -907-930/1501-1524-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2006), 99-102

neden olmuştur.³⁰⁶ Safevi Şiiliği pratik hedefleri olan bir Şiilik programıdır ve önceliği, Şiiliği İran'da hâkim kılmak, İran coğrafyasını ve ülkesini bir güvenlik alanına dönüştürmektir. Safevi Şiiliği kendini ispat etmek için politik yönleri dini yönlerine, aşırı yönleri mutedil yönlerine galip gelen bir anlayıştır.³⁰⁷

4. Osmanlı'da Taht Mücadelesi ve Yavuz Selim'in Padişah Oluşu

II. Bayezid zamanında yapılan birkaç önemli sefer ve zafere rağmen Osmanlı Devleti bir durgunluk dönemi yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde meydana gelen doğal afetler³⁰⁸ Osmanlı Devleti'ni ekonomik yönden etkilemiştir. Yaşanılan durgunluk dönemini birazcık da padişahın sofı ve veli mizaçlı kişiliğine bağlayan Turan, onun durumunu Evliya Çelebi'den bir alıntıya yer vererek açıklamaya çalışır.³⁰⁹

Müneccimbaşı ise, Sultanda bir hastalığın oluşmasından kaynaklı olarak devlet işlerini güvendiği kimselere teslim etmesi, bu kimselerin görevlerini kötüye kullanması ile memlekette düzenin bozulduğunu aktarır.³¹⁰ Padişah, Turan'ın aktardığı gibi sofı ve veli mizacından veya Münecimbaşı'nın belirttiği gibi hastalığı vesilesi ile devlet işlerini bırakarak yanındaki adamlarına teslim etmiştir. II. Bayezid'in elini yönetimden çekmesi ve yönetimi ele alanların ehil olmaması Osmanlı Devleti'ni kötü duruma düşürmüştür.³¹¹ Çünkü padişahın yönetimi bıraktığı kimseler, halka zulümler yapmış, ağır vergiler yüklemiş ve halktan rüşvet almaya başlamışlardır. Ayrıca vergi tahsildarlarının ve devlete bağlı memurların sık sık değiştirilmelerinden Osmanlı Devleti'nde huzur bozulmuş, denizlerde korsanlar çoğalmıştır.³¹² Bunun üzerine bir de 1509'larda İstanbul'da büyük bir deprem

³⁰⁶ Mehmet Çelenk, "Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi", *E-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Güz 2013), 73-74

³⁰⁷ Çelenk, "Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi", 66.

³⁰⁸ Şerafettin Turan, "Bayezid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/237; Mehmet Balaban, "Osmanlı Kroniklerine Göre II. Bayezid Dönemi'nde Meydana Gelen Doğal Afetler Üzerine Bir İnceleme", *Genç Mütefakkirler Dergisi* 1/2, (Aralık 2020), 176-193.

³⁰⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009), 296-298; Turan, "Bayezid II", 5/237.

³¹⁰ Münecimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, çev. İsmail Erünsal (İstanbul : Kervan Kitapçılık, ts.), 2/417-424.

³¹¹ Turan, "Bayezid II", 5/236.

³¹² Münecimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, 2/417-424; Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 18; Halil İnalçık, *Devleti Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009), 179-183; Çelenk, 16. ve 17. *Yüzyıllarda Safevi Şiiliği*, 72-75.

meydana gelmiştir. Bu depremde birçok bina yıkılmış ve birçok insan ölmüş, memleketteki kötü gidişat daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir.³¹³

Yavuz Sultan Selim, Trabzon valisi iken Şah İsmail'in faaliyetlerinin büyük bir tehlikeye yol açacağını tahmin ediyor ara sıra giriştiği akınlarla zaferler kazanıyor ancak babasının padişah olması nedeniyle fazla bir şey elinden gelmiyordu.³¹⁴ Yine de Gürcülerle savaşmış, Kızılbaşlarla mücadele edip onlardan Erzincan ve Bayburt'u almıştı. Sultan Selim, oğlu Sultan Süleyman için babasından bir sancak vermesini istedi. Verilen sancak, Sultan Ahmed'in eyaletine bitişik Şebın Karahisar diye bilinen Şarki Karahisar'dır. Ancak buna Sultan Ahmet razı olmadı. Bunun üzerine Bolu sancağı verilmek istendi. Buna da razı olmayan Sultan Ahmed'in isteği üzerine Kefe sancağı Sultan Süleyman'a verildi.³¹⁵

Sultan Ahmed, güzel huylu ve mülayim mizaçlı olduğundan vezirler ve devletin ileri gelenleri onu tutuyorlar ve övüyorlar, Sultan Selim'i ise kötü huylu, öfkeli ve sert mizaçlı gördükleri için her fırsatta padişaha kötülüyorlardı. Sultan Selim'in Osmanlı Devleti'nin barış halindeki Gürcülerin memleketine izin almadan saldırmasını ve Kızılbaşlarla savaşmasını padişaha olumsuz yönleri olarak sunuyorlardı. Hatta Sultan Selim'in ağzından kendilerini tehdit eden bir mektupta uydurmuşlardı. Yaşının ilerlemesi ve hastalığından dolayı vezirlerini dinleyen II. Bayezid, Sultan Selim'e bir mektup yazıp Kızılbaş ve Gürcülerle uğraşmamasını sadece eyaleti ile ilgilenmesini istedi. Aksi halde başına gelecekler için uyardı. Sultan Selim ise olanları tahmin ediyordu. Onun amacı babasıyla görüşerek her şeyi anlatıp kendini temize çıkarmaktı. Bunun için babasıyla görüşmesi gerekiyordu. Bu görüşmeyi de babasından Rum ili sancaklarından birinin verilmesini isteyip yeni sancağına giderken gerçekleştirmeyi düşünüyordu. Ancak Selim'i istemeyen vezirler ve devletin ileri gelenleri buna da engel oldular. İki defa daha babasıyla görüşme isteğinde bulunan Selim, başarılı olamayınca bir gemiye binip oğlunun sancağı Kefe'ye giderek buradan adamlarını babasına gönderdi. Ancak Sultan Selim'in Kefe'ye gelişini Bayezid'e farklı bir şekilde anlatanlar yüzünden II. Bayezid, ulemadan Sarı Gürz diye bilinen Mevlâna Nureddin'i oğlu Selim'e göndererek

³¹³ Balaban, "Osmanlı Kroniklerine Göre II. Bayezid Dönemi'nde Meydana Gelen Doğal Afetler Üzerine Bir İnceleme", 186-187.

³¹⁴ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi*, 296-298.

³¹⁵ Münecimbaş, *Münecimbaş Tarihi*, 2/417-424.

nasihatte bulunmasını istedi. Yapılan görüşmede Selim, kendisinin haklılığını çeşitli deliller göstererek bunları babasına iletmesini ve babasının huzuruna çıkmadan eyaletine dönmeyeceğini Mevlâna Nureddin'den istedi. Mevlâna Nureddin, Sultan Selim'in isteklerini II. Bayezid'e ilette. Bunun üzerine Selim'e Anadolu'daki sancaklardan istediğini seçmesi iletildi. Gelen elçiye babasının huzuruna çıkmadan yapılan teklifi kabul etmeyeceğini bildiren Selim, bir müddet sonra Akkirman üzerinden saltanat merkezine gitmek için yola çıktı. Gemilerle gönderdiği adamlarına Ahyolu sahilinde beklemelerini söyledi. Kefe'den çıkan Selim, Tuna Nehri'ni geçip Silistre dışında konakladı. Silistre Valisi Kasım Bey durumu Bayezid'e bildirdi. Muhalifler korkuya kapılıp Bayezid'ten Edirne'ye varıp Rum ili askerini toplamasını istediler. Toplayabildikleri askerlerle Edirne yakınındaki Çukur Çayır adıyla bilinen yere vardılar. Zira Selim'in yaklaştığı haberi gelmişti. Selim, daha önce babasının gönderdiği elçiyi alıkoymuştu. Edirne'ye yaklaşınca bu elçiyi babasına gönderdi. Elçiden kendisinin babasına bağlılığını ve yollarda yaptığı güzel şeyleri anlatmasını istedi. Elçiden bunları duyan II. Bayezid, oğlu Selim ile görüşmek için izin verecekti. Ancak muhalifler yine engel oldular.³¹⁶

Her şeyi güzel gösteren vezirler padişaha Sultan Ahmed'in yaşça büyük, çocuklarının da fazla olması bakımından tahta geçmesinin daha uygun olacağını söylüyorlardı. Hatta Şehzade Ahmed'i getirtip tahta oturmasının sözünü bile padişah'tan almışlardı. Ancak Şehzade Selim'in karşı çıkması üzerine padişah Şehzade Ahmed'i tahta çıkarmaktan vazgeçti. Padişaha verdiği sözü tutması için telkinde bulunan muhalifler, Şehzade Ahmed'ten padişahla buluşmak için İstanbul'a gelmesini istediler. Yeniçeriler, İstanbul'a gelen Şehzade Ahmed'in yiğitlik ve gayret konusunda zafiyetini, Şahkulu meselesinde başarısızlığını biliyorlardı. Tüm vezirlerin görüşlerini yanlış bulan yeniçeriler, harekete geçip Şehzade Selim'e karşı muhalif vezirleri öldürerek onun için taht yolunu açtılar. Böylece Şehzade Selim 24 Nisan 1512'de tahta geçti.³¹⁷

Sultan Selim, tahta geçtikten sonra babasına nerede kalmak isterse orada kalabileceğini söyledi. Dimetoka'yı tercih eden babasının elini öperek onu uğurladı. Ancak yaşlı ve hasta olan babası yolda Edirne'ye yakın bir yere geldiğinde Mayıs

³¹⁶ Münecimbaş, *Münecimbaş Tarihi*, 2/417-424.

³¹⁷ Hoca Sadettin, *Tacü't-Teravih*, 4/42-92.

1512 yılında vefat etti. Şehzade Ahmed ise Selim'in tahta geçmesini kabullenmeyerek kendisini Anadolu'da sultan ilan etti ve Karaman iline saldırdı. Aynı zamanda oğlu Alaeddin'i de Bursa'ya gönderdi. Burada babası adına hutbe okutmak ve sikke bastırmak isteyen Alaedin'e Bursa halkı yanaşmayarak Sultan Selim'e itaate devam ettiler. Amasya'da yerine bıraktığı Şehzade Murad ise Tokat taraflarına gelip eziyete başladı. Şehzade Ahmed, bir müddet sonra oğlu Murad'a derhal başındaki asi ve anarşistleri dağıtıp Amasya'ya dönmesini istedi. Fakat kumandanı Kara İskender, ona babasından ümit kesildiğini ve ellerinde adam var iken yakıp yıkıp sonra Nur Halife ile birleşerek Şah İsmail'e gidebileceklerini söyledi. Nur Halife, Kazova taraflarını Şah İsmail adına yakıp yıkıyordu. Kumandanı dinleyen Şehzade Murad, Kazova'da Nur Halife ile birleşti. Sultan Selim ise İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek ordunun bir kısmını Bursa'ya, diğer kısmını da Amasya üzerine gönderdi. Amcasının kendi üzerine geldiğini duyan Sultan Alaeddin, Bursa'dan ayrılıp babasına katıldı. Şehzade Murad ve yandaşları da Şah İsmail'e sığınmak üzere İran'a gittiler. Şehzade Ahmed, kardeşi Selim'in ve kuvvetlerinin kendi üzerine geldiğini duyunca Ankara'ya yöneldi. Selim'in komutanı Malkoçoğlu onları takibe devam etti. Şehzade Ahmed, Darendede ve Malatya'yı geçip oradan Mısır sultanına veya Şah İsmail'e sığınmak istedi. Malatya'ya kadar takip edildi. Sultan Selim'in ordunun geri gelmesini istemesi üzerine Memlûkler'in topraklarına girilmeyip geri dönüldü.³¹⁸

5. Çaldıran Savaşı

Yavuz Sultan Selim tahtını sağlamlaştırdıktan sonra ilk işi, doğu sınırlarını güvenlik altına alarak babasının zamanında iyice doruğa çıkmış olan Safevi tehlikesini ortadan kaldırmak olacaktı. Safeviler, Osmanlı topraklarındaki Kızılbaşları kendi tarafına çekmek için faaliyetlerde bulunuyorlardı. Şah İsmail, II. Bayezid'i sık sık aşağılamış ve Şeybek Han'ın başını padişaha göndermek suretiyle Osmanlı Devleti'ni tehdit etmişti. Tüm bunlar Kızılbaşlar ile yapılacak savaşı tetiklemişti.³¹⁹

Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtikten sonra ikinci önemli işi ise Sünni ulemadan Şiiliği mahkûm eden fetva istemesidir. Bu sayede kendi ülkesinden

³¹⁸ Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, 37-39.

³¹⁹ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 116; Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, 130.

Safevilere yönelik Kızılbaş akımını durdurmak ve savaşın meşruiyet zeminini oluşturmak istiyordu.³²⁰ Safeviler ile yapacağı savaş için kendi meclisinde bir toplantı düzenledi. Bu toplantının amacı ulemadan Şah İsmail ve taraftarlarının küfrüne ve kanının helal olduğuna dair fetva almaktı.³²¹ Ancak devlet erkanı ile ulema açısından, padişahın istediği bu fetva birçok yönleri ile tartışılması gereken bir meseleydi. Verilecek fetva, kanlı bir olaya onay verilmesi anlamına geldiği için fetvayı kaleme almak ve bu satırların altına imza atmak kolay bir iş değildi. Tansel, kaynakların toplantıda bulunan tüm bilginlerin gerekli fetvayı verdiklerini hatta Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği mektupta bütün ulemanın aynı görüşte olduğunun dile getirildiğini ifade eder. Fakat Tansel, bu fetvanın toplantıda kolayca halledildiğine ve tüm bilginlerden yazılı bir fetva alındığına inanmadığını belirterek padişahın bilginlerden bazıları ile görüştüğünü ve onların sadece bu konudaki fikirlerini öğrendiği kanaatini taşımaktadır. Ona göre padişah, Kızılbaşlık meselesini gidermek için bir fetvaya ihtiyaç duymuştur. Ancak bu fetvayı yalnızca Hamza adındaki bir zattan alabilmiştir. Böyle bir fetvanın verilmesinde “tehdit mi, para mı veya Hamza'nın taassubu mu” olduğunun bilinemeyeceğini, bu fetvanın Anadolu Kızılbaşlarının öldürülmesini kolaylaştıran şimdilik tek vesika olduğunu belirtir.³²² Teber de Sultan Selim'in istediği fetvayı Müfti Hamza Sarı Görez ile İbn Kemal'in verdiğini ifade etmektedir.³²³

Fetvada, “Şah İsmail ve Kızılbaşların, Peygamberin şeriatı, sünneti, İslam Dini ve Kur'an ile alay ettikleri, Allah'ın haram kıldıklarına helal dedikleri, şeriat kitaplarını tahkir ederek ateşte yaktıkları, Sünni ulemayı öldürdükleri, mescitleri yıktıkları, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e sövdükleri, bunların hilafetlerini inkar ettikleri yazmaktadır. Ayrıca bu fetvada, Şah İsmail ve taraftarlarının Peygamberin eşi Aişe'ye iftira ettikleri ve daha bunlara benzer birçok kötülükler yaptıkları yer almaktadır. Bütün bu nedenlerden dolayı Kızılbaşların kafir ve mülhid oldukları belirtilmiş, bunların tarafını tutanlarda aynı şekilde itham edilmiştir. Şah İsmail ve taraftarlarının öldürülmeleri, bu toplulukların dağıtmanın bütün Müslümanlar için vacip hatta farz olduğu söylenmiştir. Kızılbaşlarla yapılacak savaşta ölenlerin şehit

³²⁰ Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, 130-131.

³²¹ Teber, “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar”, 36.

³²² Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 34-36.

³²³ Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, 131.

olup cennete gidecekleri, Kızılbaşların ise öldürüldüğü takdirde cehenneme gidecekleri ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu fetvada, Kızılbaşların, kafirlerden çok daha kötü oldukları vurgulanarak bunların kestikleri ve avladıkları hayvanların pis olduğu yer almıştır. Fetvaya göre, Kızılbaşların ister başkalarından isterse kendi aralarından aldıkları kadınlar için kıydıkları nikahlar batıldır. Fetvada, İslam sultanının Kızılbaş bir bölgenin erkeklerini öldürmesi, bunların mallarını, kadınlarını ve çocuklarını Müslüman gazilere taksim etmesi ve yakalananların tövbelerinin kabul edilmeyip öldürülmesi gerektiği” vurgulanmıştır.³²⁴ Tansel, tüm bunları söylemek suretiyle Hamza'nın, Sünnilerin en hassas noktalarına dokunarak onları tahrik etmeyi amaçladığını düşünmektedir.³²⁵

Allouche'e Yavuz Sultan Selim'in, Hamza Sarugörez (öl. 1522) ve Kemal Paşazade'nin (öl. 1533) Kızılbaşları lanetleyen ve öldürülmelerine onay veren fetva güvencesini aldığını söyleyerek her iki şahsın da Şah İsmail ve müritlerini yok etmenin tüm Müslümanların bireysel görevi olduğunu deklare ettiklerini belirtir.³²⁶ Ekinci, Kızılbaşlarla savaşmanın meşru olduğuna dair Hamza Sarugörez ve Kemal Paşazade'nin yanında Ali b. Abdilkerim, Sunguri Hasan b. Ömer ve Molla Arab'ın isimlerini vererek bunların fetvalarına değinmiştir. Ekinci'ye göre verilen bu fetvaların tamamı Şahkulu ayaklanmasından sonradır. Bu olaydan sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birçok Kızılbaş bulunmasına rağmen onlar hakkında bu tür fetvaların verildiğine rastlanmadığını ifade etmektedir.³²⁷

Yavuz Sultan Selim, Kızılbaşlarla savaşın meşruiyetine dair gerekli fetvayı aldıktan sonra İran seferi için harekete geçti. İran'a karşı ekonomik baskı yapmak için İran ipeğinin alınmasını ve Osmanlı'dan da İran'a bakır ve demir madeninin satılmasını yasakladı. Ancak hemen alınan bu kararın aslında Osmanlı açısından daha yıkıcı olduğu belirtilmektedir. Bu yüzden olmalıdır ki yasaklamalar iki devlet arasında ipek ticaretini azaltsa da tamamen durduramamıştır.³²⁸

---

³²⁴ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 34-36; Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, 137-138; Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, 202-210.

³²⁵ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 34-36.

³²⁶ Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, 122-123.

³²⁷ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 178-185.

³²⁸ Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, 126-127; Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, 137-138; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1459)* (Ankara: Tekin Yayınevi, 1979), 2/155.

Sultan Selim, İran seferine çıkmadan önce şehzade Ahmed sebebiyle bozulan Osmanlı-Memlûk ilişkilerinde arayı düzeltmek için bir elçi göndermiş ve onlara karşı dostane duygularını bildirmiştir. Böylece Sultan Selim Safevi-Memlûk yakınlaşmasının önüne geçmek istiyordu. Safevilerin de düşmanı konumundaki Özbek lider Ubeydullah Han'a, bir mesaj göndererek kendisinin İran seferine çıkacağını bildirdi. Bunun için Özbek lidere, ortak düşmanlarına karşı birlikte hareket etmeyi önerdi. Sultan Selim'in teklifini kabul eden Özbek lider ülkesinde çıkan karışıklıklar sebebiyle Osmanlı ordusuna yardımcı olamadı. Sultan Selim, 1514 yılının mart ayında Edirne'den ayrıldı. Yavuz Sultan Selim'in yanında Osmanlı Devleti'ne sığınmış Akkoyunlu lideri Murad ve Akkoyunlu şehzadesi Ferruḡad da bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim İran seferine çıkmadan önce Şah Sever Dulkadir Oğlu Ali Bey ve birçok etkili Kürt kabile reislerinin de desteğini almıştır.³²⁹ Ayrıca Kızılbaş tehlikesinin Anadolu'da Osmanlı Devleti'ni yıkacak boyutlara ulaştığını gören Yavuz Sultan Selim, Kızılbaşlara karşı birtakım tedbirler uygulamaya koymuştur. Öz, kaynaklarda geçen 40 bin civarındaki Kızılbaş'ın öldürüldüğü ve bir kısmının hapsedildiği şeklindeki bilgileri abartılı bularak makul olanın ise faaliyetlerine devam eden Kızılbaşların bertaraf edildiğini düşünmektedir.³³⁰

Sultan Selim'i Yenişehir Ovası'nda 140 bin silahlı adam beklemektedir. Buraya hareket edeceği İstanbul'a 29 Mart 1514 yılında gelen Yavuz Sultan Selim, Eyüp'te ve diğer türbelerde zafer duaları yapmıştır. Ordusuyla harekete geçen Sultan Selim, yolda yakalanan Şah İsmail'in casusu ile harp ilanını ifade eden mektubunu Safevi hükümdarına göndermiştir. Bu mektupta Şah İsmail'e İslamiyet'ten ayrılıp küfür ve zındıklığa saptığını, Müslümanlara zulüm yaptığını, cami ve türbeleri tahrip ettiğini, bu suçları işleyenlerin öldürülmeleri için bütün ilim ve din adamlarının fetva verdiğini dile getirmiştir. Sultan Selim kendisinin Allah'ın emirlerini yerine getirmek, Anadolu'da siyasi ve dini tahrip emellerine son vermek amacıyla ordusu başında yola çıktığını Şah İsmail'e bildirmiştir.³³¹

---

³²⁹ Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, 126-128.

³³⁰ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1459)*, 154, (dipnot 2); Üzüm, "Kızılbaş", 25/549; Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, s. 131, (dipnot 478).

³³¹ Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, 124-126; Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, 296-298.

Şah İsmail ise ilk gelen mesajın cevabını kendi elçisi Şahkulu Aga-yi Buyi Nuker aracılığı ile gönderdi. Bu mesajda Şah İsmail, Sultan Bayezid zamanında iki hanedanlık arasındaki dostluğa değinmiş, Sultan Selim'in Trabzon valisi iken Kızılbaşlara karşı düşmanca tavrına yer vermiştir. Ayrıca kendisinin Anadolu'ya çoktan bir sefer yapabileceğini ancak bölgedeki insanların çoğunun kendi taraftarları olduğundan bu seferden vazgeçtiğini bildirerek övünmekteydi. Şah İsmail, kendisine gelen mektubu yönetici Selim'in mektubu değil afyon bağımlısı birinin mektubu olarak gördüğünü belirterek hakaret etmiştir. Bu mektubu alan Sultan Selim ise öfkesini Safevi elçiden çıkararak elçinin derhal öldürülmesi emrini vermiştir. 1514 yılı Temmuz ayında Erzincan'a varan Sultan Selim, buradan Şah İsmail'e üçüncü bir mektup daha göndermiştir. Bu mektupta Şah İsmail'in korkmaması gerektiğini, 40 bin adamını Kayseri ile Sivas arasında bıraktığını söylüyordu. Ancak Sultan Selim bu 40 bin kişiyi Anadolu'da çıkabilecek herhangi bir isyana karşı bırakmıştır. Ayrıca Sultan Selim bu mektupta Şah İsmail'e hakaret amaçlı yöneticilikten ziyade ataları gibi sadaka ile geçinen ve mistik yaşam biçimine dönmesini isteyerek kendisine bir seccade, bir asa, bir misvak, bir tespih ve bir de dilenme kabını hediye olarak göndermiştir.³³² Ancak düşman bir türlü meydana çıkmamış askerler yorulmuş geri dönmek arzu ve düşünceleri gelişmiştir. Ordu içinde bulunan Kızılbaşlar bu durumdan faydalanarak askerler arasında huzursuzluğu arttırmışlardı. Nitekim küstahlık padişahın otağı önünde tezahürata kadar varmış hatta geceleyin çadırına kurşun bile atılmıştı. Fakat padişah cesur davranarak atına binmiş ordunun içine yönelmiş, onlara, “zayıflar, aile hasretine dayanamayanlar geri dönsün. Onların bana lüzumu yoktur, erkek olanlar benimle gelsin, ben yalnız da olsam giderim” diye seslenmiştir. Ordu bu hareketi karşısında Yavuz'un arkasında yürüdü.³³³

Osmanlı ordusu Erzurum'a ulaştığında Şah İsmail'e dördüncü mektubunu gönderen Sultan Selim, savaş için açıkça meydan okudu. Sultan Selim, Şah İsmail'e kadınlar gibi kaçmamasını cesaret ederek karşısına çıkmasını istiyor savaşa cesaret edemediği takdirde zırhını çıkararak çarşaf giymesini tavsiye ediyordu. Bir Osmanlı casusu, Sultan Selim'e Şah İsmail'in savaş için Çaldıran Ovası'nda olacağı haberini

---

³³² Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, 124-126; Celal-Zade Mustafa, *Selim-Name*, haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 369.

³³³ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, 296-298.

verdi. Osmanlı ordusu 22 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran Ovası'na ulaştı. Bir gün sonra Kızılbaş ordusu ile savaş başladı. Yavuz Sultan Selim, Osmanlı ordusunu fazla dinlendirmeden savaşa geçti. Böylece ordu içinde olası bir isyanın önüne geçmeyi ve Kızılbaş komutanların Osmanlı tarafından bilgi almalarını engellemeyi düşünüyordu. Osmanlı ordusu Çaldıran Ovası'na, Safeviler ise batı tarafındaki tepelere yerleşmişti. Osmanlı ordusuna göre zayıf olan Safeviler, birçoğu süvari olan 40 bin kişi ile savaş meydanına gelmişti. Osmanlı ordusu ise 300 top ile desteklenen 100 binden fazla askeri, savaş meydanına getirmişti. Topçuların ateşinden etkilenmemek için Kızılbaşlar, Osmanlı ordusunun sol kanadına saldırdı. Sultan Selim, bunun üzerine topçulara ateş emri verdi.³³⁴ Sultan Selim ve ordusu, ateşli silahların üstünlüğü ile Safevi ordusunu yenilgiye uğrattı. Birçok kumandan ve Şah İsmail'in zevcesi de esir edildi. Sultan Selim, Tebriz'e girerek şehirde camileri tamir ettirdi, para bastırdı ve Sünnilere huzur verdi. Sultan Selim, bu zaferini İstanbul idaresine memur ettiği oğlu Süleyman'a, Kırım Han'ına, Mısır sultanına ve Venedik'e fetihnamelerle bildirdi. Osmanlı ordusu Karabağ Ovası'nda kışladı. Sultan Selim, kaçan Şah İsmail'i yakalamak ve İran'ı tamamıyla fesattan kurtarmak istiyordu. Fakat yeniçerilerin huzursuzluğu ve İstanbul'a dönme arzuları onu bu kararından vazgeçirdi. Bu zafer ile Osmanlı Devlet sınırı Fırat'tan Azerbaycan'a ve İran içlerine kadar uzadı. Şark vilayetleri de ilhak edildi. Sultan Selim, Şii taassubunu tamamen yok etmeyi, İran'ı fethetmeyi ikinci bir seferine bıraktı.³³⁵ Bu savaş ile Sultan Selim, Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarını, Erzincan, Erzurum ve Diyarbakır'ı alarak genişletmiştir.³³⁶

Çaldıran Savaşı öncesi Şah İsmail ise bir yandan Anadolu Alevilerini kendine bağlamaya çalışmış diğer yandan Mısır Memlûkleri'ni rakip Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtmıştır. Şah İsmail, kendi güzel şiirleri ve Alevi şair-propagandacıları ile Anadolu'daki Türkmenleri kendine çekerek Osmanlı Devleti'ni yıkmayı, Sünnileri ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Türk tarihinde ilk defa mezhep taassubuna dayanan ve diğer mezheplere hayat hakkı tanımayan bir siyasi mücadele başladığını belirten Turan, Şah İsmail'in mezhep taassubunu kullanarak Osmanlı

---

³³⁴ Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, 128-134.

³³⁵ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, 296-298.

³³⁶ Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, 128-134.

Devleti'ne Timur'dan daha kuvvetli bir manevi silaha sahip olduğundan hareketle Anadolu'yu ele geçireceğine inandığını söyler.³³⁷ Ama Osmanlı-Safevi çatışması sırf dini-mezhebi bir çatışma değildir. İki devlette siyasi ve stratejik yönden İslam aleminde bir güç olmak istemektedirler. Bu yüzden iki devlet arasında çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmanın, ardında bıraktığı bazı sorunların günümüze kadar taşınmasına neden olan ise, her iki devletin kendilerini birer mezhebe bağlayarak savaşa ideolojik bir boyut kazandırmalarıdır. Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti mücadelelerine kazandırdığı ideolojik boyutla İslami fırkaların müntesiplerinden faydalanmayı arzu etmişlerdir.³³⁸

Bazı tarihçilerin Osmanlı-Safevi çatışmasını Şii-Sünni çatışması olarak gördüklerini söyleyen Kevserani, bunun yanlış olduğunu ifade eder. Devletlerin oluşumunda ve genişlemesinde fikri-ruhi yapılar, karşılıklı çatışmanın temellerini oluşturur. Ancak bunlar sadece bir parçadır. Aslında savaşların sebepleri arasında siyasi, iktisadi ve stratejik özellikler bulunmaktadır. Fakat bunlar savaşlarda kamufle edilerek mezhebi farklılıklar savaşın tutuşturucusu olmuştur. Bu bakımdan Kevserani, Osmanlı-Safevi çatışmasındaki başlıca sebepleri, iki devletin kendi sınırlarını güvenli kılmaya çalışması, karşılıklı ticaret, uluslararası ilişkiler ve ekonomik krizler olarak sıralamıştır.³³⁹

Şah İsmail, Anadolu'daki adamları ile yaptığı propagandalar sayesinde Osmanlı Devleti'nde isyanlar çıkarmayı başarmıştır. Karamanoğulları ve Turgutoğulları ile görüşerek Osmanlı Devleti'ne karşı iş birliğini amaçlamıştır. Çaldıran Savaşı'nın sebepleri arasında mezhep taassubu ile Sünnileri ortadan kaldırmak görünse de asıl sebep yukarıda ifade edildiği üzere siyasal iktidar ve egemenlik kavgasıdır. Çünkü Osmanlı ordusunda birçok Alevinin bulunması, akıncıların çoğunun Şah İsmail'in mezhebine yakın görüşte olması bu savaşın tamamen mezhep savaşı olmadığını da göstermektedir. Anadolu'da bulunan Kızılbaşlar devlet otoritesini tanımamışlar, huzursuzluk çıkarmışlar ve Şah İsmail'in tarafını tutmuşlardır.³⁴⁰ Çıkan huzursuzluklar ile 50 bine yakın insanın ölmesi ve pek

³³⁷ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi*, 296-298.

³³⁸ Kevsarani, *Osmanlı ve Safevilerde Din ve Devlet İlişkisi*, 63-64.

³³⁹ Kevsarani, *Osmanlı ve Safevilerde Din ve Devlet İlişkisi*, 73-76.

³⁴⁰ Gündüz, "Şah İsmail", 254; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 189.

çok evin yağmalanması Osmanlı Devleti'nin bu konuda ciddi önlemler almasına neden olmuştur.³⁴¹

Şah İsmail, Hemedan'da iken Osmanlı ordusunun İran topraklarında olduğu haberini aldı. Osmanlı ordusunu Kızılbaş Türkmenlerden oluşan ordusu ile karşılayacaktı. Ancak Şah İsmail, ordu toplanırken avla meşgul oluyordu. Kızılbaş reisleri ile bir araya gelip görüşmesi esnasında Osmanlı ordusu Çaldıran Ovası'na gelmişti. Şah İsmail, Osmanlı ordusunun toparlanmasına fırsat verilmemesi gerektiğini söyleyen Ustaclu Muhammed Han'ı dinlememiştir.³⁴²

Kızılbaş ordusunun merkezinde Nizameddin Abdülbaki, Muhammed Kemune ve Şerafeddin Ali'nin komutasındaki Kızılbaş birliği bulunmaktaydı. Sağ kanatta Durmuş Han Şamlu, sol kanatta Diyarbakır hâkimi Muhammed Han Ustaclu konumlanmıştı. Erzincan hâkimi Nurali Halife Rumlu, Tebriz hakimi Menteşe Sultan, Fars hakimi Halil Sultan Dulkadir, Hüseyin Bey Lala, Hulefa Bey (Hadim Bey), Pire Bey Çavuşoğlu ve Sultan Ali Mirza Afşar kanatlarda yerlerini almışlardı. Sarı Pire (korçubaşı) ve Yusuf Bey Varsak ön saflara mevzilenmişti. Şah İsmail kendisi seçkin birliklerle sağ kanatta hazır bulunuyordu.³⁴³ Kızılbaşların yenilme sebepleri arasında önceki zaferlerden sürekli galip çıkmış Şah İsmail'in kendine fazla güvenmesi, komutanlarının önerilerini dikkate almaması, kibirli ve sarhoş Dursun Han'ın şahı gece saldırma düşüncesinden vazgeçirmesi vb. durumlar bulunmaktadır.³⁴⁴

Avşarlı Sultan Ali, Şah İsmail zannedilerek yakalanmış Şah İsmail ise savaş meydanından ayrılarak Dergezin'e çekilmiştir.³⁴⁵ Osmanlıların Şah İsmail diye esir aldığı Avşarlı Sultan Ali ile Sultan Selim arasında geçen diyalog ilgi çekicidir. Sultan Selim, Şah İsmail zannettiği bu savaşçıya “Benim iki yüz bin savaşçı topçu ve yeniçeriyle savaşa girdiğimi bilmiyor muydun? böyle miskin bir güçle savaşa girdin, adamlarını ölüme terk ettin ve kendin de esir düştün” der. O da “Senin büyük orduya sahip olduğumu biliyordum fakat topların arkasına saklanacağını böylece kendini bu dünyada ve öteki dünyada da rezil edeceğini bilmiyordum.” demiştir. Buradan

---

³⁴¹ Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*, 463-470; Üzüm, “Kızılbaş”, 25/549.

³⁴² Gündüz, “Şah İsmail”, 38/254.

³⁴³ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 91.

³⁴⁴ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 93.

³⁴⁵ Gündüz, “Şah İsmail”, 38/254.

anlaşılacağı üzere Safeviler ateşli silahların kullanılmasını korkaklık ve cesaretsizlik olarak görüyordu.³⁴⁶ Tüm bunlardan anlaşılın Kızılbaşlar ateşli silahlarla savaşmayı dünyada bir rezillik sayıyorlardı. Ateşli silahlar ile öldürmenin sonucunun da ahirette görüleceğini düşünüyorlardı.

Bu savaşla Akkoyunluların batı toprakları geniş ölçüde Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Çaldıran Savaşı'nda mağlup olan Şah İsmail'in yenilmezliği inancı sarsıldı. Ülkenin çeşitli yerlerinde isyanlar çıkmaya başladı. Ubeydullah Han, Horasan'a saldırarak Babürşah, Kandeher ve Belhi aldı. Şah Tahmasb devrinde başlayan Kızılbaş reisleri arasındaki anlaşmazlıkların kaynağı kaybedilen Çaldıran Savaşı'dır. Şah İsmail, bu savaşın kaybedilmesinde sorumlu gördüğü bazı komutanları öldürmüş bunların yerine yenilerini atamıştır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile barışmak için elçiler gönderen Şah İsmail, herhangi bir sonuç alamayınca Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupalılarla beraber hareket etmek için çabaladıysa da başarılı olamamıştır. Şah İsmail, vefat edene kadar devlet işlerini emirlerine verdi. Kendisi ise av ve eğlence ile meşgul oldu. Çaldıran Savaşı'ndan sonra sakin bir hayat süren Şah İsmail, 23 Mayıs 1524 yılında Tebriz'de vefat etti, cenazesi Erdebil'de atalarının yanına defnedildi. Azerbaycan, Horasan, Fars, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Kirman ve Huzistan onun zamanında Safeviler'e geçmiş, Belh, Kandeher ve Diyarbakır da zaman zaman Safevi hakimiyetinde kalmıştır.³⁴⁷

---

³⁴⁶ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 93.

³⁴⁷ Gündüz, "Şah İsmail", 38/254.

İKİNCİ BÖLÜM

SAFEVİLİK TASAVVUF İLİŞKİSİ

Safevi Devleti'nin kökenlerinin sufi Erdebil Tekkesi'ne dayanıyor olması, tekkenin politikleşmeye başladığı Şeyh Cüneyd, Şah Haydar ve devletin kurucusu Şah İsmail'in taraftarlarınca hâlâ şeyh oluyor görülmesi, Safevilik'le tasavvuf ilişkisini incelemeyi gerekli kılmaktadır.

I. Erdebil Tekkesinin Dayandığı Tasavvufi Anlayış

(695/1296) yılında şeyhi Zahid Geylani'nin vefatıyla onun yerine geçen Şeyh Safüyiddin-i Erdebili'den (öl. 734/1334) sonra tarikat Safeviyye adı ile anılmaya başladı. Sünni-Şafii bir çizgide olduğu bilinen tarikat, zamanla bölgede yaşanan olumsuzluklar nedeniyle kendini güvenceye almak isteyenlerin mekânı haline geldi. Bu durum Sünni-Şafii özelliklere sahip olan tarikatın düşünce yapısının değişimine zemin hazırladı ve sosyal-siyasi şartların da etkisi ile siyasi yönü ağır basan Şii bir harekete dönüştü.

Erdebil Tekkesi'nin kurucusu Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin Zahidiyye tarikatı şeyhi İbrahim Zahid Geylani'nin (öl. 700/1301) damadı olması, vefatından sonra tarikatın başına onun geçmesi sebebiyle Zahidilik tarikatıyla ilişkisine bakmak gerekmektedir.

1. Zahidilik Tarikatı

Zahidilik tarikatının kurucusu Şeyh İbrahim'in tam adı Ebu's-Safve Tâcüddîn İbrâhîm b. Rûşen b. Emîr b. Bâbil'dir.³⁴⁸

Zahid Geylani, (615/1218) yıllarında Gilan (Geylan) eyaletinin Siyâvrud nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Buraya atalarının Horasan taraflarından geldiği tahmin edilmektedir.³⁴⁹ Yedi cediti de şeyh olan Geylani, Gilan'da eğitim görmeye başlamıştır. Ardından Şiraz'da eğitimine devam etmiş burada çağının bütün ilimlerini tahsil ettikten sonra tasavvufa yönelmiştir. Meşhur şair Sadi-yi Şirazi'ye (öl. 691/1292) intisap ederek onun emriyle birçok defa halvete girmiştir. Şeyhinin tavsiyesi ile Gilan'a tekrar geri dönmüş Lahican nahiyesinde bulunan Seyyid

³⁴⁸ Mustafa Bahadıroğlu, "İbrahim Zahid-i Geylani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/359

³⁴⁹ Bahadıroğlu, "İbrahim Zahid-i Geylani", 359; Şah, *Safvetü's-Safa'da Safiyüddin-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkıbeleri Cilt I*, 66-67, (Dipnot 402).

Cemaleddin-i Tebrizi'ye intisap etmiştir.³⁵⁰ Onun yaşadığı dönem, İslam dünyasında çeşitli tarikatların kurulup yaygınlaştığı bir zamana denk gelmektedir. Tasavvufi terbiyesini Sühreverdi şeyhi Seyyid Cemaleddin-i Tebrizi'den alan ve zamanla insanların etrafında toplandığı, saygı gösterdiği bir mürşit olan Geylani, farklı şehirlerde hankahlar açmış, irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Zahid Geylani'nin adı birçok tarikatın silsilesinde (Halvetiyye, Safeviyye, Bayramiyye ve Celvetiyye) geçmektedir. İbn Bezzaz'ın *Safvetü's-Safa*'sında onun hakkında bilgilere yer verilmektedir.³⁵¹

Geçimini elinin emeğiyle tarlada çalışarak sağlamaya çalışan ve zahiri ilimlerde bilgi sahibi olan Zahid Geylani, dervişlerin cezbe ile semaya kalkmalarına hoş bakmadığı ve bu sebeple dervişlerle semâ yapmadığı için şeyhi tarafından cezalandırılmış, ancak şeyhinin eşliğine yüz sürdüğü bunu üzerine Şeyh Cemaleddin'in onu affederek ona hilafet verdiği kaydedilmektedir. Menakıp kitaplarına göre geceleri az uyuyup çok ibadet eden, sürekli nafil oruç tutup senede iki kere erbain çıkaran Zahid Geylani, şeyhinin vefatından hemen sonra posta oturmamış ancak yirmi yıl süren bir mücadele ardından aldığı manevi işaretle irşat faaliyetlerine başlamıştır. Gilan'ın kuzeyindeki Güştasfi'de başladığı irşat faaliyetlerine Şiraz, Doğu Azerbaycan, Hiyav ve Serab'da devam etmiştir. Buralarda halk tarafından büyük bir ilgi ile takip edilen Geylani, başkenti Tebriz olan İlhanlı Devleti hükümdarı Gazan Han (öl. 703/1304) ile de görüşmüştür. Bundan sonra Erdebil'e geçen Geylani, burada Şeyh Rasim Zaviyesi'ne yerleşmiştir. Erdebil halkı tarafından da ilgi gören Geylani'nin adı yoğun irşat faaliyetleri ile Şirvan başta olmak üzere Güştasfi, Kura, Doğu Azerbaycan ve Horasan'a kadar olan bölgelerde duyulmuştur. Özellikle Şirvan bölgesinde faaliyet gösteren bazı sufi cemaatlerin tepkisine maruz kalan Geylani'ye, Kalenderiler tarafından suikast girişiminde bulunulmuştur. Fakat bu suikast girişimi başarısız olmuştur. Geylani, 1301 yılında hastalanmış vasiyeti üzerine Güştasfi'den Siyâvrud'a damadı Safiyüddin tarafından getirilmiştir. İki hafta sonra burada vefat eden Geylani'nin yerine damadı Safiyüddin Erdebili geçmiştir. Onun tarikat silsilesi; "*Cemaleddin-i Tebrizi, Şehabeddin*

³⁵⁰ Şah, *Safvetü's-Safa'da Safiyüddin-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkabeleri Cilt I*, 67.

³⁵¹ Süleyman Gökbulut, "İbrahim Zahid Geylani Üzerine Bir İnceleme, *Sufi Araştırmaları Dergisi* 7/13 (Ocak 2016), 48.

Mahmud, Rükneddin-i Sücasi, Kutbüddin-i Ebheri vasıtasıyla Ebü'n-Nedb es-Sühreverdi'ye ulaşır. Silsile Sa'di-i Şirazi vasıtasıyla da Sühreverdiyye" ile birleşir.³⁵² Zahid Geylani hakkında bilgi veren İbn Bezzaz'ın 1358 yılında tamamladığı *Safvetü's Safa*'da Geylani'nin silsilesi Hz. Ali'ye bağlanmıştır. Ancak bu kitabın Safevi Devleti kurulduktan sonra Şah Tahmasb'ın emriyle yeni mezheplerine uygun bazı değişikliklere uğradığını daha önce söylemiştik.³⁵³

Geylani, Allah'ın bin bir isminin özü olarak kabul ettiği on iki isimden oluşan esmâ zikriyle seyrüsülük metodunu uygulayan ilk sūfîdir. Bu on iki ismin ilk yedisine "esmâ-i seb'a" (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm, kakhâr), diğerlerine de "esmâ-i hamse" (samed, ahad, vâhid, fettâh, vehhâb) adı verilir. Esmâ-i bekâiyye de denilen bu beş ismi sıra ve mertebelere riayet ederek zikreder; çıktığı basamakları birer birer inip fark âleminde karar kılar ve bu inişle bekâbillâh makamına ulaşmış olur. İbrâhim Zahid'in bu isimleri zikrederek halvete girdiği, fenâ ve ardından bekâ mertebelerine ulaşip celvete erdiği kabul edilir. Bu bakımdan Celvetiyye tarikatı ilk olarak ona nisbet edilmektedir. Zahid Geylani, esma zikriyle seyr-i süluk usulünü tespit etmesine rağmen bazı araştırmacılar Geylani'den sonra tarikatın isim olarak herhangi bir varlık göstermemesinden dolayı Zahidiliği bir tarikat olarak değil bir meşrep olarak görmektedirler.³⁵⁴

Ancak Geylani'nin ölümünden sonra Zahidilik bünyesinden iki büyük tarikat çıkarmıştır. Birisi şeyhin damadı Şeyh Safiyyüddin'le kurumlaşan Safevilik diğeri ise halifesi Ahi Muhammed Halveti'yle kurumlaşan Halvetiliktir.

2. Halvetilik Tarikatı

İslam dünyasının en yaygın tarikatı kabul edilen Halvetiye, Azerbaycan'da kurulmuştur. Genel görüşe göre kurucusu kabul edilen Ömer el-Halveti'ye (öl. 799/1397) nispet edilen ve Azerbaycan'da gelişen Halvetiyye, Anadolu, Balkanlar,

³⁵² Bahadıroğlu, "İbrahim Zahid-i Geylani", 21/360; Şah, *Safvetü's-Safa'da Safiyyüddin-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri Cilt I*, 67-69, 71.

³⁵³ Bahadıroğlu, "İbrahim Zahid-i Geylani", 21/360; Şah, *Safvetü's-Safa'da Safiyyüddin-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri Cilt I*, 181-185.

³⁵⁴ Bahadıroğlu, "İbrahim Zahid-i Geylani", 21/360.

Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ile Güney Asya'ya kadar yayılmıştır.³⁵⁵

Ömer el-Halveti, Harizm'de irşat faaliyetlerini yürüten amcası Ahi Muhammed Halveti'ye intisap etmiştir. İbrahim Zahid Geylani'nin halifesi olan amcasının vefatının ardından irşat makamına geçen Ömer el-Halveti, Karakoyunlu hakimiyetinde bulunan Tebriz'e geçerek irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Buradan uzun bir süre kalacağı Mısır'a gitmiş, Mısır'dan Heri'ye, Heri'den Tebriz'e tekrar geri dönmüş ve burada vefat etmiştir. 14. yüzyılın sonlarında Azerbaycan'da ortaya çıkan Halvetiyye, Anadolu'daki etkisi yüksek olan tarikatlardan kabul edilmektedir.³⁵⁶ Halvetiyye, Anadolu'ya Amasyalı Pir İlyas tarafından getirilmiştir. Halvetiyye'nin birçok kolu bugün Türkiye, Suriye, Mısır, Balkanlar ve Kuzey Afrika ülkelerinde faaliyetlerini sürdürmektedir.³⁵⁷

Halvetiyye tarikatı, Geylani'nin seyr-i süluk usulünü uygulayan ve devam ettiren tarikattır. Aynı zamanda Halvetiyye tarikatı çok sayıda şubelere de ayrılarak İslam aleminin en yaygın ve etkili tarikatları arasında yerini almıştır.³⁵⁸

Osmanlı Devleti, Ehl-i Beyt sevgisi ve silsile itibarıyla İbrahim Zahid Geylani'de birleşen Halvetiyye ve Safeviyye tarikatından Safevilerin Anadolu'daki nüfuzunu kırmak ve Kızılbaş Türkmenlerini kendine bağlamak için Halvetiyye'ye özel bir ilgi göstermiştir.³⁵⁹ Tarikat, Ehl-i Sünnet ilkelerini benimsemenin yanında Ehl-i Beyt sevgisine de vurgu yapmıştır.

Niyazi Mısri'nin vermiş olduğu tarikat silsilesine göre, Zahid Geylani'den sonra onun halifesi Şeyh Ahi Muhammed (öl. 1378) ile Halvetiyye tarikatı başlamaktadır. Ardından sırasıyla Şeyh Ömer Halveti (öl. 1397), Pir Ahi Mirem (öl.

---

³⁵⁵ Reşat Öngören, *Tasavvuf* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi ts.) 162; Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/393-394.

³⁵⁶ Sarıkaya, "Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan", 2079-2080; Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 696.

³⁵⁷ Öngören, *Tasavvuf*, 40/162.

³⁵⁸ Bahadıroğlu, "İbrahim Zahid-i Geylani", 21/360; Fatih Sarıkaya, "Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017), 2079; Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler*, 53, 57.

³⁵⁹ Hulusi Yılmaz, "Halvetilik ve Anadolu Aleviliği İlişkisi Çerçevesinde Pir Ahmet Efendi Ahfadına Genel Bir Bakış", *Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2, (Şubat 2014), 121

1409), Şeyh Hacı İzzeddin Halveti (öl. 1424), Şeyh Sadreddin Pir Ömer Halveti (öl. 1455) ve Şeyh Seyyid Yahya Şirvani (öl. 1463-64) olarak devam etmektedir.³⁶⁰

Verilen silsilede tarikatın kurucusu Ahi Muhammed gözükmektedir. Ancak tarikatın piri Ömer el-Halveti, halvete girmeyi çok sevdiği ve birbiri ardınca kırk erbain çıkardığı için “Halveti” nisbesini almıştır.³⁶¹

Halvetiliğin ilk ortaya çıktığı zamanlarda Ehl-i Beyt imamlarına kadar varan silsile zikredilmekteydi. Ancak Safeviyye tarikatının siyasileşmesiyle bunlardan farklılaşmak adına artık Halvetilikte Ehl-i Beyt imamlarına kadar varan silsilesinin zikredilmediği görülmektedir. İlk zamanlar Ehl-i Beyt imamlarının itibarını kullanarak belli bir tabanı kendine bağlayan Halvetiyye, 16. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'nin verdiği destekle aynı düşüncedeki tabana farklı bir silsile zincirini kullanmıştır. Bu silsile şöyledir; 1. Hz. Muhammed (sav.) 2. Hz. Ali (ö.661) 3. Hz. Hasan ve Hüseyin 4. Hasan bin Yesar el-Basri (ö.728) 5. Habib el-A'cemi, 6. Davud et-Tai (ö.782) 7. Ma'ruf Ali el-Kerhi (ö.815) 8. Zeynu'l Abidin 9. Muhammed Bakır 10. İmam Cafer Sadık 11. İmam Musa Kazım 12. İmam Ali Rıza 13. Maruf Kerhi. Bu silsiledeki değişiklik, Kızılbaşların Erdebil'e gitmelerine engel olmak için yapılmıştır. Kızılbaşların düşüncelerine uygun düşmeyen bu değişiklik propaganda faaliyetlerinde kısmen de olsa başarı sağlamıştır.³⁶²

Halvetiyye tarikatı özellikle Şah İsmail'den sonra Şiiliğin güçlenmesi ile Azerbaycan ve İran bölgesinde tutunamamıştır. Yönünü Anadolu'ya çeviren Halvetiyye, burada Ehl-i Beyt sevgisi üzerinden kitlelere hitap etmeye çalışmıştır. Tarikatın Anadolu'da yayılmasında Osmanlı Devleti'nin desteği önem arz etmektedir. Bu destek ile Anadolu, Balkanlar ve Arap topraklarında tekke ve zaviyeler inşa edilmiştir. Böylece medrese kültürünün halk tabanına yayılması sağlanmıştır.³⁶³

---

³⁶⁰ Mustafa Aşkar, *Mehmet Niyazi-i Mısri El-Malati, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 164.

³⁶¹ Ceyhan, “Halvetiyye”, 696-697; Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler*, 71.

³⁶² Yılmaz, “Halvetilik ve Anadolu Aleviliği İlişkisi Çerçevesinde Pir Ahmet Efendi Ahfadına Genel Bir Bakış”, 121.

³⁶³ Yılmaz, “Halvetilik ve Anadolu Aleviliği İlişkisi Çerçevesinde Pir Ahmet Efendi Ahfadına Genel Bir Bakış”, 129-130.

Tasavvuf tarihi, Türk tarihi ve kültürü açısından Halvetiyye tarikatı önemlidir. Osmanlı Devleti'nin desteğini de alan tarikat, aynı silsileye sahip ama zamanla siyasi yöne evrilen Safevi tarikatının Anadolu'daki faaliyetlerini zayıflatmak için kullanılmıştır. Çünkü Safeviyye tarikatı, Osmanlı Devleti için bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Safeviyye tarikatına karşı aynı motifleri taşıyan, Ehl-i Beyt sevgisinin bulunduğu Halvetiyye tarikatı, Kızılbaş Türkmenlerine Osmanlı Devleti tarafından bir alternatif olarak sunulmuştur. Böylece hem Kızılbaş Türkmenleri kendi tarafına çekecek hem de Safevileri, tasavvufu kullanarak saf dışı bırakacaktır. İslam kültür tarihinde, Türklük rengi ağır basan ve kırka yakın şubesi bulunan Halvetiyye tarikatı tamamıyla Sünni karakterlidir. Tarikatın alt kol ve şubelerinin kurucularının hepsinin Türk olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti tarafından desteklenen bu tarikat hem Sünni akideye hem de Kızılbaş Türkmenlerin anlayışına uygun davranarak onları içine almaya çalışmıştır.³⁶⁴

Safevilerde Şiiliğin güçlenmesi ile diğer tarikatlara olan menfi tutumdan etkilenen Halvetiyye tarikatının yönünü Osmanlı topraklarına yani Anadolu'ya çevirdiğini söylemiştik. Buralarda taraftarlar edinmeye başlayan tarikat, ilk fırsatta İstanbul'a gelerek devlet büyüklerinin desteğini alarak tekkeler kurmuşlardır. Anadolu ve Rumeli'de yaygın tarikat haline gelmeyi başaran Halvetilerde hem Sünni Müslümanlığın hem de Alevi Müslümanlığın motiflerini görmek mümkündür. Osmanlı Devleti, Halveti şeyhlerinin büyük çoğunluğunun medrese çıkışlı, kültür seviyesinin yüksek olması nedeniyle Kızılbaş Türkmenleri yanına çekmenin yanında medrese kültürünü de yaygınlaştırarak halka indirmeyi amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Halvetiliğe iki kesim arasındaki irtibatı sağlaması bakımından verdiği görev zaman zaman eleştirileri de yanında getirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti Safevilere karşı belli bir üstünlük sağladıktan sonra desteğini bu tarikat üzerinden çekmiştir.³⁶⁵

---

³⁶⁴ Yılmaz, "Halvetilik ve Anadolu Aleviliği İlişkisi Çerçevesinde Pir Ahmet Efendi Ahfadına Genel Bir Bakış", 121-123.

³⁶⁵ Yılmaz, "Halvetilik ve Anadolu Aleviliği İlişkisi Çerçevesinde Pir Ahmet Efendi Ahfadına Genel Bir Bakış", 128-129.

3. Safevilik Tarikatı

Zahid Geylani'nin vefatıyla tarikatın başına damadı şeyh Safiyüddin geçmiş ve onun zamanında tarikatın ünü daha fazla yayılmış ve tarikat artık Safevilik olarak anılmaya başlamıştır.³⁶⁶

Şeyh Safiyüddin, çocukluğundan itibaren olgun ve dindar kişiliği ile bilinmektedir. Takvayı ön planda tuttuğundan ve bir şeyhe intisap etmeyi çok istediğinden bahsetmiştik. Özetlemek gerekirse Şeyh Safiyüddin bir şeyhe intisap etmek için Erdebil bölgesindeki ulema arasında kendi düşüncelerine uygun mürşit bulamayarak Şiraz'a yönelmiştir. Orada Amir Abdullah kendisine Geylan'da bulunan Şeyh Zahid Geylani'yi tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Hazar Denizi'nin güney kıyılarında bulunan Geylan'a gelen Şeyh Safiyüddin 25 yaşları civarındaki iken ona intisap ederek yaklaşık 25 yıl onun yanında kalmıştır. Şeyhinin ölümünden sonra yerine geçen Şeyh Safiyüddin, zamanla meşhur ve muhterem bir zat olarak tanınacaktır.³⁶⁷

Şeyh Safiyüddin, Şeyh Zahid'in denetiminde Sünni müteşerri bir çevrede seyr-i sülûkunu tamamlamıştır. O, şeyhinin vefatının ardından Erdebil'e dönerek Ehl-i Sünnet çizgisinde irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Şeyh Safiyüddin'in sahabe mezhebinde olduğunu ve raşid halifelerin dördünü de sevdiği, onlara dua ettiği müridlerinin de şeyhleriyle beraber aynı yolu tuttıkları kaynaklarda geçmektedir.³⁶⁸

Şeyh Zahid-i Geylani'nin Şeyh Safiyüddin'in tasavvufi kişiliğinde ve fikir dünyasının gelişmesinde önemli etkileri olmuştur.³⁶⁹ Sünni özellikler taşıyan tarikatın kurucusu kabul edilen Şeyh Safiyüddin'in Şafii mezhebine bağlı olduğu söylenmektedir.³⁷⁰ Zahid-i Geylani'ye nispet edilerek Zahidiyye olarak bilinen tarikat onun vefatının ardından iki koldan devam etmiştir. Şeyh Safiyüddin'in tekkenin başına geçmesiyle kolun biri Safeviyye tarikatı diğeri ise Ömer Halveti'ye

³⁶⁶ Eralp Erdoğan, *Safevi Devletinin Askeri Teşkilatı* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 18.

³⁶⁷ Öngören, "Safiyüddin-i Erdebili", 35/477; Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 561-62; Şah, *Safvetü's-Safa'da Safiyüddin-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkibeleri Cilt I*, 165.

³⁶⁸ Mustafa Salim Güven, "Osmanlı Sufilerinin İran Safevilerine Yaklaşımında Aziz Mahmud Hüdayi Örneği", *Tasavvuf İlmî Araştırmalar Dergisi*, 0/30 (Şubat 2012), 38-39; Bahadıroğlu, "İbrahim Zahid-i Geylani", 21/360; Şah, *Safvetü's-Safa'da Safiyüddin-i Erdebili'nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkibeleri Cilt I*, 38.

³⁶⁹ Aksoy, *Safeviyye Tarikatının Şiileşme ve Siyasallaşma Süreci*, 36.

³⁷⁰ Mustafa Öz, *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 460.

nispet edilerek Halvetiyye tarikatı olarak tezahür etmiştir.³⁷¹ Şeyh Safiyüddin, şeyhinin tarikatını, diğer tarikatlarla Ahîlik, Mevleviyye, Kübreviyye gibi itikâdi ve irfânî akımlardan da faydalanarak Safeviyye veya Erdebiliyye diye adlandırılan tarikatı kurdu. Kurmuş olduğu tarikata çevredeki insanlar, kabileler ve diğer müritler çok samimi bağlarla bağlanmıştır. Bu bağlanmada onun samimiyet ve ihlasının önemli bir etkisi vardır.³⁷²

Kurucusunun adına nisbetle Safeviyye, Erdebili nisbesinden dolayı Erdebiliyye diye de bilinen tarikatın bağlılarına da Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde kurulup buradan yayıldığı için Erdebil Sufileri denilmiştir. Suriye, İran, Azerbaycan ve Anadolu'daki konargöçer topluluklardan oluşan³⁷³ Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin kurduğu bu tarikata birçok kimse içten ve samimi olarak bağlanmıştır. İhlaslı bir hayat tarzını tercih eden Şeyh Safiyüddin, siyasetten bir dereceye kadar da olsa uzak durmuştur. O, 12 Eylül 1334'te vefat etmiş ve dergahının avlusuna defnedilmiştir.³⁷⁴

Safeviyye tarikatı zamanla sosyal-siyasi şartların da etkisi ile içinden siyasi yönü ağır basan bir Şii hareketine dönüşecektir. Sünnilikten Şiiliğe geçişte bir köprü vazifesi görmede bu ve benzeri tarikatlar önemli bir rol oynamıştır. Aslında böyle tarikatların düşünce yapısında Ehl-i Beyt sevgisi önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu sevgi zamanla değişime uğramış ilk üç halifeyi reddeden, yalnızca Hz. Ali ve onun soyundan gelenleri ön plana çıkararak, Muaviye ve Yezid gibi şahsiyetleri reddedip Hz. Ali'nin şahsi meziyetlerine daha fazla ağırlık veren düşüncelere kendini bırakmıştır. Bölgede bulunan ve Sünni otoritelerin hakimiyetinde yaşayan Şii nüfus, Sünni tarikatlardaki Ehl-i Beyt sevgisinden yararlanarak varlıklarını tarikatlar içinde devam ettirerek onların Şiiliğe dönüşümünde etkili rol üstlenmiştir. Bunun yanında tarikatlar içinde varlıklarını daha rahat bir şekilde devam ettirme imkânı bulan aşırı düşünceye sahip zümreler Şii karakterli tasavvufi oluşumların artmasına da neden olmuştur. Bazı sufî akımlar, silsilelerinin Hz. Aliye dayanması ve tasavvuftaki

---

³⁷¹ Mahmut Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 57.

³⁷² Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 73; Teber, "Mezhebi Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevi Tarikatının Siyasallaşması", 195. Aksoy, *Safeviyye Tarikatının Şiileşme ve Siyasallaşma Süreci*, 36.

³⁷³ Reşat Öngören, "Safeviyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/460; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), 22.

³⁷⁴ Mustafa Ekinci, "Safeviyye Tarikatı ve Türkmenler Üzerindeki Rolü", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 145.

velayet kavramı ile Şiilerin imamet düşüncesi arasında benzerlik kurarak Şiiliğe meyletmişlerdir.³⁷⁵ Sünni tarikatlar ve Şiilerin birbirleriyle yakınlaşmasına etki eden bu durumdan Safeviyye tarikatı da nasibini almıştır.

II. Şah İsmail Döneminde Safevilik-Sufilik İlişkisi

Şah İsmail'in küçük yaşta Kızılbaş Beyleri tarafından kaçırılarak Gilan bölgesine götürülmesi, daha sonra yine o beyler nezaretinde atalarının yaşadığı topraklara getirilmesi Şah İsmail'in Kızılbaşlarla ilişkisine ayrıntılı bakmayı gerektirmektedir.

1.Kızılbaşların Sufilikle İrtibatı

Safeviyye tarikatının Anadolu faaliyetleri Şeyh Safiyüddin Erdebili'den itibaren başlamıştır. Ancak asıl irtibat Şeyh Hoca Ali ile olmuştur. Timur Anadolu'dan aldığı esirleri Şeyh Hoca Ali'nin emrine vermiştir. Şeyh Hoca Ali ise esirleri serbest bırakmış dileyen Anadolu'ya dönmüş dileyen Erdebil'de kalmıştır. Anadolu'ya dönen Kızılbaş Türkmenler kendilerine gösterilen davranışları vardıkları yerlerde anlatmışlardır. Bu vesile ile Erdebil Tekkesi Anadolu'da bilinir hale gelmiştir. Ayrıca Şeyh Hoca Ali'nin Anadolu'ya gönderdiği halifelerin yaptığı irşat faaliyetlerinin de Kızılbaş Türkmenlerin Erdebil Tarikatı ile tanışmasında önemli katkıları bulunmaktadır.

Türkler, İslam'ı kabul ettiklerinde daha önceden var olan dinlerindeki bazı inanç ve gelenekleri tamamen bırakamamışlardır. Bırakamadıkları gelenek ve inançları bir şekilde İslam içinde yaşatmaya devam etmişlerdir. Kızılbaş ismi bu konar-göçer Türkmenler için değişik coğrafya ve dönemlerde kullanılan bir kavramdır. Eski Türk geleneklerine kadar uzanan başa giyilen kırmızı börkle alakasının bulunduğu Kızılbaş kavramı, ilk defa Şeyh Haydar'ın müritlerini ayırt etmek için askerlerine giydirdiği başlık ile kullanılmaya başlamıştır.³⁷⁶ Türkmen oymakları "kızıl börk" giydiği halde yaygın İslami anlayışa mensup kesimlerin zamanla "kızıl börk"ü terk etmesi ve Kızılbaş kavramına farklı anlamlar yüklenmesine neden olmuştur.³⁷⁷

³⁷⁵ Uyar, "Safeviler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı", 85-86.

³⁷⁶ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 65; Üzüm, "Kızılbaş", 25/546; İskender Tanış, *Günümüzde Alevi-Sünni İlişkileri (Isparta-Yakaören Köyü örneği)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 4.

³⁷⁷ Üzüm, "Kızılbaş", 25/546.

Kızılbaşlık kavramı, Türk tarihinde ilk defa Safevilerin kuruluşuna giden süreçte kullanılmıştır. Kızılbaşlık, her biri on iki imamı temsil eden on iki dilimden oluşan ve her bir dilim üzerine on iki imamdan birinin ismi işlenen, üzerine beyaz bir tülbent sarılan sürahi biçiminde kırmızı bir kavuktur. Bu kavuk Safeviliğin Alevi akidesini ve mübarek sayılan iki imamı temsil etmektedir.³⁷⁸ Şah İsmail ile birlikte Safevileri destekleyen Türklerin ortak adı için kullanılan Kızılbaşlık, temelinde Türk kültürü ile birlikte vahdet-i vücut görüşü bulunan, mezhep kaygısı olmayan, sufilik anlayışıyla birlikte yoğun Ehl-i Beyt sevgisinin yaşandığı, hiçbir olumsuz içerik barındırmayan Safevi taraftarı Müslüman Türk boyları için övünç kaynağıdır.³⁷⁹ Ocak, günümüzde Aleviler olarak bilinen grupların Kızılbaş olarak isimlendirildiğini belirtir. Yine o, bu kavramın 13. yüzyılda Anadolu'daki etnik ve sosyal-dini kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve 15-16. yüzyıllarda Hurufi ve Safevi propagandası ile Safevilere meyleden gruplara verilen bir isim olduğunu söyler.³⁸⁰

Kızılbaşlık kavramının olumsuz anlamlar taşıması, Osmanlı-Safevi mücadelesi ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Yavuz Sultan Selim'in Safevilerle savaşmanın dinsel açıdan gerekliliğini aldığı fetvalarla meşruiyet zeminine oturtmaya çalışması bu bakımdan önemlidir. Hamza Saru Görez (ö. 1512) ve Kemal Paşazade'nin (ö. 1533) verdiği fetvalar Yavuz Sultan Selim'in işini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Ancak bu durum, Kızılbaşlık meselesini siyaset alanından din alanına taşımıştır. Bu yüzden Kızılbaşlık kavramının Safevi taraftarlığının ötesine taşınmasında ve "kafir", "mülhit" gibi anlamların yerleşmesinde bu fetvaların önemli etkileri bulunmaktadır. Bütün bunlar savaş psikolojisi içinde karşı tarafı sindirmeye ve yok etmeye yönelik girişimlerdir. Böylece Yavuz, Sünniliğin, Şah İsmail de Şiiliğin hamisi durumuna gelmiş Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail'in mücadelesi bir anlamda Sünnilik-Şiilik zeminine taşınmıştır.³⁸¹

³⁷⁸ Hinz, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, 65.

³⁷⁹ Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyat Üç Aylık Araştırma Dergisi* 6/3, (Temmuz-Eylül, 2003), 113-121; Taniş, *Günümüzde Alevi-Sünni İlişkileri -Isparta-Yakaören Köyü Örneği-*, 4

³⁸⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Alevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/369; Mehmet Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI - XIII.) Asırlar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003), 33.

³⁸¹ Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", 568-569.

Kızılbaşlık kavramı, Osmanlı-Safevi mücadelesi ile siyasi bir anlamdan öteye giderek aşırı anlayışlara sahip olan kişiler için de kullanılmaya başlamıştır. Bazı araştırmacılardan tarafından bu anlam kayması içerik bakımından Safevilerin dini propagandaları sonucu görünüşte on iki imam inancına bağlı kalmakla birlikte Tanrı'nın beşer suretinde görünmesi, ruh göçü ve Ali'nin bedenleşmesi olarak algılanan Safevi hükümdarına yönelişle birleşerek aşırı anlayışların bütün ayrıncı niteliklerini ortaya koyan Türkmen Şiilik biçiminin adı olarak görülmektedir.³⁸²

Kızılbaş diye anılan bu konar-göçer Türkmenler, İslam ve sufilik ile tanıştıktan sonra eski dinlerinden bırakamadıkları düşüncelerini veya geleneklerini bu alanlara da aksettirmişlerdir. Bu bağlamda Erdebil Tekkesi ile de iletişime geçen konar-göçer Türkmenlerin, Safeviyye tarikatına da kendi düşüncelerini ve geleneklerini aktarmaları kaçınılmazdır.

2.Göçebe-Yerleşik Farklılaşması

9. ve 10. yüzyıllarda İslam, Orta Asya'nın değişik bölgelerindeki Türk toplulukları arasında farklı iki sosyal-kültürel ortama göre nitelik kazandı. Şehirli veya yerleşik halk diyeceğimiz kesim medreselerde öğretilen kitabi esaslara dayalı sadık bir İslam anlayışı benimserken, yerleşik olmayan göçebe Türkler ise kendilerine önce İranlı, sonra da Türk sufiler tarafından anlatılan tasavvuf ağırlıklı bir sufi İslam anlayışını benimsediler. Konar-göçer Türkmenlerin kendi geleneksel inanç yapıları ile bağdaşan Müslümanlık anlayışı, yerleşik Türklerin Sünni Müslümanlık anlayışından farklı bir tarzda gelişti. Bu Müslümanlık tarzı, Türk göçleriyle birlikte 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya da gelerek birtakım popüler sufi çevreleri temsil eden Türkmen babaları etrafında odaklaştı. Türkmenlerin devamlı göç halinde bulunmaları, kitabi Müslümanlığın gereklerini kavramada ve dolayısıyla yerine getirmede de sıkıntılar yaşamaları gittikleri yerlerde yenilenen ve kuvvetlenen farklı bir Müslümanlık anlayışına yönelmelerini beraberinde getirmiştir.³⁸³

Kitabi bir İslam'ı yaşama fırsatı bulamayan bu gruplar İslam'ı sufiyane bir tarzda, kendi gelenek ve anlayışlarına yakın bir şekilde büyük bir saygı duydukları

---

³⁸² Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Cem Yayınları, 1994), 54-56.

³⁸³ Ocak, *Babailer İsyanı*, 45.

Türkmen babalardan öğrenmişlerdir.³⁸⁴ Bu bakımdan göçebe Türklerin İslam anlayışı ile yerleşik hayata geçen Türklerin Sünni Müslüman anlayışı arasında örtüşmeyen yönler bulunmaktadır. Konar-göçer Türklerin büyük çoğunluğunun okuma-yazma bilmemesi ve onların konar-göçer yaşantıları İslam'ın temel emirleri olan namaz, oruç vb. ibadetleri yerine getirmede başıboş davranmalarına neden olmuştur.³⁸⁵

Türkler eskiden beri samimiyetle bağlı oldukları babalara yani dini öğrendikleri kimselere büyük değer vermişlerdir. Hatta onlara karşı bu aşırı bağlılık çoğu zaman “baba” veya “dede” dedikleri şahsiyetlere bir ulvilik atfetmelerine neden olmuştur. Türkmenler de onların sözlerinin mutlaka yerine getirilmesi gerektiği inancı hasıl olmuştur. Örneğin Babailer isyanında Baba İlyas'a bağlı müritler onu mehdi ve ölümsüz olarak görmüşler onunla ölümüne savaşmışlardır. Safeviyye tarikatının müritleri de şeyhleri Şeyh Cüneyd, Haydar ve İsmail'e gösterdikleri bağlılık ve onlar uğrana her türlü sıkıntıya katlanma isteği de bu bağlamda değerlendirilebilir.³⁸⁶

Anadolu'da dini yapı çerçevesinde siyasi, sosyal, kültürel ve dini yönden Sünni İslam'ın dışında kalan kesimlere hitap eden çevrelerin varlığı bir gerçektir. Bu kesimler öteden beri içinde yer aldığı devlet anlayışına karşı gelmeleri, vergi vermeye yanaşmamaları ve dini yönden mehdici anlayışı benimsemeleri vb. davranışlar sergilemişlerdir. Kendi emellerini gerçekleştirmek isteyen çevrelerde onların dini düşüncelerine ve davranışlarına yönelik propagandalar yürütmüşlerdir.³⁸⁷ Fakat Safevi halifelerin yaptığı propagandaları sadece dini anlamda düşünmek yanlış olacaktır. Safevi halifelerinin Anadolu üzerinde propagandalarını yoğunlaştırmasında bölgenin sosyal-ekonomik yönden olumsuz şartlarının da etkisi büyüktür.

Türklerin Anadolu'ya gelişi ile Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru yoğun bir göç hareketi başlamış ve burası geniş bir iskân alanına dönüşmüştür. Bu durum Anadolu içinde nüfus yönünden bazı sorunların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Moğol istilası sonrasında Anadolu'ya gelen yeni göç dalgaları, nüfus yönünden yapıyı etkilemiş, buna bağlı olarak da yerleşik ve göçebe zümreler

---

³⁸⁴ Ocak, *Babailer İsyanı*, 45; Uluerler, “Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı'da Kızılbaş Algısı”, 16.

³⁸⁵ Uluerler, “Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı'da Kızılbaş Algısı”, 16-17.

³⁸⁶ Uluerler, “Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı'da Kızılbaş Algısı”, 19.

³⁸⁷ Uluerler, “Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı'da Kızılbaş Algısı”, 19-20.

arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Yerleşikler ile konar-göçer Türkmenler arasındaki anlaşmazlıkların yanında Osmanlı Devleti'nin uyguladığı merkeziyetçi yönetim yapısından duydukları rahatsızlık ve siyaseten Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan memnuniyetsizlikler de bulunmaktadır. İşte Konar-göçer Türkmenlerin yani Safevi Devleti'nin kurucu unsurunu oluşturan Kızılbaş Türkmenlerin Safevilere meyletmesinde sadece tarikata bağlılık bağlamında dini kaygıların değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin onlara karşı uyguladığı politikaların da önemli bir etkisi bulunmaktadır.³⁸⁸

Elbette ki tarikatlar toplumların dini düşünce yapısını etkilemesi bakımından önemli roller üstlenmiştir. Ancak bu kesimleri tarikatlara yönelten hatta yeni tarikatların oluşumuna da zemin hazırlayan sosyal-ekonomik şartların daha ön planda olduğunu düşünmekteyiz. Bu yüzden şunu diyebiliriz ki Moğollar döneminden itibaren baskı altında olan topluluklar çareyi dini tarikatlara daha da sıkı şekilde bağlanmakta görmüş ve bu yöneliş de yeni tarikatların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Ayrıca devletler, hem iç karışıklığı önlemek hem de toplumu tarikatlar vasıtasıyla daha kolay yönetmeye çalışmış ve savaş meydanlarında tarikatların müritlerden faydalanmıştır. Çalışmamız açısından Kızılbaş Türkmenleri kendine bağlamayı başaran hatta bu Türkmenlerin büyük gayretleri ile devlet olmalarını sağlayan Safeviye tarikatı önemli misyon üstlenmiştir. Şunu da unutmamak gerekir ki Kızılbaş Türkmenlerin sufilik ile tanışmaları yalnızca Safeviye tarikatı ile olmamıştır. Ancak Şeyh Safiyüddin Erdebili tarafından Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde temelleri atılan tarikat, Şeyh Haydar'ın liderliği ve konar-göçer Türkmenlerin büyük gayreti ile zamanla etki çevresini genişleterek Kızılbaş tarikatı olarak ünlenmiş, Şah İsmail ile devlet kurmuş ve tarihte derin izler bırakmıştır. Safevi şeyhleri, konar-göçer Türkmenlerini kendi yanlarına çekmek için olumsuz şartları ve onların dini düşünce yapılarındaki Ehl-i Beyt sevgisini iyi değerlendirmişlerdir. Onlar Ehl-i Beyt sevgisinden faydalanmak için kendilerini Hz. Ali nesline bağlamışlar ve Anadolu'ya gönderdiği halifeler ile propagandalarını bu yönde yapmaya çalışmışlardır.

---

³⁸⁸ Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 123-128; Uluerler, "Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı'da Kızılbaş Algısı", 14,16.

3. Türklerde Ehl-i Beyt Sevgisinin Oluşumu

İnsanların yaşadıkları coğrafyadaki birikimler onların din, mezhep ve tarikat anlayışları ile siyasi ve kültürel tercihlerinde bir etkiye sahiptir. İslam düşüncesi de tercüme yoluyla eski Yunan, Mezopotamya, Mısır, Fars ve Hint düşüncelerinden etkilenecek bu bölgelerin düşünce ve inanç unsurlarından olumlu gördüklerini alarak yeni bir kimliğin oluşumunu sağlamıştır. Bu bakımdan felsefe, kelim ve tasavvuf İslam medeniyetinin fikir dinamikleri olarak kabul edilmektedir. Arapların haricindeki milletlerin dindarlığının şekillenmesinde önemli bir etkisi bulunan tasavvuf, ilk ve öz İslam'dan içe ve derine kapanışın uzun ve zahmetli yoluna ve katı fıkıh kurallarına nazaran kendine has farklı tonlarıyla müsamaha ve hoşgörüsü ile Türkleri kendine çekmiştir.³⁸⁹ Türklerin Müslümanlaşma sürecinde oluşan İslam yorumlarını şifahi, kitabi ve sufi olmak üzere üç başlıkta ele alan Şeker, kitabi İslam yorumunun evrensel yapıyı hedeflediğini, şifahi İslam tasavvurunun milli ve mahalli hususiyetleri ön planda tuttuğunu dile getirir. Şifahi ve sufi yorum, İslam'ın kitabi yorumundan farklı olarak bütün kuvvetini hayatla ve halkla olan münasebetinden alır. Bu iki yaklaşım ve yorum şekli hayat ve zaman karşısında daima güncelliğini koruyarak İslam'ın kitabi yorumunun katı kurallarının yerine İslam'ın şifahi ve sufi yorumu daha cana yakın olarak tercih edilir. Bu bakımdan Türkler İslam'ı kendi mazileri içinde aradıkları için İslam'ın şifahi ve sufi yorumuna ilgi göstermişlerdir.³⁹⁰

İslam öncesi dönemde Türklerde tanrı inancı bulunmakla beraber peygamber inancı hâkim değildi. Hz. Peygamberin şahsında yeni bir hayat ve gelecek müjdesini gören Türkler onu, olağanüstü fizik niteliklerine sahip kendisinden öğüt alınan ak sakallı Dede Korkut, Oğuz Kağan vb. kahramanları gibi gördüler. Kendi dinlerinden İslam'a geçiş döneminin menkıbevi kisveye bürünmüş olan bu olağanüstü kahramanların peygamberi aşan yönleri de bulunmaktadır. Biricik olmaları, ölüp tekrar dirilmeleri ve hayatlarını geçirdikleri mekanlara kutsiyet atfedilmeleri bunlar arasındadır. Destan kahramanlarındaki bu olağanüstü nitelikler peygamberlerin mucizelerine denk bir tavır olarak görülebilir.³⁹¹ Ocak, Türkler hakkında şu bilgilere yer vermektedir;

³⁸⁹ Bardakçı, "III-IV/IX-X. Yüzyıllarda Tasavvufun Teşekkül Süreci", 4.

³⁹⁰ Fatih M. Şeker, *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 79-80.

³⁹¹ Şeker, *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 84-85.

“Türkler, eskiden beri yaşadıkları siyasi içtimai ve iktisadi şartların belirlediği kendilerine mahsus bir inançlar sistemi ortaya koymuşlardır. Atalar kültü, çeşitli tabiat kültürleri şeklinde tezahür eden bu sistem nihayet Gök Tanrı kültü ile ulaşabileceği en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Zamanla Türkler yaşadıkları geniş coğrafyada doğuda Budist Çin kültürünün etkisine girerken bir yandan da batıda Zerdüsti İran’ın inançlarıyla haşır neşir olmuşlardır. Nihayet Maniheizm, Mazdeizm, ve Mazdekizmi de tanıyan Türklerin inançları bunlar arasında karşılıklı etkilenmeler ve tedahüller de olmuştur. Fakat İslamiyet Türklerde hiçbir dinin yapamadığı etkiyi yapmış Türkler arasında yayılma imkânı bulmuştur. İslam ile tanışan Türkler önceki dinlerinden kalan etkileri kolay kolay atamamış bazılarını İslami bir cila altında yaşamaya devam etmiştir. İslamiyet Türklerin inanç dünyalarının dibine inebildiği ölçüde eski dinleri kalıntılarını dışarı atmıştır”.³⁹² Ocak’ın ifadelerine baktığımızda Türklerin birçok dinle karşılaştığını ancak hiçbirinin İslam kadar onlara etki etmediğini anlamaktayız. Fakat İslam ile tanışmadan önce karşılaştıkları diğer dinlerden ve kendi geleneklerinden gelen bazı özelliklerinden ise kolayca vazgeçemedikleri de bir gerçektir.

Verilen bilgiler çerçevesinde Türklerde Ehl-i Beyt sevgisinin oluşumunda;

1- Emevilerin mevaliye karşı uyguladığı siyaset, Muhtar es-Sakafi’nin³⁹³ ise mevaliye yönelik eşitlikçi siyaseti ve Abbasilerin Emevilere karşı yapmış olduğu propagandalar. Abbasiler, Türkleri kendi yanına alarak Emevi iktidarını ele geçirmeyi başarmışlardır.

2- Abbasilerin uyguladığı siyasetle bağlantılı olarak mevali olan Ebu Müslim Horasani’nin³⁹⁴, Hz. Ali’nin oğlu Muhammed İbnü’l-Hanefiyye’ye nispetle başlattığı Şii-Keysani hareket.

---

³⁹² Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 110-111.

³⁹³ İsmail Yiğit, “Muhtar es-Sakafi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2020), 31/54-55.

³⁹⁴ Ebû Müslim Horasani, Horasan bölgesindeki Türklerin ilgi duyduğu, taraf olduğu ve Ehl-i Beyt sevgisinin oluşumunda etkisi önemli şahsiyetlerden birisidir. Çünkü o, Abbasi ihtilalinin güçlü komutanı olarak görülmekteydi. Onun şahsında odaklanan ve ölümünden sonra 9. yüzyılın başlarına kadar bazı isyan hareketleri meydana gelmiştir. Ehl-i Beyt ailesinin intikamını alan muzaffer komutan olarak görülen ve onun öldürülmesinden sonra ortaya çıkan isyanların bazıları Şii-Keysanî ve Zeydî çevrelerde ortaya çıkan Ehl-i Beyt kaynaklı isyanlardır. Türkler, bu vesileyle tanıdıkları Hz. Ali’nin oğlu Muhammed İbnü’l-Hanefiyye evlatlarına olan ilgilerini devam ettirdiler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saffet Sarıkaya, “Ahilikten Bektaşîliğe Horasan Teberdarı Ebu Müslim”, researchgate

3- Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahya'nın katledilmesi.³⁹⁵

4- Hem Emeviler döneminde hem de Abbasi devleti kurulduktan bir müddet sonra onlar da Ehl-i Beyt mensuplarına baskı ve zulümlerde bulunmuşlardır.³⁹⁶ Bu baskı ve zulümlerden kurtulmak isteyen Ehl-i beyt mensupları Türklerin yaşadığı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır.

Bu dört durum Türklerde Ehl-i Beyt sevgisinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

Abbasiler, yaptığı propagandalarda, Emevilerin, Allah'ın Kitab'ı ve Peygamberin sünnetini tamamen terk ettiklerini, kendi keyiflerine göre yönetim şekli uygulayarak Hz. Peygamberden önceki döneminin ırkçı ve zulümden ibaret anlayışı benimsediklerini anlatmışlardır. Ayrıca Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da hunharca şehit edilmesini ve Emevilerin hala Hz. Peygamberin soyuna karşı düşmanlıklarının devam ettiğini anlatarak yeni Müslümanları ve mevaliyi kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardır. Sonuçta Abbasiler, Ebu Müslim Horasani'nin, başlattığı bir isyanla Emevilerden iktidarı almışlardır.³⁹⁷ Ancak şu da unutulmamalıdır ki, Abbasilerin Emevilerden iktidarı almaya çalışırken Ehl-i Beyti referans göstererek yaptığı propagandalarla iktidarı ele aldıktan sonraki uygulamaları arasında büyük farklar vardır. Ehl-i Beyt nesli Emeviler döneminde olduğu gibi Abbasiler zamanında da sürekli baskı, zulüm ve öldürmeler ile karşı karşıya kalmıştır.³⁹⁸

Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahya'nın Emevi valisi tarafından katledilmesi olayı karakterleri gereği mazlumun yanında yer alan yeni Müslümanlığı tanıyan Türkleri için Emevi düşmanlığını ortaya çıkarmıştır. Bu olay Kerbela olayı ile birleştirilerek Hz. Peygamberin soyuna karşı yapılan zulümlerin

---

(07.12.2022); Hakkı Dursun Yıldız, "Ebu Müslim-i Horasani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 10/197-199.

³⁹⁵ Cahit Kara, "Yahya b. Zeyd İsyanı ve Horasandaki Etkileri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (Aralık 2020), 765-787; Sönmez Kutlu, *Alevilik Bektaşilik Yazıları (Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Saft)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 17-19; İskender Tanış, *Günümüzde Alevi-Sünni İlişkileri (Isparta-Yakaören Köyü Örneği)*, 14.

³⁹⁶ M. Bahaüddin Varol, "İslam Tarihinin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar", *Marife Dergisi* 4/3, (Aralık 2004), 85.

³⁹⁷ Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 76-77.

³⁹⁸ Varol, "İslam Tarihinin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar", 85.

devamı niteliği taşıdığı gerekçesiyle Türklerin Emevilerin iktidarına karşı tavır almalarına neden olmuştur.³⁹⁹

Emevilerin Hz. Peygamber'in soyuna yaptığı haksızlıklar ve özellikle de Hz. Hüseyin'in Kerbela'da hunharca şehit edilmesi vb. sebepler Türklerin Emevilere karşı tavır almalarına neden olmuştur. Onların Arap ırkçılığına dayalı siyasal İslamcı anlayışını tercih etmeyen Türkler, her daim karakterleri gereği mazlumun yanında zalimin karşısında yer almışlar, kendilerine sığınanlara destek olmuşlardır. Türkler, sayılan nedenlerden dolayı Emevilerin siyasal anlayışına karşı Ehl-i Beytin sevgiye ve hoşgörüyeye dayanan inanç anlayışını tercih etmişlerdir.⁴⁰⁰ Hz. Peygamber soyuna karşı saygı ve sevgi göstererek onları koruyup kollamışlardır. Bütün bunlar Türklerin Ehl-i Beyte olan sevgilerini artırmış yüce Peygamberin önderliği koşulu ile Hz. Ali ve evlatlarının İslam anlayışını benimseyip kabul etmelerini sağlamıştır.⁴⁰¹ Bu durum Türkler arasından Hz. Ali'ni İslam'a gönül vermiş kahraman olarak kabul etmelerini sağlamıştır. Kendi evlatlarına Muhammet, Ali, Hasan, Hüseyin, Hatice, Fatma vb. isimleri vererek Ehl-i Beyt sevgisini günümüze kadar yaşatmayı başarmışlardır.⁴⁰²

Ayrıca, Türklerde Ehl-i Beyt sevgisinin oluşmasında, Ahmet Yesevi ve onun yetiştirdiği dervişlerin de önemi büyüktür. Anadolu'ya göç eden topluluklarda Yesevi dervişlerinin yanında farklı tarikatlardan dervişler de bulunmaktadır. Kalenderi, Vefai ve Haydari dervişler Anadolu'ya yönelmişler ve bu tarikatların propagandacı dervişleri şehirlerden ziyade köylerde ve göçebeler arasında daha uygun bir ortam bulabilmişlerdir.⁴⁰³ Bu dervişler ellerinde asaları sırtlarında abalarıyla topluluklar arasında gezerek İslam'ı yaymaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda tasavvuf heyecanını bunlara aşıl原因an dervişlerin kendileri de ordularla birlikte ve hatta ordulardan önce fütuhata çıkararak yeni yerlerin manen fethinde gönüllü bir şekilde yer alıyorlardı. İşte bu dervişleri örnek alan Türkler de tasavvuf

---

³⁹⁹ El-Eşari, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin*, 94; Mehmet Saffet Sarıkaya - Kamile Ünlüsoy, "Hacı Bektaş Veli'nin İnanç Dünyasında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt" *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyum Bildirileri* (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009), 307.

⁴⁰⁰ Sarıkaya, "Ahilikten Bektaşiliğe Horasan Teberdarı Ebu Müslim", (07.12.2022); Küçük - Küçük, *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik Bektaşilik (Dinler Tarihi Açısından)*, 113

⁴⁰¹ Küçük-Küçük, *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik Bektaşilik (Dinler Tarihi Açısından)*, 113.

⁴⁰² Fırlıklı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 87; Mehmet Saffet Sarıkaya, "Anadolu Aleviliğinin Oluşumu", *Ekev Akademi Dergisi* 1/1 (1997), 85; Kamile Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII.-XVI. Yüzyıllar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 236-240.

⁴⁰³ Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI - XIII.) Asırlar*, 184; Üçer, *Anadolu'da Alevi Ocakları ve Gruplar*, 159-160.

anlayışını benimseyerek bazı sufiler gibi inzivaya çekilmeyip Allah yolunda düşmana karşı savaşıyorlar ve fetihler gerçekleştiriyorlardı.⁴⁰⁴

Köprülü, Ahmet Yesevi'nin Yesi'de doğduğunu belirten kaynaklara rağmen onun, Çin'in doğu Türkistan bölgesinde Aksu sancağına bağlı Sayram kasabasında doğduğunu belirtir. Babası Şeyh İbrahim'in soyu İmam Muhammedü'l-Hanefi b. Aliyyü'l-Murtaza'ya dayanır.⁴⁰⁵ Ahmet Yesevi, 1140 yılında Yusuf el-Hemadani'ye intisap etmiştir. Onun halifelerinden biri olarak görülen Yesevi, menkıbelere göre yedi yaşında Hızır'ın delaletine mazhar olmuş, Yesi'de Arslan Baba'dan feyiz almaya başlamıştır. Arslan Baba'nın vefatıyla buradan ayrılarak Buhara'ya gelmiş Yusuf el-Hemadani'ye intisap etmiştir. Mürşidi Yusuf el-Hemadani'nin irşat ve terbiyesinde yetişen Yesevi, mürşidi gibi kendisi de Hanefi bir alimdir. Din ilimlerinin yanında tasavvufu da iyice öğrenen Ahmet Yesevi, bozkırlarda yaşayan Türkler arasında dolaşarak sade bir dille İslam'ı ve tarikatının adab ve erkanını anlatmaya çalışmıştır. Yetiştirdiği dervişleri en uzak bölgelerdeki Türk topluluklarına göndererek onların anlayabileceği şekilde İslam'ı anlatmayı ve Ehl-i Sünnet akidesini sevdirmeyi kendine amaç edinmiştir. Yeseviliğin, Türkler arasında çabucak yayılmasında ve başka tarikatları etkilemesinin altında onun, şariat ile tarikatı kolayca telif etmesi yatmaktadır. Başkaları tarafından yazıldığı anlaşılan eseri "Hikmet"lerin temelinde onun inanç ve düşünceleri, tarikatının esasları yer almaktadır. Onun eseri Türklerde düşünce birliğinin oluşumuna katkı sağlamıştır.⁴⁰⁶

Türkler, Ahmet Yesevi'nin sevgisini ve fikirlerini Horasan, İran ve Azerbaycan'a taşımışlar buralardan da 13. asırdan itibaren Anadolu'ya getirmişlerdir. Yalnızca Anadolu'da değil Batı Trakya ve Balkanların Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında Ahmet Yesevi ile onun yolunu takip eden Alperenler, Horasan erenleri, Gaziyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum olarak bilinen dervişler önemli bir rol

---

⁴⁰⁴ Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 174-175; Ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *İnsan ve İnsan Dergisi* /5, (Kış 2015), 5-37.

⁴⁰⁵ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 61-62, (Dipnot 1); Sarıkaya, "Ahilikten Bektaşiliğe Horasan Teberdarı Ebu Müslim", 1; Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 328-329.

⁴⁰⁶ Kemal Eraslan, "Ahmet Yesevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 1989), 2/160-161; Mehmet Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)* (İstanbul: Post Yayınları, 2016), 141-145; Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Rağbet Yayınlar, 2015), 295-301.

üstlenmişlerdir.⁴⁰⁷ Yesevilik, bu yüzden Türkmen göçebeler arasında çokça taraftarı bulunan ve tarikat haline gelmiş bir tasavvuf hareketi olarak Türk tarihinde yerini almıştır.⁴⁰⁸

Yesevilik, Anadolu'nun fethiyle buraya gelen ilk tarikat olsa da diğer tarikatlardan da etkilenmiştir. Yesevilik, zamanla diğer tarikatların içinde erimiştir. Sadece Nakşibendilik ve Bektaşilik sülük silsilesi bakımından Hoca Ahmed Yesevi'ye nispet edilen iki tarikat olarak kalmıştır. 13. asırda Horasan'da Haydariyye tarikatının doğmasında etkili olan Yesevilik, bu asrın ikinci yarısında Anadolu'ya sarkarak Babai ve Bektaşi tarikatlarının oluşumunu sağlamıştır. Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli tarafından temsil edilen Kırşehir ve çevresinde görülen bir tarikatır. Yesevi dervişlerinden kabul edilen ve 13. asrın başlarında Anadolu'ya gelerek buranın Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında büyük gayret gösteren Hacı Bektaş Veli,⁴⁰⁹ Sulucakarahöyük'de dergahını kurarak öğrenciler yetiştirmeye başlamıştır. Anadolu'dan Balkanlara kadar ocaklar kuran Hacı Bektaş Veli, Türklerin milli geleneklerini ve İslam'ın esaslarını buralara aktarmıştır.⁴¹⁰

14. yüzyıldan sonra Bektaşiliğin büyük önem kazanması ilk Osmanlı padişahlarının gösterdikleri ilgiyle alakalıdır. Hacı Bektaş ve Sarı Saltuk gibi en ünlü Anadolu sufilerinden birçok Yesevi dervişinin gelenekleri Anadolu'nun manevi mimarları olmuşlar ve Osmanlı Devleti'nin dört bir yanında tekkeler kurarak hizmet etmişlerdir.⁴¹¹

Türklerde Ehl-i Beyt sevgisinin oluşumunda “ata” ve “baba” adını verdikleri ticaret kervanına karışan ilim ve tasavvuf erbabı dervişlerin önemli etkisi vardır. Bu dervişler, Türklerin İslam'dan önceki din adamları olarak gördükleri kamların yerini almışlardır.⁴¹² Bu dervişler sayesinde İslam'ı tanıyan ve öğrenen göçebe Türkler, kendi kültürlerini nesilden nesile kısmen veya büyük ölçüde değiştirerek şifahan

---

⁴⁰⁷ Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, 178.

⁴⁰⁸ Sarıkaya, “Anadolu Aleviliğinin Oluşumu”, 85.

⁴⁰⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makalat (Alevi-Bektaşi Klasikleri)*, haz. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş - Ali Öztürk (Ankara: TDV. Yayınları, 2013), 10-14.

⁴¹⁰ Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Veli ve Makalat* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 43.

⁴¹¹ Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, 175-177.

⁴¹² Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI – XIII.) Asırlar*, 165; Üçer, *Anadolu'da Alevi Ocakları ve Gruplar*, 137-138.

günümüze aktarmışlardır. Günümüzde Alevi-Bektaşî diye bilinen kesimler İslam tasavvuf ve İslam öncesi Türk kültürünün ve tasavvufun bir sentezidir.⁴¹³

Ahilik de Türklerde Ehl-i Beyt sevgisinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Sarıkaya, başta Gölpınarlı olmak üzere yakın dönem bazı araştırmacıların Ahilikte bulunan Ehl-i Beyt sevgisinden dolayı onların Şiiliğiyle ilgili tezler ortaya attıklarını ancak bazı araştırmacıların bu konuda daha ihtiyatlı davrandığını ifade eder. Ahiliğin Ehl-i Beyt sevgisinde Abbasi boyutlarını gösteren önemli veriler bulunduğunu dile getiren Sarıkaya, bu sevgide açık bir Abbasi renginin bulunduğuna işaret ederek İmamiyye Şiiliğinden farklılaştığını söyler.⁴¹⁴

Fütüvvetin Hz. Peygamberin amcası Abbas ile başladığını ispat etmeye çalışan fütüvvetname niteliği taşıyan eserde uydurma bir hikâyeye anlatılır. Ahi Evran'ın Ahi şecerelerinde Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in oğlu olarak adı geçmektedir. Sarıkaya'ya göre, "*Halife en-Nasır Lidinillah'ın Sultan I. İzzeddin Keykavus'a gönderdiği fütüvvet libası ve fütüvvet alametleriyle birlikte Anadolu'da resmi olarak tezahür eden fütüvvet teşkilatının faaliyetleri halk muhayyilesinde fütüvvet öncüsü Ahi Evran'ın Hz. Abbas'ın oğlu olarak kabul edilip Ehlibeyte dahil edilmesine yol açmıştır. Bu tarihi hakikat, Ahi Evran'ın en-Nâsır'ın elçilik heyetiyle birlikte Anadolu'ya geldiği veya onun, Ebû Hafş es-Sühreverdî'den el alıp şedd/kuşak kuşanarak fütüvvet geleneğine uygun olarak faaliyetlerini sürdürdüğü ihtimalini güçlendirmektedir.*"⁴¹⁵ İslami anlayışa doğrudan bağlı olduğu kabul edilen Ahilik, tasavvufta önemli bir yeri bulunan "uhuvvet"i hatırlattığından kolayca yayılmış ve kabul görmüştür. Türkler, İslam'ı kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte fütüvvet ülküsünü de benimsemişlerdir. Fütüvveti kendilerine has yiğitlik, cömertlik ve kahramanlık vasıflarıyla süslemişlerdir.⁴¹⁶ Bu bakımdan tarikat nitelikleri taşımayan Ahilik, sahip olduğu zaviyeleri ile Ehl-i Beyt sevgisini Anadolu'ya taşıyan zümreler arasında görülmektedir.⁴¹⁷

---

⁴¹³ Ethem Ruhi Fırlı, "Ana Hatlarıyla Alevilik", *Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11.

⁴¹⁴ Sarıkaya, "Ahilikten Bektaşiliğe Horasan Teberdarı Ebu Müslim", 2.

⁴¹⁵ Sarıkaya, "Ahilikten Bektaşiliğe Horasan Teberdarı Ebu Müslim", 2-3.

⁴¹⁶ Ziya Kazıcı, "Ahilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1988), 1/540.

⁴¹⁷ Sarıkaya, "Ahilikten Bektaşiliğe Horasan Teberdarı Ebu Müslim", 2.

Silsileleri itibariyle Hz. Ali'ye ulaşan bazı tarikatlar da Türklerde Ehli-i Beyt sevgisinin oluşumuna katkı sağlamışlardır. Bunlardan biri kabul edilen Rifaiyye tarikatı, Anadolu'da 13. yüzyılın ortalarından itibaren varlığını göstermektedir. İbn. Battuta, (1332-1334) yıllarında gezdiği Kuzey Anadolu, Amasya, İzmir, Bergama ve Macar adlı bir Türkistan şehrinde Rifaiyye tarikatı mensuplarından haber vermektedir. Buradan hareketle Köprülü, Rifaiyye tarikatının 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında Anadolu'da faaliyette olduklarını özellikle Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemde en etkili tarikatlardan biri olduğunu belirtir.⁴¹⁸

Kadiriyye tarikatı da silsile itibariyle Hz. Ali'ye ulaşan tarikatlar arasındadır. Anadolu'ya 15. yüzyılda Eşrefoğlu Rumi'nin getirdiği kabul edilmektedir. Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi olan Eşrefoğlu Rumi onun isteğiyle Hama'ya gitmiş Abdülkadir-i Geylani'nin soyundan Hüseyin el-Hamevi'den hilafet almıştır. Ancak İznik-Bursa çevresiyle sınırlı kalan fazla yayılmayan bu tarikat 17. yüzyılda, Rumiyye kolunun piri İsmail Rumi'nin sayesinde İstanbul başta olmak üzere Anadolu'da ve Balkanlar'da yayılmıştır.⁴¹⁹

4. Şah İsmail'in Sufilere Yaklaşımı

İnsanların dini hayatında önemli bir etkiye sahip olan tarikatlar, Moğol istilalarından Safevilerin ortaya çıkışına kadar olan zaman diliminde mezhepler üstü bir konumda gözükmemektedirler. Safevilerin devlet kurmasıyla birlikte İran'da tasavvuf yavaş yavaş Şiiliğin etkisine girmeye başlamış ve yeni bir şekle bürünmüştür. Şeriatî'nin bu konudaki görüşüne yer veren Dağlar, tarikatların Şiileşmesini, Safevilerin sufi hankahlarının yerine Şii medreselere önem vermesiyle olduğunu söyler. Böylece tasavvuf zayıflayarak Şiilik ön plana çıkmıştır.⁴²⁰

Aslında sufi hankahları Şiiliğin temellerinin sağlamlaştırmasında bir zemin oluşturmuş, Safevi Devletinin kurulmasına kadar geçen sürede toplumun sığındığı mekanlar olarak görülmüştür. Moğol istilasının yaşattığı korku, İran toplumunu tasavvuf tarikatlarına ilgisini arttırmıştır. Bu bakımdan tarikatlar kargaşa ortamında halkın dirlik ve düzeninin sağlanmasında etkin bir rol oynamıştır. Tasavvuf

⁴¹⁸ Mustafa Tahralı, "Rifaiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2008), 35/100.

⁴¹⁹ Nihat Azamat, "Kadiriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 24/132-133.

⁴²⁰ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 172.

hankahları birçok insanın buralarda toplanmasına ve tarikat şeyhlerini manevi mürşid kabul etmelerine vesile olmuştur. Safeviler döneminde Şiileşmenin hızlanmasına ve Safevilerin devlet olma sürecinde önemli katkıları olan tarikatların, özellikle 16. yüzyılın başlarında İran'da göçebeler arasında Şiiliğe meylin artmasında büyük katkıları vardır. Ehl-i Beyt sevgisi, tarikat silsilelerinin imamlara bağlanması, insan-ı kâmil anlayışı, mehdiyi bekleme düşüncesi, mürşid-mürid ilişkisi, imam ve imamzadelerin mezarlarının ziyaret edilmesi, türbe ziyaretine verilen önem gibi tasavvuf ve Şiiликteki bu benzerlikler İran'ın Şiileşmesinde kolaylaştırıcı etkiye sahiptir. Ancak Safevi Devleti'nin kurulması ile İran'a davet edilen ulema zamanla bu tarikatların yerine geçecek itikadi meseleleri İmamiyye Şiiliği'ne göre düzenleyecektir.⁴²¹

Safevi Devleti'nin kurulmasının başında devlete karşı muhalefette bulunmayan tarikatlar özgür bir şekilde hareket ederken belli bir zaman sonra baskıyla karşılaşmaya başlamışlardır. Hatta bölgeden sürülen tarikatlar bile olacaktır. Tarikatların faaliyetlerinin zamanla devlet için tehlikeli görülmesi en önemli sebep olarak gözükmektedir. İran'a gelen Şii ulema da tarikatları kendilerini tehdit eden unsurlar olarak görmüştür. Elbette ilk önce baskı gören Şiiliği benimsemeyip Sünniliği devam ettirmeye çalışan tarikatlardır. Bu bağlamda Sünni olan Nakşibendi ve Halveti tarikatları büyük baskı görererek ya ortadan kaldırılmış veya İran topraklarında kalamaz duruma gelmişlerdir. Başlangıçta Şiiliğe meyli nedeniyle Nurbahşiyye ve Zehebiyye tarikatları müsamaha ile karşılanmış ancak sonraları onlar da baskıyla karşılaşmış ve nüfuzlarını yitirmişlerdir. Safevi Devleti'nin kuruluşunda açıktan kendisinin Şii tarikat olduğunu ilan eden Nimetullahiyye tarikatı herhangi bir baskıyla karşılaşmayıp faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak o tarikat da Şah Abbas zamanında baskılar sonucunda Hindistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Tasavvufla Şiiğin iç içe geçtiği ve kendisine militanlığı metot edinen bir hareketin oluştuğu bir zaman diliminde Safeviler bu hareketleri kullanarak kendilerini iktidara taşımışlardı. Fakat iktidarını güçlendiren Safeviler tarikatlar ile arasına mesafe koyma çabasına girişmiştir. Safeviler, Arap coğrafyasından getirilen Şii ulema ile istikrarını sürdürmeyi amaçlamış devletin kurulmasında en büyük role sahip olan tasavvuf artık

---

⁴²¹ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 173-174.

dışlanmaya başlamıştır. Devlet yönetiminde ulemanın belli bir güce ulaşması ile Sünni ulema, Sünni tarikatlar ve Sünni halk tekfir edilerek şiddete maruz kalmışlardır. Bu bağlamda Safevi Devleti'nin kurulması aşamasında büyük şiddet uygulayan Kızılbaş sufiler, devlet kurulduktan sonra istikrara tehlike arz etmeleri nedeniyle ulema tarafından şiddete maruz kalmışlardır. Ulema söz konusu coğrafyadaki var olan Sünni unsurları Şiileştirmede şiddet ve terörü benimsemiştir. Bu şiddet ve terörden diğer tarikatların yanında Safevileri iktidara taşıyan Safeviyye tarikatı da nasibini almıştır. Dışarıdan getirilen ulema, tasavvuftan on iki imam Şiiliğine geçmeyi sağlamıştır. Toplumda önemli bir güce ulaşan ulema, halkın fikri ve itikadi meselelerini hükmetmeye ve toplumun idaresini yavaş yavaş sufilerin elinden almaya başlamıştır. Tasavvuf artık siyasi güçlerinden sıyrılarak tekke ve zaviyelerde hayatını devam ettirmeye çalışmış belli bir süre sonra da toplumdan silinme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tasavvufa karşı olan ulemanın devletten aldığı destekle uyguladığı faaliyetler sonucunda tasavvufla alakalı veya bir tarikatın müntesibi olan alimler tarikatlarını veya tasavvuf ile ilgili bir meseleyi konuşamaz hale gelmiştir.⁴²² Ulema tarafından tasavvuf, İmamiyye'ye karşı gösterilerek Şah Tahmasb zamanında da benzer politikaların uygulanmasına neden olmuştur. Şah Tahmasb'ın İran'ı Şiileştirme faaliyetleri resmi olarak devam ettirilmiş bu bağlamda Müşa'şâ'lar sürülmüş, Şiilik dışı akımlara göz açtırılmamış ve devlete bağlı hale getirilmeye çalışılmıştır.⁴²³

Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail, tasavvufi bir yapı olarak on iki imam Şiiliğini belli bir sisteme oturtmaya çalışmıştır. Bu anlamda Şii öğretinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda gayret gösteren Şah İsmail, Şii ulema arayışına girmiştir. Farklı bir hukuk sistemi ve yönetim sistemi oluşturarak Şiiliği devlet yapısına uyarlamayı plandı. Bu şekilde devletin merkezi otoritesini güçlendirmeyi amaçlıyordu. Ancak bunu gerçekleştirecek Şii ulemayı Sünniliğin hâkim olduğu İran topraklarında bulamamıştır. Şii ulema arayışına giren Şah İsmail çareyi kendi topraklarına Şii ulema davet etmekte buldu.⁴²⁴ Bu davet üzerine İran'a Arap yarımadasından Şii ulema gelmeye başladı. Bunların en önemli görevi Şii

⁴²² Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 151-153.

⁴²³ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 174.

⁴²⁴ Çelenk, "Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri", 25-26.

öğretiyi geliştirmektir. Kendi ülkelerinde basit mollalar ve insanların dini vecibelerini yerine getirmede yardımcı olarak görülen ulema, Şiiliği resmi olarak kabul eden Safevi Devleti'nde dini kurumların liderliğini üstlenmiştir.⁴²⁵ İşte bundan sonra tasavvufa ve sufilere bakış açısı değişmeye başlamıştır.

Uzun bir süreci kapsayacak Şiiliştirme faaliyetlerinde Cebel-Âmil olmak üzere Arap memleketlerinden gelen ulemanın faaliyetlerinin yanında kararlı bir şiddet politikası uygulanmıştır. On iki imam Şiiliğinin yaygınlaştırılması için uygulanan faaliyetler ile mehdici telakkilere sahip aşırı Şiilik ortadan kaldırılmaya, tasavvuf yasaklanmaya, Sünnilik bastırılmaya çalışılmıştır. Şiilik kurumsal olarak ilk önce Safevi şahları, sonrasında ise 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şii ulema ile yaygınlaştırılmaya başlamıştır. Bu durum gönül rızasından çok Şiiliği kabul etmeyenlere uygulanan şiddet ile olmuştur. Özellikle devlet sınırları içinde mehdici karakterli aşırı yapıları, tasavvufu ve Sünniliği ortadan kaldırmaya yönelik teşebbüsler Şiiliğinin köklü bir şekilde ülkede yerleşmesini sağladı.⁴²⁶

İran, Safeviler devlet kuruncaya kadar çoğunluk Sünni kültürün yoğun olarak yaşandığı bir bölgedir. 16. yüzyılın başları itibariyle İran'ın en az yarısı veya daha fazlasının Sünni olduğu bilinmektedir. Safevi Devleti'nin kurulması ile Şiilik resmi mezhep ilan edilmiş, ancak bölgede Şiiliğe dair bir kaynak veya Şiiliği bilen birilerini bulmak hiç de kolay olmamıştır. Uzun araştırmalar sonucunda Şiiliğe dair tek kaynak olarak İbn Mutahhar el-Hilli'nin (1250-1326) *Kavâidu'l-İslam* adlı eseri bulundu.⁴²⁷ Aynı zamanda bölgede Şii ulemanın da bulunmayışı Cebel-i Âmil, Bahreyn bölgesinden ve Kuzeydoğu Arabistan ve Irak'tan gelen Arap menşeli Şii ulema ile Şiilik faaliyetleri desteklenmeye çalışıldı.⁴²⁸ Ayrıca Şiiliğin öğretileceği medreselerin kurulması planlandı. İran'a davet edilen ulemanın eserlerinin Farsça tercümesinin çalışmaları yapıldı. Şiilik faaliyetlerinin halk tarafından anlaşılması ve onları etkilemesi bakımından şiirsel Şii edebiyatı canlı tutulmaya çalışıldı. Bu bakımdan Ahmadov, Şah İsmail'in yazdığı şiirleri örnek göstererek yapılan

⁴²⁵ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 24.

⁴²⁶ Çelenk, "Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri", 11-12.

⁴²⁷ Çelenk, "Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri", 14; Şahı Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 102.

⁴²⁸ Çelenk, "Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri", 29; Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci*, 102.

faaliyetlerin bundan bile anlaşılabilceğini vurgular. Bu Şiileştirme sürecinde Şah İsmail'in şiirlerinin Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini andırıldığını belirten Ahmadov, kolayca anlaşılabilir, dilden dile dolaşan şiirleri ile içeriği eski Türk kültürü ve yaşanan gerçeklikle bir Ali kültü ve on iki imam anlayışının Kızılbaşlar arasında yayıldığını belirtir. Şah İsmail, Şiilikle sadece yüzeysel ve şekli bir bağı olan ve Kızılbaşların anlayışlarında da yer bulan uluhiyet izleri taşıyan Ali kültü, on iki imam, Allah, Muhammed, Ali üçlemesi gibi temaları şiirlerinde kullanmıştır.⁴²⁹

Tarikattan devlete geçiş sürecinde Şah İsmail, Safevi topluluklarını birleştirmede sufilerden çok faydalanmıştır. O, Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap bölgesinde Moğol istilaları ile ortaya çıkan karışıklıkları sona erdirerek güçlü bir siyasi birlik kurmayı sufiler ile gerçekleştirmiştir. Fakat çok faydasını gördüğü sufiler, Osmanlı Devleti ile yapılan Çaldıran Savaşı'ndan sonra Şah İsmail'in yenilmesiyle merkezi otoriteyi zayıf düşürecek hareketlere giriştiler. Şah İsmail bu sıkıntıyı Şii alimler ile giderme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Şii alimler dini müesseseleştirmek ve ülkede Şii öğretiyi yaymak için kullanılmıştır. Ayrıca problem oluşturan tarikatlar ve bu tarikatlar içerisinde şekillenen Kızılbaş Türkmenlerinin nüfuzunu kırmak için Şii alimlerden yararlanılmıştır. Onlar, sufi inançları ve uygulamaları İslam dışı görerek Kızılbaşları devlet yönetiminden uzaklaşmalarını sağlıyorlardı. Şah İsmail'in de Nimetullahiyye ve Nurbahşiye tarikatları dışında aşırıya kaçan tarikatlara (Müşa'sa'iyye) baskı yapması bunun bir göstergesidir. Özellikle İran'ın fethinde Kızılbaş sufilerin yönetimde söz sahibi olmak için yaptıkları davranışlar, şahın mevcut birliğin bozulacağını düşüncesine yol açtı. Bu yüzden oluşturulan birliğin korunması adına sufilerin davranışlarına karşı onları dışlamaya yönelik girişimlerde bulundu. Çınar, Turner'in bu konuda "sufi düşmanlığını ve Safevi Devleti için yarattığı tehlikeyi Sünnilik ile eşit oranda gördüğünü" söyler. Zaten ulemanın tarikat sufilerine yönelik eleştirileri, Kızılbaşların şahın gözünden düşmelerine neden olmuştur. Kızılbaşlara karşı şahı yanına çekmeyi başaran ulemanın, artık Kızılbaş sufilerden korkuları kalmamıştır.⁴³⁰

Şii ulema kısa zamanda devletin siyasi yapısında etkin olmaya başlamış, hatta Safevi Devleti'nin siyasi fonksiyonlarından bir kısmını da eline geçirmeyi

⁴²⁹ Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci*, 2005, 97.

⁴³⁰ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 27-28.

başarmışlardır. Bu yüzden Safevi Devleti'nde siyasi yapı ile dini kurumlar birlikte düşünülmesi gerekir.⁴³¹ Böylece Şah İsmail döneminde başlayan sufileri devletten uzaklaştırma faaliyeti Şah Tahmasb döneminde ulemanın nüfuz alanının daha da genişlemesiyle zirveye çıkmış Şah Abbas zamanında ise süreç tamamlanmıştır.

III. Karşıtlık Dönemi: Şah İsmail Sonrası Safevilik ve Sufilik

Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, siyasi ve dini lider olarak nüfuzunu kullanmış, farklı grupları bir araya getirerek devletini güçlendirmiştir. Merkezi yönetimi yeteri kadar güçlendiren Şah İsmail 23 Mayıs (930/1524) yılında otuz yedi yaşında ölümü, güçlendirmiş olduğu merkezi yönetiminin zayıflamasına ve aşiret liderleri arasında anlaşmazlıkların çıkmasına neden olmuştur. Şah İsmail'den sonra yerine geçecek oğlu Şah Tahmasb'ın tahtı ele almasından itibaren ilk yılları bu aşiretlerin kavgalarını ortadan kaldırmayla geçecektir. Bu aynı zamanda sufiliğin Safevi Devlet sisteminden uzaklaştırılması anlamına gelmektedir.

Şah İsmail, Safevi Devletini kurduktan sonra Şiiliği de resmi mezhep ilan ederek devlette kurumsallaşma sürecini başlatmıştır. Böylelikle devletin kurucu unsurları kabul edilen Kızılbaş sufiler, devletin kurumsallaşmaya başlamasıyla devlet yönetimden yavaş yavaş uzaklaştırıldılar.⁴³² Devlet yönetiminde Kızılbaş sufilerin yerini Şii din alimleri almaya başlamıştır. Şii alimlerin yetki sahibi olması Şah Tahmasb döneminde açık bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda Safevi Devleti'nde Şiilik, aşamalı bir şekilde tasavvuftan ayrılacak ve sufiler ile ulemanın siyaset alanında rekabeti başlayacaktır. Aslında Şah İsmail'in devleti kurmasıyla devletin bütünleşen ve otoritede söz sahibi olan Kızılbaş sufilerin devlet için tehdit oluşturduğunu Şah İsmail görmüştür. Ancak bilinçli bir siyaset olarak sufilerin yönetimden uzaklaştırılması Şah Tahmasb döneminde olacaktır.⁴³³ Bizim “karşıtlık dönemi” diyebileceğimiz bu süreç Çınar'ın belirttiği üzere Şah İsmail'in 1501 yılında Safevi Devleti'ni kurması ile başlamış Şah Abbas ile (1038/1629)'da yılında tamamlanmıştır.⁴³⁴ Özellikle Şah Tahmasb döneminde onun tarafından gerçekleştirilen uygulamalar ile Safevi Devleti yeni bir mecrağa girmiştir. Safevi Devleti'nin bu konuda en önemli dönemi kabul edilen (1524-1576) yılları, Türkmen-

⁴³¹ Çınar, “Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 35.

⁴³² Çınar, “Safevî Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 11.

⁴³³ Çınar, “Safevî Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 19.

⁴³⁴ Çınar, “Safevî Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 11.

Kızılbaş Müslümanlığından Şia'ya dönüşümün gerçekleştiği zaman dilimidir. Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti, Şah Abbas'ın vefatına kadar siyasi, kültürel ve özellikle itikadi açıdan birçok değişime maruz kalmıştır.⁴³⁵

Ancak bu süreçte tasavvufu tamamen yok sayanlar olduğu gibi, tasavvuf ile şeriatı uzlaştırmaya çalışan ve tasavvufa da ılımlı bakanlar da olmuştur. Bir kısım ulema ise tasavvufun veya tarikatın gerçek şeriat kurallarına çekilmesini savunmuştur.⁴³⁶

1. Şah Tahmasb'ın Sufi Gruplara Karşı Tavrı

Şah İsmail'in en büyük oğlu Şah Tahmasb, (919-920/1514) yılında İsfahan yakınlarındaki Şahabad'da doğdu.⁴³⁷ Ancak kendisi (920/1515) doğduğunu, 931/1524'te on yaşında iken hükümdarlık tahtına oturduğunu belirtir.⁴³⁸ Kadı Ahmed Gaffari, *Tarih-i Cihan-Ara* eserinde Şah Tahmasb'ın doğumunu (919-920/1514) olarak verirken, Tahta geçme tarihi ise Şah Tahmasb'ın söylediğiyle örtüşmektedir.⁴³⁹ Onun annesi Taçlı Hanım'dır. Musullu Türkmenlerinden Bektaşlı Hamza Bey'in oğlu Mithat Bey'in kızıdır.⁴⁴⁰ Taçlı Hanım hakkında farklı rivayetler bulunmakla beraber Musullu Türkmenlerden olduğu bilinmektedir.⁴⁴¹ Şah Tahmasb, henüz iki yaşındayken Horasan'a lalası Türkmen Emir Han Musullu ile vali olarak gönderilmiştir.⁴⁴² Burada altı yıl kalan Şah Tahmasb'ın yanına babası tarafından Sadr Emir Gıyaseddin verilerek Şiiliğe uygun bir şekilde yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Küçük yaşta Özbek saldırıları yüzünden sıkıntılı olan Horasan, Tahmasb'ın tecrübe sahibi olmasına yardımcı olmuştur. Emir Han tarafından Gıyaseddin'in haksız yere öldürüldüğünü düşünen Şah İsmail, Tahmasb ile lalası Emir Han'ı geri çağırmıştır.

⁴³⁵ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 69-70.

⁴³⁶ Çınar, "Safevî Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 19.

⁴³⁷ Tufan Gündüz, "Şah Tahmasb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/413.

⁴³⁸ Şah Tahmasb-ı Safevi, *Tezkire*, çev. Hicabi Kırılancık (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 19; Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 55.

⁴³⁹ Gündüz, *Kadı Ahmed Gaffari'nin Tarih-i Cihan-ra İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler)*, 88.

⁴⁴⁰ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 100; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 132.

⁴⁴¹ Taçlı Hanım hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tufan Gündüz, "Şah İsmail'in Eşi Taçlı Begüm, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi 0/51 (Güz 2009), 223-234; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 132-141.

⁴⁴² Gündüz, "Şah Tahmasb", 39/413.

Tahmasb'ın lalasına kızgın olan Şah İsmail onu lalalıktan almıştır.⁴⁴³ Bundan sonra babasının yanından ayrılmayan Tahmasb, babası Şah İsmail'in vefat etmesiyle annesi Taçlı Hanım tarafından on yaşlarında iken bizzat elinden tutularak tahta çıkarılmıştır. Ama Kızılbaşlar Şah İsmail'e gösterdikleri kayıtsız şartsız bağlıklarını ona göstermemişlerdir.⁴⁴⁴

Şah Tahmasb'ın tahta oturduğu ilk yılları güçlü aşiretlerin iktidar mücadelesiyle geçmiştir.⁴⁴⁵ Birbirine rakip olan aşiretler arasında (932/1526) yılında iç savaşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. On yaşlarında tahta geçen Şah Tahmasb, bu karışıklar nedeniyle otorite sağlayamamıştır. Yönetimde Kızılbaş askeri kademelerinde bulunanların sözü geçer olmuştur. Bunun için ilk yıllarında otorite kurmak için çalışan Şah Tahmasb ilerleyen zamanlarda özellikle kendisine bağlılık göstermeyen Kızılbaşlara karşı tavrı değişmiş onları yönetimden uzaklaştırmaya çalışmıştır.⁴⁴⁶ İlk yıllardaki iç karışıklıklarda Hüseyin Han Şamlu ve Cihan Sultan Tekelü isimleri ön plana çıkmıştır.⁴⁴⁷ Şah Tahmasb'ın devlet yönetiminde sözü geçen Kızılbaşlara karşı otorite sağlaması zaman almış onları ortadan kaldırmanın fırsatlarını kollamıştır. Özellikle askeri ve siyasi bakımdan önemli görevlerde bulunan Rumlu, Ustacalu ve Tekelü kabileleri birbirleriyle mücadele ederken Şah Tahmasb da Kızılbaş kabilelere yönelik tasfiye sürecini başlatarak bunların güçlerini azaltmaya çalışmıştır. Aslında bu karışıklıklar Şah İsmail'in ölmeden önce Emirü'l-Ümera makamında bulunan Rumlu Div Sultan'a tüm yetkileri vermesiyle daha da açığa çıkmıştır.⁴⁴⁸ Bundan sonra Kızılbaşlar birbiriyle dolaylı olarak da Şah Tahmasb'ın kendisiyle mücadeleye başladılar.⁴⁴⁹ Ustacaluların tepkisini önlemek için Ustacalu Köpek Sultan'ı (Mustafa Sultan), Emirü'l-Ümera makamına ortak eden Şah Tahmasb, böylece iki güçlü kabile arasında denge kurmayı amaçladı. Ancak bu durum Safevi Devleti'ndeki iki büyük Türkmen kabilesi arasında muhalefeti ortaya

---

⁴⁴³ Mehmet Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 20-21.

⁴⁴⁴ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 80; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 140; Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 21.

⁴⁴⁵ Gündüz, "Şah Tahmasb", 39/413; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 156; Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 81; Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 21.

⁴⁴⁶ İsmail Safa Üstün, "İran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/400; Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 81-82.

⁴⁴⁷ Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, 107, (dipnot 380).

⁴⁴⁸ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 22-23.

⁴⁴⁹ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 81.

çıkardı.⁴⁵⁰ Şah Tahmasb'ın desteğini alan Div Sultan, Tekelü, Şamlu, Dulkadirli, Varsak gibi Türkmen aşiretlerinin de yardımıyla 1526 yılında Şah Tahmasb'ın da katıldığı savaşta Ustacalu Köpek Sultan'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Bundan sonra Ustacluların siyasi gücü kırılmaya, Tekelülerin ise artmaya başlamıştır. Emirü'l-Ümera makamına getirilen Tekelü Çuha Sultan, Div Sultan'la beraber bu makamı ortak yürüttüler. Ancak Çuha Sultan iktidarı kendi eline almak için Şah Tahmasb'ı Div Sultan'a karşı kışkırtmaya başladı. 1527 yılında Div Sultan ortadan kaldırıldı.⁴⁵¹ İktidarı ele geçiren Çuha Sultan Tekelülerden birçok kişiyi önemli rütbelere getirdi.⁴⁵² Ancak iki yıl geçmeden 1529 yılında Özbeklerle yapılan savaştan sonra Tekelüler de itibarını kaybettiler. Çünkü onların emirleri savaş meydanından kaçması neredeyse Safevi ordusunun yenilmesine sebep olacaktı. Bu savaşta büyük bir cesaret gösteren Şamlular ön plana çıktı.⁴⁵³ Şah Tahmasb'ın desteğini alarak 1530 yılında Tekelüleri ağır bir yenilgiye uğratan Hüseyin Han Şamlu hem onları iktidardan bütünüyle uzaklaştırdı hem de emirü'l-ümeralık makamına geçti.⁴⁵⁴ Fakat Şah Tahmasb, Hüseyin Han Şamlu'nun ihanet hazırlığında olduğunu duyduktan sonra onu idam etti.⁴⁵⁵ Şamlu'nun ölümü Kızılbaşların on yıl süren (1524-1534) hakimiyetinin sonuna gelindiğinin ve şahlık otoritesinin yeniden şekilleneceğinin alametiydi.⁴⁵⁶ Çünkü Şah Tahmasb artık olgunlaşmış, Kızılbaş emirlerinin himayesinden kurtulmuş, devlet işlerini kendisi yürütmeye karar vermiştir.⁴⁵⁷

Safevi Devleti'nde oluşan iç karışıklıklar devleti oldukça zayıflatmıştı.⁴⁵⁸ Bu durumdan istifade etmek isteyen Özbekler defalarca Horasan'a saldırarak işgal etmeye çalışmışlardır. Şah Tahmasb, hem iç karışıklıklarla uğraşmış hem de Özbeklerin saldırılarına cevap vermek zorunda kalmıştır. 1536 yılında Şah Tahmasb

---

⁴⁵⁰ Şah Tahmasb-ı Safevi, *Tezkire*, s. 19; Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 81; Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 23.

⁴⁵¹ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 81; Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 26.

⁴⁵² Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 107; Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 26-27.

⁴⁵³ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 107-108.

⁴⁵⁴ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 81; Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 109.

⁴⁵⁵ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 110.

⁴⁵⁶ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 61.

⁴⁵⁷ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 109-110.

⁴⁵⁸ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 61.

Kandahar'ı ele geçirmiş ve iki devlet arasında barış tesis edilmiştir. Özbek lideri Ubeydullah Han'ın ölümü ile İran üzerindeki Özbek tehdidi sona ermiştir.⁴⁵⁹

Safevi Devleti'nin iç karışıklıkları Osmanlı Devleti'ni de harekete geçirmiştir. Özellikle 1533-1553 yılları arasında Osmanlı Devleti İran'a karşı seferler düzenlemiş bu seferler İran açısından büyük tehlikeler oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin başında Kanuni Sultan Süleyman bulunmaktaydı ve Osmanlılar en parlak dönemlerini yaşıyorlardı. Bu dönemde Safeviler, büyük topraklar kaybetmesine rağmen ayakta kalmasını bilmiştir. Şah Tahmasb bütün iç karışıklıklara ve ihanetlere rağmen Safevi Devleti'ni yarım asırdan fazla bir arada tutmayı başarmıştır.⁴⁶⁰ Bu dönemde Şah Tahmasb, Osmanlı Devleti'ne karşı yanına diğer devletleri almaya çalışmıştır. Bu bağlamda Şarlken ile Ferdinand'a elçiler gönderen Şah Tahmasb, Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti Ferdinand ile barış yapmasının ardından yönünü Safevilere çevirmiştir.⁴⁶¹ Tekelülerin iktidardan uzaklaştırılmasıyla isyan eden ve Osmanlı Devleti'ne sığınan Ulama Han, Kanuni'nin İran seferi düzenlemesine neden olmuştur.⁴⁶² O, Kanuni Sultan Süleyman'a, Şah Tahmasb'ın önemli güçleri ile Horasan'da Özbeklerle savaştığının bilgisini verdi. Bu durumda Kızılbaş ordularının bulunmadığı bir ülkeyi istila etmenin kolay olacağını söyleyerek padişahı ikna etti.⁴⁶³ Veziriazam İbrahim Paşa'yı serdar tayin eden Kanuni Sultan Süleyman onu iki bin sipahi ve üç bin yeniçeri ile İstanbul'dan İran sınırına gönderdi. Kendisi de İbrahim Paşa'nın daveti üzerine 1534 yılının Haziran ayında İstanbul'dan yola çıktı ve 1534 yılının Eylül ayında Tebriz'e vardı. Ordunun çektiği büyük sıkıntılar ve sefer mevsimi geçtiği için o kış Tebriz'de geçirildi. Bahar aylarında Tebriz'den ayrılıp Bağdat seferi için yola çıkan ordu 27 günde Bağdat'a vardı. Hiçbir mücadele ile karşılaşmadan ele geçirilen Bağdat'ta İmam Azam Ebu Hanife'nin kabri bulunup yerine güzel bir türbe ve cami yapılmasının emrini veren Kanuni Sultan Süleyman, sonrasında İmam Musa

---

⁴⁵⁹ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 82; İsmail Kayabalı; Cemender Arslanoğlu, *İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi (Ana Çizgiler ve Gerçeklerin Kısa Tarihi) 1453-1989* (Ankara: Set Ofset, 1990), 124-125.

⁴⁶⁰ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 62.

⁴⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar) II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 348-352.

⁴⁶² Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 82; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamani* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 39.

⁴⁶³ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 112.

Kazım'ın ve diğer İslam büyüklerinin türbelerini ziyaret edip hem Sünni ve hem Şii halkının memnuniyetini kazandı.⁴⁶⁴

Savory, Şah Tahmasb'ın askeri meziyetinin savunma üzerine olduğunu gerçekten de başka şansının da bulunmadığını söyler. Çünkü o, 90 bin kişilik Osmanlı ordusuna karşı 7000 kişi ancak toplayabilmişti. Topladığı kişilerin de ne kadarının Şah Tahmasb'a bağlı olduğu da tartışmalıdır. Ancak yine de o, bu kısıtlı askerleri ile Osmanlı ordusunun karşısına Çaldıran Savaşı gibi olacağını düşünerek çıkmamış bunun yerine geri çekilmiş ve çekildiği yerleri yakıp yıkarak Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri kullanılamaz hale getirmişti. Osmanlı Devleti, askerlerin yiyecek temininde sıkıntılar yaşadı. Ayrıca yük hayvanları için yiyecek bulanamaması da o hayvanların telef olmasına neden oluyordu. Bunun yanında bölgede yaşanan sert kış Osmanlı ordusunu güç durumda bırakmıştı.⁴⁶⁵ Sümer, bu seferin sonucunda Osmanlı Devleti tarafından Safevi Devleti'nin tamamen yok edilemeyeceğinin anlaşıldığını, seferin tam başarıya ulaşamamasının sebepleri olarak, Osmanlı ordusunun ağır silahları, mühimmatı, azık ve yiyeceğinin hayvanlarla taşınması ve yaya olarak gidilmesini gösterir. Ayrıca coğrafi şartların ve iklim şartlarının elverişsizliği üzerine bir de Şah Tahmasb'ın Osmanlı ordusunun geçeceği yerlerdeki mahsullerin yok etmesi, otlakların yakılması, kuyuları doldurması gibi nedenler yüzünden ordu İran'da fazla kalamamış ve Bağdat'a yönelmiştir.⁴⁶⁶

Şah Tahmasb, Safevilerin Çaldıran'daki yenilgisinin Osmanlı ordusunun üstün ateşli silah gücü sayesinde olduğunu bilerek ve bu tesir altında onların karşısına çıkmamıştır.⁴⁶⁷ O komutanlarından birinin endişeyle sorduğu soruya şöyle cevap vermiştir. “Ben babamın kurallarıyla hareket etmeyeceğim. Bu düşman çok güçlüdür. Ben onunla karşı karşıya gelmeyeceğim ama Hasan Padişah Sultan Ebu Said'e karşı nasıl hareket ettiyse bende öyle yapacağım. Hasan Padişah, Ebu Said'in etrafında dolanarak insanların ordudan çıkmalarına ve orduya dahil olmalarına

---

⁴⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (İstanbulun Fethinden Kanuni Sultan Süleymanın Ölümüne Kadar) II*, 348-352.

⁴⁶⁵ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 63-64.

⁴⁶⁶ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 40; Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 66-67.

⁴⁶⁷ Feridun Emecen, “İrakeyn Seferi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 19/116.

müsaade etmiyordu. Ben de öyle yapacağım.”⁴⁶⁸ O, yukarıda verdiğimiz tedbirlerin yanı sıra yıpratma taktiğini tercih ederek ani baskınlar yaptırarak akıllıca bir direniş göstermiştir.⁴⁶⁹ Ordusunu hareketli ve manevra kabiliyeti yüksek birliklerden oluşturan Şah Tahmasb, Osmanlı ordusunu geri çekilmeye ve onları oyalamaya zorlamak için Osmanlı topraklarının derinliklerine birliklerini gönderiyor, cephe gerisinde tahribat yapmaya çalışıyordu. Kızılbaş süvarilerinin amacı Osmanlı ordusunun İran topraklarında ilerlemesini mümkün olduğunca durdurmaktı.⁴⁷⁰ Bu seferin Osmanlı Devleti açısından tek faydası, Bağdat ve civarının Osmanlı hakimiyetine girmesini sağlamıştır. Doğu sınırında Erzurum, Kemah, Bayburt ve yöresini içine alan bu bölgede yeni bir beylerbeylik kurulmuştur. Bu sayede sınır boyları takviye edilmiştir. Sonuçta İran topraklarındaki hakimiyetin geçici olacağı ve Safevi Devleti’nin ortadan kaldırılamayacağı anlaşılmıştır.⁴⁷¹

Kanuni 1554-1555 yıllarında yaptığı seferle Şah Tahmasb ile Amasya barış antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma Şah Tahmasb açısından önemli bir başarıdır. Bu sayede Şii Safevi Devleti’nin varlığı Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir.⁴⁷² Yine bu antlaşma ile otuz yıl boyunca yapılan Osmanlı-Safevi mücadelesi sona ermiş Şah Tahmasb’ın ihtiyacı olan bir soluklanma fırsatı elde edilmiştir.⁴⁷³ Antlaşmadan sonra, Tahmasb’ın barışçı, akıllı ve adil siyaseti ile İran’da zirai ve iktisadi alanlarda ilerlemeler başlamıştır. Sonuçta İran’da nüfus artmaya Şah İsmail’den itibaren zorla kabul ettirilmeye çalışılan Şiilik halk tarafından kendiliğince benimsenmeye başlamıştır.⁴⁷⁴

Osmanlı Devleti ile yaptığı barış antlaşması sayesinde Osmanlı sınırının güvenliğini sağlayan Şah Tahmasb, Gürcistan’a yaptığı seferlerle birçok esir ve

⁴⁶⁸ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 140. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında meydana gelen savaşta Cihan yenilerek hayatını kaybetmiştir. Cihan Şah’ın oğlu Hasan Ali babasının intikamını almak için Timurlu Devleti’nin en güçlü temsilcisi Ebu Said’den yardım istemiştir. Bunu fırsat bilen Ebu Said eski dostu Uzun Hasan’a savaş açtı. 1468 yılı şubat ayında Azerbaycan’a doğru hareket eden Ebu Said, Uzun Hasan’ın barış tekliflerini kabul etmedi. Ancak Akkoyunlu hükümdarı coğrafi avantajı iyi kullanarak işe yollarını kesmek suretiyle Ebu Said’in kuvvetlerini perişan etti. Sonuçta Ebu Said’in kuvvetleri dağıldı, kendisi esir alındı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulkadir Yuvalı, “Ebu Said Mirza Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 10/225.

⁴⁶⁹ Emecen, “İrakeyn Seferi”, 19/116-117.

⁴⁷⁰ Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 141.

⁴⁷¹ Emecen, “İrakeyn Seferi”, 19/116-117.

⁴⁷² Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 69.

⁴⁷³ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 69.

⁴⁷⁴ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 70.

ganimet elde etti. Zamanla devlet hizmetlerinde görev alan esirler ileride Şah Abbas'ın oluşturacağı "Şahseven birlikleri"nin ilk nüvesini oluşturacaktır.⁴⁷⁵ Savory, Şah Tahmasb'ın Kafkas seferlerinin amacının atalarının düşünceleri ile alakalı olduğunu belirtir. Ataları Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail gibi Kafkas seferlerini yapması kendi askerlerine savaş tecrübesi kazandırmak ve burada ele geçirdiği altın, mücevherat ve kıymetli eşyalarla Safevi hazinesini doldurmaktı. Kafkas seferleri ile Şah Tahmasb, kendisinden sonra geçen Şah Abbas'ın kurduğu Gulam ordusunun temelini atmıştır. Çünkü Şah Tahmasb devrinde getirilen esirlerin birçok kısmı kadın ve çocuklardan oluşmaktaydı. 1553-1554 yılında yapılan seferin dönüşünde 30 bin esirin İran'a getirildiğinden bahseden Savory,⁴⁷⁶ bunların bazılarının Gürcü asilzadeler olduğunu belirterek bunlardan kendi gönül rızası ile Safevi hizmetine girenlerinin de bulunduğunu söyler. Onun devrinde açıktan olmasa da Şah Abbas döneminde kurumsallaşan idari ve askeri yönetimin asli bir parçası haline gelen ordunun oluşumu, Şah Tahmasb'ın bilinçli tercihi sayesinde.⁴⁷⁷ Aslında bu esirler Şah Tahmasb'ın hükümdarlığının temsilinde yeni bir unsur oluşturmanın yanında Kızılbaşlardan oluşan aşirete dayalı orduya karşı bir denge oluşturuyordu.⁴⁷⁸ Çünkü Kızılbaş aşiretler kendi aralarında ve aşiretlerle, arazi ve iktidar için mücadele ediyorlardı. Bu mücadele Orta Asya kökenli Türk aşiretleri arasında uzun zamandır devam eden bir gelenek yüzündendir. Küçük yaştaki şehzadeler bir eyalete atandıklarında onlarla aşiret emirleri, büyükleri veya komutanları Atabey olarak atanıyor ve şehzadeden sorumlu olarak o eyaleti yönetiyorlardı. Şah Tahmasb da önce Rumluların himayesindeyken sonradan Tekelülerin sonrasında yine Rumlu emirlerin himayesine girdi. Bu durum Şah Tahmasb'ın kendi otoritesini kurana kadar böyle gidecekti. Ancak meydana gelen mücadeleler Safevi Devleti'ni zayıflatıyor Osmanlı Devleti ve Özbekler için ise bulunmaz bir fırsat doğuruyordu.⁴⁷⁹

Şah Tahmasb için Sünni olan Özbekler ve Osmanlıların yanı sıra İran'ın istikrarına karşı en büyük tehdit içerideki Kızılbaşlardı. Çünkü Kızılbaşların radikal

---

⁴⁷⁵ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 85.

⁴⁷⁶ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 71; Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16. Yüzyıl)*, 152.

⁴⁷⁷ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 70-71; Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu*, 333.

⁴⁷⁸ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğundan Günümüze*, çev. Fethi Aytuna (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011), 157.

⁴⁷⁹ Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğundan Günümüze*, 154.

Şii düşünceleri, Şii düşünceye sahip birçok kesim ve Şii ulema ile ilişkilerin bozulmasına neden olmaktadır. Özellikle Şii Ulema şehirli birçok kesimi barındırıyordu. Onların sahip olduğu ekonomik ve sosyal bağlar ile Şah Tahmasb, daha geniş kitlelere hitap ederek temsil imkânı bulmayı hedefliyordu. Şah Tahmasb, özellikle Özbeklere karşı yapılan savaşlarda zaferler kazanıp kendini kanıtlayma imkânı bulmuştu. Osmanlı Devleti ile de 1555'te yapılan Amasya antlaşması ile otuz yıl sürecek bir barış dönemi başladı. Bu antlaşma ile ilk imamların türbelerinin olduğu ve Şii hacılar için önem arz eden Kerbela ve Necef'in kaybedilmesi Şah Tahmasb'ın ulemaya olan desteğinin artmasına neden oldu.⁴⁸⁰

Şah Tahmasb otoritesini kurunca Şah İsmail zamanındaki iki önemli makam "halifetü'l hulefa" ve "emirü'l ümera" devlet içindeki önemini yitirmeye başladı. Özellikle "emirü'l ümera" makamının adı artık duyulmaz olmuş, 1534 yılında Kızılbaş güçlerinin komutanı olarak atanan Afşar Sevindik Bey ölene kadar (1562) bu makamda kalmıştır. Şah Tahmasb korucubasını diğer Kızılbaş aşiretlerinin yerine Afşarlardan seçmesinin nedeni Kızılbaş aşiretlerin bu makamları elde etmek uğruna kendi aralarında verdikleri mücadeleye son vermek ve kendi otoritesini güçlendirmek içindir.⁴⁸¹ Neredeyse ilk on yılını kendi otoritesini kurmak için harcayan Şah Tahmasb'a bu süre zarfında Kızılbaş topluluklar karşı çıkmışlardı. Bu durum aynı zamanda "mürşid-i kâmil" anlayışının zedelenmesine neden olmuştu. Bu yüzden otoritesini sağlamaya başladığından itibaren "mürşid-i kâmil" unvanının yerine İmamiye Şiiliğine daha uygun unvanlar seçmeye başladı. "İmam-ı Zaman'ın Naibi" anlamına gelen "Nevvab-ı Kamyab" unvanının kullanan Şah Tahmasb böylece bu zamana kadar yönetimde söz sahibi olan Kızılbaş toplulukları dini ve siyasi yönden tasfiye etmeyi düşündü. İmamın naibi unvanı Şiiler için tartışılmaz rehberdir. Şah Tahmasb, bu unvanı kullanarak dini yönden meşruiyetini güçlendirmeye çalışmış, Gaib imam ile rüya yoluyla irtibat kurduğunu söylemiştir. Savaşlarında ondan yardım aldığı ve gaybi desteklerle icraatlarını gerçekleştirdiği kanaati halk arasında da yaygınlık kazanmıştır. Nesebini on iki imama bağlayan Şah Tahmasb, Özbeklerle ve Osmanlı ile yapılan savaşlarda bu iddialarını kullanmıştır.⁴⁸²

⁴⁸⁰ Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğundan Günümüze*, 155-156

⁴⁸¹ Savory, *Safeviler Devrinde İran*, 73; Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 31.

⁴⁸² Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 35-36.

Şah Tahmasb, babası Şah İsmail'in Tanrının insan şeklinde tecellisi olduğu iddialarını kabul etmemiş ancak kendisi de tahta çıktığından itibaren Kızılbaş kabileler üzerinde otorite kurması ve saltanatı güçlendirmesi bakımından bazı unvanlara ihtiyaç duymuştur. Tahmasb'a verilen unvanlardan bazıları şunlardır; “*Ayine-i hatraftab (güneşin aynası), Hazret-i Şah-ı ali nejad (yüce soylu), Hazret-i Şah-ı adil, Hazret-i Şah-ı Kişvergir (ülkeler fetheden), Şah Hilafet Penah (Hilafetin sığınağı), Padişah-ı pak itikad (temiz inançlı), Padişah-ı mürşid, Gulam-ı Emirü'l-Müminin (Hz. Ali'nin kölesi), Padişah-ı Hüseyin-i nesep (Hüseyin soylu padişah), Ebü'l-Beka Şah Tahmasb, Şah-ı din penah (dinin sığınağı)*”. Kızılbaşların anlayışlarında var olan mürşid ve talip ilişkisi Şah Tahmasb'ın kendi meşruiyetini sağlaması bakımından önemlidir. Şah Tahmasb'ın tahta çıktığı dönemde Kızılbaş gelenekleri hâkim durumdadır. Hükümdarların Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak görülmesi anlayışı ile onlara verilen unvanlar Kızılbaşların hükümdarlara bakış açılarını ortaya koymaktadır. Bu durum şahın otoritesinin sağlamlamasına katkı vermektedir.⁴⁸³

Babasının mehdici/mesiyani her türlü aşırılığı içeren düşüncelerin yerine samimi bir Şiiğe yönelen Şah Tahmasb, devletin bekası ve istikrarı için Şiiğin kurumsallaşmış yorumlarını esas almaya çalıştı. Bu bakımdan babasının başlattığı Şiileşme politikasını daha da ileri götürerek Şii ulemeden daha çok faydalanmak adına babasının çalıştığı fakih Kereki'ye davetler ve fermanlar göndererek onunla çalışmaya devam etmiştir.⁴⁸⁴ Bütün İran coğrafyasında şer'i ilimlerden sorumlu olan Kereki'nin Cuma namazı ve haraç konusunda verdiği fetvalar siyasi iktidara destek verme açısından önemlidir. Kereki'nin siyasi iktidara yönelik fetvalarına usuli alimler karşı çıkmışlardır.⁴⁸⁵

Şah Tahmasb zamanında da önemli bir mevkie sahip olan Kereki hakkında, “Şeyh Kereki'nin nasbettiğini kimsenin azledemeyeceğini ve onun azlettiğini de kimsenin naspemeyeceği” şeklinde ferman yazılmıştır. Yazılan bu ferman, Safevi

---

⁴⁸³ Şah Tahmasb için kullanılan unvanlar ve anlamları için bkz. Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 32-33.

⁴⁸⁴ Çelenk, “Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri”, 27; Çınar, “Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 25-26.

⁴⁸⁵ Habib Kartaloğlu, “Batılı Araştırmacılara Göre Safevî İran'a Şii Ulema Göçü”, *Turkish Journal Of Shiite Studies* 1/1 (Haziran 2019), 30-31; Çelenk, “Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri”, 26.

şahlarının muhacir ulemaya bakışı açısından önemlidir. Kereki'nin verdiği fetvalar, bazı konulara ihtiyatlı yaklaşan önceki ulemaya nazaran Şah Tahmasb'ın işini kolaylaştırma ve rahat hareket etmesini sağlaması bakımından fayda sağlamıştır. Bu durum Şii ulemanın gaib imamın temsil edilmesi bakımından üstünlük elde etmelerine neden olacaktır. Kereki'nin verdiği fetvalar bir fakihin kanaatinden öte iktidarın hükümler ve siyaset anlayışına bir desteğin göstergesidir. Elbette Kereki'nin fetvaları eleştirilmiştir. İktidar ile yakın olması diğer Şii ulemayı rahatsız etmiştir. Onun fetvaları tüm Şii ulema tarafından kabul görmüş değildir. Fakat Kereki'nin fetvalarına bakarak “Siyasi bir fıkıh” geliştirdiğini İran'da Şiiliğin istikrar bulması için büyük gayret gösterdiğini söyleyebiliriz.⁴⁸⁶

Şah Tahmasb, babası Şah İsmail'den İran'ın Şiileştirilmesi faaliyetlerini daha da ileriye götürmüştür. Bu bakımdan Kereki, Safevi iktidarının işini kolaylaştıracak ve hareket alanını genişletmesine yardımcı olacak fetvalarıyla birçok alanda cesur kararlar almıştır. Bu dönemde ilk defa, gaib imamın temsil hakkı Şii ulemanın eline geçmeye başlamıştır. Safevi Şahları ulema sınıfına din işlerini vermişlerdir. Siyasi ve askeri güçlerine ulemanın gücünü de ekleyen Safevi şahları bu sayede hem kendi iktidarını güçlendirmeyi hem de iktidarlarına meşruiyet kazandırmayı amaçlamışlardır.⁴⁸⁷ Şah Tahmasb'ın verdiği fermada, Kereki on iki imamların temsilcisi olarak tanımlanmış, onun emirlerini dinlemeyenin dinden çıktığı ve sert bir şekilde cezalanması gerektiği emredilmiştir. Kereki, bu süreçte imam atamaları, cuma namazlarının kılınması ve İslam şeriatının kurallarının uygulanması için gayret göstermiştir. Ayrıca şeriatça haram kabul edilen şarap ve kumar yasaklamış, ezan okunması, cuma namazının yaygınlaşması, oruç ve namaz konusunda birtakım faaliyetlerde bulunarak Şia mezhebinin yayılması için çalışmıştır.⁴⁸⁸

Kereki'nin toplumdaki hedef kitlesi yerleşik hayata geçmiş, büyük çoğunluğunu Sünni İslami benimsemiş kitle ve Kızılbaş Türkmenlerdir. Onun

---

⁴⁸⁶ Çelenk, “Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri”, 27-28.

⁴⁸⁷ Çınar, “Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 26-27.

⁴⁸⁸ Menderes Kurt, “Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine”, *İran Çalışmaları Dergisi* 2/1, (Haziran 2018), 75-76; Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 70-75.

çalışmaları, Fıkhi-Hukuki Şia'nın Sünni kisve ile özellikle Kızılbaşlara uygulanmasıdır.⁴⁸⁹

Kereki'nin Şah İsmail döneminde neden Safevi sarayından ayrıldığı konusunda Safevi kaynaklarında yeterince bilgi verilmemektedir. Şah Tahmasb dönemindeki uygulamalar, Kereki'nin uyguladığı katı dini tutum, Türkmen Kızılbaşların yaşam tarzları ve inanç sistemlerine uygun değildir. Bu durumun aynı Şah İsmail döneminde olması daha mümkündür. Bu yüzden Şah İsmail döneminde böyle bir toplumda kendi düşüncelerini yürütemeyecek, uygulamaya çalıştığı programın kendisi için bir tehlide dönüşeceğini düşünen Kereki, yaklaşık beş yıl sonra bir sessizlik içinde Safevi sarayını bırakarak Necef'e veya Lübnan'a gitmek zorunda kalmıştır. Şah İsmail döneminde bir daha Safevi sarayına geri dönmeyen Kereki'nin, tekrar geri dönüşü 1530 yılında Şah Tahmasb'ın davetiyledir. Onun izniyle 1533 yılında Necef'e gitmek zorunda kalan Kereki'nin gitme sebebi belli değildir. Şah Tahmasb, Kereki'yi tekrar Safevi sarayına davet etmiş ancak Kereki, Safevi sarayına yaklaşık bir yıl sonra gelmek üzereyken vefat etmiştir. Onun Kızılbaşlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü belirten kaynaklar vardır. Elbette Türkmen Kızılbaşlar ile din adamlarının arasında bir mücadele söz konusudur. Şah İsmail zamanında Kızılbaş Türkmenlerin, çıkarlarına ters düşen unsurlara tavır aldıkları da bir gerçektir. Bu bağlamda bu olayı fıkhi-hukuki ve müteşerri Şia temsilcileri ile tasavvufi-tarikatçı Şia temsilcileri Kızılbaş Türkmenler arasındaki inanç ve mevki savaşı olarak görmek de mümkün gözükmektedir.⁴⁹⁰

Şah İsmail hem siyasi hem de dini önder vasıflarını taşıırken Şah Tahmasb zamanında dini yetkiler büyük oranda Sadr'a devredilmiştir. Bu yüzden Şah Tahmasb yalnızca siyasi önder olarak ön plana çıkmıştır. Ancak o, dini ve hukuki işleri sıkı bir şekilde takip etmeyi de ihmal etmemiştir. Şah Tahmasb yaptığı çalışmalarla iktidara geldiği ilk zamanlardaki Kızılbaş aşiretlerin mücadelesi ile sarsılan otoritesi düzeltmeyi başarmıştır. Bu bağlamda Kızılbaşların dini düşüncelerinin yerine Şii ulemanın verdiği fetvalar tercih edilmiştir. Bu aynı

---

⁴⁸⁹ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 75. (dipnot 65).

⁴⁹⁰ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 78-79.

zamanda Şii ulemanın söz sahibi olmasını sağlamış Kızılbaş sufilerin anlayışlarını geri plana bırakmıştır.⁴⁹¹

Şah Tahmasb döneminde Tacikler, İranlılar ve Çerkezler okuma yazma bildikleri için idari ve mali makamlara gelerek önem kazanmıştır. Kızılbaşlar ise savaş ve binicilik konusunda hünerli olmalarına rağmen okuma yazma bilmemeleri nedeniyle devlet yönetiminde geri planda kalmaya başlamışlardır. Şah Tahmasb dönemini üç bölümde inceleyen Harky, Şah Tahmasb'ın ilk dönemi çocukluk yılları olduğu için (1524-1534) bu dönemde Kızılbaş aşiretlerinin sözünün geçtiğini söyler. Özellikle Rumlu, Ustaclu ve Şamlu aşiretlerinin kendi aralarındaki mücadeleleri yüzünden bu dönemde Safevi Devleti büyük zorluklar yaşamıştır. 1534-1554 yıllarını Şah Tahmasb'ın İkinci dönemidir. Şah Tahmasb bu dönemde fiili olarak yetkiyi ve yönetimi eline almıştır. Kendisine karşı ayaklanan Kızılbaşlar veya müritlere fırsat vermemiştir. 1554/1576 yılları arası ise Şah Tahmasb'ın üçüncü dönemidir.⁴⁹² Bu dönem, Amasya Antlaşması'ndan Şah Tahmasb'ın son yıllarına kadar olan zamanı kapsamaktadır. Bu dönem yalnızca Safeviler için değil Osmanlı Devleti için de en huzurlu dönemdir. İki tarafta antlaşmaya sadık kalmaya çalışmışlardır.⁴⁹³

Şah Tahmasb, otoritesini kurduktan sonra Şii on iki imam mezhebini sert bir şekilde uygulanması için çalışmıştır. Onun zamanında Şii on iki imam mezhebinin yayılması hızlanmış ve görsel törenler artmaya başlamıştır. Şah Tahmasb'ı daha da ünlü yapan onun Şiiler için düzenlediği dini törenler ve matemlerdir. İmam Hüseyin'in matem merasimi için masrafları karşılayan Şah Tahmasb, Şii alimlerin huzurunda toplantılar ve dersler düzenlemeye başlamıştır. Kendisi dini gelenekleri, merasimleri uygulamaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin seferleri sonucunda başkenti 1548 yılında Tebriz'den Kazvin'e taşımak zorunda kalan Şah Tahmasb, burada yeniden inşa faaliyetlerine başlamıştır. Kazvin'e çarşı ve kervansaray yaptırmıştır. O, İmam Rıza türbesini tamir ettirmiş, İsfahan, Kirman ve Şiraz'da cami

---

⁴⁹¹ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 11, 25-26.

⁴⁹² Awesta Fuad Hassan Harky, *Fars Kaynaklarına Göre Şah Tahmasb Döneminde (1524-1576) Safevi Ülkesinde Yaşanan İç Sorunların Osmanlı-Safevi İlişkilerine Etkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 34-35

⁴⁹³ Harky, *Fars Kaynaklarına Göre Şah Tahmasb Döneminde (1524-1576) Safevi Ülkesinde Yaşanan İç Sorunların Osmanlı-Safevi İlişkilerine Etkileri*, 35, 84.

yaptırması, ulaşım ve ticaret açısından şehirler arasında da yollar ve kervansaraylar yaptırmıştır.⁴⁹⁴

Safevilerin Şiileştirme politikası doğrultusunda Tebriz ve Kazvin arasındaki bölgede bulunan Nakşibendiler buraların Şiileştirilmelerinde engel teşkil etmekteydi. Şah Tahmasb, Kazvin bölgesinin Şiileşmesine önem vermekteydi. Başkent Tebriz'den Kazvin'e taşınma sebeplerinden biri de burada Nakşibendi tarikatının etkisini azaltmaktı. Başkent Kazvin'e alınarak buraya Erdebil Tekkesi Sufileri yerleştirilmiş onlar aracılığıyla burada Şiileştirme amaçlanmıştır. Bu bölgede Nakşibendi tarikatı mensubu Sunullah Efendinin oğlu Ebu Said Efendi Şiiliğe tehdit olarak görülmektedir. Baskılardan dolayı hac yapma bahanesiyle Anadolu'ya kaçmak isterken yakalanan Ebu Said Efendi, Şah Tahmasb'ın emriyle hapsedilmiştir. 10 bin altın dinar ceza istenen Ebu Said Efendi bütün mallarını satarak ödemiştir. Ardından Erdebil'e kaçarak burada bulunan Şeyh Safi Asitanesi'ne sığınarak canını kurtarmıştır. Şah Tahmasb, Mevlâna Hüseyin Kazvini, Abdulgaffar Saveci, Abdulvahhab Hemedani gibi alimleri sürekli takibat altında tutmuş, bu alimler Merv ve Buhara gibi şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır.⁴⁹⁵

İlk zamanlarda Şah Tahmasb, Osmanlıların Kızılbaşları İslam dışı göstermelerine karşı çıkararak, Kızılbaşların da Sünniler gibi Müslüman olduğunu söylemektedir. Ehl-i Sünnet ile Kızılbaşlar arasında kesin bir sınır koymayan Şah Tahmasb, kendilerinin İslam içinde olduğunu belirterek Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasındaki mücadelenin dini nedenlere bağlanmasına karşı çıkmaktadır.⁴⁹⁶ Fakat sonraki zamanlarda Kızılbaşlara yönelik uygulamalarında Şii ulemanın etkisi büyüktür. Kendisi, Kızılbaş ortamında büyüdüğü için kendisinde var olan İslam'a aykırı alışkanlıkları terk ettiğini söyler. Kızılbaşların içki meclislerinden vazgeçilmemesi uyarılarını kabul etmemiştir. Şah Tahmasb, devletin kurucusu Kızılbaşları ilhad ve zındıklıkla suçlamıştır. Bunun sebepleri arasında Kızılbaşların Şah Tahmasb'da babası Şah İsmail'in karizmatik kişiliğini ve dini cazibeyi görememeleri ve ona karşı sadakatsiz davranmaları vardır. Bir diğer sebep ise Şii

---

⁴⁹⁴ Harky, *Fars Kaynaklarına Göre Şah Tahmasb Döneminde (1524-1576) Safevi Ülkesinde Yaşanan İç Sorunların Osmanlı-Safevi İlişkilerine Etkileri*, 30-31.

⁴⁹⁵ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 179-180.

⁴⁹⁶ Şahin Mustafayev, "Safevi Tarih Yazımında Osmanlılar (Şah İsmail ve Şah Tahmasb Devirleri), *Türk Tarihi Araştırma Dergisi* 3/1, (Haziran 2018), 11.

ulemanın kurmak istediği dini otoritenin önünde en büyük engel Kızılbaşlardır. Bu sebepler yüzünden Kızılbaş gruplar katliama maruz kalmışlardır.⁴⁹⁷

Şah Tahmasb, Safevi Devleti'ne yaptığı yeni değişikliklerle farklı bir mahiyet kazandırmıştır. Bunların ilki, itikadi meselelerden yola çıkılarak gerçekleştirilmiştir. Türkmen-Kızılbaş Müslümanlığından Şia'ya doğru değişim bu dönemde gerçekleşmiştir. Şah Tahmasb tövbe edip mehdici yaklaşımlardan uzaklaşması sonrasında Kereki'yi bütün dini işlerin sorumlusu olarak Safevi sarayına davet etmiştir. Safevi Devleti'ndeki dini, mezhebi ve ideolojik değişimlerin başlangıcı olarak kabul edilen bu durum, Şah İsmail döneminde başlayan Kızılbaşlık düşünce ve inanç sistemi, Arap Şii fakihler ile müteşerri bir Şia'ya dönüşmüştür. Sohrabiabad, J. Foran'a atıfla "Şah İsmail döneminde devletin kurucusu tarafından meşruiyetin esas kaynağı olan ve Türkmenler tarafından önemsenen mehdinin niyabeti ve gaip imamın temsilciliği Şah Tahmasb'dan sonra artık bir kenara bırakılmıştır." Foran'ın bu tespitini eksik bulan Sohrabiabad, mehdinin niyabeti ve gaip imamın temsilciliğinin bir kenara bırakılma sebebini, bu makamların ve temsil ayrıcalıklarının bizzat şah tarafından Kereki'ye devredilmesi ve Şah Tahmasb sonrasında bu makamlar ve onları niteleyen sıfatların Safevi şahları tarafından yeniden elde edilip kullanıldığı gerçeğinin görülememesidir.⁴⁹⁸

Şah Tahmasb döneminde Gürcü, Ermeni ve Çerkezlerin Safevi Devleti'ne ve devlet teşkilatına dahil olmaları devlet teşkilatını, orduyu ve özellikle Türkmen toplum yapısını önemli derecede etkilemiştir. Bu durum Kızılbaş Türkmenlerin gücünün azalmasına neden olmuştur. Şah Tahmasb'ın saltanatının ilk dönemlerinde "vekil" ve "sadr" makamlarına Kızılbaş Türkmenler seçilmekteydi. 1534 yılından itibaren ise devletin en önemli mevkileri "emirü'l-ümera", "vekil" ve "sadr" makamlarında bir takım önemli değişikliklere gidildi. Türkmen Kızılbaşların gücünün azaltılması bakımından "emirü'l-ümera" makamına alternatif "kurçu başı" getirildi. Ordu, yüksek değere sahip olan "emirü'l-ümera" makamının gözetiminde iken 1533 yılından itibaren "kurçu başı" makamının değerinin artması ile "emirü'l-ümera" makamı önemini kaybetmeye başladı. Artık "emir'ül-ümera" makamı "kurçu

⁴⁹⁷ Bahtiyar Murat Aras, "İranlı Şiilerin Safevilere Bakışı", *Türk Dünyası Araştırmaları* 120/236, (Ekim 2018), 161

⁴⁹⁸ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 71.

başı” makamının gölgesinde kalmaya başlamıştır. Şah Tahmasb’ın otoritesini artırması ile Safevi Devleti’nde ve buna bağlı olarak toplumunun bürokratik, itikadi ve kültürel alanında değişimler gerçekleşmeye başlamıştır.⁴⁹⁹

2.Büyük Şah Abbas Döneminde Devletleşmenin Getirdiği Yeni Yaklaşımlar

Şah Tahmasb’ın torunu, Muhammed Hudabende’nin oğlu olan Şah Abbas Mirza, 29 Ocak 1571 yılında babasının valilik yaptığı Herat’ta doğdu. Annesi, Mazenderan hâkimi Mir Abdullah Han’ın kızı Seyyide Hayrunnisa Begüm’ün (Mehdi Ulya) soyu İmam Zeynelabidin’e ulaşır.⁵⁰⁰ Torunun doğumuna sevinen Şah Tahmasb, “Abbas” adını okuduğu bir şiirde görmüş ve bu adın torununa verilmesini emretmiştir. Şah Tahmasb torununa hediye olarak halı, keçe ve beşik göndermiştir.⁵⁰¹

Şah Abbas’ın babası bir müddet sonra Herat valiliğinden sonra Şiraz valiliğine getirildi. Türkmen emirleri tarafından II. İsmail’in ölümünün ardından tahta çıkarılan Muhammed Hudabende’nin gözleri az görüyordu. Bir de devlet idaresinde dirayetsiz davranması karısı Hayrunnisa Begüm’ün devlet işlerinde söz sahibi olmasına neden oluyordu. Horasan emirlerinin hoşuna gitmeyen bu durum Herat valisi Şamlu Ali Kulu Han’ın liderliğinde Hayrunnisa Begüm’ün öldürülmesine ve on yaşları civarındaki Abbas’ı hükümdar ilan etmelerine neden oldu.⁵⁰²

Aşiretler arasındaki mücadele Herat valisi Ali Kulu Han ile Meşhed valisi Ustacalu Mürşid Kulu Han’ın karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Şah Abbas, lalası Mürşid Kulu Han tarafında kaldı. Bu mücadeleler sürerken Safevilerin içerisindeki durumdan faydalanan Osmanlı Devleti Azerbaycan’ı hakimiyeti altına almış, Özbekler ise Herat’ı kuşatmışlardı. İran’da meydana gelen karışıklıklar emirlerin kendi aralarında müzakereleri neticesinde durumu Abbas Mirza’ya iletmelerine vesile oldu. Meşhed’de bulunan Abbas Mirzaya haber verilerek Kazvin’e gelmesi istendi. Zaten bu haberi bekleyen Abbas Mirza ve Mürşid Kulu Han görünürde Özbeklere karşı mücadele etmek için üç yüz Kızılbaş süvari ile harekete geçtiler.

⁴⁹⁹ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 71-72.

⁵⁰⁰ Faruk Sümer, “Abbas I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1988), 1/17; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2013), 81.

⁵⁰¹ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 81.

⁵⁰² Sümer, “Abbas I”, 1/18.

Ancak onların asıl düşünceleri Kazvin'e gidip tahtı ele geçirmektir. Tahtı ele geçirmenin en uygun zaman olduğunu düşünen Mürşid Kulu Han diğer Türkmenlere mektuplar yazarak İran'ı içinde bulunduğu durumdan kurtarmak adına daha fazla kuvvete ihtiyaç duyduğunu ve taht için en uygun adayın Abbas Mirza olduğunu bu bakımdan tüm Kızılbaşların, Şiilik ve Safevi tacının kurtarılması adına birlik olmaya davet etti. Sonuçta Türk ve Tacik yeni katılımcılar Kazvin'e iki bin kişilik bir güçle gelerek daha önce hükümdar ilan edilen Abbas'ı tahtta çıkardılar. Şah Muhammed Hüdebende ve etrafındaki emirler Abbas Mirza'nın tahta geçmesini kabul ettiler. Bunun üzerine Şah Abbas babasına haber gönderdi, ağabeyinin ölümünden dolayı üzüntülerini ilettiler ve kendisini görmek istediğini söyledi. Şah Abbas, Kazvin'e gelen babasını karşıladı. Babası da tüm devlet erkanı ve ümeranın bulunduğu bir cülus töreninde Safevi tacını oğlu Şah Abbas'a giydirdi. Böylelikle tahta oturan Şah Abbas "şah" unvanının da sahibi oldu. "Vekil-i saltanat" makamına da Mürşit Kulu Han geldi ve tüm güçleri elinde topladı. Tahta çıkan Şah Abbas, içte ve dışta meydana gelen karışıklıklarla karşı karşıya kaldı. Bu yüzden içteki karışıklıkları bitirmek bakımından önce Türk emirlerin nüfuzunu kırdı sonrasında kendi otoritesine karşı olan kişileri bertaraf etti.⁵⁰³

İran'ın durumu pek iç açıcı olmadığını, içerde Kızılbaş emirlerinin mücadeleleri ve dışarıda Özbekler ile Osmanlıların taarruzlarının Safevi Devleti'ni zayıflattığını farkında olan Şah Abbas, bu durumu Babür Devleti hükümdarı Ekber Şah'a yazdığı bir mektupta anlatmıştır. Mektupta dedesinin vefatından sonraki durumu anlatan Şah Abbas özetle "Kızılbaş aşiret reislerinin öncelik ve fazlalık elde etme uğruna türlü türlü ve çelişik iddialar ortaya attıklarını, bu vefalı ve hayır düşünceli aşiret reislerinin vefayı ve birlikteliği bir kenara bırakıp isyan ve nifak çıkardıklarını, bu yüzden gözleri bu güzel topraklarda olan Özbekler ve Osmanlı'nın ülkenin bu kötü durumundan faydalanmak istediklerini" dile getirmektedir. Şah Abbas, tahta geçtikten sonra ihsanlarda bulunarak bazı şehzade ve emirlere hediyeler takdim ederek her birini bir bölgeye hâkim olarak atamıştır. Ülkede karışıklık çıkaran Muhammed Hudabende'nin yanından kaçıp Kazvin'e gelen kardeşi Hamza Mirza'nın ölümüyle alakalı olduklarını düşündüğü yedi Kızılbaş reisini huzuruna

---

⁵⁰³ Sümer, "Abbas I", 1/17-18; Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 81, 88-90.

çağırıp sorgulatmış ikna edici bir cevap alamayınca onları silahlı saray muhafızları tarafından katlettirmiştir. Bunların öldürülmesi, Mürşit Kulu Han'ın işine gelmiş böylece rakiplerinden kurtulmuş saltanat vekili unvanını alarak hükümet ve memleket işlerinde söz sahibi olmuştur.⁵⁰⁴

Abbas'ın hükümdarlığının ilk yıllarında iç karışıklıkları fırsat bilen Özbekler Horasan'ı uzun bir müddet kuşatarak buranın baş şehri Herat'ı ele geçirdiler. Meşhed'e yönelen Özbek tehlikesinin farkına varan Şah Abbas, 1590 yılında Osmanlı Devleti ile Ferhat Paşa Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Safeviler, Tebriz, Karacadağ, Gence, Karabağ, Şirvan, Gürcistan, Nihavend, Luristan, Şehrizer'daki Osmanlı egemenliğini tanıdılar. Ayrıca Safevilerden Hz. Peygamberin ahabına ve Sünnilere yönelik hakaret içeren sözlerin kullanılmamasına dair söz alındı. Şah Abbas, yapılan antlaşma ile büyük topraklar kaybetmesine rağmen kendisi ve ülkesi için en önemli bir tehditten kurtulmuştu.⁵⁰⁵

Şah Abbas artık dikkatini içerde istikrarı sağlamaya ve doğuda Özbeklerle mücadeleye yoğunlaştırabilecekti. Ülke içindeki iç karışıklıkları bitirdikten sonra Özbekler üzerine yürüyen Şah Abbas, Özbek hükümdarı Abdullah Han'ın ölümünü de fırsat bildi. Horasan tarafına yönelerek Meşhed, Nisabur ve Herat şehirlerini alarak Horasan'ın büyük bir bölümünü ele geçirdi. Horasana 1600 yılında tekrar sefer düzenleyen Şah Abbas, topraklarını Ceyhun'a kadar genişletti. Ardından Osmanlı Devleti'ne 1603 yılında savaş açtı. Çünkü Osmanlı Devleti Celali isyanları ve İran-Avusturya seferleriyle uğraştığı için yorgun düşmüştü. Şah Abbas, başta Tiflis olmak üzere Gürcistan, Çukur Sa'd (Revan bölgesi), Azerbaycan, Şirvan, Karabağ ve Nihavend eyaletlerini geri aldı. Bağdat'ı da zapt eden Şah Abbas, vezir Cigalazade Sinan Paşa'nın İran üzerine kalabalık bir ordu ile geldiğini öğrenince endişeye kapıldı. Fakat Osmanlı ordusu Selmas yakınlarında yenilerek Sinan Paşa'nın geri çekildiği ve 1605 yılında öldüğü haberi Şah Abbas'ın endişelerini giderdi. Kuyucu Murat Paşa'nın 1610 yılında Tebriz yakınlarına gelmesi Şah Abbas'ın barış teklifinde bulunmasına neden oldu. Şah Abbas, Osmanlı Devleti'ne her yıl 200 yük ipek vermeyi kabul etti. Yeni sadrazam Nasuh Paşa'nın büyük çabası

---

⁵⁰⁴ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 92-93.

⁵⁰⁵ Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 12-13.

ile gerçekleşen barış, Şah Abbas'ın verdiği sözü yerine getirmemesi üzerine tekrar bozuldu ve 1612 yılında ona karşı Revan seferi düzenlendiyse de başarı sağlanamadı. Şah Abbas'ın 100 yük ipek vermesini kabul etmeyen Sultan Ahmet, 1617 yılında Halil Paşa kumandasındaki bir orduyu Erdebil'e kadar göndermesine rağmen yine başarı sağlanamadı. 1618 yılında Mehmed Paşa ile yapılan antlaşmanın şartlarına göre yeni bir antlaşma imzalandı.⁵⁰⁶

Ülkesinin sınırlarını genişletmek için büyük çaba gösteren Şah Abbas, Mazenderan'a dinlenmek için gitti. Fakat burada rahatsızlanan ve iyileşemeyeceğini anlayan Şah Abbas, torunu Sam Mirza'nın yerine geçirilmesini vasiyet etti. 1629 yılında altmış yaşlarında iken ölen Şah Abbas, devleti 42 yıl gibi uzun bir süre yönetti. Onun cenazesi Kaşan'da defnedildi.⁵⁰⁷ Saltanatı boyunca azimli, irade sahibi, faal, akıllı ve mahir siyaseti ile Şah Abbas, Safevi Devleti'nin yıkılmasına engel olduğu gibi devletine en parlak ve kudretli dönemini yaşatmıştır. Şah Abbas koyduğu bir Osmanlı düşmanı olarak bilinmektedir. Başkenti Kazvin'den İsfahan'a taşıyan Abbas, burada büyük bir saray, cami, mescid, medrese ve hastane ile hamamlar, çarşılar ve kervansaraylar yaparak geniş çaplı imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti ve Hindistan ile ticaret onun zamanında yapılmıştır. İran'ın ipeği, kervanlarla özellikle Tokat ve Halep'e gönderiliyor buradan büyük bir kısmı Avrupa'ya sevk ediliyordu. Osmanlı Devleti'nin buradan elde ettiği büyük gelirini kesmek için ipek sevkiyatını durdurmaya çalışan Şah Abbas, bu konuda başarılı olamamıştır.⁵⁰⁸

Şah Abbas, hükümdar olduktan sonra kanun ve nizamları uygulanır hale getirerek iç huzuru ve güvenliği sağlamayı, ordu teşkilatını yenileyerek özellikle Kızılbaş aşiretler arası mücadeleyi sonlandırmayı, karışıklıklar dolayısıyla kötüleşen ekonomiyi düzeltmeyi, Özbekler ve Osmanlılara kaybettiği toprakları geri almayı amaçlamıştır. Şah Abbas her yönden göçmüş olan Safevi Devleti'ni tekrar ayağa kaldırmak için Osmanlı Devleti ile barış yaparak ilk önce ülke içi karışıklıklara yönelmiştir. İç sorunları düzenlemek için Kızılbaş reisleri arasındaki mücadeleye son vererek otoritesini sağlamlaştıran Şah Abbas, dağılmış durumda bulunan devleti

⁵⁰⁶ Sümer, "Abbas I", 1/18; Asiye Şenol, *Osmanlı Safevi İlişkileri ve Çaldıran Savaşı* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 97-101.

⁵⁰⁷ Sümer, "Abbas I", 1/18; Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 273.

⁵⁰⁸ Sümer, "Abbas I", 1/18.

yeniden toparlayıp birlik ve beraberliği sağlamlaştırmıştır. İç-dış ticareti düzenleyerek halkın ekonomik gücünü de artıran Şah Abbas bu yaptıkları ile adeta Safevi Devleti'nin ikinci kurucusu sayılabilecek duruma gelmiştir.⁵⁰⁹

Şah Abbas, Kızılbaş aşiretlerinin birbiriyle mücadeleleri yüzünden devletin zayıflamasını engellemek adına devlet yönetimi ve ordu teşkilatında bazı düzenlemeler yaptı. Devlet yönetiminden ve ordu teşkilatındaki Kızılbaş aşiretlerinin etkinliğini azalttı. Kızılbaş aşiretleri Safevi Devleti'nin kurulmasında büyük emekleri olmuştu. Ancak onların nüfuzları çok fazla ve kendilerine ait özel birlikleri vardı. Bu güçleri ile şah üzerinde baskı kurabilmekteydiler. Şah Abbas, Kızılbaşların gücünü kırmak adına kendine bağlı bir ordu kurmayı planladı. Böylece merkezi otoriteyi güçlendirecekti.⁵¹⁰

Yukarıda da belirttiğimiz gibi aşiretlerin kendi aralarındaki mücadelelerinin yanında Doğuda ve Batıda güçlü rakipler ile mücadele etmek asayişin ve merkezi otoritenin bozulmasına neden olmaktaydı. Bu yüzden kendi otoritesini tehdit edecek Kızılbaş emirlerini en ufak kusurlarında dahi affetmiyordu. Babası zamanında Kızılbaş emirlerinin kendi aralarındaki hakimiyet mücadelesine bizzat tanık olmuştu. Bu emirler tarafından annesi ve ağabeyi Hamza Mirza bile katledilmişti. Onlara karşı büyük bir nefret duyan ve tedbirli olan Şah Abbas, hayatının her aşamasında akılcı ve dikkatli davranması sayesinde ülkeyi huzura kavuşturmuştur.⁵¹¹

Kızılbaş reislerden özellikle Mürşit Kulu Han, Şah Abbas'ın babasının yerine saltanata geçmesinde rol üstlenmiştir. Şah Abbas'ın lalalığını da yapan Mürşit Kulu Han, ona babasına bağlı devlet adamlarıyla mücadelesinde yardımcı olmuştur. Mürşit Kulu Hanın, yorulmak bilmeyen çalışmaları ve fedakarlığı sayesinde Şah Abbas Kazvin'e gelerek İran tahtına oturmuştur. Memleket işlerinde karışıklık çıkaran Kızılbaşların reislerinin öldürmesi ile rakibi kalmayan Mürşit Kulu Han, Naibü's-saltanat olmuştur. Tüm saltanat fermanlarını ve emirlerini şahtan izinsiz çıkarıyor, hazinenin anahtarları da onda duruyor, taşıdığı saltanat mührü ile devlet işlerinde tek adam olarak istediğini yapabiliyordu. Şah Abbas üzerinde de büyük baskı kuran Mürşit Kulu Han, memleket işlerinde bağımsız hareket etmekteydi. Hatta Şah Abbas

⁵⁰⁹ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 94.

⁵¹⁰ Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, 14; Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 97.

⁵¹¹ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 97-98.

namına kararlar alıp sanki kendisi saltanat sürüyordu. 18 yaşında olan Şah Abbas'a hala çocuk gibi davranıyordu. Şah Abbas'ın hoşuna gitmeyen bu durum onun Mürşit Kulu Han'ı ortadan kaldırmak için fırsat kollamasına dönüştü. Tahta geçtiği ilk yıllarda, Kızılbaşlar başkent Kazvin'de karışıklık çıkarmıştı. Bu zamanda şahın yanında duran sadık grupları Şah Abbas "şah sevenler" altında toplamıştı. Bunlar sayesinde karışıklık çıkararak ve kendine karşı olan Kızılbaşlar ortadan kaldırılmıştır.⁵¹² Ayrıca Osmanlı kapıkulu teşkilatını benzer bir şekilde Gürcü, Ermeni ve Çerkezlerden oluşan "Gulaman-ı Hassa-i Şerife" adıyla ateşli silahlarla donatılmış ücretli bir ordu kurdu. Fars ve Tacik unsurlardan tüfekçi ve esirlerden devşirilen topçuların da katılımıyla Şah Abbas, ordusunun sayısını kırk bine kadar ulaştırdı.⁵¹³

Şah Abbas aldığı sert tedbirler sayesinde hiçbir muhalif artık kendisine isyana cesaret edememiştir. Böylece şahın Kızılbaş aşiretleri üzerinde otoritesi sağlanmıştır. Mürşit Kulu Han'a karşı öfkesi giderek artan Şah Abbas, Herat'ı geri almak için Özbeklere karşı çıktığı Horasan seferinde kendisini korumakla görevli dört genç Kızılbaş emirine Han'ı 1588 yılında öldürttü. Onun tüm malları "Han" rütbesiyle birlikte Meşhed Hakimliği'ne atanan Ümmet Bey'e verildi. Böylece Ustacuların Safevi Devleti'ndeki üstlendiği önemli görevler de bitmiş oldu. Şah Abbas öldüğünde sadece üç Ustacalı emiri vardı. Onlar da önemsiz eyaletlerin başındaydı. Ancak Ustacuların başına gelen Tekelülerin de başına geldi. Onlar da Safevi Devleti'nde varlıklarını yitirdiler. Kızılbaşlar, Şah İsmail'den beri canla başla şahların her dediğini yerine getirmişler ve şahlarına can-ı gönülden bağlanmışlardı. Ancak Şah Abbas'ın aldığı sert tedbirlerle Kızılbaşlar bağlılık ve itaatkarlıklarını ancak can korkusundan gösterebiliyorlardı. Onların bir arada yaşamalarına da fırsat tanımayan Şah Abbas, onları devletten uzaklaştırmış kendi otoritesini kurmuştur.⁵¹⁴ Şah Abbas, sufileri nankör ve hilekâr olarak görse de onlara karşı saygılıymış gibi davranıyordu. J. Rypka, "History of Iranian Literature" adlı eserine atıfta bulunan Mirjafari, onun bu konu hakkındaki görüşlerini "*Dini tarikatlar Safevi politikasının baskısı altında yavaş yavaş sönüp giderken müctehidlerin büyük bir nefretle zanlı ve*

⁵¹² Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 99-101.

⁵¹³ Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, 14-15.

⁵¹⁴ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 99-103.

şüpheli ilan ettiği sufilere has kavrayış ve akıl yürütme tarzı da ortadan kalktı. Mesela bir kişinin kendi evinde Mevlana'nın Mesnevisini bulundurması sürekli tehlike altında olmayı göze alması manasına geliyordu. Ayrıca I. Tahmasb (930-84/1524-1570) Mevlevileri İran'dan sürmüştü. Sufiler, Safevi hanedanının son gerçek Şah'ı tarafından daha da korkunç bir şekilde zulme uğradılar” şeklinde aktarmaktadır. Sufilerin saraydaki saygınlıkları ve nüfuzları azalırken Şii mollaların nüfuzları ve saygınlıkları artıyordu. Belli bir süre sonra sufiler, Safevi hanedanının düşmanı olarak görülür oldu. Burada dikkat çekici olan ise Safevi Devleti'ni kurulmasında büyük çabaları olan ve onları destekleyen sufilerin tasfiye edilmesidir.⁵¹⁵

Her savaştan sonra eğlenceler düzenleyen Şah Abbas, zaman zaman atalarının mezarlarını da ziyaret ediyor, ziyaretinden sonra sadakalar veriyor ve kurbanlar kesiyor tarikatın şeyhlerinden kendisi için hayır duada bulunmalarını istiyordu. Koyu bir Şii olan Şah Abbas, Şiilerce kutsal sayılan on iki imamdan sekizinci imamın kabrini de fırsat buldukça ziyaret ediyordu. Özbeklerin tahrip ettiği türbeyi tamir ettiren Şah Abbas, türbenin avlusunu aydınlatan mumları hazırlar, geceleri nöbet tutar, gelen gidene hizmet ederdi. Şiiler için kutsal sayılan Necef ve Kerbela'yı da ziyaret ederdi ve buralara bağışlarda bulunurdu. Hz. Ali'nin kabrindeki sandukayı tamir ettiren Şah Abbas'ın Hz. Peygamber'in Medine'de bulunan kabrini tamir ettirip süsletmeyi arzu ettiği de bilinmektedir. Kendisine ait hassa arazilerin bulunduğu yerlerde birçok hayır vakıfları kurdu muştur. Şah Abbas, dünya işlerinden uzaklaşarak birçok din alimi ile yakın ilişki kuruyordu. Şahın inanç tarafının kuvvetli olması ve kendi soyunu Hz. Ali'ye bağlaması, onun halk tarafından sevilmesini sağlamıştı. Saraya ait birçok kitabı özel önem gösterdiği İmam Rıza'nın Meşhed'de bulunan türbesi ile Şeyh Safiyüddin'in Erdebil'de bulunan külliyesine vakfetmiştir. Avcılığa ve balık tutmaya meraklı olan Şah Abbas, 1593 tarihinde avlanmak amacıyla İsfahan'a gitmiş iki ay burada kalmıştır. Şah Abbas, reayasının durumunu anlamak için İsfahan sokaklarında tebdil-i kıyafetle gezintiye çıkardı. Böylece halkın durumunu öğrenmeye çalışırdı. Aynı zamanda alış-verişte yapan Şah Abbas, aldıklarının eksik olduğunu öğrendiği zaman o tüccara yaptığı işe göre cezalar

---

⁵¹⁵ Mirjafari, “Tasavvuf ve Safeviler Döneminde Sufi Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim”, 112-114.

uygulardı. Ayrıca çıktığı seferlerde konakladığı yerlerin memurlarının halka nasıl davrandığını öğrenmek için onların arasına karışır bilgi toplardı. Şikayetlerin olduğu yöneticileri cezalandırmaktan geri durmazdı.⁵¹⁶

Şah Abbas dönemi, saltanatta uzun bir müddet kalarak başarılar elde etmesiyle Kanuni Sultan Süleyman devrine benzetilmiştir. Bu yüzden bazı Batılı ve İranlı tarihçiler onu “İran’ın Süleyman’ı” olarak görmüşlerdir. İran tarihçileri onu “İran’ın İslam sonrası döneminin en önemli hükümdarı” olarak görmektedirler. Hırslı bir lider karakteri bulunan akıllıca stratejiler ve politikalar ile Şah Abbas devletinin sınırlarını genişlemesi için elinden geleni yapmıştır. Diplomasi ile çözülecek problemlerde savaşa kalkışmaz barışçı yollardan işini çözmeye çalışırdı. Ancak savaş kaçınılmazsa da iyi bir komutan olarak ordusunu yönetirdi. Kendisine hizmet edenlere karşı şefkatli davrandığı gibi karşı gelenlere de bir o kadar zalim davranırdı. Şah Abbas, kendi iktidarı için tehlikeli gördüğü Tahmasp Mirza ile Ebu Talip Mirza’nın gözlerine mil çektirip Alamut Kalesi’ne göndermişti. Bu olay onun son zamanlarında kişiliğinin ve sağlığının bozulmasının yanında saltanatına gölge düşürmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti ile mücadeleleri esnasında eline geçirdiği Türk esirleri mezhep farklılığından dolayı işkencelerle öldürtmüş kendine karşı gelen Kızılbaşları yok etmiş, ayrıca verdiği emirlere itiraz edenlere taviz vermemiş katı tutumunu onlara da sergilemiştir. Sünni kesime sert tutum sergilerken Ermeni ve Yahudilere dini gereklerini özgürce yapabilmeleri açısından toleranslı davranarak kilise yapmalarına izin vermiştir. Başkent İsfahan’a getirdiği Ermeniler için bizzat kendisi bir kilise inşa ettirmiştir.⁵¹⁷

İran’da yaşayan halkları Şii’lik çatısı altında birleştiren, bugünkü İran’ı oluşumunda önemli bir görev icra eden Şah Abbas, Osmanlı Devleti’nden Azerbaycan ve Gürcistan’ı geri alarak Bağdat’ı bile işgal etmiştir. Yine o, Özbeklerden Horasan’ı, Babürlülerden de Kandahar’ı geri almasını bilmiştir. Her türlü zorluğu ve krizi atlatmayı başarmıştır. Türkmen aşiretlerini bir arada tutmayı İran’ın çeşitli bölgelerine dağıtarak isyan etmelerini engellemeye çalışmıştır. Onlara karşı denge siyaseti izleyerek devşirme sistemine dayalı kullar ocağını kurmuş devlet yönetiminde kul kökenli emirleri önemli görevlere getirmiştir. Kızılbaş aşiretlerine

⁵¹⁶ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 275-277.

⁵¹⁷ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 278-281.

de bazen kul kökenli kişiler atayarak devlet yönetiminde Fars unsurların yanında Kafkas (Çerkez, Ermeni, Gürcü) unsurları ön plana çıkarmıştır. Şah Abbas'ın bazı düzenlemeleri ileride Safevi Devleti'nde problemlerin çıkmasına neden olacaktır. Şehzadeleri sıkı gözetim altında tutarak onlara yöneticilik yapma deneyimini sağlamaması kendisinden sonra harem merkezli entrikaların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Gulam sınıfının kaynakları için hassa mülklerini genişletme yoluna gitmesi, ileride devletin askeri sisteminde sıkıntılar çıkmasına neden olacaktır. Ordusunu batılı tarzda yapılanması adına Sherley kardeşlerden ve onların yanında gelen mühendislerden faydalanmıştır. Bu bağlamda ilk defa topçu ve tüfenkçi birlikleri ihdas edilerek başkent İsfahan'da top ve tüfek imalathaneleri açılmıştır. Ülkede birlik sağlanarak iç ticaret canlandırılmış ayrıca Batılı devletlerle yapılan diplomatik girişimler sayesinde dış ticaret canlanmıştır. Kırk iki senelik saltanatında İran'ı büyük bir devlet haline getiren Şah Abbas, devleti en geniş sınırlara ulaştırarak altın çağını yaşatmıştır. Onun askeri başarıları ve reformları sayesinde onun ölümünden sonra bile devlet uzun süre varlığını korumaya devam etmiştir. Hayatı boyunca Osmanlı Devleti aleyhine Avrupa ile ittifak arayışlarında olmuştur. Tahtta kaldığı müddetçe doğuda Osmanlı Devleti, batıda Özbeklerle yapılan amansız mücadelelere girilerek Türk kanının akmasına neden olmuştur. Başkenti İsfahan'a taşınması Türklerin yoğun olduğu Azerbaycan bölgesinden İran'ın iç kesimlerine Fars unsurların daha yoğun olduğu bölgeyi tercih etmesinden kaynaklanmaktadır.⁵¹⁸

Şah Abbas hem ulema sınıfını hem de Kızılbaş aşiretlerini kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak bunu yaparken ulemaya karşı ılımlı davranırken özellikle merkezi otoriteye tehlike arz edebilecek Kızılbaş aşiretlerine ise şiddetli bir siyaset izlenmiştir. Onun ulemayı yanına almaya çalışması, onlarla bir araya gelmek için toplantılar düzenlemesi onlarla arkadaş ve dostluğunun ileri seviyede olduğunun göstergesi kabul edilmektedir. Çelenk, onun ulemayı siyaset alanından ilmi, dini ve hukuki alana çekmeyi planladığını söyler. Sonuçta Şah Abbas, tahtın ve tacın üstünlüğünü ulemaya kabul ettirerek planını gerçekleştirmiştir. Din adamlarının atanması ve dini kurumların işleyişini kendi kontrolünde tutmuş ayrıca halkın dünyevi rehberliğini de kendisi üstlenmiştir.⁵¹⁹

⁵¹⁸ Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, 286-287.

⁵¹⁹ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 36.

Fakihlerin siyasi yönden söz sahibi olmaları ve bazı dini makamlara yavaş yavaş geçmeleri fikhın tasavvufa galip gelmesini sağladı. Elbette ulemanın hepsi tasavvufa karşı değildi. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi tasavvufa karşı olmayan ulema ses çıkaramayacak duruma gelmiştir. Düşüncelerini belirtenler ise tekfir edilmiş veya tasavvuf aleyhine risaleler yazılarak susturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde şii ulemanın tasavvufa, tarikatlara ve diğer bazı akımlara hayat hakkı tanımadığı açıktır. Safevi şahları kendilerini iktidara taşıyan gücün farkında olarak Sünni tarikatlar başta olmak üzere Safeviyye tarikatı dahil bütün tasavvuf hareketlerini devlet yönetiminden ve toplum hayatından uzaklaştırdılar. Bu durum devlet yönetiminde ve toplum hayatında boşluk meydana getirdi. Bu boşluklar, Sadaret ve şeyhüliislamlık gibi makamlar ile doldurulmaya çalışıldı. Aynı zamanda zekât ve humus gibi dini gelirlerin ve vakıfların yönetimi ulemaya teslim edildi. Ulema ise Safevi şahlarının meşruiyeti için ellerinden geleni yaptı. Tasavvuf ve tarikatlara karşı mücadele ise onlar için devlet ve toplum nezdindeki konuları bakımından önemliydi.⁵²⁰ şah Tahmasb kendisini mehdi ilan eden bir grup sufiyi 1554 yılında kılıçtan geçirmiştir. Ancak bu olay, şah İsmail'in divanında mehdilik ile ilgili bazı kısımların kaldırılmasından sonra meydana gelmiştir. Devletin muhafızları olarak kabul edilen gözü kapalı teslimiyet ve sadakatlı bu gruba şah Abbas ise asla güvenmeyerek onları görevlerinden uzaklaştırmıştır. Yine Safevi sarayına bağlılıkları ile bilinen Karacadağ sufileri de Osmanlılarla iş birliği yaptığı gerekçesiyle sert bir şekilde cezalanmaktan kurtulamamıştırlar. Safeviler buna benzer birçok sebepten dolayı her siyasi isyanda öne çıkan tasavvufi akımları kendi varlığını tehdit ettiği gerekçesiyle her fırsatta cezalandırmaktan ekinmemiştirler. şah Abbas zamanında zirveye ulaşan Noktavi hareketi de tasfiye edilen gruplardandır. Halk sufiliğine göre daha organize olan tarikat sufiliği, genelde devletle mücadeleye girmedikleri için diğer akımlara göre daha az baskı görmüşlerdir. Nakşibendiyye ve Halvetiyye tarikatları ise Sünni olmaları ve tarikatın başında bulunan şeyh ve kutup gibi kimselerin şahların otoritesine tehdit olarak algılanmaları nedeniyle baskıya maruz kalan tarikatlar arasında görölmektedir.⁵²¹

---

⁵²⁰ Uyar, *şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 155-156.

⁵²¹ Uyar, *şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 156-157.

Şah Abbas zamanında imamın gaybetinde şahların mehdiyi temsil etme iddiaları biterken, Kızılbaşların da İran'da etkinlikleri azalmıştır. Tarikatlar ise neredeyse yok olma seviyesine gelmiştir. Birkaç tarikat varlığını devam ettirmeye çalışırken onlarda küçülerek yerelliğe hapsolmuşlardır. Daftary'nin sufi ile ilgili sözleri ise dikkat çekicidir. O, sufi ile mülhid sözcüklerinin artık eşanlamlı olarak kullanıldığını belirtir.⁵²² Şah Abbas kendince mülhid gördüğü Simnan civarındaki ve batı İran'daki Sünnilere ve liderlerine katliam yapmakta bir beis görmemiştir. Onun Sünnilere uyguladığı baskıcı politikalar toplumun diğer kesimlerine uygulanmış değildir. Hatta onlara vergi muafiyeti getirirken Sünnileri vergi muafiyetinin dışında tutmuştur. Şii yazarlar, Sünni Müslümanları devamlı kontrol altında tutup eziyet edilmelerini bunların Osmanlı ve Özbek Sünni güçlere meyletmeleri endişesinden gerçekleştiğini dile getirmektedirler. Şiileştirme faaliyetleri kan dökme pahasına da olsa yapıldığı bir gerçektir. Sünni devletlerle barış imzalandığı zamanlarda antlaşmanın maddelerine göre zorunlu olarak Sünnilere karşı takibat ve kötü muamele durmuştur. Bu gibi istisnalar dışında Safevi idarecileri Şii ulemayı da yanına alarak Şiileştirme faaliyetlerine gözü kapalı devam etmişlerdir.

3.Karşıtlık Döneminde Ulemanın Rolü

Şiiliğin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması adına İran'ın dışından Şii ulema arayışına gidildi. Getirilen Şii ulemayla hem Safevi Devleti hem de İran toplumsal-siyasal kaderi değişime uğradı.⁵²³ Safevi Devleti'nin kurumsallaşmasında önemli rol üstlenen Şii ulema, artık devletin sadık hizmetkarlarıdır. Devletin tüm imkanlarından yararlanma fırsatını yakalayan Şii ulema, özellikle hanedan ile kurulan evliliklerle halkın gözünde saygın bir mevki de elde etmiştir.⁵²⁴

Şah İsmail'in otoritesi ile ayakta duran devlette, Çaldıran mağlubiyeti bazı sıkıntıları beraberinde getirdi. Şah İsmail'in otoritesine bağlı olan Kızılbaşlar, Çaldıran mağlubiyeti ve onun inzivaya çekilmesinin getirdiği rehavetle ülke yönetiminde söz sahibi oldular. Ancak bu durum Kızılbaş aşiretlerinin birbiriyle mücadelesine de yol açtı. Bu mücadele devlete zarar veriyordu. Safevi şahları Kızılbaşları kontrol altında tutmak için devlet yönetiminde değişikliklere gitti.

⁵²² Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 110-111.

⁵²³ Kurt, "Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine", 61.

⁵²⁴ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 104.

Kızılbaşların başka sufi çevreler ile iletişimi onların başka tarikatlara yönelebilmek ihtimalini kuvvetlendiriyordu. Bu yüzden şahın otoritesini kuvvetlendirebilmek adına yeni bir oluşuma ihtiyaç vardı. Bu gücü devletin merkezileşmesi ve kurumsallaşmasını destekleyecek ulema ile sağlamak hedeflendi. Sünni çoğunluğun bulunduğu bölgede Şii devleti kurmak zayıf bir yönetime işaret ettiğinden Şii ulema ile Şii devletin merkezileştirilmesi ve kurumsallaştırılması gerekiyordu. Şah İsmail, yaptığı fetihler ile zorla Şiileştirme faaliyetleri yürütüyordu. Şiiğin propagandasını ve şahın otoritesinin meşruiyetini sağlayacak dini bir kurum oluşturmak çözüm olarak görüldü. Bu yeni dini kurum, on iki imamcı Arap ilim merkezlerinden, özellikle Necef, Bahreyn ve Güney Lübnan'daki Cebel-i Amil'den Şiiilik hakkında bilgi sahibi ilahiyatçı ve fakihler sayesinde tesis edilecekti.⁵²⁵ Şah İsmail, devleti kurduktan sonra dört alanda Gulatu'ş-Şia'nın ortadan kaldırılması, halk sufiliğinin bastırılması, Sünniliğe hayat hakkı tanınmaması ve son olarak İmamiyye'nin yegâne meşru dini hareket alanı olarak ülkenin her tarafında yaygınlaştırılması gibi politikalar benimsendi. Bu halde bile İran'ın Şiileşmesi ancak Şah Abbas 1587-1629 dönemine kadar sağlanabilmiştir.⁵²⁶

İmamın gaybet dönemindeki temsilcileri kabul edilen ulemanın gücünü bilen Safevi şahları onlara karşı ılımlı davranmışlardı. Çünkü onların sayesinde saltanatlarını meşrulaştıracaklardı. 16. ve 17. yüzyılın büyük kısmında Şii İran'daki dini ve siyasi kurumlar ile Sünni ülkelerdeki dini ve siyasi kurumların işleyişi benzerlik göstermekteydi. Sadr makamı ile ulema, dini makamların en büyüğünde söz sahibi oldu. Ulema sadr makamından başka şeyhülislamlık ve mollabaşılık makamlarının yanında müctehid, pişnamaz, müderris, kadı, kadıasker ve müfti gibi daha düşük makamlarda görev almışlardır. Safeviler, Şiiliği devletin resmi mezhep ilan etmesiyle iki hedef gerçekleştirmek istemiştir. Birincisi, siyasi emellere daha kolay ulaşmaktır. İkincisi ise getirilen ulemaya verilen destek ile devlet yeniden tesis edilecek, ulemanın şahlara vereceği destek ile de şahların meşruiyeti sağlanacaktır.

---

⁵²⁵ Kurt, "Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine" 66-67.

⁵²⁶ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 111.

Aksi halde Safevileri iktidara taşıyan militan Şii anlayış yani Kızılbaşlar, bir müddet sonra merkezi idareyi düşman olarak görmeye başlayacaktır.⁵²⁷

Kızılbaşların devletin içinde nüfuz tartışmaları ile siyasi otoriteyi tehdit etmesi ve aşırı fikirleri bölgeye gelen Şii ulemayı dolayısıyla devleti de rahatsız etmeye başlamıştı. Özellikle Şah Tahmasb, Kızılbaşların aşırı fikirlerinden rahatsızlık duyuyordu. Bu yüzden o, devleti kuran bu güce aşırı baskılar ve hatta katliamlar uygulamaya başladı. Devlet bundan sonra Kızılbaşların değil ulemanın yanında oluyordu. Devleti kuran gücün merkezi otoriteyi tehdit eder hale gelmesi istikrarın Kızılbaşlarla değil ulema ile sağlanacağını gösteriyordu. Devlet otoritesi Kızılbaşları tasfiye etmekten başka yol bulamamıştır. Bu durum ise ulemanın toplum içinde ve devlet yönetiminde bağımsız bir güç haline gelmesine neden olmuştur. Ulemanın devlet politikalarını etkileyecek bir güce ulaşması 17. yüzyılın son çeyreğini bulmuştur. Ulema bundan sonra kendine tehdit gördüklerini tasfiyesi için devlete baskı yapma gücünü elde etmiştir. Hatta doğrudan inisiyatif kullanmaya bile başlamıştır. Ulemanın bu konuma kadar gelmesi şahların kendi meşruiyetleri için dini motiflere daha fazla ağırlık vermesinden kaynaklanmıştır. Bu durum ulemanın toplumun tabii liderleri gibi algılanmasına yol açmıştır. Toplumunu yönlendirme de dinin ve dini liderin önemli gücü bulunmaktadır. Dini liderin siyaset gibi dini olmayan alanlarda meşrulaştırıcı bir etkisi bulunmaktadır. Dini liderin bu etkisi şahların otoritesini meşrulaştırmada önemli bir görev üstlendi. Bunlardan biri olan “şah taç giydirme merasimi” önemli bir icraattır. 16. yüzyılda başlatılan bu merasim ile ulema, Şii fikhının uygulayıcıları olarak değil de elde ettikleri dini karizma ile bu faaliyeti gerçekleştirmişlerdir. Genel olarak Şii ulema bu merasimlerde Kur’an’ın emirlerine uyulması gerektiğini belirterek şahı selamlamışlar kendisi için ve tebaasının korunması ve felahı için dua etmişlerdir.⁵²⁸

Karşıtlık döneminde Kızılbaşlık dolayımında Sufilik dışlanırken müesses Şiiğin yaygınlaşmasında katkıları olan ve Safevi şahlarının düşüncelerine karşı çıkıp Safevi yanlısı ulemayı eleştirenler âlimler şunlardır;

---

⁵²⁷ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 111-112.

⁵²⁸ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 110-113.

3.1. Şeyh Ali el-Kereki el-Amili (öl. 940/1534)

Muhakkık-Sani olarak bilinen Cebel-i Amil'deki Lübnanın Beka vadisinde dünyaya gelen Şeyh Ali el-Kereki el-Amili'nin⁵²⁹ hayatı hakkında belli başlı bilgilere yer vermiştik. Burada ise Kereki'nin daha çok Safevi Devleti'nin meşruiyeti ve Şiiliğin yayılması için gerçekleştirdiği faaliyetlere yer vermeye çalışacağız.

Safevi Devleti kurulduktan sonra ülkeye davet üzere gelen ilk Şii alim Kereki'dir. Yaşadığı dönemde on iki imam Şia'sının en önemli fakihi olan Kereki, on iki imam Şiiliğinin propagandasını yapmak üzere Şah İsmail tarafından ülkeye çağırılmıştır.⁵³⁰ Kereki'nin Şah İsmail'i 1504-1505 yılları arasında İsfahan'da ziyaret ettiği belirtilmektedir.⁵³¹ 1505 yılında İsfahan şeyhülislamlığını Şah İsmail'den alan Kereki, 1508 yılında Akkoyunlular tarafından Bağdat'ta hapse atılmıştır. Safevilerin aynı yıl Bağdat'ı ele geçirmesiyle serbest kalmıştır. Herat seferine katılan Kereki, Nefes uleması ile İran'ın ele geçirilen doğu eyaletlerinde İmamiyye dailiği yapmaya başlamıştır.⁵³² Kereki, Şii ulemanın en önde gelen temsilcisi olma ününü Şah Tahmasb döneminde yakalamıştır. Çünkü Şah Tahmasb aşırı Şii fikirlerden uzak durmakta mutedil Şiayı tercih etmekteydi. Şii inancının yayıcısı görülen Kereki, şahın politikalarını destekleyerek onun işini daha da kolaylaştırmıştır.⁵³³ Kereki, Sünni ulema ve kadıların ilk üç halifeye sövmeye zorlanması ve bunu dini bir görev olarak görmesi,⁵³⁴ şahtan aldığı güç ile hakim olunan bölgede bulunan Sünnilerin kovulması, camilerde kıblenin Mekke'ye tam dönük olmadığı gerekçesiyle değiştirilmesi, ezana "hayya ala hayri'l-amel" ibaresinin eklenmesi, Hz. Ali ve diğer imamların isimlerinin paralara kazınması gibi faaliyetlere öncülük etmiştir.⁵³⁵

Hille Okulu'na bağlı olan Kereki, imamın gaybetinde "genel vekillik" düşüncesini getirerek gaib imamın yetkilendirdiği kişi olarak imamın bazı görevlerini Şii ulemaya yüklemeye çalışmıştır. Şah Tahmasb zamanında da Safevi sarayına ziyaretlerde bulunan Kereki, Safevi idaresiyle iş birliği içinde bulunmuş ve

⁵²⁹ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 109.

⁵³⁰ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 116.

⁵³¹ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 124.

⁵³² Kallek, "Kereki, Muhakkık-ı Sani", 25/280-282.

⁵³³ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 124.

⁵³⁴ Kallek, "Kereki, Muhakkık-ı Sani", 25/280; Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 24.

⁵³⁵ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 125

eserlerinde üç halifeye sövülmesi gibi bazı uygulamalara cevaz vermiştir.⁵³⁶ Bu nedenle İmamiyye alimleri tarafından takiyeyi ihlal ettiği söylenerek tenkite uğramış ve kınanmıştır. Yine onun, Cuma namazı, kible ve haraç hakkında görüşleri Şii alimlerce eleştirilmiştir.⁵³⁷ Şah Tahmasb, Kereki'yi 1533 tarihli bir fermanla resmen hatemü'l-müctehidin (müçtehitlerin sonuncusu) ve nâib-i imam (imamın vekili) ilan ederek ülkede Şiiğin yayılması için çalışmasını istedi.⁵³⁸ Şah Tahmasb, Kereki'ye “onun nasp ettiğini kimsenin azledemeyeceğini ve onun azlettiğini de kimsenin nasp edemeyeceğini” emrini vermiştir. Kereki de verdiği fetvalar ile Safevi iktidarının işini kolaylaştırmış ve hareket alanını genişletmiştir. Birçok ulemanın ihtiyatla yaklaştığı meselelerde Kereki cesur kararlar almasını bilmiştir.⁵³⁹

Dini-askeri görevlileri tayin ve görevden alma yetkisini de eline alan Kereki, şahın dini meselelerde devlete rehberlik konusunda tam yetkili oldu. Kereki toprak vergilerinin tahriri ve tahsili, haracın miktarı, süresi ve tahsilinde adalete uygun davranış kurallarını belirledi ve bütün valiliklere bu yönde talimat gönderdi. Aynı zamanda Sünni imam-hatiplerin görevlerinden alınmasını onların yerine her beldeye cuma namazını kıldırıp halkı Şia akidesini anlatacak imamlar tayin edilmesini emreden Kereki, siyasi otorite ile devleti İmamiyye hukukuna tabi kılmaya çalıştı. Şia ulemasının bütün devlet kademelerinde yer almasını sağlayarak layıkıyla çalışanlar için haraç fonundan ücret verilmesinin önünü açtı. Şia liderlerine halka eğitim vermesi konusunda çaba sarf eden Kereki, siyasi faaliyetlerinin yanında tefsir, hadis, fıkıh, kelam, Arap dili ve edebiyatı okutarak başta oğlu olmak üzere birçok talebeler yetiştirdi.⁵⁴⁰

Kereki'nin görüşleri sonraki Şii ulema tarafından savunulmuştur.⁵⁴¹ Bütün İran'ı dolaşarak halka yeni inanç sistemini öğretmeye çalışan Kereki, verdiği vaazlarda açık bir şekilde Sünniliğe saldırmış ve Sünnileri küçük düşürecek ifadeleri kullanmaktan geri durmamıştır.⁵⁴²

---

⁵³⁶ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 109; Kallek, “Kereki, Muhakkık-ı Sani”, 25/280.

⁵³⁷ Kallek, “Kereki, Muhakkık-ı Sani”, 25/280.

⁵³⁸ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 109-110.

⁵³⁹ Çınar, “Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 26.

⁵⁴⁰ Kallek, “Kereki, Muhakkık-ı Sani”, 25/281.

⁵⁴¹ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 110.

⁵⁴² Colin Paul Turner, “The rise of Twelver Shi'ite externalism in Safavid Iran and its consolidation under Allama Muhammad Baqir Majlisi”, *etheses* (17.06.2022); Çınar, “Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 24.

Şiiliğin İran’da yayılmasında önemli bir rol üstlenen Kereki, Sünni ulemayı İran’dan kovmuştur. Kereki, “adil bir fakihin, mümkün olan bütün konularda İmamı temsil etmesi gerektiğini” belirtmiştir. Böylelikle Şii ulema siyasi otorite ile çalışmaya başlamıştır. Farz olan taklit için müçtehidin hayatta olması gerektiğini belirten Kereki, imamın gaybetinde fakihlerin Cuma namazını kıldırabileceğini söylemiştir. Safevi Devleti ile içli dışlı olması ve siyasi gücün desteğini alması bazı alimlerin Kereki’yi eleştirilerine yol açtığını söylemiştik. Bu bağlamda onu eleştirenlerin başında İbrahim Katifi (ö. 1539) bulunmaktadır. Kereki’ye en büyük eleştiri yapan Katifi, zalim sultandan gelen haracın kabulünün yanlışlığını ve Safeviler gibi siyasi bir güçle sıkı ilişkiler kurmanın caiz olmadığını belirtmiştir.⁵⁴³ Kereki’ye muhalif olan alimler Şah Tahmasb tarafından iyi muamele görmediği gibi devlet desteği görmemişler hatta sürgün edilenler de olmuştur.⁵⁴⁴

Kereki, *Nefehatu’l-Lâhût* isimli kitabında Şah İsmail döneminde bir taraftan Şah’ın “zahir imam” olduğunu kabul ve teyit eder, diğer taraftan onun seyit olduğunu ve aynı zamanda devletin meşruiyetini göstermeye çalışır.⁵⁴⁵

Kereki, Şah İsmail döneminde Şiiliğe aykırı düşünceye sahip Kızılbaşların devletteki gücünü görmüş kendi faaliyetlerini sürdürmeyeceğini anlayınca İran’dan ayrılmıştır.⁵⁴⁶ İran’a gelen bazı alimler Şah İsmail’in yaptığı zulümlere şahit olmuşlar bazıları ise geri dönmüşlerdir. Geri dönen alimlerden biri de Kereki’dir.⁵⁴⁷

Dağlar’a göre Kereki’nin İran’dan ayrılması yapılan katliamlar ve özellikle Sünnilere uygulanan kötü davranışlardır. Kereki, Herat seferine katılmış orada Sünni alim Seyfeddin Ahmed bin Yahya’nın Safeviler tarafından öldürmesine karşı çıkmıştır. Kereki, eğer Sünni alim öldürülmeseydi, Şiiliği deliller sunarak ve konuşarak dostane bir şekilde ona anlatabileceğini, onun sayesinde Maveraünnehir ve bütün civardaki yerlerin Şiiliği kabul edebileceğini söylemiştir. Bu bakımdan

---

⁵⁴³ Kurt, “Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velâyet-i Fakih’in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine” 75-76.

⁵⁴⁴ Dağlar, *Şah Tahmasb’ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 116-117.

⁵⁴⁵ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 75-76.

⁵⁴⁶ Dağlar, *Şah Tahmasb’ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 111.

⁵⁴⁷ Ahmet el-Kâtip, *Şia’da Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şuradan Velayet-i Fakihe*, çev. Mehmet Yolcu (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005), 429; Dağlar, *Şah Tahmasb’ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 111.

Şiiliğin yayılması için Şah İsmail'in yanlış politikalar uyguladığını dile getirmekte olan Kereki, Safevi Devleti'nin hizmetinde bulunmayacağını belirtmiştir.⁵⁴⁸

Uyar, Kereki ve Meclisi'nin isimlerini vererek onların Safevi Devleti'ne verdiği destekle yapılan katliamlara ve sert müdahalelere bir anlamda ortak olduklarını söyler.⁵⁴⁹ Ancak şunu da unutmamak gerekir ki Kereki, Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerinde Safevi sarayından ayrılmıştır. 1510 yılında Şah İsmail zamanında saraya gelen Kereki, beş yıl sonra ani bir şekilde Necef'e dönmüştür. Bu konuda kaynakların sessiz kaldığını belirten Sohrabiabad, bu durumu sosyo-politik ve itikadi olarak açıklamaktadır. Seyit Muhammed Ali Hüseyinzade'ye atıfla Kereki'yi dönüşe iten sebebin Kızılbaşların İran'lı rakipler ve özellikle Arap alimlere karşı sergiledikleri düşmanca tavrı göstermektedir. Bu düşmanca tavra da örnek olarak Hüseyinzade, "Horasan'ın Sadaret makamında bulunan Emir Muhammed Yusuf'un buranın Kızılbaş emiri tarafından katledilmesini örnek gösterir. İranlı bir din adamının Kızılbaşların katliamına maruz kalması buradan hareketle Arap bir din adamının da can güvenliğinin olmadığı sonucuna varan Kereki'nin İran'ı terk ettiği söyler". Kereki'nin ikinci kez Safevi sarayına gelişi 1530 yılında Şah Tahmasb zamanında olmuştur. Üç yıl sonra Tahmasb'ın izniyle 1533 yılında Necef'e gitmek zorunda kalan Kereki'nin tekrar geri gitmesini Necef'te ilmi işlere bağlayan alimler bulunmaktadır. Ancak burada da Şah Tahmasb'ın tövbe etmesinden sonra Kereki'yi davet etmesine ve Kereki'ye yazdığı fermanla her türlü imkânı sunmasına bakarsak yine aynı nedenlerden gittiğini söyleyebiliriz. Kereki bir yıl sonra Safevi sarayına gelmek üzereyken vefat etmiştir. Kereki'nin devlette yer alan Kızılbaşlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü belirten kaynaklar mevcuttur.⁵⁵⁰ Bütün bunlara bakarak Dağlar'ın Kereki'nin ayrılma nedeni hakkındaki ifadelerinin doğru gözüktüğünü söyleyebiliriz.

Kereki, İran tarihinde ilk defa hem bir Şia devletinin oluşumuna hem de devlet (Safevi) Şia'sının oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Ölüm tarihleri farklı olmakla birlikte 1532-1539 arasında tarihler verilmektedir.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 111.

⁵⁴⁹ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 117.

⁵⁵⁰ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 77-79.

⁵⁵¹ Kallek, "Kereki, Muhakkık-ı Sani", 25/280-282.

3.2. İbrahim Katifi (öl. 1539 sonrası)

Bahreyn'in Katif nahiyesinde doğan Şeyh İbrahim bin Süleyman Katifi'nin hayatı hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. O, hayatının büyük bir kısmını Doğu Irak'ta geçirmiştir. Necefte ilim tahsil etmiş buradan Hille'ye geçerek bazı alimlerden dersler almıştır. Safeviler adına gerekli konularda olumlu fetva vermemesi Şah Tahmasb ile arasının açılmasına neden olmuştur. O, aynı zamanda Şah Tahmasb'dan gelen hediye de kabul etmemiştir. Bu konuda Kereki'ye muhalefet eden Katifi, zalim imamdan gelen hediyelerin kabul edilmeyeceği yönünde görüş bildirmiştir. Çünkü Katifi, böyle bir durumun on ikinci imam için geçerli olduğunu söylemiş ve şahların on ikinci imam yerine konulmasına karşı çıkmıştır. Safevilerin en büyük destekçisi Kereki tarafından eleştirilen Katifi gibi bazı alimler bu ve benzer düşünceleri yüzünden Şah Tahmasb'ın desteğini alamadıkları gibi uzaklaştırılmalarının başlıca nedenidir.⁵⁵²

Katifi, Cuma namazı, kıblenin değiştirilmesi ve haraç gibi konularda Kereki'ye birer reddiye yazmıştır. Şah Tahmasb bu yüzden Kereki'ye karşı muhalefet etmeyi Katifi'ye yasaklamış ve verdiği bu emre uymadığı takdirde onu cezalandırma yetkisini de bizzat Kereki'ye vermiştir. Kereki-Katifi çekişmesinin düğümlendiği nokta, imamın gaybeti süresince cuma namazı kılınması meselesinden daha önemli olanı hutbelerinin şah adına okunarak bu hutbeler ile resmi siyasi gündemin camilere taşınması ve Safevi iktidarının meşrulaştırılmasıdır.⁵⁵³

Fıkıh usulü konusunda Ahbari düşünceye meyilli görüşleri olan Katifi, kaleme aldığı eserlerinde daha çok nassı kullanmıştır. Akli delilleri reddetmeyen Katifi nakli delillere öncelik tanımıştır. Katifi, ulemanın toplum bazında dini otoritesini sorgulayarak Kereki'yi zorba sultan ile ilişkisinden ötürü eleştirmiş ve onun Safevi idaresini meşrulaştırılmasına yönelik eserlerine reddiye yazmıştır. Bu iki alim arasındaki mücadele Şii ulemanın bölünmesine neden olmuştur. Devlet kendi tarafını tutan Kereki gibi alimlerin yanında yer alarak onları desteklemiştir. Katifi gibi düşünceye sahip olan alimler ise yönetim tarafından desteklenmeyip oradan

⁵⁵² Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 117-118; Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 132; Cengiz Kallek, "Şia Kamu Maliyesi Literatürü", *Divan /2* (2001), 38.

⁵⁵³ Kallek, "Şia Kamu Maliyesi Literatürü", 27-28.

uzaklaştırılmışlardır.⁵⁵⁴ Katifi'nin yirmi bir kitabı olduğu bilinmekle beraber son yazdığı esere bakıldığında 1539 yılı sonrasında öldüğü ihtimal dahilindedir. Onun kabri Necef'te bulunmaktadır.⁵⁵⁵

3.3. Mir Nimetullah Hilli (öl. 940/1534)

Kereki'nin öğrencileri arasında yer alan ve Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra İran'a gelen Hilli, sadr makamında bulunan Emir Gıyasüddin İsfahani'nin yardımcısı olmuştur. Şah Tahmasb'ın alimlere verdiği destekten faydalananlardan biridir.⁵⁵⁶ O, İsfahani'den sonra 1528 yılında sadaret makamına geçmiştir. Kereki'nin öğrencisi olmasına rağmen ona karşı Katifi ile iş birliği içinde bulunmuştur.⁵⁵⁷ Kereki'yi yalancılık vb. ifadelerle suçlamıştır. Kereki'nin, Cuma namazı konusundaki görüşünü kabul etmeyen Hilli, Şah Tahmasb tarafından Kereki'ye muhalefet etmesi nedeniyle Hille'ye sürgün edilmiş burada da göz hapsinde tutulmuştur.⁵⁵⁸

3.4. Gıyaseddin Mansur Şirazi (öl. 1542)

İran'ın Şiraz şehrinde 1462 yılında dünyaya gelen Şirazi, Osmanlı alimleri tarafından Mir Gıyas diye bilinmektedir. Babası, akli ilimlerdeki başarısından dolayı “on birinci akıl, insanlığın ustası, üçüncü muallim, filozofların sonuncusu” olarak anılmaktadır. Babasından ve Celaledin ed-Devvani'den eğitimini tamamlayan Şirazi, medresede öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Babasının öldürülmesinden sonra medresenin sorumluluğunu alan Şirazi, Şah İsmail'in isteği ile Nasirüddin-i Tusi'nin Meraga'da kurduğu ve zamanla harabe haline gelen rasathaneyi tamir etmekle görevlendirildi. Şah Tahmasb zamanında da sadaret görevine getirilen Şirazi, Kereki'nin İran'daki mescitlerin kiblelerini değiştirmeye çalışmasına karşı çıkmıştır. O, kible değiştirmenin fıkhi delillerle değil ancak astronomi ve geometri bilgisiyle yapılabileceğini söylemiştir. İki alim arasında yaşanan sert tartışmanın ardından Şah Tahmasb, Şirazi'yi görevinden aldı.⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 135; Kallek, “Şia Kamu Maliyesi Literatürü”, 39.

⁵⁵⁵ Kallek, “Şia Kamu Maliyesi Literatürü”, 39-40.

⁵⁵⁶ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 116-117.

⁵⁵⁷ Mazlum Uyar, *İmamiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbarilik* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000), 153- 154; Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 116.

⁵⁵⁸ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 116-117.

⁵⁵⁹ Harun Anay, “Mir Gıyaseddin Mansur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/125.

Şirazi'nin görevden alınmasında Kereki'nin önemli bir etkisi olmuştur. Kereki, Şirazi'yi ailesinin tasavvuf kökenli olmasından dolayı Sünnilik ile suçlamış ve cahil diye küçümsemiştir. Aslında Şirazi'nin kendisi de tasavvuf tarikatlarının Şiileştirilmesini başlattıkları ve bu yönde eser ürettikleri için Arap ulemaya tavır alan birisidir. Hatta bu yüzden Arap ulemanın tepkisini de çekmiştir.⁵⁶⁰ Sonuçta Şirazi, Tebriz'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Şiraz'a dönen ve geri kalan hayatına Mansuriye Medresesi'nde ders vererek geçiren Şirazi, 1542 yılında Şiraz da vefat etmiştir. Cenazesi Mansuriye Medresesi'nin bahçesine babasının yanına defnedilmiştir.⁵⁶¹

3.5. Hüseyin b. Abdüssamed Harisi (öl. 1576)

Hüseyin bin Abdüssamed Harisi, Şah Tahmasb devrinin önemli bir alimidir. Harisi, Şehid-i Sani'den ilim tahsil ederek ondan icazet almıştır. Hocası Şehid-i Sani ile Osmanlı Devleti'nin daveti ile 1545 yılında İstanbul'a gitmiştir. Ancak Harisi'nin Bağdat'taki görevi kabul etmediği ya da görev yerini değiştirdiği hakkında bilgiler bulunmaktadır. Harisi'nin hocası Şehîd-i Sâni el-Âmilî, Şia propagandası yaparak fitne çıkarmaya çalıştığı gerekçesiyle idam edildi. O da bunun üzerine 1558 yılında ailesiyle birlikte İsfahan'a gitti. Buradaki şeyhülislam Zeynüddin Ali el-Âmilî, Şah Tahmasb'a Harisi'yi tavsiye etti. Şah Tahmasb, Harisi'yi Kazvin'e davet ederek ona şeyhülisamlık görevi verdi.⁵⁶² Daha sonra yine Şah Tahmasb'ın emriyle Herat'a gönderilen burada şeyhülisamlık yapan Harisi, Şiiliğin yayılması için faaliyetlerde bulundu. Zaten onun Herat'a gelme sebebi burada Sünni nüfusun çoğalmasındır. Herat civarında üç köyü bağışlayan Şah Tahmasb'ın emrinde uzun müddet çalışan Harisi, Şiiliğin yayılması için öğrenciler yetiştirmiştir.⁵⁶³ Hac için izin alarak Mekke'ye giden Harisi, dönüşte Bahreyn'e geçmiştir. Tasavvufi yönü de bulunan Harisi, İran'da bulunan oğlunu da yanına çağırarak burada beraber öğretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Şah Tahmasb dönemindeki ilmi tartışmalara da katılan Harisi, onun Cuma namazı için yayınladığı fermanında etkisi olmuştur. Şiiliğin

⁵⁶⁰ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 120.

⁵⁶¹ Harun Anay, "Mir Gıyaseddin Mansur", 30/125.

⁵⁶² Vecdi Akyüz, "Harisi, Hüseyin b. Abdüssamed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/203.

⁵⁶³ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 118.

yayılması ve halkın dini hayatının kolaylaşması için eserler yazan Harisi, Bahreyn’de 1576 yılında vefat etmiştir.⁵⁶⁴

3.6. Mukaddes Erdebili (öl. 993/1585)

Asıl adı Ahmed b. Muhammed el-Erdebili’dir. Safevilerin kutsal kabul ettiği Erdebil’de doğmuştur. İmamiyye’nin kelam ve fıkıh alimlerinden olan Erdebili, kendisine keramet atfedildiği için “mukaddes” geniş ve derin bilgisi nedeniyle “muhakkik”, Erdebil’de doğduğu için “Erdebili”, memleketinden dolayı da “Azerbaycani” vb. unvanlar ile tanınmaktadır.⁵⁶⁵ Necef’in usuli uleması arasında yer alan Erdebili, Şah Tahmasb ve Şah Abbas tarafından İran’a davet edilmesine rağmen gelmeyi reddetmiş ancak onlarla iyi ilişkiler içinde bulunmuştur. Yaşadığı dönemde fıkıh usulünü çok sade bir şekilde anlatmıştır. O, bir müçtehidin taklit edilmesini ihtiyari ve onunla ilgili bir delil sabit olması durumunun oluşmasını zorunlu görmektedir.⁵⁶⁶

Safeviler ile ilişkisi sınırlı olmasına rağmen Erdebili, Şah Tahmasb’a yazdığı mektupta ona birader diye hitap etmiştir. Bu hitap onun saltanata dair tutumunu ortaya koymaktadır. Saltanatla alakalı herhangi bir çıkarının olmadığını belirtmeye çalışan Erdebili’ye karşı Şah Tahmasb saygılı davranmıştır.⁵⁶⁷ *er-Risaletü’l-Haraciyye* adlı eserinde Kereki’nin yerine devlete haraç vermeyi uygun görmeyen Katifi’yi desteklemiştir. Şah Tahmasb ve Şah Abbas’ın Erdebili’yi İran’a gelmesi konusunda çaba sarf ettiklerine dair bilgiler bulunduğunu söylemiştik. Ancak Şah Abbas’ın Erdebili’nin vefatından sonra tahta geçtiği bilindiğinden bu bilginin gerçekliği şüphe götürmektedir. Birçok öğrenci yetiştiren Erdebili, zühd, takva sahibi, keramet ehli, cömert, dürüst ve yaptığı araştırmalarında titiz bir alim olarak bilinmektedir. Erdebili, Necef’te 1585 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ Akyüz, “Harisi, Hüseyin b. Abdüssamed”, 16/203.

⁵⁶⁵ Tahsin Yazıcı, “Erdebili, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/278.

⁵⁶⁶ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 135-136.

⁵⁶⁷ Dağlar, *Şah Tahmasb’ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 119.

⁵⁶⁸ Yazıcı, “Erdebili, Ahmed b. Muhammed”, 11/278.

3.7. Şeyh Bahaeddin Âmilî (öl. 1031/1622)

Lübnan'da Cebel-i Âmil bölgesinde bulunan Balebek'te (1546-1547) doğan Amili, Şeyh Bahai olarak ün kazanmıştır.⁵⁶⁹ Babası ile İran'a gelerek Safevilerin başkenti Kazvin'e yerleşen ve burada tahsiline devam eden Amili, on yıllık eğitimi sırasında devrin tanınmış alimlerinden kelim, felsefe, riyazi ilimler ve tıp tahsili görmüştür. Buradan Kudüs'e geçen Âmilî, Muhammed el-Makdisi'den *Şahiḥ-i Buḥari* okumuş ardından Herat'a gelmiştir. Kazimiyye ve Necef'te talebeler yetiştiren, eserler ortaya koyan Amili, derviş kılığında bir hayat yaşamaya başlamıştır. Mısır, Irak, Hicaz, Suriye ve Anadolu'yu gezen Amili, otuz yıl süren bu seyahatlerinde birçok alim ve zahidle görüşmüştür.⁵⁷⁰

Âmilî, Şii fıkhnın yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şah Abbas döneminde ön planda olan Âmilî, şair, felsefeci ve sufilik alanında da güçlü bir alim olarak görülür. Şah Abbas, ondan toplumun günlük ihtiyaçlarına cevap niteliğinde bir eser hazırlamasını istemiştir. Şah Abbas'ın isteğiyle *Cami-i Abbasi* isimli bir eser kaleme alan Âmilî, eserinde şeriatın emrettiği ve yasakladıkları ile ilgili geleneksel Şii düşüncesine yakın ve devlet otoritesini destekleyen bir düşünce ortaya koymuştur. O, böylece müçtehitlerin toplumsal-siyasal alanlarda yer almaları hususunda Şii alimlere cesaret vermiştir.⁵⁷¹ Âmilî, siyasi otoriteyi destekleyen görüşlere sahip olmakla birlikte geleneksel Şii düşüncesine paralel görüşlerde bulunmuştur.⁵⁷²

Safevilerin önemli merkezlerinde şeyhülislam görevini üstlenen alimler arasında yer alan Âmilî, bu görevin sadece dini değil resmi fonksiyonlarını da temsil etmiştir.⁵⁷³ Ancak o, bu yüksek makamı bırakarak vefatı 1631 yılına kadar yaklaşık otuz yıl derviş hayatı yaşamıştır.⁵⁷⁴ Bu dönemde çıktığı seyahatlerinde kendini çoğu zaman Sünni olarak tanıtmış, Osmanlı Devleti'nden çekindiğinden samimi dostlarını

---

⁵⁶⁹ Ömer Okumuş, "Amili, Bahaeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/60; Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 137.

⁵⁷⁰ Okumuş, "Amili, Bahaeddin", 3/60.

⁵⁷¹ Kurt, "Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine", 81.

⁵⁷² Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 137.

⁵⁷³ Habib Kartaloğlu, "Batılı Araştırmacılara Göre Safevi İran'a Şii Ulema Göçü", 44

⁵⁷⁴ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 137.

dahi ziyaret etmemiştir. Onun, Şia hakkında konuşmaları yalnızca özel toplantılarda yaptığı bildirilmektedir.⁵⁷⁵

Seyahatlerinin ardından İsfahan'a yerleşen Âmilî'nin cenazesi Meşhed'e götürülerek burada defnedilmiştir. Âmilî'nin vefatı hakkında farklı tarihler bulunmaktadır. Alimler arasında iyi bir şöhret kazanan, servete ve makama önem vermeyen ve mütevazı kişiliği ile bilinen Amili, herkesin gönlünde yer edinmiştir.⁵⁷⁶

3.8. Seyyid Mir Muhammed Bakır el-Esterabadi (öl. 1041/1631)

Muhammed Bakır el-Esterabadi Esterabad'da doğmuştur. Seyyid Muhammed Damad-ı Esterabadi'nin oğludur. Muhammed Bakır el-Esterabadi'nin babası Seyyid Muhammed zamanın müçtehitlerinden Abdul-Ali-yi Amili'nin kızı ile evlendiği için "damad" sıfatı ile tanınmıştır. Bu sıfat babasından sonra Muhammed Bakır el-Esterabadi için de kullanılmıştır.⁵⁷⁷ Meşhed'de iyi bir ilim tahsil eden Esterabadi, Akli ve nakli ilimleri öğrenmeye çalışmıştır. İbn Sina'nın *eş-Şifa ve el-İşarat*'ı gibi birçok felsefi eseri öğrencilik yıllarında okuyup öğrenmeye gayret etmiştir. Kazvin ve Kaşan'da da kalan Esterabadi, İsfahan'a giderek ilmi çalışmalarına burada devam etmiştir.⁵⁷⁸

Safevi sarayına Şah Muhammed Hüdabende zamanında giren Esterabadi, burada pek çok ulema ile fakihin katıldığı ilmi tartışmalara katılmış, büyük ulema arasında olgunlaşmıştır. Şah Abbas'ın yakın ekibi arasında yer alan yapılan tüm seferlere ve seyahatlara katılan Esterabadi, en önemli kitabı "*Cizvat*"ı (beyannameler) Şah Abbas adına yazarak ona takdim etmiştir. İsfahan Camii'nde okuduğu hutbeyle Şah Safi'nin tahta çıkışını İsfahan camisinde halka duyuran Esterabadi, ona meşruiyet kazandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Bağdat seferi (1629-1631) nedeniyle Necef bölgesine görevlendirilen bölgenin askeri ve siyasi sorumluluğunu üstlenerek şahın en sadık memuru olan Esterabadi, bölgeyi muhafaza etmiştir. Felsefi meselelerin tartışılması ve hikmetin yaygınlaştırılması konusundaki

---

⁵⁷⁵ Kartaloğlu, "Batılı Araştırmacılara Göre Safevi İran'a Şii Ulema Göçü", 36.

⁵⁷⁶ Okumuş, "Amili, Bahaeddin", 3/60.

⁵⁷⁷ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 30.

⁵⁷⁸ Mustafa Öz, "Damad, Muhammed Bakır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/435

düşünceleri, zühd ve takva bakımından bilgisi ile önemli bir alim olan Esterabadi 1630-1631 yıllarında vefat etmiştir.⁵⁷⁹

Daftary Esterabadi için “*On iki imamcı bir ilahiyatçı, filozof ve şair, Aristotelesçi ve yeni-Platoncu felsefelerin Farabi ve İbn Sina'nın ortaya koyduğu İslami akidelerle, es-Sühreverdi'nin işraki (aydınlatmacı) geleneğiyle ve İbnü'l-Arabi'nin irfani-tasavvufi öğretileriyle bir alaşımını yansıtan gizemci felsefeden (meşşaiyye, meşşai) yararlanan kendi karmaşık metafizik sistemini üretti. Bütün bu gelenekleri On iki İmamcı Şii öğretilerle harmanladı*” ifadelerini kullanmaktadır.⁵⁸⁰

Ahbari tutumu tekrar canlandırmada Esterabadi'nin *Fevaidi'l-Medeniyye* isimli eseri önemlidir. O, müçtehitleri reddederek usuli ulemayı din düşmanı görmüştür. İmamın vekilliği hakkında Ehl-i Beyt rivayet çizgisinden sapan fakihlerin velayeti kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Masum imam dışındaki kişilerin imamın yetkilerini üstlenmeyi, siyasi faaliyetlerde bulunmayı, yasama ve yürütme gibi işlerle uğraşmayı ulemaya haram gören Esterabadi'nin Ahbari öğretileri, birçok Şii alim tarafından kabul edilmiştir. El-Fadıl el-Hindi gibi alimler onun görüşlerini kabul ederek Cuma namazı kıldırma ancak imamın yetkili olduğunu, başkasının bu konuda yetkisinin bulunmadığını ve naiblik yapamayacağını belirtmiştir. Esterabadi ve onun gibi düşünen alimler sayesinde İran başta olmak üzere Irak, Lübnan ve Bahreyn'de Ahbarilik ön plana çıkmıştır.⁵⁸¹

Esterabadi birçok talebe yetiştirmiş, düşünceleri ile Kutbüddin el-Eşkuri, Feyz-i Kaşani ve Molla Sadra gibi alimleri etkilemiştir. Hocası Şirazi'den çok etkilenmiş onu her zaman hürmetle anmıştır. 1631 yılında Şia'nın kutsal saydığı mekanları ziyaret etmek için çıktığı yolculukta Necef ve Kerbela arasında vefat etmiş Necef'e defnedilmiştir.⁵⁸²

3.9. Muhammed Bakır Meclisi (öl. 1110/1698)

Allame Meclisi ve Meclis-i Sani olarak da bilinen Meclisi, 1627 yılında İsfahan'da doğdu. Dedesi Maksud Ali, şiirleri ve güzel konuşmalarından dolayı meclislerde aranan kişi kastedilerek Meclisi mahlası ile tanınmaktadır. Meclisi,

⁵⁷⁹ Çınar, “Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”, 30.

⁵⁸⁰ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 112.

⁵⁸¹ Kurt, “Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine” 81-82

⁵⁸² Öz, “Damad, Muhammed Bakır”, 8/435.

birçok alimden öğrenim görmüş Şah İsmail zamanın İran'a gelmiştir. Tahsilini tamamlayan Meclisi verdiği dersler ile birçok talebe yetirmiştir.⁵⁸³ Meclisi, Safevi şahlarından bilhassa Süleyman ve Hüseyin'le yakın ilişkilerde bulunmuştur. Eserleri için Safevi şahlarından maddi destek de alan Meclisi, onlar için aşırıya kaçan övgüler kullanmıştır. Şah Süleyman 1686-1687 yıllarında onu şeyhülislamlığa getirmiştir. Şah Hüseyin'in taç giyme törenini yöneten Meclisi, onun bütün işleri din adamlarına bırakması ile 1694-1695 yıllarında Mollabaşı unvanını alarak en yüksek dini ve ilmi makama ulaşmıştır. Şii ulema içinde en çok eser veren ve en çok öğrenci yetiştiren üretken bir alim olarak zikredilmektedir. Ahbari ekole mensup olan meclisi, kendisini hadise adamış akla dayalı ilimlere itibar etmemiş, imamlara ve onlardan gelen haberlere tekrar itibar kazandırmıştır. Şii ulemanın güçlenmesinde önemli bir rol oynayan meclisi, İsfahan'da cuma imamlığı yapmış, hukuki dava ve muameleleri yürütmüştür.⁵⁸⁴

Kendisine karşı çıkanları bidatçılık ve inançsızlıkla suçlayarak sindirmek için gücünü ve nüfuzunu kullanmıştır.⁵⁸⁵ Onun döneminde de İsfahan Okulu mensupları da dahil olmak üzere mutasavvıflara ve filozoflara karşı bir zulüm kampanyası başlatılmıştır. Mutasavvıflar ve popüler tarikatlar ağır zulme maruz kalmıştır.⁵⁸⁶ Meclisi de tasavvufa karşı olduğu için bazı sufilerle mücadele etmiştir. Sünnilere karşı sıkı bir dini politika ve baskı uygulayan Meclisi, eseri *Hakku'l-Yakin*'i Sünni kıyımının had safhaya ulaştığı bir zamanda yazmıştır. Eserde ilk üç halife için olumsuz sözler kullanmıştır. Onun 1698-1700'lü yıllar arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Kabri İsfahan'da bulunmaktadır. Meclisi, Sünniliğe ve kendine muhalefet edenlere karşı mutaassıp bir tavır takınmıştır. Ancak onun gayretleri ile İmamiye kültürü ve hadis bilgisi önemli bir gelişme göstermiştir.⁵⁸⁷

Meclisi, hükümdarlara yakınlığı nedeniyle onların hukukunu da korumaya gayret etmiştir. Bu bakımdan Şia toplumunun yöneticilerine itaatkâr olunması gerekliliği belirtmiştir. Hükümdarlara itaati Allah'a itaat etme ile eşdeğerde

---

⁵⁸³ Mustafa Öz, "Meclisi, Muhammed Bakır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/253.

⁵⁸⁴ Öz, "Meclisi, Muhammed Bakır", 28/253; Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 139; Kurt, "Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine", 82.

⁵⁸⁵ Öz, "Meclisi, Muhammed Bakır", 28/253.

⁵⁸⁶ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 113.

⁵⁸⁷ Öz, "Meclisi, Muhammed Bakır", 28/253.

görmüştür. O bu konuda, zalim hükümdara bile hürmet edilmesi gerektiğini ancak hükümdarın zararından kurtulmak için takıyye yapılmasını söylemiştir. İmamın gaybetinde kılınmayan cuma namazlarını bizzat kendisi kıldırmasıdır. Hükümdarlar hakkında verdiği görüşlere paralel olan bu durum çağdaşı Abdülhay Kaşani'nin muhalefetine neden olmuştur. Hadislerin anlamını değiştirmekle itham edilen Meclisi, Safevi ulemasının siyasal ve dinsel hayattaki konumu ile zirveye çıkmıştır.⁵⁸⁸

Meclisi'nin en büyük özelliği halk ile kurduğu yakın ilişkidir. Bu ilişki sayesinde ulemanın halk desteği ile devlet karşısında bağımsız bir güç haline gelmesini sağlamıştır. Uyar bu konuda Kereki ile Meclisi'yi karşılaştırmıştır. Kereki'nin başarısının ardında tamamen devlet desteği bulunduğunu ve rakiplerini bile bu destekle saf dışı bıraktığını söyler. Meclisi'nin ise hem devletin hem de halkın desteğini aldığını belirterek onun Kereki'den daha başarılı olduğunu söyler.⁵⁸⁹ Kurt ise, Meclisi'nin başarısını otorite de zayıf kalan Safevi şahlarına bağlayarak, Şah İsmail ve Şah Abbas gibi kudretli şahlar zamanında böyle bir başarıyı elde edemeyeceğini savunur. Meclisi, devletten aldığı destekle felsefe ve tasavvufun bastırılmasına, devletin Şiileştirme politikalarına verdiği katkıyla Şiiliği hâkim kılma ve başta Sünnilik olmak üzere diğer dini grupların toplum hayatından uzaklaştırılmasına çalışmıştır.⁵⁹⁰

Meclisi, Şiiliği halkın anlayacağı bir şekilde onların kafa ve gönüllerine yerleşmesine çalışmıştır. Bu anlamda Şii literatürünü ve özellikle imamların ahbarını Farsçaya kazandırma gayretinde olmuştur. Bu yüzden diğer alimlere göre onun en önemli özelliği, dini, insanların anlayabileceği seviyeye getirmesidir.⁵⁹¹

Genel bir değerlendirme yapacak olursak geçmişte olduğu kadar bugün de pek çok Şii alim ve yazar tasavvufa karşı düşmanlığını ifade etmektedirler. Ancak Şiilerle sufiler arasındaki ilişkide, 14. yüzyıl ve sonrasında bir değişim gözlenmiştir. Bu bakımdan tasavvufa düşman olanların yanında bazı Şii alimler ve Şiilerden tasavvufa karşı pozitif tavır alanlar da olmuştur. Bunlardan biri olan Seyyid Haydar

⁵⁸⁸ Öz, "Meclisi, Muhammed Bakır", 28/253-254.

⁵⁸⁹ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 140.

⁵⁹⁰ Kurt, "Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine" 83-84.

⁵⁹¹ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 140.

Amuli (öl. 719/1320) tasavvufun iç boyutunun Şiilikle aynı olduğunu iddia ederek bunu ispatlamaya çalışır. Gulat, İsmaililer ve Zeydiler gibi kendilerini Şii olarak kabul eden grupları ve sufi etiketi altında da “İbahiye”, “hululiyeye” tarzındaki grup ve mezhepleri eleştirir. Kendi dönemindeki sufileri reddeden Amuli’den sonra Şii alimleri, sufilere karşı muhalefetlerine göre iki grupta incelenebilir. Bunlardan biri, hukuk alanında uzmanlaşan alimlerdir. Bunlar tasavvuf ve sufilere karşıdır. Sufi tarikatlarını, sufilerin uygulamalarını ve şeyh-mürid ilişkisini şeriate aykırı görürler ve bir bid’at kabul ederek hem ilk dönem hem de son dönem şeyhlerini reddederek tasavvuf ve sufileri eleştirirler. Diğer alimler ise, tasavvufun teorik görünümüne, İbnü’l-Arabi’nin öğretilerine inanmaktadırlar. Bunlara göre, sufilik, tekkeler ve tarikat yapılanmaları sakıncalı değildir. Bu alimler, Hallac dışında İbnü’l-Arabi, Sadreddin Konevi, onun öğrencileri ve takipçilerini kabul ederler. İlk sufileri de benimseyen bu alimler, özel tarikat mensuplarını, Nimetullahiler ve Zehebiler gibi Şii tarikatlara mensup çağdaş sufi şeyhlerini de reddederler. Bu gruba ait en ilginç Şii yazar, *Mecalisü’l-Mü’minin*’i kaleme alan Kadı Nurullah Şuşteri’dir (1607). O, tarihi öneme sahip bir sufiler listesi oluşturmuştur. Birçok sufiyi, bu listeye dahil etmekle tanınan yazar, zamanının Sünni sufileri olan Nakşibendileri kesinlikle reddeden ve onlara karşı düşmanlık besleyen bir alimdir. Yine gruba dahil olan Molla Sadra (ö. 1641) ise, Haydar Amuli gibi klasik sufilere sempati duymakta ve saygı göstermektedir. Hallac’ın cezbe halinde iken söylediği “Ene’l-Hak” sözünden dolayı tenkit etmiş ve onun müşahedelerinin akıl ve şeriat ile doğrulanamayacağını belirtmiştir. Bayezid’i ve aşırı vecdi ifadelerini savunarak onun gerçekte Allah adına konuştuğunu kabul etmiş bunu açıklamaya çalışmıştır. Çağdaş sufiler için, onların toplantılarının tasavvuf ile alakalı olmadığını, yeme-içme, müzik söyleme ve raks etmekten ibaret olduğunu söyleyerek tenkit etmiştir. Molla Sadra’yı takip edenler tasavvufun teorik boyutunu kabul etmelerine ve sufilere karşı müsamaha göstermelerine rağmen “sufi” ismini kullanmamışlardır. Hatta günümüzde bile olumsuz anlam taşıyacağı düşüncesiyle *tasavvuf* kavramı yerine *irfan* kavramını kullanmaktadırlar. Safeviler dönemi boyunca ve sonraki dönemlerde Razi’yi takip eden fıkıh uzmanı Şii alimler ise tasavvufa karşı amansız düşmanlık göstermişlerdir. Safevi hanedanlığında Şiilik, resmi mezhep olduğu zaman Şii alimler tasavvufa muhalefet ederek sufiler için bir tehdit oluşturmuşlardır. Onlar tasavvufu, din dışı bir

mezhep saymışlar, bu konuda birçok kitap ve risale kaleme almışlardır. Bu çalışmalara örnek “Mukaddes-i Erdebili” (ö. 1585) olarak bilinen Ahmed Muhammed Erdebili’ye ait *Hadikatü’ş-Şia* adlı eserdir. Bu eserde bütün sufiler, Sünni olmakla suçlanmakta ve Şii İmamlara karşı olduğu düşünülmektedir. Yazara göre, sufilere karşı çıkan bizzat İmamlardır. O, bu yüzden yalnız Hallac ve Bestami’yi değil, Rumi, onun şeyhi Şems-i Tebrizi, İbnü’l-Arabi, Azizüddin Nesefi, Abdurrezzak Kaşani ve diğerleri de dahil olmak üzere bütün sufileri reddetmeyi kendince haklı bulmaktadır.⁵⁹²

Uyar’ın entelektüel sufilik olarak da tanımladığı İsfahan ekolü 17. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış sufi-felsefi bir yaklaşımdır. 1631 yılında Mir Damad olarak bilinen Muhammed Bakır Esterabadi tarafından kurulan talebesi Molla Sadra eş-Şirazi tarafından ünlene İsfahan Okulu, uğradığı tenkit ve saldırılara rağmen varlığını korumuştur. Bu ekol Şah Abbas döneminde ortaya çıkıp tarikatlar üzerindeki baskının arttığı bir dönemde gelişmiştir. Ancak bu ekolün şansızlığı irfan ile tasavvufun arasındaki ortak özellikler nedeniyle tasavvufa karşı yöneltilen ağır hücumlardan nasibini almasıdır.⁵⁹³

Molla Sadra, resmi ulema ve genel olarak bütün usuli ulemanın saldırılarına maruz kaldı. Hatta hocası Mir Damad vefat etmeden ulema tarafından dışlanan Molla Sadra en çok bilgi ve irfan anlayışı nedeniyle saldırıların muhatabı olmuştur. Kaşani de bu ekolün temsilcilerinden olup dünyevi hükümlerle olumsuz bakmaktadır. Ulemanın arasındaki hiyerarşik yapılanmaya da soğuk bakan Kaşani, ulemanın otoritesine giren konularda ortaya koyduğu tavır ile onların tepkisini çekmiştir.⁵⁹⁴

Aslında tasavvufun Şiilikle özellikle de on iki imam Şiiliğiyle pek çok ortak yönü bulunmaktadır. Fakat Sünniliğin bir formu olarak geliştiği için tasavvuf, Şiilerce kabul edilmemiş hatta bazen düşmanca tavırlar sergilenmiştir.⁵⁹⁵ Şiiliğinin tasavvufa yönelik muhalefetinin on ikinci imamın gaybeti suğra dönemine kadar uzandığını belirten Pürcevadi, bunun sebebinin Hüseyin Mansur el-Hallac (922) olduğunu söyler. Şii muhalefetin bizzat ona karşı duyduğu husumetle tasavvufa karşı

---

⁵⁹² Pürcevadi, “On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet”, 239-241.

⁵⁹³ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 157-159

⁵⁹⁴ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 161-162.

⁵⁹⁵ Nasrullah Pürcevadi, “On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet”, çev. Abdullah Kartal *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 233.

muhalefette başlamıştır. Aslında Hallac, Şii geleneğe göre bir Şiidir. Ancak onu, İmamiyye liderleri Kum'dan kovmuştur. O, sonrasında Bağdat'taki İmamiyye'nin siyasi lideri Ebu Sehl Nevbahti ile iki defa tartışmıştır. Sehl Nevbahti tarafından "rububiyet iddiacısı" olarak suçlanarak Abbasi yöneticilerine ihbar edilmiş ve idam edilmiştir. Bunun için Şii alimleri ve yazarları her zaman Hallac'ı eleştirmişlerdir. Onun fasık ve zındık biri olduğunu söyleyen Şeyh el-Müfid, yalnızca Hallac'ı değil, bütün sufileri tenkit etmiştir. Onun bu tavrında sekizinci imam Ali er-Rıza ve onuncu imam Ali el-Hadi'nin sözleri etkili olmuştur. Ali el-Hadi, sufiler ile ilgili bir soruya "*Kim sufi olduğunu iddia ederse, o ya bir sahtekardır ya sapık bir kişidir ya da saf birisidir.*" diye cevap verirken, İmam Ali er-Rıza ise, "*Kim bir sufi ismini iştir ve söz konusu kişiyi hem diliyle hem de kalbiyle reddetmezse, o bizim takipçimiz değildir. Kim de sufilerin aleyhinde konuşur ve onları tenkit ederse, onun bu davranışı Rasulullah'la birlikte kafirlere karşı savaşmakla eş değerdedir.*" diye cevap vermiştir. Bu yüzden Şeyh el-Müfid'in ve ondan sonraki on iki imam Şii alimlerin sufilere karşı genel tutumlarını bu yöndedir.

4. Karşıtlık Döneminde Diğer Tarikatların Durumu

Safevilerin tasavvuf ve tarikatlara karşı tavrı Şah İsmail döneminden itibaren Sünni tarikatlarla başlayarak sonrasında Şii tarikatlara da sıçrayan bir sindirme politikası şeklindedir. Aynı bölgede bulunan tarikatların birçoğu, dini faaliyetlerini ılımlı ve sufi bir gelenek içinde devam ettirmeye çalışmaktaydılar. Safevi Devleti'nin sonuna doğru Nurbahşiyye ve Zehebiyye dışındaki tarikatlar o coğrafyadan silinmeye başlamıştır. Bulunduğu coğrafyayı terk etmek zorunda kalan ilk tarikat ise Sünni Nakşibendiliktir. Diğer bir tarikat ise Nakşibendiyye gibi Sünni özelliklere sahip Halvetiyye tarikatıdır. Onlar da Safevilerin baskı ve sindirme politikalarına maruz kalmışlardır. Başlangıçta devlet baskısı görmeyen Şiilik meyilli Kübreviyye'nin Zehebiyye kolu da sindirme politikasına maruz kalmıştır. Kübreviyyenin diğer kolu Nurbahşiyye ise Şii karakteri nedeniyle ilk önce Şah İsmail'in desteğini kazanarak şöhretini arttırırken Şah Tahmasb zamanında ise tarikatın lideri Emir Kavamüddin'in siyasi otoriteyi rahatsız etmesi nedeniyle tarikat 1530 yıllarında baskı altına alınmıştır. Bundan sonra tarikat varlığını silik bir şekilde devam ettirmeye çalışmıştır. Kirman, Yezd, Şiraz ve Horasan'ın bir kısmında etkin olan Nimetullahiyye tarikatı ise Şah İsmail ile kendini Şii olarak ilan ederek

Safevilerle iyi ilişkiler içinde olmuştur. Hatta tarikatın Yezd'de bulunan mürşidi Şah İsmail tarafında sadr olarak atanmıştır. 17. yüzyılda İran'da en iyi örgütlenen tarikat olmasına rağmen bu tarikatta şahın uygulamış olduğu baskı politikaları ile Hindistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Şah İsmail'in iktidarıyla Şiileşen Nimetullahiyye tarikatı hem devletin hem de Şii ulemanın tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır. Kübreviyye'nin bir kolu olan Nurbahşiyye tarikatı Şii kökeni itibarıyla ilk önce baskı görmemiştir. Ancak tarikatın başındaki kutup, Şah Tahmasb'ın otoritesine tehdit teşkil ettiği düşünülerek onun tarafından bastırılmıştır. Tarikat kökenli tasavvufi hareketlerin bastırılması ile ortaya çıkan boşluk hiyerarşik yapısı ile gelişen Şii ulemayla doldurulmuştur.⁵⁹⁶

3.1.Nurbahşiyye

Safevi Devleti kurulduğunda İran'da pek çok sufi tarikatı bulunmakta idi. Tarikatların ön plana çıkmasında özellikle İran bölgesinde uzun yıllar devam eden siyasi ve içtimai karmaşıklıklar ve zulümler etkili olmuştur. Bu dönemde Şeyh Muhammed Nurbahş tarafından kurulan Nurbahşiyye tarikatı da en önemli tarikatlar arasında bulunmaktaydı.⁵⁹⁷ Nurbahşiyye, Necmeddin Kübra tarafından kurulan Kübreviyye tarikatının bir koludur.⁵⁹⁸

Nurbahşiyye tarikatının kurucusu kabul edilen Nurbahş, 1393 yılında İran'ın Kuhistan bölgesindeki Kain kasabasında doğmuştur.⁵⁹⁹ Dedesi Arabistan'ın Lahsa kentinde doğmuştur ve İmam Musa Kazım'ın neslindedir.⁶⁰⁰ Nurbahş'ın ailesi Bahreyn'den Kuhistan'a göç etmiştir. Kur'an-ı Kerim'i yedi yaşında ezberleyen Nurbahş,⁶⁰¹ genç yaşta dini ilimleri tahsilini yapmak için Herat'a gitti. Sonrasında Huttalan'da Kübrevi şeyhi Hacı İshak Huttalani'ye intisap ederek onun en seçkin

⁵⁹⁶ Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, 114.

⁵⁹⁷ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 14.

⁵⁹⁸ Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/248; Hasan Basri Öcalan, "Açıkbaş Mahmud Efendi ve Risale-i Nurbahşiyyesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/15/ (Aralık 2008), 367; Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübra (Kübreviyye)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/504.

⁵⁹⁹ Tosun, "Nurbahşiyye", 33/248

⁶⁰⁰ Ali Rıza Mukaddem, "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahrüh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi", *Orta Çağ'da Din ve Devlet Doğu-Batı Ekseninde*, ed. Ayşe Atıcı Arayancan (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), 97-98.

⁶⁰¹ Mukaddem, "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahrüh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi", 98.

müritleri arasına girdi.⁶⁰² Buradaki müritlerden biri rüyasında bir nurun Seyyid Muhammed'e indiğini ve ondan diğer müritlere yayıldığını görmüş, bunun üzerine şeyhi Huttalani ona "Nurbahş" lakabını vermiştir. Nurbahş, bu rüyayı kendisinin mehdi olduğuna yorumlamış, şeyhi de onu desteklemiştir. Kendisinin mehdi olduğuna inandırmanın şeyhi Huttalani olduğunu söyleyen kaynaklar olduğu gibi⁶⁰³ Huttalani yaşlandığında Nurbahş'ın kendisinin mehdi olduğuna şeyhini ikna ettiğine dair bilgiler de mevcuttur. Huttalani, Nurbahş'a biat etti ve müritlerine de biat etmelerini söyledi. Abdullah-ı Berzişabadi dışındaki diğer müritlerin hepsi Nurbahş'a biat ettiler. Huttalani, Şahruh'a karşı isyan etmeyi düşünüyordu. Nurbahş'ın Şahruh'un askeri ve siyasi gücüne dikkat çekerek isyanın uygun olmadığını Huttalani'ye söylemesine rağmen o, İshak Peygamberin de zayıf olduğu zamanda muhalefet ettiklerini belirterek isyan kararını değiştirmede. Sonunda ikna olan Nurbahş ve müritler Huttalan'daki Kuhtiri Kalesine mevzilendiler.⁶⁰⁴

Huttalani ve Nurbahş'ın isyan hazırlığında olduğunu tahmin eden Huttalan valisi Bayezid'in 1424 yılında gerçekleştirdiği baskın ile Huttalani, iki oğlu, kardeşi ve yaklaşık seksen mürit öldürülmüş, Nurbahş ise tutuklanmıştır. Herat'a getirilen ve Şahruh'un huzuruna çıkarılan Nurbahş, burada sorgulandıktan sonra Şiraz'a buradan da Bihbahan'a sürülmüştür.⁶⁰⁵ Sonrasında Şüşter, Basra, Hille ve Bağdat'a giden Nurbahş, İran'ın batısındaki bazı Kürt kabilelerine kendisinin mehdiliğini ve halifeliğini benimsetmeyi başarmıştır. Ancak adına para bastırıp hutbe okutması Şahruh tarafından tekrar tutuklanmasına neden olmuştur. Bir müddet sonra hapisten kaçmayı başarsa da tekrar yakalanıp Herat'a gönderilmiştir. Burada camide minbere çıkıp mehdilik ve halifelik iddialarından vazgeçtiğini söylemek zorunda kalmıştır. İlmi konularda ders vermesi şartıyla serbest kalan Nurbahş, kendisinden şüphelenilmesi üzerine Tebriz ve Şirvan'a, oradan da Gilan'a gönderilmiştir.

---

⁶⁰² Tosun, "Nurbahşiyye", 33/248; Öcalan, "Açıkbaş Mahmud Efendi ve Risale-i Nurbahşiyyesi", 367; Algar, "Necmeddin-i Kübra (Kübreviyye)", 32/504; Dağlar, *Şah Tahmasb'in Dini Siyaseti (1524-1576)*, 178.

⁶⁰³ Tosun, "Nurbahşiyye", 33/248.

⁶⁰⁴ Algar, "Necmeddin-i Kübra (Kübreviyye)", 32/504; Mukaddem, "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahruh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi", 99.

⁶⁰⁵ Tosun, "Nurbahşiyye", 33/248; Mukaddem, "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahruh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi", 99-100; Süleyman Gökbulut, "Safeviler Devrinde Şiiliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (Şubat 2016), 283.

Şahruh'un ölümüyle serbest kalan Nurbahş, Rey'e giderek Gılikan köyüne yerleşmiştir.⁶⁰⁶

Yerleştiği Gılikan köyünde 1464 yılında vefat eden Nurbahş ardında birçok mürit ve eser bırakmıştır.⁶⁰⁷ Mehdi olduğunu söyleyen Nurbahş, dönemin padişahlarının kendisine biat etmelerini ve⁶⁰⁸ kendisi için verilen hapis cezası, sürgün vb. durumlardan dolayı tövbe etmelerini istemiştir.⁶⁰⁹ Onun mehdiliğini kabul eden müritleri olduğu gibi kabul etmeyen müritleri de bulunmaktadır. Ondan sonra farklı yerlerde Nurbahşîyye olarak temsil edilen tarikat özellikle Safeviler döneminde Şiiliği benimsemeleri ile bilinmektedir.⁶¹⁰

Fıkıh, kelim, felsefe, tefsir, hadis ve tasavvuf alanlarında olmak üzere birçok eseri bulunan Nurbahş'ın, en çok bilinen müridi ise Şemseddin Muhammed Lahici'dir (ö. 1515). Lahici, 1445'te Nurbahş'ı ziyaret etmiş ve 16 yıl onun yanında kalmıştır. Sonrasında Şiraz'da tarikatı yaymaya başlayan Lahici, eserinde şeyhini "Mehdi-i Devran" ve "Fahr-ı Evliya" olarak vasıflandırmıştır.⁶¹¹ Tarikatın ilk öğrencilerinden kabul edilen Şeyh Muhammed Lahici, Şah İsmail ile çağdaştır ve tarikat o dönemde oldukça etkilidir.⁶¹² Nurbahşîyyenin yayılmasında birinci rolü üstlenen kişi ise Nurbahş'ın oğlu Şah Kasım Feyzbahş'tır (ö. 1511)⁶¹³ O, babasının mehdiliğini kabul etmemiştir. Ancak diğer oğlu Cafer ise babasının ölümünden 40 yıl geçmesine rağmen hala babasını Mehdi olarak görmeye devam etmiştir.⁶¹⁴

İran, Horasan, Azerbaycan bölgesinde Şiiliği ihya eden Feyzbahş, Safevi Devleti kurulmadan önce İran'da Şiiliğin yayılmasında gereken ortamı bir anlamda

⁶⁰⁶ Tosun, "Nurbahşîyye", 33/248.

⁶⁰⁷ Tosun, "Nurbahşîyye", 33/248; Öcalan, "Açıkbaş Mahmud Efendi ve Risale-i Nurbahşîyyesi", 367-368.

⁶⁰⁸ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 178.

⁶⁰⁹ Mukaddem, "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahruh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi", 108; Cemşid Sadri, "Timurlar Döneminde Horasan'da Etkili Tarikatlar", çev. Mustafa Altunkaya, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2, (Güz 2013), 240.

⁶¹⁰ Tosun, "Nurbahşîyye", 33/248; Öcalan, "Açıkbaş Mahmud Efendi ve Risale-i Nurbahşîyyesi", 367-368.

⁶¹¹ Mukaddem, "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahruh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi", 102.

⁶¹² Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 14.

⁶¹³ Tosun, "Nurbahşîyye", 33/248; Gökbulut, "Safeviler Devrinde Şiiliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", 290; Mukaddem, "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahruh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi", 102.

⁶¹⁴ Mukaddem, "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahruh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi", 105.

hazır hale getirmiştir. Safevi Devleti kurulduktan sonra Şiiliğin resmi mezhep haline gelmesinde Kasım Feyzbahş'ın İran'da yaydığı fikirlerin önemli etkisi vardır. Nurbahşiler'de de zamanla dünyevi iktidar arzusu oluşmaya başlamıştır. Safevi iktidarı için tehlike arz eden bu durumun farkında olan Şah İsmail, onları takibat altına tutmaya çalışmıştır. Şah Tahmasb ise kendi saltanatına karşı bir girişimden korkarak Nurbahşiler'e tavrı almıştır. Hatta Şah Tahmasb, bu tarikattan Şah Kıvamüddin Nurbahşi'yi isyan hazırlığında olması, asker ve silah topladığı gerekçesiyle saraya çağırmıştır. Bu daveti kibirli şekilde reddeden Kıvamüddin Nurbahşi dervişlik sınırlarını aşması nedeniyle gözetim altına alınmıştır. Şah Kıvamüddin Nurbahşi, sadr makamında iken fitne ve fesad çıkardığı için Tebriz'in Encuk kalesine hapsedilmiş ve sonrasında işkence ile katledilmiştir. Şah Tahmasb'ın Şah Kıvamüddin Nurbahşi'yi öldürmesinde ve tarikata tavrı almasında düzeltmeye çalıştığı otoritesinin bozulmasından korkması ve Şii Arap ulemanın tasavvufa karşı olan fikirleri etkili olmuştur. Şah Kıvamüddin Nurbahşi'nin isyan hazırlığında olması diğer tarikatlar için aynı tedbirlerin alınmasına neden oldu. 1550 yılından itibaren Nurbahşi tarikatı üyeleri devletten dışlanmaya başlanmıştır. Bundan sonra devlet takibatından dolayı faaliyetlerini rahat sürdüremeyen Nurbahşiler, Bedehşan, Keşmir gibi yerlerde faaliyetlerini yürütmeye çalışmışlardır. Artık Şah Tahmasb, Nurbahşiler'in yerine Mazenderan ve Esterabad'dan gelen seyyidler ile çalışmaya başlamışlardır.⁶¹⁵

Algar, Huttalani'nin halifesi Muhammed Nurbahş vasıtasıyla Şii Nurbahşiyye ve diğer halifesi Abdullah-ı Berzişabadi'den Şii Zehebiyye kollarının doğduğunu ifade eder.⁶¹⁶ Ancak bu kolların Kübreviyye'nin orijinal kökleriyle bir ilişkisi bulunmadığını belirtir. Bu kolların Şiileşme süreçlerinin kaynaklarda farklı şekilde aktarıldığını belirten Algar, Nurbahşiyye, Huttalani'yi kendisinin kaynağı olarak değil onaylayıcısı olarak görmektedir.⁶¹⁷

Dağlar, Nurbahşiyye içinde İsmaili inançları benimseyenlerin bulunmasının yanında İmamiyye Şiiliğini benimseyenlerin de olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 179.

⁶¹⁶ Tosun, "Nurbahşiyye", 33/248; Algar, "Necmeddin-i Kübra (Kübreviyye)", 32/504.

⁶¹⁷ Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübra (Kübreviyye)", 32/504.

⁶¹⁸ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 179.

Şah İsmail zamanında faal durumda olan Nurbahşiyye, siyasi iddiaları da bulunan bir tarikattır.⁶¹⁹ Bazı araştırmacılar Nurbahşiyyenin, Sufi-Gali Şia bir düşünceye sahip olduğu kanaatini taşırlar.⁶²⁰ Sohrabad, Kadı Nurullah Şuşteri'nin yazdığı *Mecâlisü'l-Müminin* isimli eserine atfen Seyit Muhammed Nurbahş'ın Şia olduğunu belirtir.⁶²¹ Aslında yukarıda da belirttiğimiz gibi Seyit Muhammed Nurbahş, on iki imam düşüncesine sahip bir ailenin çocuğudur. Bu yüzden Nurbahş'ın Şii düşüncelere uzak olması düşünülemez. Fakat Ay, Nurbahş'ın Alamut Kalesinin düşmesinden sonra İran'da etkili olan sufi tarikatlardan Sünni bir çizgide bulunan Kübreviyye tarikatına girdiğini söyleyerek İsmaili düşüncelerine vurgu yapar. Nurbahş, Sünni bir çizgide olan Kübreviyye'nin zaman içinde İbn Arabi ekolünün düşüncelerini benimsemesinden yola çıkarak Şiilik ve Sünniliği tasavvuf yoluyla kaynaştırmaya çalışmıştır. Ay, aynı zamanda Nurbahşiyyenin Safevi Devleti kurulmadan tamamen ortadan kalktığını söyler ve Nizari İsmailiğin yaşadığı bölge olan Keşmir'de faaliyetlerini sürdürdüğünü belirtir.⁶²² Tosun, Nurbahşiyye tarikatının baştan itibaren on iki imam mezhebinde vahdet-i vücudcu bir yapıda olduğunu söyler.⁶²³

Daftary, Moğol sonrası Orta Asya, İran ve Anadolu'da erken Safevi Şiiliğiyle sonuçlanan yeni bir bağdaştırıcı popüler Şiilik tipi doğduğunu söyler. Bu Şiiliğe Hodgson'un "tarikat Şiiliği" dediğini belirten Daftary, Nurbahşiyye'nin popüler Şiilikte öncü rol oynadığını ifade eder. Ona göre, popüler Şiiliğin oluşmasında öncü rol oynayan bu ve benzeri tarikatlarda görünürde Sünni düşünce ve Ehl-i Beyt sevgisi bulunmaktadır. Safevi Devleti'nin kurulması ile İmamiyye'nin resmi mezhep ilan edilmesi onların tamamen Şiileşmesini sağladı. Ali sülalesine sadakat bu tarikatlarda daha da yaygınlaşmış ve Sünni İslam'a Şii öğeler yüzeysel olarak yamanmaya başlamıştır. 15. yüzyıla gelindiğinde ağırlıklı olarak İran'ı ve diğer yerleri genel olarak tarikatlar aracılığıyla yayılan bu tip Sünni-Şii bağdaşması

⁶¹⁹ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 97.

⁶²⁰ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 161.

⁶²¹ Sohrabiabad, *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 153.

⁶²² Zahide Ay, *Orta çağ İranı'nda ve Anadolusu'nda Şiilik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği (13-15. Yüzyıllar)* (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012), 100.

⁶²³ Tosun, "Nurbahşiyye", 33/248

şekillendirmektedir. Daftary, Cahen'in bu tuhaf süreci, "Sünniliğin Şiileşmesi" olarak gördüğünü ifade eder.⁶²⁴

Bu hareketler de siyasi düşünce, dini-mezhebi düşünceye oranla daha ön plandadır. Dini bir amaç görünürde bulunmasına rağmen bu hareketlerin asıl amacı siyasidir. Mukaddem'e göre, Nurbahş'ın Mehdilik iddiasına rağmen Nurbahşiyye tarikatı özünde bir siyasi harekettir ve amacı iktidarı ele geçirmektir. Ancak Nurbahş'ın kendisi bu amaca ulaşamadığı gibi onun çocukları da istedikleri siyasi konuma gelememişler ve Safevilerin gölgesinde kalmışlardır. Yine de onların düşünceleri İslam coğrafyasının belli bir kısmında yayılma imkanını bulabilmiştir.⁶²⁵

Sadri, Nurbahşiyye'nin belirgin özelliklerinden bahsederken siyah giyinmelerini, tarikattan öte sufıyane bir devrim hareketine dönüşmelerini hatta Şeyhin adına para basacak kadar ileri gittiklerini belirtmektedir. Ayrıca Sadri, Nurbahş'ın kendisini nübüvvet ve imamet mazharı olarak takdim edip sultanların kendisine itaat etmesini vacip olarak görmesini ve taraftarlarının kendisini zamanın imamı ve bütün Müslümanların halifesi olarak görmelerini, kendisini tanımadan ölen kimsenin cahiliye ölümü üzere öleceği" şeklinde bilgilere yer vermektedir.⁶²⁶

Gökbulut, Nurbahş'ın bir eserinde ilk üç halifeyi övmesine bakarak onun Şiiliğini romantik olarak tanımlamakta ve Şii mezheplerin öğretilerine çok az benzediğini, Safevi Devleti'nin ortaya çıkmasıyla birlikte Nurbahşiyye'nin Şiileştiğini veya buna mecbur kaldığını söylemektedir. Çünkü Safeviler ile iş birliği yapmak tarikatların daha rahat hareket etmeleri ve faaliyetlerini devam ettirmeleri açısından avantaj sağlamaktadır.⁶²⁷

3.2.Nimetullahiye

Nurbahşiyye'den başka İran'da Safevi döneminin başlangıcında aktif olan tarikatlardan biri de Nimetullahiler'dir.⁶²⁸ Nimetullahiyye tarikatı, Safevi Devleti kurulmadan önce İran'da, Şii duyarlılığının artmasında katkısı olan tarikatlar

---

⁶²⁴ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 105.

⁶²⁵ Mukaddem, "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahrüh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi", 109.

⁶²⁶ Sadri, "Timurlular Dönemi Horasanda Etkili Tarikatlar", 240-241

⁶²⁷ Gökbulut, "Sünni Bir Tarikatın Şiileşen Kolları: Kübreviyye-Şiilik İlişkisi", 300-302.

⁶²⁸ Çınar, "Safevi Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri", 14.

arasında görülmektedir. 15. yüzyıl boyunca, İran'ın birçok bölgesinde çok sayıda taraftar kazanan tarikat, zamanla Hint alt kıtasında da yaygınlık kazanmıştır.⁶²⁹

Tarikatın kurucusu kabul edilen Şah Nimetullah Veli, 1330 yılında Halep'te doğmuştur. Soyu İsmail b. Cafer es-Sadık'a ulaşmaktadır.⁶³⁰ Sünni bir çevrede yetişen Şah Nimetullah, gençliğinde annesinin memleketi Şiraz'a gitti. Şiraz'da Seyyid Celaleddin Rükneddin Şirazi ve Adudüddin'den eğitim alan⁶³¹ Şah Nimetullah, 24 yaşında hac ziyareti için gittiği Mekke'de yedi yıl kaldı. Burada Yafiiyye tarikatının piri Abdullah b. Es'ad el-Yafii'ye intisap etti.⁶³² Hocası Rükneddin Şirazi'den öğrendiği İbnü'l-Arabi'nin fikirlerini geniş bir şekilde Mekke'de öğrenme imkanını yakaladı. Seyr-i sülûkunu burada tamamlayan Şah Nimetullah, hilafet almasının ardından Mısır'a geçti. Kahire'deki Mukattam dağında bir mağarada halvete çekilen Şah Nimetullah'a, burada bulunan Hacı Ali Baba ve Hacı Lutfullah Baba onda gördükleri bazı kerametlerinden dolayı biat ettiler. Burası önceleri Celali-Kalenderi dergâhı iken sonraları Bektaşiliğin merkezi durumundadır. Kahire'de kaldığı üç yıl boyunca Kalenderilik ile tanışan Şah Nimetullah, Bedreddin Simavi'nin şeyhi olan Seyyid Hüseyin Ahlati'den gizli ilimleri öğrendi. Ardından Suriye, Irak, İran ve Azerbaycan şehirlerini dolaşan Şah Nimetullah, Erdebil'de Sadreddin-i Erdebili ile görüşerek ondan Zahid Geylani'nin halvet anlayışını ve Ehl-i Beyt sevgisini de öğrenmiştir.⁶³³

Timur döneminde Maverâünnehir bölgesine giderek buraya yerleşen Şah Nimetullah, kendisine nispet edilen kerametler yüzünden geniş halk kitlelerini etrafında toplamıştır. Bu durum onun Timur tarafından Maverâünnehir'den sürülmesine neden olmuştur.⁶³⁴ Onun hakkında kaleme alınan bir menakıpnameye göre bir günde yaklaşık 900 Türkmen'in ondan el aldığı yazılıdır. Kendisinin de

---

⁶²⁹ Ay, *Orta çağ İrani'nda ve Anadolu'sunda Şiilik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği (13-15. Yüzyıllar)*, 101.

⁶³⁰ Mahmut Erol Kılıç, "Nimetullah-ı Veli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/133. Ocak ise soyunu beşinci imam Muhammed Bakır'a dayandırmaktadır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik Kalenderiler XIV.-XVII. Yüzyıllar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 44.

⁶³¹ Kılıç, "Nimetullah-ı Veli", 33/133.

⁶³² Kılıç, "Nimetullah-ı Veli", 33/133; Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik Kalenderiler XIV.-XVII. Yüzyıllar*, 44

⁶³³ Kılıç, "Nimetullah-ı Veli", 33/133.

⁶³⁴ Ahmet Arslan, "Nimetullahiyye Tarikatının Safî Ali Şahiyye Kolu ve Faaliyetleri", *Sufiyye Dergisi* /10 (Haziran/2021), 265.

“Yüzbinlerce Türk var bende her nereye gitsem sultan gibi giderim” şeklindeki sözü bu durumu açıklamaktadır. Timur’un Şah Nimetullah’tan bölgeyi terk etmesini istemesi onun siyasi amaçlar güttüğü düşüncesinden kaynaklanmaktadır. İlk önceleri ona saygı gösteren Timur kendine gelen haberlerin gerçek olabileceği endişesiyle Şah Nimetullah’tan Maveraünnehir’i terk etmesini istemiştir.⁶³⁵ Buradan Şehr-i Sebz’e ardından Herat’a yerleşen Şah Nimetullah, Herat’ta Emir Hüseyini’nin torunuyla evlenmiştir. Herat’tan sonra İran’a geçen şah Nimetullah, Kuhbenan’a yerleşmiştir. Behmeni devletinin hükümdarı onun şöhretini duymuştur. Kendisinden bir halife isteyen Behmenilere torunu Nurullah’ı göndermiştir.⁶³⁶

Şah Nimetullah, Kühbenan da kaldığı müddetçe dostları ile yazıştığı mektuplarda, Türkistan’daki günlerini özlemle anmıştır. Buradan ayrılıp Yezd’de geçen ardından Kirman’a yerleşen Şah Nimetullah, Timur’un oğlu Mirza İskender’in Fars hükümdarlığı zamanında onun davetiyle Şiraz’a gelmiştir. Aralarında Seyyid Şerif el-Cürcani’nin de bulunduğu birçok mürit edinmiştir. Şiraz dönüşünde Kirman’ın 34 km. uzaklıkta bulunan Mahan’a yerleşen Şah Nimetullah ömrünün son yirmi küsur yılını burada açtığı dergâhta irşat faaliyetleriyle geçirdi. Burada 1431 yılında vefat etti. Onun vefatından sonra yerine geçen oğlu Şah Halilullah-ı Kirmani ve torunu Seyyid Nurullah ile tarikat daha çok Hint alt kıtasında yayılmıştır. İran’da ise Şah Halilullah’ın Kirman’daki oğlu Mir Şemseddin ve torunları tarafından yayılmıştır.⁶³⁷

İran’da Safevi Devleti’nin kurulması ile diğer tarikatlarda olduğu gibi Nimetullahiyye tarikatı da zor bir dönem yaşamaya başlamıştır. Tarikatların Sünni olmaları ve toplum üzerindeki etkileri bakımından Şah İsmail için bir rahatsızlık sebebidir. İran’daki tarikatların izlerini silmek isteyen Şah İsmail, Sünni ve kendisine karşı olan tarikatlara baskıcı bir politika uygulamıştır. Kendisi ile iş birliği yapan veya Şiiliğe geçen tarikatlara nispeten ılımlı bir politika uygulayan Şah İsmail, Şiiliğe geçen Nimetullahiyye tarikatına da aynı davranışı sergilemiştir. Bu bakımdan Safevilerle iş birliği içinde bulunan Mir Nizameddin Abdülbaki’yi (öl. 1514) “sadr”

⁶³⁵ Kılıç, “Nimetullah-ı Veli”, 33/133.

⁶³⁶ Arslan, “Nimetullahiyye Tarikatının Safî Ali Şahiyye Kolu ve Faaliyetleri”, 265.

⁶³⁷ Kılıç, “Nimetullah-ı Veli”, 33/133-134.

makamına getirmesi Şah İsmail'in tarikata karşı olumlu düşüncelerini ortaya koymaktadır.⁶³⁸

Şah İsmail'i destekleyerek rahat bir ortam elde eden Nimetullahiyye, Şah Tahmasb'ın on iki imam Şiiliğinin ülkede hâkim kılma isteği doğrultusunda tamamen Şiileşmiştir. Yönetime getirilen tarikat liderleri ve tarikatla kurulan aile bağları vb. nedenlerden dolayı tarikat rahat faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Bu bakımdan Şah Tahmasb'ın kız kardeşi Haneş Begüm ile evli olan Şah Nimetullah Yezdi, Şah Tahmasb'ın emri ile 1561 yılında Yezd idaresine ve Nakiblik makamına getirilmiştir. Kurulan akrabalık bağları ile tarikatın devlete bağlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.⁶³⁹

Safevilere karşı bir isyana destek veren Abdülbaki Yezdi'dinin torunu Mir-i Mirin Yezdi (öl. 1591) ile tarikatın Safevilerle ilişkileri bozulmuş sonuçta 17. asrın ortalarında tarikatın izleri İran'dan tamamen silinmiştir.⁶⁴⁰

Nimetullahiyye tarikatı Haydari, Safevi ve Kalenderi unsurların kaynaşma noktasındadır. Tarikat, vahdet-i vücudcu olması, varlık anlayışlarını sıkça ilm-i huruf sembolizmi ile açıklamaları, Melameti tavra sahip olmaları, seyyahlığı tercih etmeleri, on iki imam ve mehdi inancı gibi düşünceleri ile diğer tarikatlarda da bulunan ortak özelliklere sahiptir.⁶⁴¹ Ocak'ın Nimetullahiyye tarikatının Kalenderiliğın bir kolu olarak görmesinde bu özelliklerin payı olabilir. Ayrıca Ocak, Nitetullahiyye tarikatında bulunan İbahilik'e kadar varacak serbest fikirlerin bulunmasının yanında Şah Nimetullah'ın kendi divanında Şeyh Kutbu'd-Din Haydar'a yazdığı methiyeye bakarak Kalenderiliğın bir kolu olarak görmektedir.⁶⁴²

Nimetullahiyye tarikatı 16. yüzyılda sufi tarikatları arasında en iyi örgütlenen bir tarikat olarak gözükmektedir. Bu yüzden Safevilerle olan ittifakı bir asırdan fazla sürmüştür. Tarikatın zayıflamasıyla birçok şehirde bulunan tekkeleri artık mahalle organizasyonlarının ve muharrem törenleri için kullanılan bir merkez haline gelmiştir. Şah Abbas'ın dini politikasının bir sonucu olarak Nimetullahiyye'nin sufi

⁶³⁸ Arslan, "Nimetullahiyye Tarikatının Safi Ali Şahiyye Kolu ve Faaliyetleri", 266.

⁶³⁹ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 176-177.

⁶⁴⁰ Arslan, "Nimetullahiyye Tarikatının Safi Ali Şahiyye Kolu ve Faaliyetleri", 266.

⁶⁴¹ Kılıç, "Nimetullah-ı Veli", 33/134.

⁶⁴² Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik Kalenderiler XIV.-XVII. Yüzyıllar*, 117.

geleneğinin devamı olan kültürel aktiviteleri, kesin bir şekilde Hindistan'a kaymıştır. Tarikatın İran'daki örgütsel temeli şehir-mahalle cemaatlerine dönüşmüştür.⁶⁴³

3.3.Müşa'sa'iyye

Adını kurucusu kabul edilen Seyyid Muhammed b. Felah'ın ilk dönem gerçekleştirdiği faaliyetleri için kullandığı sözlükte “parıldama, ışık saçma” ve şarap ile kullanıldığında “başına vurma” anlamlarına gelen “şa'sa'a” kelimesinden almıştır.⁶⁴⁴ Huzistan bölgesinin dini, siyasi ve idari tarihinde önemli rol oynamayı başaran Müşa'sa'lar'ın kurucusu Seyyid Muhammed Fellah, Vasıt'ta doğmuştur. Yedinci İmam Musa el-Kazım'ın soyundan geldiğini iddia eden Seyyid Muhammed'in düşüncelerinde üvey babası Şeyh Ahmed etkili olmuştur.⁶⁴⁵ Seyyid Muhammed, Hille'de Şii alim Cemaleddin İbn Fehd'den de eğitim almıştır.⁶⁴⁶ 1436 yılında kendisini mehdi ilan ederek görüşlerini Vasit yakınlarında yaymaya başlamıştır. İmam mehdinin habercisi olduğunu belirten Seyyid Muhammed, imamın birkaç gün içinde ortaya çıkacağı iddiasında bulunmuş ve Arap toplumunun birlik ve beraberliğini sağlayacağını açıklamıştır. Yere koyduğu kılıcını bedeni ile bükerek üstün güçlere sahip olduğunu söyleyen Seyyid Muhammed, etrafına birçok mürit toplamayı başarmıştır.⁶⁴⁷

Onun mehdiliğini kabul etmeyen Şeyh Ahmet, kendisine lanet etmiştir. Batı mezheplerin ıstılahlarını kullanan Seyyid Muhammed, *Kelamu'l-Mehdi* adlı eserinde kendi görüşlerini şöyle açıklamaktadır; “Ali peygamber yanında gökte ve yerde devreden bir sır olup, Muhammed'in kendisi peygamberlik yolunda bir perdedir. On iki imam onun melekeleri olup Ali ile onlar arasında irtibatı sağlarlardı. Selman Ehl-i Beyten biridir. Ehl-i Beyt, tarikat irfanına vakıf olan herkes her asırda ve her devirde Selman olur. Bugünkü seyyid meydana çıkınca her peygamber ve her velinin derecesine erişir ve bu mutlak kudret gücü sayesinde değil açık bir şekilde insan tabiatının zaafı ile elde edilir. Çünkü gerçek varlık yerini değiştirmez. Ancak perde

---

⁶⁴³ Said Amir Arjomand, “Safevi Dönemi İran'ında Dini Taşkınlık (Gulüvv), Sufilik ve Sünnilik (1501-1722)”, çev. Namıg Musalı, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 7 (2016), 176.

⁶⁴⁴ V. Minorsky, “Müşa'sa'lar”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 8/840; Osman Gazi Özgüdenli, “Müşa'sa'lar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/155.

⁶⁴⁵ Minorsky, “Müşa'sa'lar”, 8/839; Özgüdenli, “Müşa'sa'lar”, 32/155.

⁶⁴⁶ Özgüdenli, “Müşa'sa'lar”, 32/155.

⁶⁴⁷ Ayşe Atıcı Aranyan, Tarihi Süreçte Müşa'sa'lar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 0/72 (2014), 176.

yerini değiştirir ve beden muhtelif vasıflar alır. Örneęin Cebrail muhtelif bedenlere girerek değiştiği halde gerçek varlık kendi halinde değişmeden kalır. Allah hiçbir Őeye muhtaç değildir, o her Őeyden munezzehdir.”⁶⁴⁸ Bu ifadeler ile bir anlamda kendi mehdiliğini ilan eden Seyyid Muhammed, dūřuncelerini ilk önce doğduğu Vasıt’ta Arap kabileleri arasında yaymaya çalışmıştır. Ardından Dub’a giderek Arap asıllı Meadi kabilesinin Neys koluna dūřuncelerini aktarmış onları kendine bağlamıştır.⁶⁴⁹ Manda yetiştiriciliği yapan bu kabilenin mandalarını satıp onları silah almaları yönünde teşvik etmiştir.⁶⁵⁰ Neys kolunun ona verdiği gç ve destek ile Haviza ve Vasit bölgelerinde ayaklanmalara neden olan Seyyid Muhammed ve etrafında toplananlara “Mūřa’řa’lar” adı verilmiştir.⁶⁵¹

Seyyid Muhammed’in Haviza ve Vasit bölgelerine birçok sefer düzenlemesi onun Karakoyunlularla arasının açılmasına neden olmuştur.⁶⁵² 1442 yılında Haviza’ya yerleşmeyi başaran Seyyid Muhammed, Karakoyunlulardan Bağdat hakimi İspend b. Kara Yusuf’un Haviza’ya müdahalesiyle karşılaşmıştır. Bundan sonra Seyyid Muhammed, gücünü Basra ve Vasıt’a kadar yaymak istediyse de başarılı olamamıştır.⁶⁵³

Baędat’a hkim olan Karakoyunluların yanı sıra Timur Devleti ile mücadele eden Mūřa’řa’lar, Huzistan ve Irak-ı Arab’ın güney doğusu olmak üzere iki bölgede faaliyet göstermeye çalışmışlardır. Bu bölgedeki yaşanan karışıklıklardan faydalanmasını bilen Mūřa’řa’lar, belli bir gçte elde etmeyi başarmışlardır. Özellikle Karakoyunlular içinde çıkan karışıklıkları iyi değerlendiren Mūřa’řa’lar, Cihanřahtan kaçan Karakoyunlu Elvend b. Mirza’yı himaye etmişlerdir. Bunun zerine Mūřa’řa’lar’a Karakoyunlu Cihanřah oęlu Pir Budak gönderilmiştir. Fakat başarı elde edememiştir. Elvend b. Mirza’dan dolayı Karakoyunluların saldırılarına maruz kalan Mūřa’řa’lar, onun kendi yanlarında olmasından dolayı da bölgede rahatça hareket imkanını bulmuşlardır. Ancak belli bir süre sonra Elvend b. Mirza, Mūřa’řa’lar ile arasının açılması nedeniyle Akkoyunlu Cihangir’in yanına iltica

⁶⁴⁸ Minorsky, “Mūřa’řa’lar”, 8/840.

⁶⁴⁹ zgdenli, “Mūřa’řa’lar”, 32/155; H. Mustafa Eravcı, “Osmanlılar ve Huzistan’daki Őii Arap Kabilesi Mūřa’řa’lar”, ttk.gov.tr, (11.07.2022), 582.

⁶⁵⁰ Minorsky, “Mūřa’řa’lar”, 8/839.

⁶⁵¹ Aranyan, “Tarihi Süreçte Mūřa’řa’lar”, 177.

⁶⁵² Minorsky, “Mūřa’řa’lar”, 8/839.

⁶⁵³ zgdenli, “Mūřa’řa’lar”, 32/155; Minorsky, “Mūřa’řa’lar”, 8/839.

etmiştir. Seyyid Muhammed Felah, 1453 yılından sonra görevi oğlu Mevla Ali'ye bırakmıştır.⁶⁵⁴

Vasıt ve Necef'i kuşatan Mevla Ali hac kervanlarını ve Bağdat'ı yağmalamıştır.⁶⁵⁵ Sonrasında 1454 yılında babasının isteğiyle Huzistan'a gitmiş, Dizful ve Şuster dahil bütün Huzistan bölgesini ele geçirmeyi başarmıştır. 1456 yılında Dicle boyuna taarruz etmeye cesaret eden Mevla Ali, önce Diyale ırmağı bölgesini sonrasında Mihruz, Bakuba ve Selman Farisi kasabalarını tahrip etmiştir. Bir yıl sonra Liyuka dağlarına gidip Bahbahan Kalesi kuşatmasında iken isabet eden bir ok ile yaralanmış ve geri çekilmiştir.⁶⁵⁶ Karakoyunlulardan Pir Budak'ın hakim olduğu Luristan'da bulunan Kuhgiluye'de faaliyetlerini sürdürürken 1457 yılında öldürülen Mevla Ali, Hz. Ali'nin, uluhiyetin ta kendisi olduğunu ve onun ruhunun kendisine geçtiğini iddia etmektedir.⁶⁵⁷ Oğlunun ölümünden sonra ihtiyar yaşına rağmen tekrar siyasi faaliyetlerine başlayan Seyyid Muhammed üzerine gelen Karakoyunlu ordusunu Vasıt yakınlarında yenilgiye uğrattı. Son zamanlarını eser ve mektup yazarak geçiren Seyyid Muhammed'in 1461-1466 yılları arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁶⁵⁸

Seyyid Muhammed Felah'ın vefatının ardından Seyyid Muhsin 1461 yılında Müşa'sa'lar'ın başına geçmiştir. Seyyid Muhsin ile devlet kurma fırsatını yakalayan Müşa'sa'lar'ın sınırları Bağdat bölgesinden Luristan ve Basra körfezine kadar ulaşmıştır. En güçlü dönemini Seyyid Muhsin ile yaşayan ve bu dönemde bağımsız bir devlet haline gelen Müşa'sa'lar, ticari, siyasi ve dini merkez olan topraklardaki hakimiyetlerinin yanında Araplar üzerinde de büyük ölçüde hakimiyet elde etmişlerdir. Basra üzerinden gelen ticaret yolunun hakimiyeti de bir süreliğine Müşa'sa'lar'a geçmiştir. Bu durumun oluşmasında Seyyid Muhsin'in bölgedeki ılımlı ve kucaklayıcı tavrının yanında bölgedeki karışıklıklar ve otorite boşluğunun da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Sadece kendi halkından değil etraftaki diğer Şii alimlerden de destek gören ve onları çevresinde toplamayı başaran Seyyid Muhsin,

---

⁶⁵⁴ Aranyan, "Tarihi Süreçte Müşa'sa'lar", 178.

⁶⁵⁵ Minorsky, "Müşa'sa'lar", 8/839.

⁶⁵⁶ Aranyan, "Tarihi Süreçte Müşa'sa'lar", 178-179.

⁶⁵⁷ Özgüdenli, "Müşa'sa'lar", 321/55.

⁶⁵⁸ Minorsky, "Müşa'sa'lar", 8/839; Özgüdenli, "Müşa'sa'lar", 32/155.

düşünce olarak on iki imam Şiası'na daha yakındır. Bunun için onun hakkında Şii alimler olumlu görüşlere yer vermektedirler.⁶⁵⁹

Bölgede tamamen hakimiyeti sağlayan Akkoyunlularla karşı karşıya kalan Müşa'sa'lar'da Seyyid Muhsin ile büyük oğlu Seyyid Hasan arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlıkta Uzun Hasan, Seyyid Hasan'ın tarafını tutmuştur. Seyyid Hasan, babasının verdiği kaleye çok fazla güvenerek ona karşı saygısız davranmıştır. Seyyid Muhsin oğluna elçiler gönderip birlik ve beraberlik yolunda adımlar atmaya denemişse de başarılı olamamıştır. Seyyid Hasan ise Uzun Hasan ile iş birliğini tercih etmiş, üzerine gelen babasının ordusundan dolayı Uzun Hasan'dan yardım istemiştir. Yardım çağrısına olumlu cevap veren Uzun Hasan, Seyyid Hasan'a yardım için bir ordu göndermiş bundan haberdar olan Seyyid Muhsin geri çekilmek zorunda kalmıştır. Oğlunun yaptıklarını sindiremeyen Seyyid Muhsin, son zamanlarını Cezayir'de Müşa'sa' doktrinini yaymaya çalışarak geçirmiştir.⁶⁶⁰

Çalışmamız açısından önemli olan Safeviler ile Müşa'sa'lar arasındaki mücadele ise özellikle Şah İsmail'in devlet kurma süreci ile başlamıştır. Bu süreç Müşa'sa'lar'ın başında bulunan Seyyid Muhsin'in son zamanlarına Şah İsmail'in ise ilk zamanlarına rastladığını belirten Minorsky, iki tarikatın birbiriyle karşılaşmasının mutlaka gerçekleşeceğini belirtmektedir.⁶⁶¹ Akkoyunluların yerine bölgede kendini gösteren Safeviler, Şah İsmail'in Akkoyunlu sultanı Elvend'i yenmesi ile Akkoyunlu topraklarına hâkim olmuştur. Seyyid Muhsin'in 1499 yılında vefat etmesinin ardından 40 yıllık hakimiyet süreci sona ermiş ve Müşa'sa'lar'ın başına Seyyid Muhsin'in oğlu Ali ve kardeşi Eyyub geçmiştir.⁶⁶²

Şah İsmail'in bölgesinde ve yakınında bulunan kendisi için tehdit oluşturan güçlere ve hareketlere müsaade etmesi düşünülemez. O, 1508-1509 yıllarında Bağdat'ı ele geçirerek huzuruna gelen Seyyidlerden bağlılıklarını talep etmiştir. Daha sonraları Ali ve Eyyüb kardeşler hakkında kendisine gelen haberler üzerine onları zındık oldukları gerekçesiyle öldürtmüştür. Böylece 70 yıl süren Müşa'sa'lar'ın idaresi Şah İsmail tarafından sona erdirilmiştir. Şah İsmail'in bölgeden uzaklaşması Falah b. Muhsin'in tekrar Haviza'ya gelip bölgeyi ele

⁶⁵⁹ Aranyan, "Tarihi Süreçte Müşa'sa'lar", 180.

⁶⁶⁰ Aranyan, "Tarihi Süreçte Müşa'sa'lar", 180.

⁶⁶¹ Minorsky, "Müşa'sa'lar", 8/840.

⁶⁶² Aranyan, "Tarihi Süreçte Müşa'sa'lar", 183.

geçirmesine neden olmuştur. Falah b. Muhsin, Şah İsmail'e hediyeler gönderip bağlılığını bildirmeyi de ihmal etmemiştir. Safevi Devleti'nin hakimiyeti altında devam eden Müşa'sa'lar'ın başına 1514 yılında Falah b. Muhsin ölümünün ardından oğlu Badran b. Falah geçmiştir. Şah İsmail'e bağlılığını bildiren Badran b. Falah, Osmanlı ve Safeviler arasındaki mücadelede arada kalmıştır.⁶⁶³

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran savaşıyla Safevileri yenilgiye uğratmasıyla onların zayıflamasını fırsat bilen Müşa'sa'lar tekrar Huzistan'a hâkim olmuşlardır. Müşa'sa'lar, Huzistan'ın yanı sıra Luristan'ı ve Kürtlerin yaşadığı dağlık bölgeleri ele geçirmişlerdir. Bu sırada Felah b. Müslim'in ölmesi Müşa'sa'lar'ın tekrar Şah İsmail'in hakimiyetine girmesine neden oldu. Felah b. Müslim'in yerine geçen oğlu Bedran b. Felah (ö. 1541) ile Şah İsmail ve Şah Tahmasb'a bağlılığını bildiren Müşa'sa'lar, varlıklarını Safevilere tabi valilikler halinde devam ettirmişlerdir.⁶⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin düzenlediği Irakeyn seferi ile Cezire, Hatif, Huveyze ve Bahreyn Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Böylece bölgedeki Arap şeyhleri Safevileri bırakıp Osmanlı padişahına biat etmek zorunda kalmışlardır. Badran b. Falah da 1534 yılında Sultan Süleyman'a bağlılığını bildirmiştir. Müşa'sa'lar bir süre Osmanlıya biat ettiler. Fakat 1541 yılında Şah Tahmasb'ın Ra'sani valisini cezalandırmak üzere Dizful'a gitti. Böylece Şah Tahmasb'a biat etmek zorunda kalan Müşa'sa'lar, Haviza valisi olarak kalmayı başardı. Daha sonra Müşa'sa'lar'ın başına geçen Mubarek b. Muttalib b. Badran, 1594 yılında Dizful ve Şuster'i, ardından Cezayir'e yönelerek Basra ve etrafını kuşatmıştır. Safevilerin zayıf düştüğü bir dönemde tahta oturan Şah Abbas, Safevileri bu durumdan kurtarmak için düzenlediği akınlarda topladığı Çerkez ve Gürcü kölelerden oluşan bir ordu kurmayı başarmıştır. Böylece istikrarı sağlamayı başaran Şah Abbas bölgede İsnâaşeriyye'yi hâkim kılmaya çalışmış, aşırı Şii unsurlara karşı baskı kurmaya başlamıştır.⁶⁶⁵ Şah Abbas, Müşa'sa'lar'ı kontrolüne almaya çalışmıştır. Şah Abbas'ın Müşa'sa'lar'ın başı olan Mubarek ile ilişkisi iyi değildi. Mubarek ile ilişkisi hediyeleşmeden ibaretti. Çünkü Mubarek, onun düşmanı Abdullah Mu'min Han ile mektuplaşmaktaydı. Fakat Mubarek, Şah Abbas'ın on iki imam inancındaki baskıcı tutumunu benimsedi batını

⁶⁶³ Minorsky, "Müşa'sa'lar", 8/840; Özgüdenli, "Müşa'sa'lar", 32/155.

⁶⁶⁴ Özgüdenli, "Müşa'sa'lar", 32/155.

⁶⁶⁵ Aranyan, "Tarihi Süreçte Müşa'sa'lar", 186.

teville dayalı olan Müşa'şa' inancından ayrıldı ve Oğlu Nasır'ı Safevi ailesinden bir kızla da evlendirdi. Böylece Mubarek Safevilerle biraz daha yakınlık kurmaya çalışmıştı. 1616 yılında Mubarek öldü. Birkaç gün sonra da oğlu Nasır'ın da ölmesiyle Raşid b. Muttalib liderliğe geçti. Bani Lam isyancıları tarafından 1620 yılında öldürülen Raşid b. Muttalib'ten sonra Müşa'şa'lar içinde karışıklıklar ortaya çıktı. Bundan sonra Şah Abbas, Mansur b. Multalib'i Huveyze'deki karışıklıkları önlemesi için getirdi. Fakat o, 1623 yılında Şah Abbas'ın gerçekleştirdiği Bağdat seferine katkısı olmadığı gerekçesiyle görevinden alındı. Yerine Muhammed b. Mubarek getirildi ve onun korunması içinde Huveyze kalesine Kızılbaş müfrezesi yerleştirildi. Şah Abbas'ın amacı Huveyze bölgesini kontrol altında tutmak, askerî açıdan Müşa'şa'lar'dan destek almak ve kendisine rakip olan hareketi de hakimiyeti altında bulundurmaktı.⁶⁶⁶

Osmanlı-Safevi mücadelesinin bölgede ortaya çıkardığı siyasi istikrarsızlık en fazla aşiretlerin işine yaramıştır. ⁶⁶⁷ Zaman zaman Osmanlı ve Safeviler arasında kalan bu aşiretlerden biri de Müşa'şa'lar'dır. Bu bakımdan Şah İsmail'den itibaren Safeviler Müşa'şa'lar'ı baskı altında tutmaya çalışmıştır. Şah Tahmasb zamanında İran'ın Şiileştirilmesi devletin resmi olarak uyguladığı bir politikasıdır. Bu yüzden Şiilik dışı akımların yanı sıra İsnâaşeriyye Şiiliği'ne aykırı olan akımlara da göz açtırılmayarak devlete bağlı hale getirilmeye gayret edilmiştir.⁶⁶⁸ Şah Abbas zamanında da sürdürülen aynı politika ile Müşa'şa'lar ve diğer bazı hareketler her zaman kontrol altında tutulmak istenmiştir.

Sonuç olarak halk tabanlı, batını ve sufıyani bir dini hareket olan Müşa'şa'lar, Huzistan ve Irak-ı Arab'ın güney doğusunda ortaya çıkmıştır. Buldukları bölgede faaliyetlerini devam ettirmek için Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safeviler ile ya mücadele etmiş ya da iş birliğini tercih etmişlerdir. Ancak şu da bir gerçektir ki Safevi Devleti'nin yöneticileri kendilerinin dışında bir gücü kendi iktidarları için

---

⁶⁶⁶ Minorsky, "Müşa'şa'lar", 8/841.

⁶⁶⁷ Erdinç Güçlü, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayeti'nde Meydana Gelen İsyanlar ve Eşkıyalık Hareketler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* /57, (Eylül 2016), 1824-1825

⁶⁶⁸ Dağlar, *Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*, 174.

tehlikeli görmelerinden dolayı bu gibi hareketlere karşı dostane davrandıkları söylenemez.⁶⁶⁹

---

⁶⁶⁹ Aranyan, Tarihi Süreçte Müşâ'şâ'lar", 176.

SONUÇ

Sünni-Şafii bir çizgiye sahip Erdebil Tekkesi zamanla müritlerini arttırmış devlet kurma başarısı göstermiştir. Devlet kurma başarısını göstermede büyük katkıları bulunan Kızılbaş Türkmenlerin Erdebil Tekkesi'nin geleneksel tarikat anlayışından ayrılmasında büyük etkileri olmuştur. Safeviyye tarikatı, tekmeden devlete dönüştüğü zaman diliminde Safevi şahlarının ve halifelerinin propagandaları ile dini yönden, Anadolu'daki olumsuz sosyo-ekonomik şartlardan kaynaklanan durumlar nedeniyle ekonomik yönden vaatte bulunarak müritlerini kendine bağlamayı başarmıştır. Müritlerini arttıran tarikat, Safevi Devleti'ni kurduktan sonra Şii/İmamiyye'yi resmi mezhep ilan etmiştir. Bu durum İran tarihinde ve bölgesinde büyük değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Safevi Devleti, günümüz İran Devleti'nin temellerinin atılmasında önemli bir misyon üstlenerek adından hala söz ettirmektedir.

Çalışmamızda Timur'un, özelde Şeyh Hoca Ali'ye genelde Erdebil Tekkesi'ne verdiği özerklik sayesinde tekkeye katılan farklı düşünceye sahip müritlerin Safeviyye tarikatının geleneksel yapısında değişikliğe neden olduğunu gözlemledik. Ayrıca Şeyh Hoca Ali'nin Anadolu'ya gönderdiği halifelerinin propagandaları sayesinde bu bölgeden katılan Kızılbaş Türkmenlerin dini düşünce yapısı tarikatın ileriki zamanlarda geleneksel tarikat anlayışından farklı bir yöne evrilmesinde önemli bir etkisinin bulunduğunu gördük. Bu durum bazı tarihçi araştırmacıların Kızılbaş Türkmenlerin dini düşünce yapısını Şiilikle bir tutmalarına ve Şeyh Hoca Ali'nin Şii olduğu tezini ortaya koymalarına neden olmuştur.

Şeyh Cüneyd'den itibaren ise geleneksel tarikat anlayışı ile Kızılbaş Türkmenlerin dini düşünce anlayışı çatışmaya başlamış ve tarikatta siyasi düşünceler tamamen ayyuka çıkmıştır. Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelmesi, buradaki Türkmenleri kendi etrafında toplaması ve tarikatın gücünü arttırması bölgedeki diğer devletlerin gözünden kaçmamıştır. Şeyh Cüneyd, tarikat lideri unvanı ve Akkoyunlularla kurduğu akrabalıkla saray nüfuzunu kullanarak kısa bir sürede müritlerinin artmasına katkı sağlamıştır. Bundan sonra tarikat, siyasi bir pozisyon almış Şeyh Haydar döneminde ise tarikat içindeki geleneksel yapıya karşı Kızılbaş Türkmenlerin dini düşünce yapısı galip gelmiştir.

Safevi Devleti şahlarının genç yaşta ölümleri yerine geçecek çocuklarının Türkmen babaları elinde yetişmesine neden olmuştur. Lahican sufileri olarak bilinen Sultan Ali'nin kardeşlerini teslim ettiği önde gelen Türkmen aşiretlerinin reisleri, tarikat müritleri ile çocuk yaştaki tarikat liderleri arasında irtibatı sağlamışlar aynı zamanda onların askeri ve diğer eğitimleri almasında önemli görevler üstlenmişlerdir.

Şah İsmail'in eğitimi için hoca olarak verilen Şii-Zeydiyye düşüncelere sahip Şemseddin Lahici, onun Şii düşüncelere sahip olmasında ve tarikatın Şiileşmesinde önemli bir faktördür. Şah İsmail, Safevi Devleti'ni kurması ile İснаaşeriyye/İmamiyyeyi resmi mezhep ilan etmiş hocası Şemseddin Lahici'yi de sadaret makamına getirmiştir.

Çalışmamızda özellikle Şeyh Ali döneminde Şiiliğe meyledildiği ve Şeyh Cüneyd döneminde tarikatın tamamen Şiileştiği tezlerinin doğru olamayacağı bilgilerine ulaştık. Kimi araştırmacıların Safeviyye tarikatındaki bazı düşüncelere bakarak tarikatın Şeyh Cüneyd döneminde Şiileştiği yönündeki ifadeleri, Şii/İmamiyye mezhebinde bazı inanç esaslarının Kızılbaş Türkmenlerin dini düşüncelerinde var olması veya benzer noktalarının bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Şah İsmail'in Şii/İmamiyye mezhebini tercih etmesi onun hocası Şemseddin Lahici'den aldığı eğitimden ve bölgedeki diğer güçlü devletlerin (Özbek ve Osmanlı) Sünni düşüncede olmaları sebebiyledir. Yani Şii/İmamiyye'nin tercih edilmesinde siyasi durumun da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu yüzden Şah İsmail, Safevi Devleti'ni kurduğunda tercihini Şii/İmamiyye'den yana kullanmıştır.

Safevi Devleti kurulduktan sonra İran coğrafyasında bulunan halkın üçte birinin Sünni bir düşünceye sahip olması, Şiiliği anlatacak alimlerin de bulunmayışı Şah İsmail'i ulema arayışına sevk etmiştir. Devletin kurulmasında büyük gayretler gösteren Kızılbaş Türkmenler askeri yetenekleri ile ön plana çıksa da devletin yönetilmesinde katkılarının olmayacağını bilen Şah İsmail, dışarıdan getirdiği ulema ile eksikliği gidermeye çalışmıştır. Bu durum ve Çaldıran Savaşı yenilgisi ileride Kızılbaş Türkmenler tarafından Şah İsmail'in otoritesinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Şah İsmail döneminde özellikle Şiiliği seçmeyen kimseler ve tarikatlar zor günler yaşamaya başlamıştır. Onlar için üç seçenek vardır. Ya bu coğrafyayı terk edecekler ya Şiiliği kabul edecekler ya da öleceklerdir. Şah İsmail son dönemlerinde kenara çekilmiş Kızılbaş Türkmen aşiretler arasında ise devlet yönetiminde yer kapma mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele Şah Tahmasb devrinde zirve noktasına ulaşmıştır. Onun neredeyse on yılı Kızılbaş Türkmenlere üstünlük sağlaması ile geçmiştir.

Karşıtlık dönemi olarak gördüğümüz Şah Tahmasb ve Şah Abbas dönemleri âlimlerin devlet yönetiminde en çok yer bulduğu zaman dilimidir. Şah Tahmasb, babası gibi aşırı düşüncelere sahip olmadığını bildirmiştir. Böylece Şii âlimlerinin desteğini daha çok almıştır. Şah İsmail zamanında memleketine dönen Kereki, Şah Tahmasb'ın isteği üzerine geri dönmüştür. Bu dönemde Kızılbaş Türkmenler ile âlimlerin arası daha da açılmış aynı zamanda devlet karşıtı tarikatlar da düşüncesi ne olursa olsun takibata uğramaya başlamıştır. Bu anlamda Kereki önemli işler görmüştür. Kereki'ye verilen gaib imamın temsilciliği görevi âlimlerin devlet yönetimindeki otoritesini de güçlendirmiştir. Yine Şah Tahmasb döneminde yapılan Kafkas seferleri önemlidir. Buradan gelen esirler devlet yönetiminde yer almaya başlamış ileride Şah Abbas'ın kuracağı ordunun temelini oluşturmuştur.

Şah Abbas, devleti yıpratın Kızılbaş aşiretlerden kurtarmak için onları devlet yönetiminden uzaklaştırmak adına Gulam ordusunu kurmuştur. Safevi Devleti'nin ikinci kurucusu olarak görülen Şah Abbas döneminde artık hiçbir muhalif isyana teşebbüs edemez duruma gelmiştir. Kızılbaş aşiretler de artık devlet yönetiminde önemli mevkilerini kaybederek basit işlerde görev almaya başlamıştır.

İran'da yaşayan halkları Şiilik çatısı altında birleştiren, bugünkü İran Devleti'nin temelini oluşturmada önemli bir görev üstlenen Şah Abbas, tahtın ve tacın üstünlüğünü ulemaya kabul ettirmeyi başarmıştır. Din adamlarının atanması ve dini kurumların işleyişini kendi kontrolünde tutmuş ayrıca halkın dünyevi rehberliğini de kendisi üstlenmiştir. Bu dönemde fakihler siyasi yönden söz sahibi olmuşlar bu durum fikhın tasavvufa galip gelmesini sağlamıştır. Tasavvufa karşı olmayan ulema ya sürgün edilmiş ya da sesini çıkaramayacak duruma gelmiştir. Şii ulemanın tasavvufa, tarikatlara ve diğer bazı akımlara hayat hakkı tanımadığı açıktır. Safevi şahları kendilerini iktidara taşıyan gücün farkında olarak Sünni tarikatlar başta

olmak üzere Safeviyye tarikatı dahil bütün tasavvuf hareketlerini devlet yönetiminden ve toplum hayatından uzaklaştırmışlardır. Bundan nasibini Sünni tarikatların dışında bulunan Şii tarikatlar da almıştır. Nurbayhşiyye, Nimetullahiyye ve Müşa'şa'iyye bu tarikatlar arasındadır.

Sünni-Şafii çizgide başlayıp zamanla Şiiliğe kayan ve devlet kurma başarısı gösteren Safeviyye tarikatı bugünkü İran devletinin temellerinin atılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Devlet ve ulema eliyle Şiileştirilen İran toprakları günümüzde kendinden söz ettirmektedir. Bu bakımından çalışmamızın önemli olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abbashi, Mirza. "Safevilerin Kökenine Dair", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 40/158, (Nisan 1976), 287-330.
- Ahmadov, Shahı. *Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1459)*. c. 2. Ankara: Tekin Yayınevi, 2. Baskı, 1979.
- Aksoy, Hatice. *Safeviyye Tarikatının Şiileşme ve Siyasallaşma Süreci*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Akyol, Taha. *Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999.
- Alandağlı, Murat. "XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rum Eyaletinde "Şah'a Meyledenler". *Tarih Okulu Dergisi*, 14/52, (Haziran 2021), 1601-1619.
- Allouche, Adel. *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*. çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.
- Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Aranyan, Ayşe Atıcı. "Tarihi Süreçte Muşa'sa'lar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 0/72, (2014), 175-188.
- Aras, Bahtiyar Murat. "İranlı Şiilerin Safevilere Bakışı". *Türk Dünyası Araştırmaları* 120/236, (Ekim 2018), 147-162.
- Arjomand, Said Amir. "Safevi Dönemi İran'ında Dini Taşkınılık (Gulüvv), Sufilik ve Sünnilik (1501-1722)". çev. Namıg Musalı. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* /7, (2016), 160-195 .
- Arslan, Ahmet. "Nimetullahiyye Tarikatının Safi Ali Şahiyye Kolu ve Faaliyetleri". *Sufiyye Dergisi* /10, (Haziran 2021), 263-286.
- Artan, Mihriban. "Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanmasının Sebepleri". *Alevilik-Bektaşilik Araştırma Dergisi*, 0/19, (Yaz 2019), 285-312.
- Aşıkpaşazade. *Tevarih-i Al-i Osman Aşıkpaşazade Tarihi*. haz. Ayşenur Kala İstanbul: Kemer Yayınları, 2013.

Aşkar, Mustafa. *Mehmet Niyazi-i Mısri El-Malati, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Ay, Zahide. *Orta çağ İrani 'nda ve Anadolu'su 'nda Şiilik İzlerinin Arka Planı: Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği (13-15. Yüzyıllar)*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012.

Aydoğmuşoğlu, Cihat. *Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.

Aydoğmuşoğlu, Cihat. *Şah Abbas ve Zamanı*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2013.

Aydoğmuşoğlu, Cihat. *Şah Abbas ve Zamanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Babacan, İsrail. "Şeyh Safiyüddin-i Erdebili'nin Bilinmeyen Türkçe Bir Şiiri ve Şerhi". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu 18-20 Ekim 2018 Ankara Bildiriler Kitabı I*. ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer. 1/135-153 Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.

Balaban, Mehmet. "Osmanlı Kroniklerine Göre II. Bayezid Dönemi'nde Meydana Gelen Doğal Afetler Üzerine Bir İnceleme". *Genç Mütefikçiler Dergisi* 1/2, (Aralık 2020), 176-193.

Balta, Samet. "Türkiye'de Safevi Tarihi Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *II. Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu Avrasya'da Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmaları*. İstanbul: Devamend Yayınları, 2018.

Bardakçı, Mehmet Necmeddin. *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Rağbet Yayınlar, 2015.

Bardakçı, M. Necmeddin. "III-IV/IX-X. Yüzyıllarda Tasavvufun Teşekkül Süreci", *İslam Tasavvufunun Teşekkülüne Dair Araştırmalar*. ed. M. Necmeddin Bardakçı. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Matbaası, 2017.

Barkan, Ömer Lütfi. “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *İnsan ve İnsan Dergisi* /5, (Yaz 2015), 5-37.

Bilgili, Ali Sinan. “Devletlik Pir; Şeyh Safiyyüddin-i Erdebili Vakfı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 0/49, (Kış 2009), 47-94.

Neşet Bodur. *Ebu Nasr Es-Serrac Et-Tusi ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2016.

Bulut, Halil İbrahim. “Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazade Örneği”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/21, (Haziran 2005), 179-196.

M. Ali Büyükkara. “İslam Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Terminolojiyle İlgili Sorunlar”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/2, (2006), 256-271.

Certel, Hüseyin. *Din Piskolojisi*. Isparta: Berikan Yayınevi, 2014.

Ceyhan, Semih, “Halvetiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

Çelenk, Mehmet. “Safevilerin Din Politikası ve İran’ın Şiileşme Seyri”. *Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Dergisi* /4, (2014), 7-35.

Çelenk, Mehmet. *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Çelenk, Mehmet. “Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (Güz 2013), 63-85.

Çetinoğlu, Mustafa. *Kızılbaş Türkler* İstanbul: Kamer Yayınları, 2017.

Çınar, Gülay Karadağ. “Safevî Devleti’nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şii Ulemayla İlişkileri”. *İran Çalışmaları Dergisi* 1/1, (Haziran 2017), 11-51.

Daftary, Farhad. *Şii İslam Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

Dağlar, Mehmet. *Şah Tahmasb’in Dini Siyaseti (1524-1576)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Dalkesen, Nilgün, *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Dalkıran, Sayın. “İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /18, (Aralık 2002), 49-96.

Dedeyev, Bilal. “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/5, (Güz 2008), 205-223.

Doğruyol, Feyza. “Şii-İmamiyye’de Gaybet İnancının Temellendirilmesi: İlk Dönem Ahbârî ve Usûlî Argümanlar Üzerine Bir Değerlendirme”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi /41 (2021/3), 67-85.

Efe, Adem. *Din Gruplar Sosyolojisi*. İstanbul: Dönem Yayınları, 2013.

Efendi, Hoca Sadettin. *Tacü’t-Teravîh*. haz. İsmet Parmaksızoğlu. 3. cilt. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 3. Basım, 1992.

Efendi, Hoca Sadettin. *Tacü’t-Teravîh*. haz. İsmet Parmaksızoğlu. 4. cilt. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 3. Basım, 1992.

Efendiyev, Oktay. *Azerbaycan Safeviler Devleti*. Bakü: Azerbaycan Dili ve Tarihi, 2007.

Ekinci, Mustafa. “Safeviyye Tarikatı ve Türkmenler Üzerindeki Rolü”. *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. 143-174. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.

Ekinci, Mustafa. *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2010.

Ekinci, Mustafa. *Edebil Tekkesinin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu’daki Dini ve Siyasi Faaliyetleri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

El-Bağdadi, Abdulkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fırlı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2011.

El-Eşari, Ebu’l Hasan. *İlk Dönem İslam Mezhepleri Makalatü’l-İslamiyyin ve İhtilafu’l-Musallin*. çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

En-Nevbahti. *Kitabu’l Makalat ve’l-Fırak Fıraku’ş-Şia*. çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Eravcı, H. Mustafa. “Safevi Hanedanı”, *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 6/1551-1569. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Erdem, İlhan. “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Dogu’ya Etkileri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 20/31, (Mayıs 2000), 1-36.

Erdem, İlhan - Kazım Paydaş. *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.

Erdoğan, Eralp. *Safevi Devletinin Askeri Teşkilatı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.

Erdoğan, Eralp. *Safevi Devletinin Askeri Teşkilatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Erdoğan, İsmail. “Şeyh Safiyüddin Erdebili’ye Göre Ruh-Beden İlişkisinde Hayvani Ruhun Yeri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/16, (Ekim 2010), 1-16.

Eröz, Mehmet. *Türkiyede Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Eş-Şeybî, Kâmil Mustafa. *eş-Şıla beyne't-taşavvuf ve't-teşeyyu*. Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1982.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Ana Hatlarıyla Alevilik”. Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1990.

Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi Pers İmparatorluğundan Günümüze*. çev. Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011.

Gökbulut, Süleyman. “Safeviler Devrinde Şiiliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30, (Şubat 2016), 269-297.

Gökbulut, Süleyman. İbrahim Zâhid Gîlânî Üzerine Bir İnceleme”. *Sufi Araştırmaları* 7/13, (Ocak 2016), 47-64.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.

Grammont, Jean - Lois Bacque. “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler”. *Bekir Kütükoğlu’na Armağan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basım Evi, 1991.

Güçlü, Erdinç. “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayeti’nde Meydana Gelen İsyandar ve Eşkiryalık Hareketler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyati Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 0/57, (Eylül 2016), 1809-1837

Gündoğdu, Birol. “Ayaklanmalar Gölgesinde Bir Osmanlı Şehrini Doğuşu: 16. Yüzyıl Sivas’ının Sosyokültürel Yapısı ve İsyanların Rolü”. *Her Yönüyle Sivas Kongresinin 100. Yılında Sivas Ulaslararası Sempozyumu*. ed. Hakan Yekbaş - Ahmet Yüksel. 1/191-210 Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019.

Gündüz, Buket. *Kadı Ahmed Gaffâri’nin Târîh-i Cihân-Ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler)*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Gündüz, Tufan. “Şah İsmail’in Eşi Taçlu Begüm. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 0/51. (Güz 2009), 223-234.

Gündüz, Tufan. *Bozkırın Efendileri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2. Basım, 2015.

Gündüz, Tufan. *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 3. Basım, 2018.

Gündüz, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 9. Basım, 2018.

Güngör, Erol. *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 3. Basım, 1989.

Güven, Mustafa Selim. “Osmanlı Sûfilerinin İran Safevilerine Yaklaşımında Azîz Mahmûd Hüdâyî Örneği”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/30, (2012), 33-60.

Güzel, Abdurrahman. *Hacı Bektaş Velî ve Makalat*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2002.

Haksever, Ahmet Cahit. “Tasavvufa Giriş”. *Tasavvuf El Kitabı*. ed. Kadir Köse. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2015.

Harky, Awesta Fuad Hassan. *Fars Kaynaklarına Göre Şah Tahmasb Döneminde (1524-1576) Safevi Ülkesinde Yaşanan İç Sorunların Osmanlı-Safevi İlişkilerine Etkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Hasan-ı Rumlu. *Ahsenü't-Tevarih*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Hinz, Walther. *XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişİ*. çev. Tevfik Bıyıklıoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

İnalçık, Halil. *Devleti Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.

Javanshir, Babak, *İrandaiki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevi Dönemi-I. Şah Tahmasb Hakimiyetinin Sonuna Kadar/1576)*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Kallek, Cengiz, “Şia Kamu Maliyesi Literatürü”. *Divan* /2 (2001), 23-57.

Kaplan, Doğan. “Alevilerin Osmanlı'da Oluşturduğu İtikadi Literatür”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/29, (Şubat 2019), 153-177.

Kaplan, Doğan. “Şiiliğın İran Topraklarında Egemenliğı: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları”. *Marife Dergisi* 8/3, (Aralık 2008), 183-203.

Kaplan, Doğan. *Safeviler ve Kızılbaşlık-Aleviliğın Tarihsel Temelleri-*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014.

Kaplan, Doğan. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2019.

Kara, Cahit. “Yahya b. Zeyd İsyanı ve Horasandaki Etkileri”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (Aralık 2020), 765-787.

Kara, Mustafa. *tasavvuf ve tarikatlar*, İletişim Yayınları.

Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 3. Basım, 1995.

Karadeniz, Yılmaz. “Erdebil Tarikatı'ndan Safevi Devleti'ne Siyasallaşma Süreci ve Meşruiyet Meselesi”. *Akademik Matbuat* 3/1, (Haziran 2019), 1-16.

Karagöz, Mürüvet. *Safevi Devletinin Kuruluş Dönemi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Kartaloğlu, Habib. “Batılı Araştırmacılara Göre Safevi İnan’a Şii Ulema Gücü”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/1, (Haziran 2019), 25-48.

Kayabalı, İsmail - Arslanoğlu, Cemender. *İnan’ın Anadolu’ya Uzanan Gölgesi (Ana Çizgiler ve Gerçeklerin Kısa Tarihi 1453-1989)*. Ankara: Set Ofset, 1990.

Kazvini, Abdüllatif. *Safevi Tarihi*. ev. Hamidreza Mohebbadinejad. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011.

Kevsarani, Vecih. *Osmanlı ve Safevilerde Din ve Devlet İlişkisi*. ev. Muhlis Canyrek. İstanbul: Denge Yayınları, 1992.

Khalily, Reza. *Sultan Mahmud Bin Sultan Burhaneddin Geylani’nin ‘Aka’id-İ Evliya’-i Seb’a İsimli Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Kızılbaşlığın Tarihi (Tarih-i Kızılbaşiyye), ev. Şerafettin Deniz - Hasan Asadi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2015.

Korkmaz, Sıddık. *Alevilik Bektaşilik Geleneğinde İslam*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

Korkmaz, Sıddık. *Şia’nın Oluşumu (Hz. Ali’nin Vasiliği Düşüncesi)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Koyuncu, Nuran. *Osmanlı Devleti’nde Şia (Safevi Taraftarlarına Uygulanan Cezai Yaptırımlar İnan Tebasıyla Evlenme Yasağı)*. Konya: Çizgi Yayınları, 2014.

Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 1984.

Kurt, Menderes. “Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velayet-i Fakih’in Ortaya Çıkışımı Hazırlayan Tarihsel Süreç zerine”. *İnan Çalışmaları Dergisi* 2/1, (Haziran 2018), 61-90.

Kutlu, Sönmez. *Alevilik Bektaşilik Yazıları (Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2016.

Kutlu, Sönmez. “Aleviliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi Ya da Metadoksi”. *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*. ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Kutlu, Sönmez. *Türkler ve İslam Tasavvuru*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.

Küçük, Abdurrahman - Küçük, Mehmet Alparslan. *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevilik Bektaşilik (Dinler Tarihi Açısından Bir Yaklaşım)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.

Küçük, Hülya. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınları, 4. Basım, 2015.

Küçükdağ, Yusuf - Dedeyev, Bilal. "Safevilerin Nesebine Farklı Bir Bakış". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6, (Kış 2009), 415-424.

Küpeli, Özer. *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

Melikoff, Irene. *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*. İstanbul: Cem Yayınları, 2. Basım, 1994.

Mirjafari, Hüseyin. "Tasavvuf ve Safevîler Döneminde Sûfi Kelimesinin Anlamındaki Aşamalı Değişim". çev. Sağıp Atlı. *Sufi Araştırmaları Dergisi* 3/5, (Kış 2012), 107-114.

Mohammednejad, Hamidreza. *Osmanlı-Safevi İlişkileri (1501-1576)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Mohammesnejad, Hamidreza. "Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34/57, (Mayıs 2015), 57-99.

Mukaddem, Ali Rıza. "Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Şahrüh'a Yazdığı Mektup Bağlamında Timurlu Dönemi Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi". *Orta Çağ'da Din ve Devlet Doğu-Batı Ekseninde*. ed. Ayşe Atıcı Arayancan. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.

Musalı, Namıq. "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 80, (Kış 2016), 9-30, Sayı 80.

Mustafa, Celal-Zade. *Selim-Name*. haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Mustafayev, Şahin. "Safevi Tarih Yazımında Osmanlılar (Şah İsmail ve Şah Tahmasb Devirleri)". *Türk Tarihi Araştırma Dergisi* 3/1, (Haziran 2018), 1-49.

Mustawfi, Hamd-Allah. *Nuzhat-Al- Qulub*. çev. By G. Le Strange, Leyden: E. J. Brill. London: 1919.

Müneccimbaşı, Ahmet Dede. *Müneccimbaşı Tarihi*. çev. İsmail Erünsal. Kervan Kitapçılık, ts.

Münşi-yi Türkmen, İskender Bey. *Tarih-i Alem-Ara-yi Abbasi*. çev. Ali Genceli. Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları, 1/2019.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınlar, 8. Basım, İstanbul, 2010.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*-. İstanbul: Dergah Yayınları, 5.Basım, 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik Kalenderiler XIV.-XVII. Yüzyıllar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1999.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 4. Basım, 2009.

Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Onat, Hasan. "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine" *İslamiyat Üç Aylık Araştırma Dergisi* 6/3, (Temmuz-Eylül, 2003), 111-126.

Onat, Hasan. "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine". *İslam Mezhepler Tarihi El Kitabı*. ed. Hasan Onat, Sönmez Kutlu Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Onat, Hasan. *Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi*. Ankara: Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, 1996.

Öcalan, Hasan Basri. "Açıkbaş Mahmud Efendi ve Risale-i Nurbahşiyyesi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/15, (Aralık 2008), 363-378

Öngören, Reşat. "Sünni Bir Tarikatten Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevi Devleti", *Bilgi ve Hikmet Dergisi* /11, (Yaz 1995), 82-93.

Öngören, Reşat, *Tasavvuf*, İstanbul Üniv. Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, ts.

Öz, Mustafa. *Ana Hatlarıyla İslam Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 5. Basım, 2018.

Özdemir, Ali Rıza. “Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî'nin Etnik Kökeni ve İnancı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* /100, (Aralık 2021), 235-252.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce I*. İstanbul: Sümer Matbaası, 1974.

Pürcevadi, Nasrullah. “On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet”. çev. Abdullah Kartal. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/1, (2002), 233-242.

Sadri, Cemşid. “Timurlar Döneminde Horasan'da Etkili Tarikatlar”. çev. Mustafa Altunkaya. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2, (Güz 2013), 227-251.

Sarıkaya, Fatih. “Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3, (Eylül 2017), 2078-2095.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. “Anadolu Aleviliğinin Oluşumu”, *Ekev Akademi Dergisi* 1/1, (Kasım 1997), 81-96.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI – XIII.) Asırlar*. İstanbul: Post Yayınları, 3. Basım, 2016.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Basım, 2003.

Sarıkaya, Mehmet Saffet - Ünlüsoy, Kamile. “Hacı Bektaş Veli'nin İnanç Dünyasında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt”. *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*. Nevşehir: 2009, 305-318.

Şahin, Hanifi. *İlhanlılar Döneminde Şiiilik*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Savaş, Saim. *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

Savory, Roger. *Safeviler Devrinde İran*. çev. Özgür Kolçak. İstanbul: Bilge Yayınları, 2021.

Sohrabiabad, Hamidreza. *Safevi İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.

Soğukoğlu, Fehmi. *Sufi ve Şiiilerde Bilgi Anlayışı (Doğuşundan V/XI. Yüzyıla Kadar)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Sunar, Cavit. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

Sümer, Faruk. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Sürmeli, Zeynep Alimoğlu. “İbn Dai er-Razi’nin Tebsiratü’l-Avam fi Ma’rifeti Makalati’l-Enam Adlı Eserinde İslam Mezheplerinin Tasnifi”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* /35 (Temmuz 2017), 1-14.

Şah Tahmasb-ı Safevi. *Tezkire*. çev. Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

Şah, Serap. *Safvetü’s-Safa’da Safiyyüddin-i Erdebili’nin Hayatı, Tasavvufi Görüşleri ve Menkıbeleri Cilt I*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Şahin, Haşim. *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler (1299-1402)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007, 39.

Şehristani. *El-Milel Ve’n-Nihal (Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Şeker, Fatih M. *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2. Basım, 2016.

Şenol, Asiye. *Osmanlı Safevi İlişkileri ve Çaldıran Savaşı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Şimşir, Sebahattin. “Şah İsmail Hayatı ve Şahsiyeti”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/5, (Kış 2019), 74-86.

Şirazi, Abdi Beğ. *Tekmiletü’l-Ahbar*. çev. Şerafettin Deniz - Hasan Asadi, İstanbul: Bilge Yayınları, 2019.

Şükürov, Giyas. *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri (907-930/1501-1524)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2006.

Taniş, İskender. *Günümüzde Alevi-Sünni İlişkileri (Isparta-Yakaören Köyü örneği)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Tansel, Selahattin. *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Taşgın, Ahmet - Atay, Öner. “Erdebil Tekkesi İki Şeyhinin Seyahati ve Sonuçları: Dede Hoca Alaaddin Ali ve Torun Şeyh Cüneyt’in Erdebil Dışında Kalan Türbeleri”. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*. ed. Orhan Kurtoğlu - Ayşe Çamkara Erginer. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.

Teber, Ömer Faruk. *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Teber, Ömer Faruk. “Haydariye Taifesine Yönelik Eleştiriler: Risâle fi Hakki’t-Tâifetil-Haydariye Ekseninde”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2007), 157-177.

Teber, Ömer Faruk. “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 10/28 (2007), 19-36.

Teber, Ömer Faruk. “Mezhebi Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevi Tarikatının Siyasallaşması”, *İlahiyat Akademi Dergisi* 5 (2017), 193-200.

Togan, A. Zeki Veli. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1970.

Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 18. Basım, 2009.

Tüysüz, Ş. Cem - Yılmaz, Şahin. “Safevi Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5/3, (Aralık 2019), 724-753.

Uçan, Muharrem. *Alevi Devletleri*. İstanbul: Can Yayınları, İkinci Basım, 2012.

Ude, Emin Yusuf. “Tasavvuf” Kavramının Kökeni ve Anlamları Hakkında Bir İnceleme”. çev. Mehmet Yıldız. *Akademiar Dergisi* 2/7, (Haziran 2017), 227-252.

Uğur, Ahmet. *Yavuz Sultan Selim*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1989.

Ulu, Mahmut. *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Uluerler, Sıtkı. “Osmanlı-Safevi İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı’da Kızılbaş Algısı”. *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*. ed. Mehmet Yazıcı. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.

Uyar, Mazlum. “Safeviler Öncesi İnan’da Tasavvuf ve Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı” *Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/7-8 (Nisan 2001), 85-98.

Uyar, Mazlum. *İmamiyye Şiası’nda Düşüce Ekolleri Ahbarilik*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.

Uyar, Mazlum. *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi (İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar)*. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Üçer, Cenksu. *Anadolu’da Alevi Ocakları ve Gruplar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Ünlüsoy, Kamile. *Anadolu’da Hz. Ali Tasavvurları (XIII.-XVI. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Varol, M. Bahaüddin. “İslam Tarihinin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt’e İdeolojik Yaklaşımlar”. *Marife Dergisi*, 4/3, (Aralık 2004), 71-89.

Veli, Hacı Bektaş. *Makalat (Alevi-Bektaşî Klasikleri)*. haz. Ali Yılmaz vd. Ankara: TDV. Yayınları, 5. Basım, 2013.

Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Sarkaç Yayınları, 4. Basım, ts.

Yıldırım. Rıza, *Aleviliğin Doğuşu*. çev. Barış Yıldırım. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2020.

Yılmaz, Hulusi. “Halvetilik ve Anadolu Aleviliği İlişkisi Çerçevesinde Pir Ahmet Efendi Ahfadına Genel Bir Bakış”. *Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/2, (Şubat 2014), 121-130.

Yınanç, Refet. *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Ansiklopedi Maddeleri

Akyüz, Vecdi. “Harisi, Hüseyin b. Abdüssamed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/203. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Algar, Hamid. “Necmeddin-i Kübra”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/500-506. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Aliyev, Salih Muhammedoğlu. “Erdebil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Anay, Harun. “Mir Gıyaseddin Mansur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/127-128. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Aydın, Mehmet. “İnsan-ı Kamil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Aydınlı, Abdullah. “Ebu Zer el-Ğıfari”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/266. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Azamat, Nihat. “Erdebili Alaeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/279. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Azamat, Nihat. “Hacı Bayram-ı Veli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/442-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Azamat, Nihat. “Kadiriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/131-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Bahadıroğlu, Mustafa. “İbrahim Zahid-i Geylani”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Bayramoğlu, Fuat - Azamat, Nihat. “Bayramiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/269-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Cebecioglu, Ethem. “İbn Bezzaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Emecen, Feridun. “Şahkulu Baba Tekeli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/284-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Emecen, Feridun. “İrakeyn Seferi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/116-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Eraslan, Kemal. "Ahmet Yesevi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/159-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Gadir-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Gündüz, Tufan. "Şah İsmail". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/253-255. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Gündüz, Tufan. "Şah Tahmasb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/413-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Huart, Cl. "Haydar". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 5-1/387. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.
- İlhan, Avni. "Gaybet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/410-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kallek, Cengiz. "Kereki, Muhakkık-ı Sani". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/280-282. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Kazıcı, Ziya. "Ahilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kılıç, Mahmut Erol. "Nimetullah-ı Veli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/133-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kurtulmuş, Rıza. "Lahici, Muhammed b. Yahya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/53. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Minorsky, V. "Müşa'şa'lar". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 8/839-843. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Bala, Mirza. "Erdebil". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 4/288-293. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Alevi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Okumuş, Ömer. "Amili, Bahaeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/60-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Öngören, Reşat. "Safeviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/460-462. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Öngören, Reşat. "Safiyüddin-i Erdebili". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Öngören, Reşat. “Tasavvuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/119-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öz, Mustafa. “Damad, Muhammed Bakır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa. “Meclisi, Muhammed Bakır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/253-255. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Müşa’şa’lar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/155-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sümer, Faruk. “Abbas I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şahin, Haşim. “Somuncu Baba”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tosun, Necdet. “Nurbahşiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/248-249. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Tahralı, Mustafa. “Rifaiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/99-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Turan, Şerafettin. “Bayezid II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/234-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. “Halvetiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/393-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “Hasan-ı Basri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/291-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Üstün, İsmail Safa. “İran”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/400-404. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Üzüm, İlyas. “Kızılbaş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/546-557. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yazıcı, Tahsin. “Cüneyd-i Safevi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yazıcı, Tahsin. “Erdebili, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/278. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yiğit, İsmail. “Muhtar es-Sakafi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2020 .

Web Sayfaları

Alp, Mustafa. “Safeviye Tarikatı ve Şeyh Cüneyd Dönemi”. Acedima. Erişim 24 Ağustos 2021. http://www.acedima.edu/39882427/Safeviye_Tarikati_Ve_Seyh_Cüneyd_Dönemi

Alp, Mustafa. “Şeyh Haydar ve Sonrası Safevi Tarikatının Devletleşme Süreci”. Acedima. 31 Ocak 2021. https://www.academia.edu/39926065/Seyh_Haydar_Ve_Sonrası_Safevi_Tarikatının_Devletleşme_Süreci

Çelik, Mehmet. “Safeviler ve İran’ın Şiileştirilmesi”. İndyturk. 03 Haziran 2021. indyturk.com/node/41971/türkiyeden-sesler/safeviler-ve-İran’ın-Şiileştirilmesi

Eravcı, H. Mustafa. “Osmanlılar ve Huzistan’daki Şii Arap Kabilesi Müşaşalar”. Ttk. 11 Temmuz 2022. <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/26-HMustafaEravci.pdf>

Sarıkaya, M. Saffet. “Ahilikten Bektaşiliğe Horasan Teberdarı Ebu Müslim”. Researchgate. 07 Aralık 2022. https://www.researchgate.net/publication/364957100_AHILIKTEN_BEKTASILIGE_HORASAN_TEBERDARI_EBU_MUSLIM

Turner, Colin Paul. The rise of Twelver Shi’ite externalism in Safavid Iran and its consolidation under Allama Muhammad Baqir Majlisi (1037/1627-1110/1699) Etheses. 17 Haziran 2022. <http://etheses.dur.ac.uk/959/1/959.pdf>